

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටීකා

ධම්මවිචය

පටුන

පණාමාදිකථා.....	1
1. පයමකණ්ඩවණ්ණනා	15
සඤ්ඤාධිකාර	15
1. අ ආදයො	15
2. දසා.....	20
3. ද්වෙද්වෙ.....	21
4. පුබ්බො.....	21
5. පරො.....	22
6. කාදයො.....	22
7. පඤ්ච	22
8. බින්නි.....	22
9. ඉයු.....	23
10. පිත්ථි.....	24
11. සා	24
12. ගොසා.....	24
පරිභාසාධිකාර.....	24
13. විධි	24
14. සත්තධි.....	25
15. පඤ්ච	27
16. ආදිස්ස	29
17. ඡට්ඨි.....	29
18. වානු	30
19. ටානු	30
20. ඤකා.....	30
21. මානුබන්ධො.....	31
22. විජ්ජට්ඨි	31

23. සඞ්ඛෙතො.....	34
24. චණ්ණ.....	34
25. න්තු.....	36
සරලොපාදි චණ්ණනා	37
26. සරො.....	37
27. පරො.....	38
28. නද්ද්වෙ.....	39
29. යුව.....	40
30. යවා.....	41
31. එඞ.....	41
32. ගොස්ස.....	41
33. බ්‍යඤ්ජ.....	41
34. සර.....	41
35. චතු.....	42
36. විතිස්ස.....	42
37. එඞ.....	43
38. නිග්ග.....	43
39. ලොපො.....	44
40. පර.....	44
41. චග්ගෙ.....	44
42. යෙව.....	44
43. යෙසං.....	44
44. චන.....	44
46. ඡ.....	45
47. තද.....	46
48. තව.....	47
49. චග්ග.....	47
50. වෙවා.....	47

53. සංයෝ.....	47
54. විච්ඡා.....	48
55. ස්වාදි.....	54
56. සබ්බා.....	54
57. යාව.....	54
58. බහුල.....	54
2. දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා.....	55
1. ද්වෙද්වෙ.....	55
2. කම්මෙ.....	58
3. කාල.....	65
4. ගති.....	66
5. හරා.....	67
6. නබා.....	67
7. ධ්වාදි.....	69
8. ලක්ඛණ.....	70
9. පති.....	71
10. අනු.....	71
11. සහ.....	72
12. භීනෙ.....	72
14. සත්ත.....	72
15. සාමි.....	73
16. කත්තු.....	73
17. සහ.....	76
18. ලක්ඛණ.....	77
19. හෙතු.....	78
21. ගුණ.....	78
22. ඡට්ඨි.....	78
23. සබ්බා.....	79

24. චතු.....	79
25. තාද.....	79
26. පඤ්ච.....	82
27. අප.....	87
28. පටි.....	88
29. ඊතෙ.....	88
31. පුථ.....	88
32. සත්ත.....	88
33. නිමිත්ත.....	90
34. යඛ්භා.....	90
35. ඡට්ඨී.....	90
36. යතො.....	91
37. පඨමා.....	92
38. ආමන්ත.....	92
39. ඡට්ඨී.....	93
40. තුලා.....	95
41. අතො.....	96
42. නීනං.....	96
44. සස්සාය.....	96
45. සප.....	97
46. ස්සාචා.....	97
47. නම්භි.....	97
51. සුඤ්ඤ.....	97
55. රත්තා.....	97
56. සුභි.....	97
57. ලේතු.....	97
58. ගෙ.....	98
60. සබ්බේමා.....	98

63. සොස්සං	99
64. එක	99
67. ගොස්සා	99
69. ගවං	99
72. ගාචු	100
73. යං	100
77. ස්මි	100
81. කුලා	100
85. කු	100
86. ලො	100
87. නනො	100
88. යොලො	100
92. න්නස්ස	101
93. යොසු	101
94. වෙවො	101
95. යොමිහි	101
99. සබ්බා	101
104. ති	102
108. අනෙ	102
110. ක්වචෙ	103
114. ලොපො	103
116. යෙ	104
118. අසං	104
119. එක	106
120. පුබ්බ	106
121. නානො	106
125. ඉම	107
127. සිම්භ	108

129. මස්සා	108
130. කෙවා	108
131. තත	108
132. ටස	108
134. දුති	109
139. නාඤ්ඤං	109
140. තති	109
141. චත්ථ	109
144. මනා	109
146. භව	110
148. නිතස්සං	110
154. රාජ	110
162. ලේතු	110
165. සලො	111
169. ටප	111
175. දිවා	111
181. යොනං	111
185. නාමිති	111
187. ගස්සං	111
192. පුම	112
197. ඉමෙ	112
198. කිස්ස	112
204. නමිති	112
205. නිත	112
219. යොමිති	113
228. නාස්මා	113
230. චංවා	113
232. අපා	113

233. යොනං	114
235. අන්වා.....	114
236. සපු	114
237. නච	114
240. නසා	114
3. තතියකණ්ඩවණ්ණනා.....	116
1. ස්‍යාදි	116
2. අසං	119
4. යාවාවධාරණ.....	121
5. පය්‍යපාබ්‍රහ්මිකිරො පුරෙපච්ඡාචාපඤ්චම්‍යා	121
6. සමී	122
7. තිට්ඨ	122
8. ඔරෙ	123
10. අමා	123
11. විසෙ	125
12. නඤ	133
13. කුපා	135
14. චිත්‍රි	135
15. භූස	135
16. අඤ්ඤෙ.....	135
17. වානෙ	135
19. චත්ථෙ.....	138
21. සඨ්ඛ්‍යා.....	142
22. ක්චචෙ.....	143
23. ස්‍යාදි	143
24. සම	143
25. ගොස්සු.....	144
26. ඉත්ථි	144

29. ආරා	146
31. ක්කි	146
32. සර	146
33. මාතු	146
39. පුටු	146
40. සමා	146
44. අසං	147
45. දිසා	147
46. ගොන්ච	148
47. රත්ති	148
50. දාරු	148
51. ටිට්ටි	149
52. ලත්ථි	149
53. වාඤ්ඤ	149
54. උත්ත	149
57. ටන්ත	149
58. අ	149
60. පර	149
63. ක්චු	149
64. විජ්ජා	150
65. පුත්තෙ	150
66. විස්මි	150
67. ඉත්ථි	150
70. ජායා	151
75. අන	151
76. නඛා	151
77. නගො	151
78. සහ	151

80. අප	152
81. අකා	152
82. ගන්ථ	152
83. සමා.....	152
84. උද.....	152
88. තුම්භා.....	153
90. විධා	153
92. දිගු.....	153
93. තීස්ව	153
94. ආසං.....	153
96. චත්තා.....	153
97. ද්විස්සා	153
චතුත්ථකණ්ඩ	154
1. ණො වාපච්චෙ	154
2. චච්ඡා.....	157
3. කත්ති	157
4. ණාදි	158
5. ආණි.....	158
6. රාජ	158
8. මනු	158
9. ජන	158
11. ණරා.....	159
12. නක්ඛ	159
13. සාස්ස	161
14. තම.....	162
15. තස්ස	163
16. නිවා	163
17. අද්ද	163

18. තෙන.....	163
19. තමි.....	163
21. අජ්ජා.....	163
23. අමා.....	163
24. මජ්ඣා.....	164
25. කණ.....	164
26. ණිකො.....	164
27. තමස්ස.....	164
28. තංහන්ති.....	165
29. තෙන.....	166
30. තස්ස.....	166
34. ණො.....	166
35. ගවා.....	166
38. මාතා.....	167
39. හිතෙ.....	167
40. නින්ද.....	167
41. තමස්ස.....	167
44. කිම්භා.....	168
45. සඤ්ජානං.....	168
46. මානෙ.....	168
47. තග්ඝො.....	168
48. ණොච.....	169
49. අයු.....	169
50. සච්චයා.....	169
51. තස්ස.....	169
54. ඡා.....	170
55. එකා.....	170
56. චච්ඡා.....	170

57. කිම්භා	171
58. තෙන.....	171
59. තස්ස	172
62. අශ්වා	173
64. තර	173
66. තස්ස	175
67. ජතු.....	175
68. සමු.....	175
69. ජනා	175
70. ඉයො	176
74. කථා	176
75. පථා.....	176
77. රායො	176
78. තමෙ	176
79. චන්ත්ථ.....	177
80. දුශ්ඛා	177
82. මුඛා.....	178
87. පිච්ඡා.....	179
88. සීලා	179
90. සිස්ස	179
91. ලක්ඛ්‍යා.....	179
94. ඉමීයා	179
95. තොප	179
96. ඉතො	180
97. අභ්‍යා.....	180
98. ආද්‍යා	180
100. කත්ථෙ.....	180
101. ඩි.....	180

102. යා	180
104. කුහිං	180
105. සබ්බෙ	180
106. කදා	181
107. අජ්ජ	181
110. ධාසං	181
113. තබ්බ	182
115. කතී	182
116. බහු	182
117. සකිං	182
118. සො	183
119. අභු	183
120. දිස්ස	183
125. සංයො	183
127. කොස	184
135. ජොවු	184
137. කණ	184
139. ඩෙස	184
142. අධා	184
පඤ්චමකණ්ඩ	186
1. තිජ	186
2. කිතා	186
3. නින්දා	187
4. තුංස්මා	187
5. ඊයො	188
6. උපමා	190
7. ආධා	191
8. කත්තු	191

9. කුත්ථෙ	191
10. සද්දා	192
11. නමො	193
12. ධාත්වා	193
13. සච්චා	194
15. චුරා	194
16. පයො	194
17. කොයාතා	195
20. ණිණා	197
23. ජයා	197
27. භාව	198
28. ධ්වණ	198
30. වදා	198
31. කීච්ච	198
32. ගුහා	198
33. කත්ත	199
35. ආසිං	200
36. කරා	200
37. භාතො	200
39. විතො	200
40. කස්මා	200
41. ක්වච	200
42. ගමා	201
43. සමා	201
44. භාව	201
45. දාධා	202
46. වමා	203
47. ක්චි	203

48. අනො.....	203
49. ඉත්ථි.....	203
51. කරා.....	203
52. ඉකි.....	204
53. සීල.....	204
54. ටාව.....	205
55. කත්ත.....	205
56. ක්තො.....	205
57. කත්ත.....	206
58. ධාස.....	207
59. ගම.....	207
60. ආහා.....	207
61. තුංතා.....	207
62. පටි.....	210
63. පුබ්බෙ.....	210
64. ත්තො.....	212
65. මානො.....	212
67. තෙස්ස.....	213
68. ඡ්වාද.....	213
69. ඛජ.....	213
70. පරො.....	214
71. ආදි.....	215
72. නජු.....	215
73. යථි.....	215
76. ඛ ඡ.....	215
82. යුච.....	215
83. ලභු.....	216
85. නතෙ.....	216

87. අඤ්ඤ	216
92. පදා	216
93. මංවා	216
94. ක්විම්හි	216
101. පර	217
103. ධාස්ස	217
104. කිම්හි	217
106. මුහ	217
107. වහ	217
108.	217
109. ගමා	217
110. වවා	218
112. වද්ධ	218
113. යජ	218
115. ගාපා	218
117. සාස	218
120. ඤා	218
121. සකා	218
122. නීතො	218
123. ඡර	218
124. දිසස්ස	219
125. සමා	219
127. අන	219
128. අත්ථා	219
129. අභා	220
130. ත්ත	220
131. පාදි	220
141. කස	220

142. ධස්තො	220
144. සාස.....	220
147. බහ	220
148. රුහා.....	220
149. මුහා.....	221
150. භිදා.....	221
151. දාත්ථි.....	221
152. කිරා	221
153. තරා.....	221
157. මුචා.....	221
158. ලොපො	221
159. ක්ථි	221
162. මාන	221
163. ඤ්ඤිල	221
164. පොයා.....	222
165. තුං.....	222
169. දිසා	222
171. රා න	222
173. ගම	222
177. කර.....	222
179. ණො	222
ජට්ඨකණ්ඩ.....	224
1. චත්ත.....	224
3. නාමෙ.....	224
4. භූතෙ	225
5. අන.....	225
6. පරො.....	226
7. එය්යා.....	227

8. හෙතු	228
9. පඤ්ඤා	228
10. තු අන්ත	228
11. සත්ත	228
12. සම්මා	229
13. මායා	229
14. පුබ්බ	229
15. ආර්	231
17. භුස්ස	231
18. පුබ්බ	231
23. කර	231
25. භාස්ස	231
28. ආර්	232
29. ගම්	232
30. ඩංස	232
32. ණානා	232
33. ආර් උ	232
34. කුස	232
35. ආ රි ස්ස	232
38. එය්සා	232
40. එඞ	233
42. ඔස්ස	233
46. ඉංස්ස	233
52. තස්ස	233
54. මිමා	233
57. හිම්	233
61. ඤාස්ස	233
67. හනා	233

70. කසි	233
71. ටා	233
74. ගුරු	233
76. ඔව්	234
78. එය්සා.....	234
නිගම.....	234

“ධම්මා සුතා ධාතා වචසා පරිචිතා මනසානුපෙක්ඛිතා දිට්ඨියා සුඡපට්ඨිදා.”

(මහා සුඤ්ඤාන සුත්තං; මජ්ඣිම නිකායො, උපරිපණ්ණාසකො, සුඤ්ඤාන වග්ගො.)

පටුන සංස්කරණය - හික්බු ධම්මවිහාරි

(ජට්ඨ සංගායනා ත්‍රිපිටක වැඩසටහනින් උපුටා සකසන ලදී)

නමො තස්ස භගවතො අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්ස

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටීකා

සාරත්ථවිලාසිනීනාම

පඤ්චිකාටීකා

පණාමාදිකථා

විජ්ජාධනස්ස සමනුස්සරණම්පි යස්ස,
පඤ්ඤාවිසුද්ධරතනානායනෙකහෙතු;
තං ධම්මරාජමමලුප්පලකිත්තිමාලං,
සාමොදමාදරමයෙ හදයෙ නිධාය.

ලද්ධම්මහොදය මහාදය (සම්පසාදා) [ජපසො (පොත්ථකෙ)],
සක්කා(දි) සක්කතගුණං රතන (ද්වයඤ්ච) [ත්තයනා (පොත්ථකෙ)];
(යාපඤ්චිකා) ගුරුවරජප(භවාත්‍යගාහා) [හපා ත්‍ය ගායා
(පොත්ථකෙ)],
තං සාධු සිස්සජන මජ්ජවගාහ යාම.

ජයතීහ මහාපඤ්ඤො, සො මොග්ගල්ලායනො මුනි;
යස්ස සාධුගුණුබ්භූත, කිත්ති සබ්බත්ථ පත්ථවා.

ඉච්චෙව මනවසෙස මත්තනො භයාදුප්පද්දවොපසාහකරසාමත්ථිය
යොගෙන සකලජ්ඣත්තිකබාහියන්තරාය නිවාරණ මධිජ්ජෙනසිද්ධි විසෙස
මහිකඩ්ඛිය රතනත්තය විසයභූතං තංසාධනෙ කත්තනිදාන භූතස්ස
ආලෝකියයාතිසයගුණවිසෙසයුත්තස්ස මහතො පාතිමහතීයස්ස
රතනත්තයස්ස සප්පසාදානුරූපං පූජාවිසයං තදනුස්ස(රණං කත්වා)
ගුරුසන්නියොගමනුට්ඨාතු—

කිත්තෙහි පාදසුස්සසා, යෙසං නත්ථි ගුරුනිහ;
යෙ තප්පාදරජොකිණ්ණා, තෙව සාධු චිචෙකිනොති.

වචනතො අත්තනො ගුරුපූජා පුරස්සරං පඤ්චිකාවිවරණං පථි'යා
පඤ්චිකා'තිආදිනා කතපට්ඨඤ්ඤත්තා සම්පති මහාදයොතිආදිනො ගන්ථස්ස
සාධුජනවණ්ණනං වණ්ණනමාරහිස්සාම.

නනු ච චුත්තිගන්ථස්ස චණ්ණනායං කතාහිනිවෙසො-යමාවරියොති
 කථමිහානධිකතෙ මහාදයොතිආදිකෙ පටිපත්තොති
 රතනත්තප්පණාමගන්ථකත්තුගන්ථනිස්සයගන්ථාරම්භඵලඅභිධෙය්‍යසඬ්ඛාත-
 පයොජනසොතුජනසමුස්සාහනානං සන්දස්සනත්ථං. තත්ථ
 රතනත්තයප්පණාම කරණං
 අත්තරායකරාපුඤ්ඤවිසාතකරපුඤ්ඤවිසෙසුප්පාදනෙන කත්තු මිච්ඡිකස්ස
 ගන්ථස්ස අනත්තරායෙනං පරිසමාපනත්ථං. වච්ඡණාමො පනෙත්ථ
 සොතුනම්පි යථාචුත්තත්ථනිප්ථාදනකො ආවරියෙනාප්‍රාය මත්ථො
 දස්සිතොයෙව'තත්ථ රතනත්තයප්පණාමසන්දස්සන'න්තිආදිනා,
 වාචසිකසත්ථාධිකාරතොපි වච්ඡණාමොති කායප්පණාමො මනොපණාමො ව.
 න කතො, ගන්ථකත්තුසන්දස්සනං ගන්ථස්ස පමාණ භාවච්චිභාවනත්ථං,
 ගන්ථනිස්සයසන්දස්සනං අත්තනියභාවසන්ධස්සනෙන තඬ්ඨිසුද්ධිදස්සනත්ථං,
 ගන්ථාරම්භඵලදස්සනං තප්පටික්ඛෙපකජනනිසෙධාය,
 අභිධෙය්‍යසඬ්ඛාතයයොජනසන්දස්සනං වීමංසාපුබ්බකාරීනං පයොජනො
 පාලම්භපුබ්බිකා සත්ථෙ පචත්තතීති සොතුජනසමුස්සාහනං (කත්ථා) ආදරෙන
 ගන්ථෙ පචත්තනත්ථං, යදාහු -

සබ්බස්සෙව හි සත්ථස්ස, කම්මස්සාපි ච කස්සවි;
 කෙනෙනං ගය්හතෙ තාව, යාව-චුත්තම්පයොජනංති.

නනු සත්ථප්පයොජනානං සම්බන්ධොපි චත්තබ්බො ඉදමස්ස
 පයොජනන්ති යතො-

සිද්ධප්පයොජනං සිද්ධ,සම්බන්ධං සොතුමිච්ඡති;
 සොතාදො තෙන චත්තබ්බො, සම්බන්ධො සප්පයොජනොති.

තත්ත්වදමුත්තරං-

සත්තං පයොජනඤ්චෙව, උභො සම්බන්ධනිස්සයා;
 තං චුත්තන්තොගධත්තා න, හින්තො චුත්තො පයොජනාති.

පයොජනප්පයොජනම්පන සාමත්ථියලද්ධබ්බං සයමාවරියෙන “කො පන
 සද්දලක්ඛණස්ස අජානනෙ දොසො”තිආදිනා චුත්තනයෙන විඤ්ඤාතබ්බං.

තත්ථ ‘මහාදයො’ත්‍යාදිනා ගාථාද්වයෙන රතනත්තයපණාමො දස්සිතො,
 ‘යො ඉද්ධිමන්තෙසු’තිආදිනා ගන්ථකත්තා, ‘සද්දසත්ථ’න්තිආදිනා
 ගන්ථනිස්සයො, ‘සඬ්ඛෙපනායෙනා’තිව ‘සාරභූතං විපුලත්ථගා හිං
 අනාකුල’න්ති ච ඉමෙහි ගන්ථාරම්භඵලං සොතුජනසමුස්සාහනඤ්ච,
 අභිධෙය්‍යසඬ්ඛාතප්පයොජනම්පන ‘සංචණ්ණන’න්ති ඉමිනා දස්සිතං අත්ථත්ථ

බ්‍යාපදෙසෙන සංවණ්ණියති විවරිත්වා විත්ථාරෙන්වා කථියති අත්ථො ඵතායාති සංවණ්ණනාහි කත්වා, තම්පන විවරිත්වා කථනං සද්දානුසාසනසත්ථසන්නිස්සයත්තා අභිධෙය්‍යො නාම සමුදිනෙන සත්ථෙන වචනීයත්ථො තං [වචනීයත්ථොති (පොත්ථකෙ)] වුත්තසද්දානුසිට්ඨිසඬ්ඛාතපයොජනමෙවාති අයමෙත්ථ සමුදායත්ථො.

අයම්පනෙන්ථ අවයවත්ථො-යොති අනියමවචනං ධම්මරාජසද්දා පෙක්ඛාය චෙත්ථ පුල්ලිඬ්ඛනා, තෙනෙන්ථ වුවිචමානගුණවිසෙසා ධාරපුග්ගලවිසෙසනිදස්සනං, දයති දුක්ඛං අපනෙන්වා පරෙසං සුඛං දදාති, දගීයති වා සප්පුරිසෙහි ගමිය(ති ස) සන්තානෙන පවත්තීයති, දයති වා පරදුක්ඛං හිංසති, දයති වා පරදුක්ඛං ගණ්හාති තංවසෙන අත්තනො හදයබ්බෙදං කරොතීති දයා, ‘දය=දානගති හිංසාදානෙසු’ ඉච්චස්මා ‘ඉත්ථියමණත්තිකයකායාවෙ’ති (5-49) අප්පච්චයො, විසයමහන්තතාය මහති පසත්ථා වා දයා අස්සාති මහාදයො, විසෙසන සමාසෙ ‘සද්ධාදිත්ථ’ (4-84) වක්ඛමානපාරමිතාසම්භරණදුක්ඛානුභව නානම්දං හෙතුච්චනං, කම්මකිලෙසෙහි ජනිතාති ජනා සත්තලොකො, ඉමිනා ඛිණ්ණසවාපි සඬ්ඛග්ගන්ති තෙසම්පි දිට්ඨධම්මිකසුඛවිහාරසඬ්ඛාත හිතස්ස දානතො, ජනානං සමුහො ජනතා තස්සා හිතාය අභිවඬ්ඪියා සකලචට්ඨ දුක්ඛනිස්සට්ඨිඛිඛානසුඛභාගියකරණායාති වුත්තං හොති, අස්සව’සම්පූරය’න්ති ඉමිනා’දුක්ඛමනුභවී’ති ඉමිනා ව සම්බන්ධො, සම්බොධිති ඵත්ථ සංසද්දො සාමන්ති ඉමමත්ථං දීපෙති, තස්මා සංසයමෙව අනඤ්ඤබොධිතො හුත්වා චත්තාරි සච්චාති බුජ්ඣති පටිච්ජ්ඣති ඵතායාති සම්බොධි, සංපුබ්බා බුධධාතුතො ‘ඉ’ඉති ඡ්වාදි (කො) ඉප්පච්චයො, සවාසනසකලසංකිලෙසප්පභායකං භගවතො අරහත්තමග්ගඤ්ඤාණං සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණන්තිපි වදන්ති, සම්පාපයතීති සම්පාපකං, සම්බොධියා සම්පාපකන්ති ජට්ඨිසමාසො, කීන්ති ධම්මජාතං ධම්මසද්දෙනෙන්ථ පාරමිධම්මා පඤ්චමහාපරිච්චාගාදයො ව අධිප්පෙනා, තෙපි හි අත්තානං ධාරෙන්තං ධාරෙන්ති සම්බොධි සම්පාපනසාමන්ථියයොගෙන පරෙපි ධාරෙන්ති නාමාති ධම්මාති වුවිචන්ති, ‘ධර=ධාරණ’ඉච්චස්මා ඛීසු, වියාදිසුත්තෙන ඡ්වාදි(කො) මප්පච්චයො, ධම්මානංජාතං, ධම්මාච්චවා ජාතං, සම්බොධිසම්පාපකඤ්ච තං ධම්මජාතං චෙති විසෙසනසමාසො, ‘සම්පූරය’න්ති මස්සෙතං කම්මං, සම්පූරයන්ති පයොගසම්පත්තියොගා දීපඬ්ඬිකර (පාද)මූලෙ හත්ථොපගතම්පි නිබ්බානම්පභාය යථාවුත්තකරුණාගුණයොගසීතලිභූතහදයතාය ‘කථන්තාමෙනෙ අච්චන්ත දුස්සභවට්ඨදුක්ඛොපගතෙ සත්තෙ තංමහාදුක්ඛා මොචෙස්සාමී’ති වට්ඨදුක්ඛනිස්සරණකහෙතුතාය සම්මා පුරෙන්තො වඬ්ඪෙන්නො වුඬ්ඪිං විරුළ්භං චෙපුල්ලං ගමෙන්තොති වුත්තං හොති, හෙතුයෙචෙදමපි

දුක්ඛානුභවනස්ස, මහාදයතා පනස්ස පරම්පරහෙතු, දුට්ඨු ඛනති කායිකං අස්සාදන්ති'දුපුබ්බා ඛනිස්මා' 'ක්ඛි'ති (5-4) ක්ඛි, දුක්ඛං කායිකදුක්ඛ වෙදනා, කිදිසන්ති ආහ-'අනන්තරූප'න්ති, සභාවච්චනො යං රූපසද්දො 'පියරූප'න්තිආදිසුචිය, තෙ ව දුක්ඛසභාවා (අනන්තා) අනන්තකාරණානං වසෙන, තස්මා අනන්තං රූපං සභාවො අස්සාති අනන්තරූපං, තං දුක්ඛං අනුභවී වින්දී, කිම්චාති ආහ-'සුඛං වා'ති, සුට්ඨු ඛනති කායිකං ආබාධන්ති සුඛං, ඉවසද්දො සධම්මත්තසඛ්ඛාතොපමාජොතකො, සධම්මත්තඤ්ඤි උපමා, චුත්තඤ්ඤි 'උපමානොපමෙයානං, සධම්මත්තං සියො පමා'ති, කිං චුත්තං හොති 'අනිට්ඨානුභවනසභාවායාපි දුක්ඛවෙදනාය අනුභවනසභාවසාමඤ්ඤෙන අජ්ඣාසයසම්පත්තිවිසෙසයොගා මහාකාරුණිකස්ස සුඛෙන සදිසතාපත්තිහොතීති දුක්ඛම්පි සමානං තං සුඛම්ච වින්දී'ති. කථමඤ්ඤථා වට්ටදුක්ඛතො සකලලොකස්ස සමුද්ධරණං සියාති, අථවා සුඛම්ච සුඛං වින්දන්තො විය අනඤ්ඤවින්දියම්පි තාදිසං දුක්ඛං සකලලොකහිතාව හිතමනතාය වින්දීති අත්ථො, තෙනාහ 'අබ්බන්තරූපො'ති, අබ්බන්තං පරිස්සමමජ්ජත්තං රූපං සභාවො අස්සාති විග්ගහො.

තං ධම්මරාජන්ති යොති අනියමනිද්දිට්ඨස්ස චුත්තගුණවිසෙසාධාර පුග්ගලස්සනියමනවචනං, ධම්මෙන රාජති නො අධම්මෙනාති වා, අත්තනා පටිච්ඡේදස්ස සාම්භාවෙන ධම්මස්ස රාජා සාමීති වා, අත්තනා පටිච්ඡේදස්සමානෙ ධම්මෙ පටිච්ඡේදකත්තොව තත්ථ රාජති දිජ්ජතීති වා, පරූපකාරවසෙන තදත්ථායෙව පටිපත්තන්තා පරෙසං ධම්මං රාජෙති පකාසෙතීති වා ධම්මරාජා, තං ධම්මරාජං නමිත්වාති සම්බන්ධො, නමස්සිත්වාති අත්ථො, කිදිසන්ති ආහ-'ජිතමාරවීරං සුධන්ත සොවණ්ණනිහ'න්ති. තත්ථ මාරො ව සො වීරොවාති මාරවීරො ජිතො විද්දතෙධස්තබ්බෙ මාරවීරො නාති ජිතමාරවීරො, තං, කිඤ්චාපි දෙවපුත්තකිලෙසාහිසඛ්ඛාරමච්චුක්ඛන්ධ මාරා-නෙන ජිතා ඵව, තථාපි වීරසද්දසන්නිධානෙන දෙවපුත්තමාරෙ ගහිතෙ තංවිජයා අඤ්ඤෙපි ජිතා ඵව නාම හොන්තීති විඤ්ඤෙයාං, සුට්ඨු ධන්තං ධම්මං උද්ධරිතං සුධන්තං, සුවණ්ණමෙව සොවණ්ණං, සුධන්ත ව තං සොවණ්ණඤ්ච, තස්සෙව නිභා සොභා අස්සෙති සමාසො, අථවා සුධන්තඤ්ච තං සුවණ්ණං වෙති සමාසෙ තස්සිදන්ති 'ඤො'ති (4-34) ණජ්ජච්චයෙ 'මජ්ඣෙ'ති (4-126) මජ්ඣවුද්ධියං සුධන්තසොවණ්ණං පටිමාරූපං, තෙන නිහො සදිසො, තං.

එත්තාවතා ව -

හෙතු ඵලං පරත්ථො ව, සබ්බොපි ථුතිසඛිගහො;
හෙතු සම්බොධිතො, පුබ්බෙව, යමඤ්ඤං තතොපරීති.

චුත්තභෙතුඵලසත්තොපකාරවසෙන බුද්ධරතනස්ස ථුතිපුබ්බකම්පණාමං දස්සෙත්වා ඉදානි ධම්මරාජෙන තෙනාපි පූජනීයස්ස ධම්මරතනස්ස නිපච්චකාරං දස්සෙතුං ‘ධම්මඤ්ච මොහන්ධතමජ්ජපධංසි’න්ති ආහ, තත්ථ ච සද්දො ‘ධම්මඤ්ච නමිත්වා’ති **[නමස්සිත්වා (පොත්ථකෙ)]** නමස්සනක්‍රියාය ධම්මං සම්පිණ්ඩෙති, කිම්භූතන්ති ආහ, ‘මොහන්ධතමජ්ජපධංසි’න්ති, මුය්හතීති මොහො=අඤ්ඤාණං, අන්ධයති සමත්ථවක්ඛුච්ඤ්ඤාණපරිභානෙනාති අන්ධං, අන්ධඤ්ච තං තමඤ්චෙති අන්ධතමං=බාළුහතිමීරං, මොහොයෙව තංසදිසතාය අන්ධතමන්ති මො හන්ධතමං, තං පධංසෙති පකාරෙන නාසෙති සිලෙනාති මොහන්ධතමජ්ජපධංසි, පසද්දස්සපකාසනත්ථං හිත්වා පකාරත්ථස්සෙව ගහණතො පරියන්තියා සහ—

සොතාපත්තාදයො මග්ගා,චත්තාරො තජ්ඵලානිච;
චත්තාරි අථ නිබ්බානං, ධම්මා ලොකුත්තරා නවාති.

චුත්තනවලොකුත්තරම්මො ගහිතාති විඤ්ඤාතබ්බං, අඤ්ඤථා අරහත්තමග්ගොව ගය්භෙයා, කස්මා පනෙත්ථ මොහස්සෙව පහානං චුත්තං, නෙතරෙසන්ති තම්මුලකත්තා සබ්බකිලෙසානං, තජ්ජහානස්මිඤ්ඤි වුච්චමානෙ තම්මුඛෙනෙතරෙසම්පි පහානං චුත්තමෙව හොතීති.

ඵචං ධම්මරතනස්ස නමක්කාරං දස්සෙත්වා ඉදානි තදාධාරභූතසඬ්ඝරතනං නමස්සිතුං ‘සඬ්ඝං තථා සඬ්ඝට්ඨං ගුණෙහි’ති චුත්තං, තත්ථ තථාසද්දො සමුච්චයෙ වා, වචොයුත්තියං වා, වචොයුත්තිපක්ඛෙ ච සද්දො ආනෙත්වා සම්බන්ධිතබ්බො, කිලෙසාදයො සංහනති හිංසතීති සඬ්ඝො, සංපුබ්බතො හනතිස්මා ක්විම්භි ‘ක්විම්භි ඝොපරිපච්චසමො හි’ති (5.100) හනස්ස ඝො, කිලෙසහිංසනඤ්චෙත්ථ තදඬ්ගාදිවසෙන ගහිතං, ගුණෙහිති සාමඤ්ඤනිද්දෙසතො සම්මුතිසඬ්ඝෙන සද්ධිං.

චත්තාරො ච පටිපන්නා, චත්තාරො ච ඵලෙධීතා;
ඵස සඬ්ඝො උජුභූතො, පඤ්ඤාසීලසමාහිතොති.

චුත්තඅට්ඨඅරියපුග්ගලා ගය්හන්ති, ගුණෙහිති ලොකියලොකුත්තරෙහි සීලාදිගුණෙහි, සඬ්ඝට්ඨන්ති සංහතං.

ඵචමනන්තරායෙන ගන්ථපරිසමාපනත්ථමනන්ත ගුණවිසිට්ඨලොකත්තයග්ගසීඛාමණිභූතස්ස රතනත්තයස්ස පණාමං දස්සෙත්වා ඉදානි ගන්ථ කත්තාදියථාචුත්තත්ථොපදස්සන පුබ්බඬ්ගමමත්තනා සමාරහිතබ්බං ගන්ථ කරණං පටිඤ්ඤාතුකාමො’යො ඉද්ධිමන්තෙසු’තිආදිමාහ, තත්ථ ‘යො’ති ඉමස්ස ‘තන්නාමධෙයොනා’ති ඉමිනා සම්බන්ධො, ඵතාය

සත්තා ඉජ්ඣන්ති ඉද්ධා වුද්ධා උක්කංසගතා භොන්තිති ඉද්ධි=ඉද්ධිවිධාදයො ලොකියා ලොකුත්තරා ච සා එතෙසමත්ථිති ඉද්ධිමත්තො, තෙසු ඉද්ධිමත්තෙසු, ඉද්ධිමත්තානං මහාසාවකානං මජ්ඣෙකි අත්ථො, මහත්තප්පත්තොති මහත්තං මහත්තභාවං ගතො, තන්තාමධෙයොනාති තස්සෙව නාමධෙයාමස්සාති තන්තාමධෙයො, තෙන, තපොධනෙනාති මුනිනා, කිං වුත්තං භොති- “එතදග්ගං භික්ඛවෙ මම සාවකානං භික්ඛුනං ඉද්ධිමත්තානං යදිදං මොග්ගල්ලානො”ති භගවතා ඉද්ධිමත්තෙසු එතදග්ගෙ යපිතො මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරො නාම යො දුතියො අග්ගසාවකො... (තෙන සමානනාමධෙයොනාති) තමපදිසන්තො-යමාවරියො අනුද්ධතභාවෙන උජුනාක්කමෙන නාමාදිකමවත්වා වඩ්ඤ්චුත්තියා අත්තනො මොග්ගල්ලානොති නාමං මහාසාමිට්ඨානන්තරප්පත්තිං කාලොචිතපඤ්ඤා වෙය්‍යත්තියං බුද්ධසාසනොපකාරිතාදිඤ්ච විභාවෙති. ‘යං රචිත’න්ති සම්බන්ධො, රචිතන්ති කතං, කිත්ති ආහ සද්දසත්ථ’න්ති, සද්දසත්ථං නාම සුත්ත, සද්දලක්ඛණඛ්‍යාකරණාද්‍යපරනාමධෙයාං, සුත්තං(හි) ‘සද්දා (ලක්ඛියන්ති) සාසියන්ති අනුසාසියන්ති පකතිප්පච්චයාදිවිභාගකප්පනාය එතෙනා’ති සද්දලක්ඛණන්ති ච ‘ඛ්‍යාකරියන්ති සද්දනිප්ථාදනවසෙන කථියන්ති එතෙනා’ති ඛ්‍යාකරණන්ති ච වුව්චති, අපරම්පන වුත්තාදි තදුපකරණභාවෙන සද්දසත්ථං සද්දලක්ඛණං ඛ්‍යාකරණන්ති ච වුව්චතිති දට්ඨබ්බං, අනුනන්ති තබ්බිසෙසනං, අසෙසලක්ඛියොපසඨගාහකභාවෙන වත්තබ්බස්සාපරස්සාභාවා සම්පුණ්ණන්ති අත්ථො, අථාති අනන්තරත්ථෙ නිපාතො, සද්දසත්ථරචනානන්තරන්ති අත්ථො, තස්සෙති සද්දසත්ථස්ස, වුත්ති ච සමාසා කතාති සම්බන්ධො, සුත්තං විවරියති එතායාති වුත්ති, සමස්සතෙ සඨබ්බියතිති සමාසා.

තස්සාපිති වුත්තියාපි, සඨගහෙත්වා සද්දවසෙන සඨකුචිතං විය කත්වා බ්වනං සඨබ්බෙපො, තස්ස නයො කමො සඨබ්බෙපනයො, තෙන, භොවාති යො සද්දසත්ථස්ස වුත්තියා ච කත්තා සො එව, ඉදාති සුත්තවුත්තිරචනානන්තරමවසරප්පත්තෙ ඉමස්මිං කාලෙ, සමාරහෙයා සම්මා ආරම්භං කරෙයා ඛහුන්තං ක්‍රියාක්ඛණානමාදිභූතං ක්‍රියාක්ඛණමනුකිට්ඨෙයා, කිත්ති සංවණ්ණනං, සංවණ්ණියති අත්ථො එතායාති සංවණ්ණනා, පඤ්චියති විපඤ්චියති ඛ්‍යන්ති කරියති වුත්ති අත්ථො එතායාති වා, තං පඤ්චියතිති වා ලද්ධනාමපඤ්චිකා, තං.

එවමත්තනා කරණියසත්ථම්පටිජානිත්වා තදනන්තරං “ද්වෙ මෙ භික්ඛවෙ පච්චයා සම්මාදිට්ඨියා උප්පාදාය (කතමෙ ද්වෙ) පරතො ච සොසො (අජ්ඣත්තඤ්ච) යොනිසො මනසිකාරො”ති වචනතො සම්මාසවනපටිබද්ධා සබ්බාපි සාසන (ප්පටි) සම්පත්තිති සාසනප්පටිපත්තියා ඛ්‍යාකරණස්ස මූලකාරණත්තා තං සවනෙ සාධුජනෙ නියොජෙත්තො ‘තං සාරභූත’න්තිආදිමාහ, තත්ථ තන්ති යසද්දවිරහෙපි අධිකතත්තා සංවණ්ණනං

පරාමසති, තං සුඤ්ඤානං සම්බන්ධො, සාධුති සවනක්‍රියාවිසෙසනං, අත්ථානුරූපං බ්‍යඤ්ජනං, බ්‍යඤ්ජනානුරූපඤ්ඤා අත්ථංසල්ලක්ඛෙන්වා අනඤ්ඤමනා හුත්වා සක්කච්චං සුඤ්ඤානං අත්ථො සුචණ්ණභාජනෙ නික්ඛිත්තසිභවසාවිය අවිනස්සමානං කත්වා හදයෙ යපනවසෙන, සක්කච්චසවනමෙව හි සොතුනමත්ථාවහං භොතිති, සත්තොති සවනක්‍රියාය කත්තාරො දස්සෙති, තථා සාතිසයබ්‍යාකරණං... තථාච්චා එව සජ්ජුරිසා සාධුකං සොතුකාමා භොන්තිති, කිම්භුතන්ති ආහ ‘සාරභුත’න්තිආදි, භුතසද්දො එත්ථ “භුතස්මිං පාවිත්තිය”න්තිආදිසු විය විජ්ජමානත්ථො, චේග්ගුත්තාභාවෙන අපරිච්චජනීයතාය සාරො ටීරං සො අත්ථො බ්‍යඤ්ජනඤ්ඤා අස්සා අත්ථිති සාරා ව සා භුතාව, අථ වා ලොකීයලොකුත්තරගුණාතිසයසාධනෙකසාධනභාවතො සෙට්ඨට්ඨෙන සාරඤ්ඤා සා භුතාවාති සාරභුතා, තං ගත්ථො යෙවෙන්ථ සඬ්ඛෙපිතො, අත්ථො පන නයග්ගාහිතතායපි සබ්බථා දස්සිතොයෙවාති විපුලං අත්ථං ගණ්භාතීති විපුලත්ථගාහී, තං, විධියමානවණ්ණනාක්කමවිසෙසෙන බ්‍යාකුලස්ස වණ්ණනාක්කමස්ස නිරසනතො නත්ථි ආකුලං කිඤ්ච අස්සාති අනාකුලං, තං, ඉමිනා ච කච්චායනවුත්තිවණ්ණනාසු න තථාභාවං දස්සෙති.

තදෙවමධිකතත්තායෙවායමාවරියො ගන්ථාරම්භේ මහාදයො යො’තිආදිකෙ පටිපජ්ජිත්වා දානි අත්තනා වණ්ණනීයස්ස ගන්ථස්සාදි භුතං වාක්‍යමනධිකතපරිහාරමුඛෙනෙවොපන්‍යාසා බ්‍යාබ්‍යාතුමාහ- ‘ඉධා’තිආදි, තත්ථ ඉධාති ඉමස්මිං මාගධිකසද්දලක්ඛණවිරචනාධිකාරෙ, මාගධානං සද්දානං ඉදන්ති මාගධිකං, මාගධිකං සද්දලක්ඛණන්ති විසෙසන සමාසො, විරචයිතුකාමොති කත්තුකාමො, රතිංජනෙතීති රතනං, රමයතී [ර තයතී (පොත්ථකෙ)] ති (වා) රතනං අනස්පච්චයෙන, අථවා යං ලොකෙ චිත්තිකතාදිකං රතනන්ති වුච්චති, ඉදම්පි තං සදිසතාය රතනන්ති වුච්චති, තථාවාහු-

චිත්තිකතං මහග්ගසඤ්ඤා, අතුලං දුල්ලභදස්සනං;
අනොමසත්තපරිභොගං, රතනං තෙන වුච්චතීති.

බුද්ධාදීනමෙතමධිවචනං, තයො අවයවා අස්සාති තයං, සමුදායො, රතනානං තයං රතනත්තයං, අවයවචිතිමිමුත්තස්ස පන සමුදායස්ස අභාවතො තිණි එව රතනාති වුච්චන්ති, පණමනං පණාමො, රතනත්තයගුණනින්නතා, පණමන්ති එතායාති වා පණාමො, පණාමක්‍රියානිජ්ඣාදිකා කුසලචෙතනා, රතනත්තයස්ස පණාමොති ජට්ඨිසමාසො, අභිධියති පටිපාදියතීත්තාහිධෙයොසා සමුදිතෙන සත්ථෙත වචනීයත්ථො, යෙන ච යො පටිපාදියති සො තස්ස අත්ථො භොතිති, සො ච පකතිජ්ජවයාදිවිභාගකජ්ජනාය සද්දානං සඬ්ඛරණං, සද්දසත්ථෙත හි සද්දසඬ්ඛරණමෙව පටිපාදියති, (රතනත්තයජ්ජණාමො ච අභිධෙයොසා ව) රතනත්තයජ්ජණාමාහිධෙයාන්ති චත්ථසමාසො, තස්ස

සන්දස්සනං අත්ථො යස්සාති අඤ්ඤපදත්ථො, කිත්තං වාකාං, තා වාති වාකාලඬිකාරො, නනුවෙවමධිකත්තෙපි අභිධෙයාමත්තමෙවදස්සෙතඛිං සියා කිං වාචාපණාමෙන, කායමනොමයෙනාපි පුඤ්ඤාති සයප්පත්තියා අභිසම්භිතත්ථසිද්ධිං හොතෙවාති වොදනං මනසි නිධාය වච්ඡණාමස්ස පරත්ථසන්නිස්සයතඤ්ච තස්සෙව විභාගෙන පයොජනඤ්ච දස්සෙතුමාහ- ‘තත්ථ’ඉච්චාදි, ගුණසද්දො එත්ථ ‘සතගුණා දක්ඛිණා පාටිකඬිබා’ තිආදිසු විය ආනිසංසට්ඨො, ගුණානමානිසංසානං අනුකූලං අනුගුණං, හෙතුමත්තවිසෙසනමෙතං, පධානභාවං නීතං පණීතං අතිඋත්තමන්ති අත්ථො, අතිසයෙන පණීතං පණීතතරං, විත්තස්සසන්නානං පබන්ධො විත්තසන්නානං, පණීතතරඤ්ච තං විත්තසන්නානඤ්ච, අනුගුණඤ්ච තං පණීතතරවිත්තසන්නානඤ්චාති විසෙසනසමාසො, තප්පණාමකරණෙන අනුගුණ...පෙ.... සන්නානං යෙසන්ති අඤ්ඤපදත්ථො, තෙසං, යථා තෙ සොතාරො රතනත්තයස්ස පණාමකරණෙන පුඤ්ඤාතිසයප්පට්ඨානානුකූල විත්තසන්නානාය පධානතරවිත්තසන්නානා හොන්ති, තථා පවත්තානන්ති අධිප්පායො, ඉදම්පි අධිගතා...පෙ.... න්තරාධානන්තිමෙසං හෙතුභාවෙන තිට්ඨති, අධිගතා පත්තා අනෙකෙ ඛහු ආනිසංසට්ඨෙසසා ආයු වණ්ණසුඛලපට්ඨානාදයො යෙසන්ති විග්ගහො, විසොසිතා සුක්ඛාපිතා අන්තරායා භයාදයො අප්ඤ්ඤාතිකා බාහියා වා යෙසං තථාවිධානං සොතුනං, එතෙපි අභි,පෙ,ද්ධත්ථන්ති ඉච්චස්ස හෙතු, අභිසම්භිතස්ස අනුට්ඨිතස්ස කතනිට්ඨිතස්ස ගන්ථස්ස අවබොධොයෙව එලං, තස්ස සිප්ඤ්ඤාත්ථං, කිත්තං රතනත්තයප්පණාමසන්දස්සනං.

සච්චං පුනපි සච්චන්ති, භුජමුක්ඛිප්ප වුච්චතෙ;
සකත්ථො නත්ථී නත්ථෙව,පරස්සත්ථමකුඛිබ්බොති.

වචනතො පරත්ථොව සප්පුරිසෙහි කත්තඛිබ්බො, පරත්ථෙ සම්පාදිතෙ පන සකත්ථො සම්පන්නොව නාම සියාති මනසි කත්තා ආහ- ‘එතදෙවා’ තිආදි. කායමනොසමාවරණෙන සම්පජ්ජමානඤ්ච වච්ඡමාවරණෙන සම්පජ්ජතෙවාති අනෙතෙව වාකෙයන විඤ්ඤායතීති අවගන්තඛිං, බුද්ධි පුඛ්බා යස්මිං කරණෙ තං බුද්ධි පුඛ්බං, තං සිලෙන කරොන්තා බුද්ධිපුඛ්බකාරිනො, අභිධෙයාස්ස අධිගමො ජානනං පුඛ්බො යස්ස සො අභිධෙයාධිගමපුඛ්බකො, අවතාරො පවත්ති, එකදෙසදස්සනෙ ‘සමුද්දො දිට්ඨො’ ති විය එකදෙසෙපි සමුදායවොහාරදස්සනතො පච්ඡිම පාදෙනාති වුත්තං, පච්ඡිමපාදස්සෙකදෙසභූතෙන ‘සද්දලක්ඛණ’ මිච්චනෙනාති අත්ථො, සාධියං සද්දානං සඬ්ඛරණං, සාධනං බ්‍යාකරණං, තං ලක්ඛණං සභාවො අස්සාති සාධියසාධනලක්ඛණො, සාධියස්සෙදං සාධනං, සාධනස්ස වෙදං සාධියන්ති එවමස්සෙදම්භාවහෙතුසභාවො සම්බන්ධොති වුත්තං හොති, පයොජනං අභිධෙයාසද්දොපදස්සිතං සද්දසඬ්ඛරණං, තත්ථ

සම්බන්ධස්සන්තොගධත්තං... සාධියොපදස්සනමුබ්බෙන සාධනස්සාපි
දස්සිතත්තා නිස්සයොපදස්සනතො, උස්සුක්කං සම්මාවායාමං, බුද්ධත්තං
සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං, පුරෙත්වාති—

මනුස්සත්තං ලිඛිගසම්පත්ති, හෙනු සත්ථාරදස්සනං;
පබ්බජ්ජා ගුණසම්පත්ති, අධිකාරො ව ඡන්දතා;
අට්ඨධම්මසමොධානා, අභිනිහාරො සම්ප්ඤ්ඤිති.

චුත්තඅට්ඨධම්මසමන්තාගතෙන අභිනිහාරෙන සමන්තාගතා හුත්වා
යථාචුත්තෙන පාරමිතාදයො ධම්මෙ පුරෙත්වාති අත්ථො, ආගතාති
සත්තත්තිංසබ්බොධිපක්ඛියධම්මානුබුද්ධතො ආගතා, ඉධාති ඉමස්මිං ලොකෙ,
ආගතාති පත්තා උප්පත්තා, තථාගතොති යථා සම්පති ජාතා තෙ භගවත්තො
සත්තපදවිතිහාරෙන ගතා, තථා අයම්පි උත්තරාභිමුඛං ගතොති අත්ථො,
මුහුත්තජාතොවාති සම්පතිජාතො ඵල, ජාතසමන්තරමෙවාති චුත්තං හොති,
වික්කමිති අගමාසි, සත්ත පදාති ගන්ත්වාන දිසා විලොකෙසිති ඉදං “ධම්මතා
ඵසා භික්ඛවෙ සම්පති ජාතො බොධිසත්තා සමෙහි පාදෙහි පතිට්ඨහිත්වා”ති ඵල
මාදිකාය පාළියා සත්තපදවිතිහාරුපරිධීතස්ස සබ්බදිසානුවිලොකනස්ස
චුත්තත්තා චුත්තං, දිසා විලොකෙසි සමන්තතොති ඉදම්පන ‘සමෙහි පාදෙහි ඵ්ඨි
වසුන්ධර’න්ති ඵතස්ස අනන්තරං දට්ඨබ්බං... පාදෙහි
වසුන්ධරාචුසනානන්තරමෙව දසදිසාවලොකිතත්තා, අට්ඨචිගාති නාම—

විසට්ඨං මඤ්ජු විඤ්ඤෙය්‍යං, සවනියා-විසාරිතො;
බිත්ථු ගම්භීරනිත්තාදි, චිචෙවමට්ඨචිගිකො සරොති.

චුත්තාති අට්ඨචිගාති, තථාගතොති ඉමස්සෙව විසුං අත්ථපරියායං දස්සෙතුං
‘අථවා’තිආදිමාහ, අරියෙන සෙතුනාති සමථවිපස්සනාසංඛාතෙන උත්තමෙන
මග්ගෙන, ඵලමාදිනාතිආදිසද්දෙන තෙසං තෙසං ධම්මානං
සභාවසරසලක්ඛණං තථං ආගතො යථාවතො අධිගතො’යෙගත්තත්ථා තෙ
බුද්ධත්තත්ථා, යෙ බුද්ධා තෙ ගත්තත්ථා’තිතථාගතොති ඵලමාදිං සංඛිගණ්හාති,
තත්ථතත්ථාති තෙසු තෙසු දීඝාගමාදීසු, තථාගතභාවොති තථාගතොති භවනං
නිප්ඵත්ති නමස්සනකිරියාහිසම්බන්ධාති’නමස්සිත්වා’ති ඵත්ථ
නමස්සනකිරියාය අභිසම්බන්ධා ඉමිනා තථාගතාදීනං කම්මත්තං විභාවෙති,
නමස්සනකිරියාවිසෙසනත්තාති ‘නමස්සිත්වා’ති නමස්සනං කත්වාති චුත්තං
නාම සියාති නමස්සනත්ති චුත්තනමස්සනකිරියාය විසෙසනත්තා, බොධියාති
බොධිචුච්චිති චතුසු මග්ගෙසු ඤාණං, තං භගවා ඵත්ථ පත්තොති (බොධි, තස්සා)
බොධිරුක්ඛස්සාති අත්ථො, මුලෙති මුලසමීපෙ “යාව මජ්ඣන්හිකෙ කාලෙ
ජායා ඵරති නිවාතෙ පණ්ණාති පතන්ති ඵතාවතා රුක්ඛමුලං”තිආදීසු විය, නනු
අඤ්ඤෙපි බිණ්ණසවා ‘අග්ගමග්ගෙන’විවාදිනා වක්ඛමාන නයෙන නිප්ඵත්තා

‘ඉධ=සංසිද්ධියං’ ඉද්ධවන්තො ඉද්ධාත්තප්පච්චයෙන,
‘ගුණ=ආමන්තණ’ භූවාදිසෙසො, ගුණියන්ති පරිචියන්ති සෙය්‍යාත්තිකෙහිති
ගුණා කප්පච්චයෙන, තෙපිති සාවකපච්චෙකඛුද්ධාපි, හි සද්දො හෙතුමහි,
යස්මා අග්ගං...පෙ.... අනුනගුණා, තස්මාති අත්ථො,
සබ්බඤ්ඤාතාදීනන්තිආදිකං තෙසං සබ්බඤ්ඤඛුද්ධෙහි උනගුණතාය
හෙතුවචනං, කෙචි ‘සිද්ධො මිද්ධගුණො අස්සාති සිද්ධමිද්ධගුණන්ති
දුට්ඨමත්ථං පරිකප්පෙත්වා වාක්‍යමිදං දූසෙන්ති, තෙ පන ‘මිද්ධො නාම කොචි
ගුණො නත්ථි’ති ව, ‘තථාගතො නාම මිද්ධ ගුණො න හොති’ති ව, ‘තාදිසො චෙ
සියා න ඤාණනිස්සිතපුජා පකතොපයොගිනී භවතී’ති ව අජානිත්වා වදථ
තුම්හෙහි චත්ථා උයොපෙතබ්බා, මඬිගලත්ථඤ්චෙත්ථාදො
සිද්ධසද්දොපාදානං, මඬිගලාදීති හි සත්ථාන්‍යාබ්‍යාහතප්පසරාති
හොන්ත්‍යායස්මන්තබ්‍යාබ්‍යාතුසොතුකාති ව, ධම්මසඬ්ඝානමිපිති ඉමිනා
අවයවෙන විග්ගහෙපි සමුදායස්ස සමාසත්ථත්තා අඤ්ඤපදත්ථසමාසොයං
තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණොති දීපෙති, තෙනාහ- ‘අඤ්ඤපදත්ථෙ’විවාදි,
ගුණිභූතානමිපිති අප්පධානභූතානමිපි විසෙසනභූතානමිපි අඤ්ඤපදත්ථස්ස
පධානත්තා, කිරියාතිසම්බන්ධො වගමානෙ ධම්මසඬ්ඝානං ගුණිභූතානමිපි
තදවිනාභාවිත්තෙන නමස්සනාතිසම්බන්ධා, තදෙව සමත්ථෙති
‘තථාහ’විවාදිනා, පුත්තෙන සහ චත්තමානොති
තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණඅඤ්ඤපදත්ථසමාසත්තා තුල්‍යමුහින්තමිපි ආගමනන්ති
පුත්තොපි ආගතොති පතීයතෙ, තත්ථාති නිද්ධාරණෙ සත්තධී, අත්තානන්ති
ධම්මං දස්සෙති, ධාරෙන්නෙති අත්තති යපෙන්නෙ පවත්තෙන්නෙ
උප්පාදෙන්නෙ, චත්තාරොපි අපායා සාමඤ්ඤවසෙන’අපායෙ’ති චුත්තා,
කිලෙසවට්ඨ කම්මවට්ඨ විපාකවට්ඨවසෙන තයො වට්ඨා, තෙසු දුක්ඛං, තස්මිං,
ධාරෙතීති චුත්තධාරණං නාම අත්ථතො අපායාදිනිබ්බත්තකකිලෙසවිද්ධංසනං,
තඤ්ච යථාරූපං කිලෙසසමුච්ඡින්නදනතප්පට්පස්සද්ධි ආලම්බනභාවෙන

භොතීති ආහ- ‘සො...පෙ.... වසෙනා’ති, නවන්තමිපි, තෙ සමධිගමහෙතුතාය ධම්මොයෙව නාමාති ‘දසා’තිආදි චුත්තං, තත්ථ කාරණමාහ- ‘තම්මුලකත්තා’තිආදි, තම්මුලකත්තාති තං කාරණත්තා, සීලදිට්ඨිසාමඤ්ඤෙනාති අරියෙන සීලෙන අරියාය ව දිට්ඨියා සමානභාවෙන, අරියානඤ්ඤි සීලදිට්ඨියො මග්ගෙනාගතත්තා සබ්බථා සමානාව, තෙන තෙ යත්ථකත්ථවි ඨිතාපි සහගතාවාති සංභතොති ඉමස්මිං අත්ථෙ සඬ්ඝොති පදසිද්ධි දට්ඨබ්බා, අධිජ්ජෙතවසෙන පනෙනං චුත්තං, ලොකියසීලදිට්ඨියා සාමඤ්ඤෙන සංභතත්තා සම්මුතිසඬ්ඝොපි පණාමාරහොයෙවාති දට්ඨබ්බං.

අථ කෙනෙ සද්දා, යෙසම්දං ලක්ඛණං භාසිස්සන්ති පටිඤ්ඤාතන්ති ආහ- ‘සද්දා සට්ඨාදයො’ති, ආදිසද්දෙන රුක්ඛාදයො, නනු සන්ති මෙසසද්දසමුද්දසද්දාදයොපීති න නිරත්ථකානම්ධානුපයොගිත්තා, යෙ ලොකසඬ්ඝකතානුරොධෙනාත්ථජ්ජකාසකා තෙසං සාත්ථකානමෙ විදං ලක්ඛණන්ති, අපිච ‘සද්දා සට්ඨාදයො’ති වදන්තො වෙදිකානං විය උන්ති [ඤ්ඤාති (පොත්ථකෙ)] ආදීනං අනුපුබ්බිතියමාවත්ථානමසම්භවා තදනුක්කමෙන නිජ්ජාදියමානනමිපි සද්දානං ලොකියත්තානභිවත්තනඤ්ච බොධෙතීති දට්ඨබ්බං, නු තත්ථ පකාසකත්ථං සද්දස්ස සමුදායවසෙන වා සියා පච්චෙකවණ්ණවසෙන වා, තත්ථ යදි පච්චෙකවණ්ණො පකාසයෙය්‍යං, සට්ඨාදෙ සකාරොයෙව සට්ඨං, පකාසයෙය්‍යා, තථා වාඤ්ඤසමකාරාදීනමනත්ථ කතා සියා, අථ සමුදිතා පකාසයෙය්‍යං, තදා වණ්ණානමුච්චාරණානන්තරවිනාසිත්තා සමුදායොයෙව න සියා, තථා සති කථ මත්ථං සද්දො පකාසයතීති වෙ කමෙන සොතවිත්තාදිගහිතක්ඛර පාළියා ව යො සද්දොති විඤ්ඤෙය්‍යො සාත්ථකො චිත්තගොචරො, චිත්තගොචරස්සාපි සද්දස්ස පන බාලජනජ්ජබොධාය කජ්ජනාමත්තෙන පකතාදිවිභාගතො, න සභාවෙනාන්වාබ්‍යානං, තෙනාහ-‘පකතා’දි ආදි, නනු ගොඉච්චාදිසාධුසද්දනියමෙ සති ගොතාදයො අසාධු සද්දාති විඤ්ඤායන්ති ගන්තබ්බමග්ගනියමෙ අගන්තබ්බමග්ගො විය, ගොතාදි අසාධුසද්දනියමෙ වා ගොඉච්චාදයො සද්දා සාධවොති අගන්තබ්බමග්ගනියමෙ ගන්තබ්බමග්ගො විය, කිං සද්දානමන්වාබ්‍යානෙනා තිදමාසඬ්ඝිකිය පයොජනමාහ- ‘ලක්ඛණාභිධානංච’ච්චාදි, සද්දානම්පටිපත්තියං පටිපදපාඨස්සානුපායත්තං දස්සෙතුමාහ- ‘අඤ්ඤාථ’ච්චාදි, අඤ්ඤාථාති අසති ලක්ඛණාභිධානො, සක්කතාදීතිආදිසද්දෙන පාකතාදිං සඬ්ඝණ්හාති, බහුවිධත්තං සක්කතපාකතපෙසාචිකඅපබ්භංසවසෙන, මගධෙසු විදිතාති ඉමස්මිං අත්ථෙ ‘අඤ්ඤස්මි’න්ති (4-121) මාගධානං ඉදන්ති අත්ථෙ ‘‘ඤ්ඤා’’ති (4-34) ණජ්ජව්වයෙ මාගධා මාගධන්ති ව පදනිජ්ජත්ති වෙදිතබ්බාති දස්සෙතුමාහ- ‘මගධෙස්මි’ච්චාදි, මගධෙසු විදිතාතිආදිනො අධිජ්ජායං විචරිතුමාහ- ‘ඉදං චුත්තං භොතී’තිආදි, තත්ථ ඉදන්ති ඉදාති වක්ඛමානං මාගධං...පෙ.... භොතීති

එතං චුත්තං හොතීති මගධෙසු...පෙ.... ලක්ඛණං මාගධන්ති වදනා පකාසිතං හොතීති අත්ථො, නිසද්දො'මගධෙස්වි'ව්වාදිනා චුත්තං සමත්ථයති, ලක්ඛණං විසෙසයනාති සද්දලක්ඛණ සද්දස්ස උත්තරපදත්ථප්පධානත්තා මාගධන්ති ඉමිනා ලක්ඛණං විසෙසයනා ඛ්‍යවච්ඡෙදයනා චුත්තිකාරොන, අත්ථතොති සාමත්ථියතො, සද්දෙ ව විසෙසිතො හොතීති සද්දලක්ඛණසද්දො මාගධෙ එව [සද්දෙඑව (පොත්ථකෙ)] ඛ්‍යවච්ඡෙදිතො හොති, අයමෙත්ථාධිජ්ජායො 'මගධෙසු විදිනා මාගධාති සද්දෙ ගහෙත්වා තෙසමිදං මාගධන්ති මාගධසද්දෙන යස්මා සද්දලක්ඛණසද්දෙ ලක්ඛණං විසෙසිතං, තස්මා සද්දලක්ඛණසද්දෙ සද්දො යදි අමාගධො කථං ලක්ඛණං මාගධං සියාති සාමත්ථියා සද්දොපි විසෙසිතො හොතී'ති, නනු මාගධන්ති ලක්ඛණස්ස මාගධ සද්දසම්බන්ධිත්තකොපනතො සද්දලක්ඛණන්ති එත්ථ සද්දසද්දස්ස නිරත්ථක තාපත්ති හොතීති, න හොති ගම්මමානත්ථස්ස සද්දස්ස පයොගම්පති කාමචාරත්තා සද්දලක්ඛණසද්දස්ස වා සමාසත්ථෙ නිරුළ්භත්තා “තත්‍රිදං සුගතස්ස සුගතච්චරජ්ජමාණ”න්තිආදීසු විය, කොපනාතිආදිසද්දලක්ඛණන්ති ඉමිනා අභිධෙය්‍යසඬ්ඛාතපයොජනස්ස දස්සිතත්තා තජ්ජයොජනපුච්ඡනපරා වොදනා, චුච්චතෙච්චාදි පරිභාරො, යථා සබ්බථාත්තපරහිතකාමෙන.

පියො ව ගරු භාවනීයො, වත්තා ව වචනක්ඛමො;
ගම්භීරඤ්ච කථං කත්තා,නොවා යානෙ නියොජකොති.

චුත්තෙහි තතො පරෙහි ව පසත්ථතරෙහි ගුණවිසෙසෙහි සමුපෙතං ගුරුං.

තස්මා අක්ඛරකොසල්ලං, සම්පාදෙය්‍ය නිත්තරීකො;
උපට්ඨහං ගුරුං සම්මා, උට්ඨානාදීහි පඤ්චහීති.

වචනතො උට්ඨාන-උපට්ඨාන-පරිවරියා-සුස්සුසා සක්කච්චසිජ්ජපටිග්ගහණෙහි සම්මා උපට්ඨහන්තෙන සවන,උග්ගහන-ධාරණ-පරිපුච්ඡා-භාවනා හි කඬ්ඛාවිච්ඡෙදං කත්වා විඤ්ඤාතබ්බං සද්දලක්ඛණං, තථා අවිඤ්ඤාතං සද්දලක්ඛණමනෙතාති අවිඤ්ඤාතසද්දලක්ඛණො පුග්ගලො, නිසද්දො අවධාරණෙ, සො 'ධම්මවිනයෙසු කුසලො න හොතී'ති එත්ථ දට්ඨබ්බො, කුසලො දක්ඛො න හොති, තත්ථ ධම්මවිනයෙසු සුත්තන්තාතාහිධම්මසඬ්ඛාතෙසු ධම්මෙසු චෙව විනයෙ ව, කස්මා—

යො නිරුත්තිං න සික්ඛෙය්‍ය, සික්ඛන්තො පිටකත්තයං;
පදෙපදෙ විකඬ්ඛෙය්‍ය, වනෙ අන්ධගජො යථාති.

වචනතො, අයමෙත්ථාධිජ්ජායො “යථා චුත්තනයෙන සම්භූතපද ඛ්‍යාමොභවසෙන පදත්ථෙපි ඛ්‍යාමොභසම්භවතො සුත්තන්තොපදස්සිතාය

දිට්ඨිවිනිවේට්ඨනාය ච අභිධම්මාගතෙ නාමරූපපරිච්ඡේදෙ ච විනය නිද්දිට්ඨෙ
සංචරාසංචරෙ ච අකොසල්ලං සියා''ති, යථාධම්මන්ති ධම්මවිනය සද්දස්ස
යො-ත්ථො විනයසුත්තාහිධම්මසඬ්ඛානො, තස්ස සො-ත්ථො,
තදනතික්කමෙන, පටිපජ්ජිතුමසක්කොන්තොති තත්ථතත්ථෙව චුත්තාසු
අධිසීල අධිවිත්ත අධිපඤ්ඤාසික්ඛාසු පවත්තිතුං අසමත්ථො, කුසලො පන
සමත්ථො පඤ්ඤාවිසෙසාලොකපටිලාභනො, චුත්තං හි—

යාව තිට්ඨන්ති සුත්තන්තා, විනයො යාව දිජ්ජති;
තාව දක්ඛන්ති ආලොකං, සුරියෙ අබ්භුග්ගතෙ යථාති.

පටිපත්තින්ති පටිපජ්ජියතීති පටිපත්ති යථාචුත්තං තිවිධම්පි පටිපත්තිං,
විරාධෙත්වාති නාසෙත්වා, තස්සති හි පටිපත්ති තෙසුයෙවා කො
සල්ලතමගත්තා, තථා චාහු—

සුත්තන්තෙසු අසන්තෙසු, පමුට්ඨෙ විනයම්හි ච;
තමො භවිස්සති ලොකෙ, සුරියෙ අත්ථඬ්ඛතෙ යථාති.

සංසාරදුක්ඛස්සෙව භාගී භොති... යථාචුත්තා-නුක්කමපරිච්චාගෙන
අනුරූපපටිපත්තියා පටිලහිතඛිඛත්තා අධිගමවිසයස්ස [විසථත්තා
(පොත්ථකෙ)] යො ගක්ඛෙමස්ස, චුත්තඤ්ඤි
තස්සානුලොමපටිපත්තිමූලකත්තං—

සුත්තන්තෙ රක්ඛිතෙ සන්තෙ, පටිපත්ති භොති රක්ඛිතා;
පටිපත්තියං ධීතො ධීරො, යොගක්ඛෙමා න ධංසතීති.

එතාවතා අවිඤ්ඤාතසද්දලක්ඛණස්ස සකත්ථපරිහානිං දස්සෙත්වා ඉදානි
සකත්ථසම්පත්තිමූලිකා පරත්ථසම්පත්තීති තදභාවා තාදිසො පුග්ගලො
පරෙසම්පි පච්චයො භවිතුං න සක්කොතීති දස්සෙතුං 'නවා'තිආදි චුත්තං,
පතිට්ඨාති ධාරණං, තඤ්චෙත්ථ තෙසං තෙසං කුල පුත්තානං
ධම්මවිනයසික්ඛාපනං තංතං කම්මතො නිත්ථරණාදි ච, තදුභය මෙවා-
න්භසඬ්ඛිකං පතිට්ඨං, මුඛ්‍යභූතම්පන තම්මුලකෙ සුපරිසුද්ධසීලෙ
පතිට්ඨාපනමෙව, තදුපකරණත්ථො සික්ඛාපනාදි, ඉධ පන තං සාධනභූතො
පුග්ගලො උපචාරතො පතිට්ඨාති ගහෙනඛිඛො, හිසද්දො යථාචුත්ත
සමත්ථනත්ථෙ නිපාතො, සද්දලක්ඛණඤ්ඤායෙවාති අවධාරණම්පන තෙසු
තඛිඛිදුයෙව සමත්ථොති දස්සනත්ථං පකරණවසෙන චුත්තං, අත්තනො පන
සුගුත්තසීලක්ඛන්ධවිරහෙන කදාවි කොවි යථාචුත්තානං පතිට්ඨාභවිතුං න
සක්කොති... තම්මුලකත්තා සද්ධම්මට්ඨිතියා සපරපතිට්ඨා භාවස්ස ච,
තෙනෙව විනයධරෙ ආනිසංසං දස්සෙත්තෙන භගවතා තප්පධානං තප්පමුඛංච

කත්වා “පඤ්චිමෙ භික්ඛවෙ ආනිසංසා විනයධර පුග්ගලෙ, කතමෙ පඤ්ච අත්තනො සීලක්ඛන්තො සුගුත්තො හොති සු රක්ඛිතො, කුක්කුච්චපකතානං පටිසරණං හොති, විසාරදො සඤ්ඤා මජ්ඣිමෙ විහරති, පච්චත්තට්ඨිකෙ සහධම්මෙන සුනිග්ගහිතං නිග්ගණ්හාති, සද්ධම්මට්ඨිනියා පටිපන්නො ච හොති” ති චුත්තං, අත්ථානුරූපන්ති අත්තනො චචනියස්සත්ථස්ස වාචකත්තෙන යොග්‍යං, ඛායකප්පනානුරූපන්ති අත්තනො වාචකස්ස චචනියත්තෙන යොග්‍යං, පරිවාසාදිසුතිආදිසද්දෙන අබ්භානාදිං සඤ්ඤාණ්හාති, තංතංකම්මන්ති පරිවාසාදිකං තංතංකම්මං, අඤ්ඤාති අසද්දලක්ඛණඤ්ඤා, න කෙවලමනෙන සකත්ථපරත්ථාව නාසිතා, අථ ඛොති විධො සද්ධම්මොපි නාසිතොයෙවාති වත්ථුමාහ ‘අජානන්තො පනා’තිආදි, අයථාපටිපජ්ජමානොති සද්දලක්ඛණඤ්ඤානා යථා යෙන පකාරෙන අත්ථානුරූපං ඛායකප්පනෙ ඛායකප්පනානුරූපඤ්ච අත්ථෙ පටිපජ්ජිතඛිං, තථා අප්පටිපජ්ජමානො, තථා ච වක්ඛති— තථා හි සො සද්දලක්ඛණ මජානන්තො’තිආදි. තිවිධම්පි සද්ධම්මන්ති පරියත්තිපටිපත්තිඅධිගමවසෙනති විධිමෙව සද්ධම්මං, තත්ථ තිපිටකඛුද්ධවචනං පරියත්තිසද්ධම්මො නාම, තෙරස ධුතගුණා චුද්දස ඛන්ධකචත්තානි ද්වෙ අසීති මහාවත්තානීති අයං පටිපත්තිසද්ධම්මො නාම, චත්තාරො මග්ගා චත්තාරි ච ඵලානි අයං අධිගමසද්ධම්මො නාම, තථාහිවිවාදිනා චුත්තමත්ථං සමත්ථෙති, තම්පි පාළියා ටීරිකාතුං ‘චුත්තං හෙත’න්තිආදිමාහ, තත්ථ ධම්මාති හෙතු, සද්ධම්මස්සාති යථාචුත්තස්ස තිවිධස්ස සද්ධම්මස්ස, පදඛායකප්පනන්ති පදඤ්ච ඛායකප්පනඤ්ච තං, තත්ථ පදං නාම සායාද්‍යන්තං තායාද්‍යන්තඤ්ච, ඛායකප්පියති අත්ථො ඵතෙනාති ඛායකප්පනං-වාක්‍යං අථවා පජ්ජතෙ ගම්‍යතෙ අත්ථො ඵතෙනාති පදං-සායාද්‍යන්තාදි, වාක්‍යං ච ඛායකප්පනං, සිථිලධනිතාදිපදමෙවවා චුත්තනයෙන ඛායකප්පනන්ති පදඛායකප්පනං, තං, දුන්නික්ඛිත්තං දුට්ඨු නික්ඛිත්තං යපිතං විරාධෙත්වා කථිතං, අත්ථො ච දුන්නිතොති දුන්නික්ඛිත්තත්තායෙව පදඛායකප්පනස්ස තඛ්ඛවනියොපි දුට්ඨුවිඤ්ඤාතො හොති, චුත්තපටිපක්ඛතොති ‘අවිඤ්ඤාතසද්දලක්ඛණොහි’විවාදිනා චුත්තස්ස විඤ්ඤාතසද්දලක්ඛණත්තාදිනා පටිපක්ඛභාවතො, භාවජ්ජධාතො හි අයං නිද්දෙසො,ත්තජ්ජචවයලොපො වා, න හි අත්තාව අත්තනා වෙදිතඛිඛොති යුත්තන්ති.

තදෙවන්තිආදිනා යථාචුත්තං නිගමෙත්වා සඤ්ඤාවිධානෙ පයොජනං දස්සෙති, තන්ති හෙත්වත්ථෙ නිපාතො, යස්මා සද්දලක්ඛණස්ස ජානනංසාති සංසං තස්මාති අත්ථො, ඵවන්ති නිදස්සනත්ථෙ නිපාතො, ඵවං සජ්ජයොජනන්ති සම්ඛන්තො, තදෙවන්ති වා නිපාතසමුදායො යං, චුත්තෙන පකාරෙනෙත්‍යස්මිං අත්ථෙ වත්තෙන. නනුව සඤ්ඤීතං සඤ්ඤානං වත්තඛිඛත්තෙ “අආදයො තිතාලිසවණ්ණා”තිආදිනං වාක්‍යානං විසුංවිසුං

මහත්තත්තා කුතො ලාඝවං සත්ථස්සාති මඤ්ඤමානො ‘තථාහි’ව්වාදිනා සඤ්ඤාවිධානෙ ලාඝවසබ්භාවං සමත්ථෙති, හොතෙවාති අවධාරණෙන කත්ථවි පරසත්ථෙ විය නො න හොතිති දස්සෙති, පටිපත්තිලාඝවමිපි චෙත්ථ හොතෙව, තථාහි ‘වණ්ණපරෙන සවණ්ණොපි’ව්වාදො (1-24) වණ්ණාදිසඤ්ඤාසමුද්ධරිතා නාත්තානමත්තාවගමෙතුමලන්ති පරෙ පුච්ඡිත්වා ජානිතබ්බා අස්ස, තතො සඤ්ඤා-වසෙයා, තතොස්ස සඤ්ඤාති සඤ්ඤාසඤ්ඤීවිවෙවනං තදනුට්ඨානන්ති පරමපරාපෙක්ඛාය හවිතබ්බං පටිපත්ති ගාරවාහාවා. ඉදානි සඬ්ඛෙපතො සත්ථක්කමං දස්සෙතුමාහ-ඵචං තාවි’ව්වාදි, තාවාති පයමං, උපයුජ්ජමානත්තාති ඛ්‍යාපාරියමානත්තා, විසයො ගොවරො යත්ථෙතෙ ස්‍යාදයො විධි යන්තෙ, සහ විසයෙනාති සවිසයා, පයමං කරියතීති පකති යතො ස්‍යාදයො විධියන්තෙ, සහ පකතියාති සජ්ජකතිකා, ලිඬිගාදිකන්ති ආදිසද්දෙන ‘සලහවිජාය’මිව්වාදො එකත්තාදි, ලිඬිගෙහවා ලිඬිගිකා-ඉත්ථිවිධයො, එකත්ථිහාවො සමාසො, තෙන, සාමඤ්ඤතො සමානත්තා, සමානත්තන්තුණාදිවුත්තියා “රාජාදිවිසිට්ඨෙ පුරිසා දොවිය’විසිට්ඨාදිවිසිට්ඨෙ අපව්වාදිමිහි අත්ථෙ පවත්තනතො.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිතියං.

රතනත්තයපණ්ණාමාදිකථා සමත්තා.

1. පයමකණ්ඩවණ්ණනා

සඤ්ඤාධිකාර

1. අ ආදයො

සබ්බවචනානං සාත්ථකනිරත්ථකත්තබ්‍යහිවාරිත්තා ‘ඉද’න්ති ආදිනා සදිට්ඨන්තෙන සංසයමුපදස්සිය සාත්ථකත්තමස්ස දස්සෙතුඤ්ඤව ‘න තාව...පෙ.... සාත්ථකත්තා’ති වුත්තං, උම්මත්තකාදිවාක්‍යමිති ‘දස දාළිමා, ඡ අපුපා, කුණ්ඩමජාජිනං, පලාලපිණ්ඩො’ඉව්වාදිකං, අවයවත්ථාන මඤ්ඤමඤ්ඤනාති සම්බන්ධා සමුදායත්ථාභාවතො අනත්ථකත්තං, ආදිවාක්‍යන්ති “මනොසෙට්ඨා මනොමයා”ති ආදිවාක්‍යං, සාත්ථකත්තං පනස්ස පදත්ථාන මඤ්ඤමඤ්ඤාහිසම්බන්ධස්ස පතීතිතො.

අථ අආද්‍යාදිසද්දානං සාධුත්තාත්ථාඛ්‍යානාය ඉදං වචනමිව්වාදිවිකජ්ජන්තරසම්භවෙ කථං නියමො වුත්තියං වුත්තෙනත්ථෙත සාත්ථකත්තමිව්වාසඬිකිය තෙසම්භානුපයොගිත්තං කමෙන පටිපාදයිතුමාහ ‘වක්ඛමානත්ථමෙවිද’මිව්වාදි, ආකාරාදයො නිග්ගහිතත්තා’ඉව්වාදිනා

වුත්තියං වක්ඛමානො අත්ථො යස්ස තං තථා වුත්තං, සාධුනං සාධුසද්දානං අනුසාසනං ආර්‍යානං අත්ථො පයොජනං යස්ස තත්ති විග්ගහො.

සාධුසද්දානුසාසනසඬකාපෙත්ථ “කත්ථෙත්ථ කුත්‍රාත්‍රක්ථෙහිධා”ති (4-100) ආදිනා කත්ථාදිසද්දානං සාධුත්තානුසාසනස්ස දස්සනතො, ලක්ඛණන්තරෙන සාධුභාවස්ස අන්වාඛ්‍යාතත්තාති ආපුබ්බාදාඉච්චස්මා “දාධාත්ථී”ති (5-45) ඉප්පච්චයෙ ආකාරලොපෙ ච ආදීති අආදියෙසන්ති අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙ යොමිහි “යොසු ක්‍කිස්ස පුමෙ”ති (2-93) ‘ටෙ අආදයො’ති, තයො ච වත්තාලීසා වාති වත්ථ සමාසෙ “තදම්නාදීති”ති වත ලොපෙච රස්සෙ ච තිතාලීසාති, ‘වණ්ණ-වණ්ණනෙ’ඉච්චස්මා “භාවකාරකෙස්ව සණ්ණ සකා”ති (5-44) අප්පච්චයෙයොමිහි ටාදෙසෙ වණ්ණාඉති ච සිජ්ඣනතො, පයොගනියමත්ථන්ති තිතාලීසවණ්ණසද්දෙසු පරෙසු එව අආදිසද්දො පසුජ්ජියතීති එවං පයොගනියමත්ථං, අයමිපි විකප්පන්තර සම්භාවනා “අභුතතබ්භාවෙ කරාසභුයොගෙ විකාරා වී”ති (4-119) පයොගනියමස්සා ක්‍කායමානස්ස දිට්ඨන්තා, ධාන්‍යාදෙසත්ථන්ති අආදිසද්දස්ස ධානෙ තිතාලීසවණ්ණසද්දා ආදෙසා හොන්ති තෙසං වා සො ඉති, තදනුරූපායාති ධාන්‍යාදෙසානුරූපාය ඡට්ඨි විහත්තියා, අනොයෙවාති අගමාගමිඅනුරූපාය ඡට්ඨියා අභාවතො යෙව, අගමාගමි භාවත්ථන්ති අආදිසද්දස්ස තිතාලීස වණ්ණසද්දා ආගමා හොන්ති තෙසං වා සො ඉති, එතෙසුපි සඬකා, “යවාසරෙ” (1-30) “සුඤ්ඤ සස්ස”ඉති (2-53) ආදෙසාගමානං දස්සනෙන, ආගම ලිඬිගාභාවතොති උකාර කකාර මකාරානං අභාවතො, විසෙසනවිසෙස්ස භාවත්ථන්ති තිතාලීසවණ්ණසද්දානං අආදිසද්දො විසෙසනං, තෙ වා තස්සෙ-ති, එත්ථාපි සඬකා ‘නීලුප්පල’මිච්චාදීනමඤ්ඤත්ථ විසෙසනවිසෙස්ස භාවදස්සනා, සද්දලක්ඛණා නුපයොගතොති සද්දලක්ඛණෙන සද්දසඬ්ඛරණස්ස පකතත්තා වුත්තං, තත්ථ කාරණමාහ- ‘රූපවිසෙසුප ලක්ඛණාභාවා’ති, රූපවිසෙසස්ස උපලක්ඛණ නිමිත්තං තස්සඅභාවාති අත්ථො, න හි විසෙසන විසෙස්සභාවෙ පටිපාදිතෙ අආද්‍යාදිසද්දානං රූපවිසෙසස්ස සඬ්ඛරණං කතං සියාති, යදි එසොව සද්දසඬ්ඛරණන්ති ගය්හෙය්‍ය, තථා සති ‘නීලුප්පල’මිච්චාදීනමිපි වත්තබ්බතා ආපජ්ජෙය්‍යාති නාස්ස තදත්ථ තාපි සම්භාවීයතෙ, ලොකෙ සීහගුණස්ස මානවකෙ දස්සනතො උපවාරෙන ‘සීහො-යං මානවකො’ති තග්ගුණජ්ඣාරොපොපි දිස්සති, තදත්ථමිපෙනං න හොතීති දස්සනත්ථං ‘තග්ගුණජ්ඣාරොපනත්ථමිපෙනං න හොතී’ති වුත්තං, තස්ස අආදිසද්දස්ස, තෙසං තිතාලීසවණ්ණසද්දානං වා ගුණො අආදිත්තාදි, තස්ස අජ්ඣාරොපනං- තිතාලීසවණ්ණසද්දෙසු වා අආදිසද්දෙයෙව වා ආරොපනං, තදත්ථමිපෙනං සුත්තං න හොතීති අත්ථො, තත්ථ කාරණමාහ- ‘අනොයෙවා’තිආදි, අනොයෙව රූපවිසෙසුපලක්ඛණා භාවතොයො, පකතං සද්දසඬ්ඛරණං, යථාවුත්ත

විකප්පන්තරාභාවෙ උභයත්ථමිදං සියා, තත්ථ පරිභාසත්ථං න භොති...
තල්ලක්ඛණත්තාභාවා උපරිවක්ඛමානත්තා වාති පාරිසෙසමාලම්බියාහ
‘සඤ්ඤාසඤ්ඤි’ වවාදි.

මරියාදායම්පකාරෙව, සමීපෙ වයවෙ තථා;
චතුබ්බිධප්පකාරොයං, ආදිසද්දස්ස දිස්සතෙති.

මරියාදත්තො ඵත්ථ ආදිසද්දොති ආහ-‘ආදිමරියාදා භූතො’ති,
උපලක්ඛණත්තාති උපලක්ඛියමානානමාකාරාදීනං ගහණෙ කාරණභාවෙන
අප්පධානත්තා, තෙනාහ-‘උපලක්ඛණස්සුපසප්පතියභූතස්සා’ති, කාරියෙනාති
වණ්ණසඤ්ඤාභවනාදීනා, න ගුත්තමිපි ආනයනං භවති..ගුත්තමුපසප්පතිය
භූතත්තා අඤ්ඤපදත්ථස්සෙව පධානත්තා, සඤ්ඤායා භාවෙති අකාරස්ස
වණ්ණසඤ්ඤාය අභාවෙ, රූපන්තිති තාලිසාරූපං,
තිතාලිසා+වණ්ණාතිපදවිජෙදො, තිතාලිස+වණ්ණාතිවා, සුත්තාවයවස්සාපි
සුත්තසම්බන්ධත්තා “ඛාසද්දෙන දීඝරස්සා”ති (1-33) පන චුත්තං,
රස්සත්තත්තු “දීඝරස්සා”ති යොගවිභාගෙන, ඉතරථා ඛාසද්දෙනපරස්සෙව
රස්සත්තෙ දස්සිතෙ තිතාලිසඉති අඛාසද්දෙන පදං න සම්පජ්ජෙය්‍යාති
විඤ්ඤායති, ඉතරිතරයොගවත්තෙ ඛුච්චනෙන භවිතබ්බන්ති ආහ-
‘ඵකචචනම්පනා’තිආදි, විප්පට්පත්ති අඤ්ඤථාභාවො, රස්ස ඵ ඔකාරෙහි
තෙවත්තාලිසක්ඛරානන්ති සම්බන්ධො, ඵ ඔකාරෙ හීති සහත්තෙ තතියා,
සක්කතානුසාරෙනාති සක්කතෙ “සන්ධි යක්ඛරානං රස්සා න සන්ති”ති
චුත්තස්ස අනුසාරෙන, කොච්ඡි සා සනප්පසාදකචොලියබුද්ධප්පියාවරියං
දස්සෙති, න හිච්චාදිං වදනො-යමධිප්පායො ‘රස්සාඉවාති ඉවසද්දො
සාධම්මොපමාජොතකො වා සියා වෙධම්මොපමාජොතකො වා, යදි තාව
වෙධම්මොපමාජොතකො, රස්සධම්මස්ස ඵ ඔකාරෙස්ව සම්භවා තෙසං
දීඝකාලප්පවත්තිතො තෙ දීඝායෙව සියුං, යදි පන සාධම්මොපමාජොතකො,
තෙසු රස්සධම්මස්සසම්භවා රස්සකාලප්පවත්තිතො රස්සාඵව තෙ සියුන්ති
‘ඵත්ථාතිආදීසු ඵ ඔකාරානං උච්චාරණකාලකතං රස්සත්තමෙව භොති’ති,
රස්සකාලවත්තොයෙවාති ඵවසද්දො යොගතෙ වණ්ණවිනිමිමුත්තස්ස
කාලස්සෙවාභාවා වණ්ණානඤ්ච පච්චක්ඛ සිද්ධත්තා පමාණසිද්ධං පාරමත්ථික
මෙ ඔකාරානං රස්සකාලවත්තං දීපෙති, අත්ථාති වදනො පනායමධිප්පායො
‘ඵත්ථාතිආදීසු යදි ඵකාරාදයො දීඝාඵව සංයොගපුබ්බත්තා රස්සාව සියුංතථා
සති අත්ථාති ඵත්ථාපි දීඝොව ආකාරො සංයොගපුබ්බත්තාරස්සො ඉව උච්චතීති
ආපජ්ජෙය්‍ය, තස්මා උච්චාරණකාලකතොව රස්සදීඝභාවො ගහෙනබ්බො’ති,
කච්චායනචුත්තිවණ්ණනා ඤාසො, තඤ්ඤාපනෙති බහිද්ධා
අඤ්ඤෙසමක්ඛරානං ඤාපනෙ, පයොජනාභාවාති තෙන සාධෙනබ්බස්ස
කස්සවි ඉට්ඨස්ස අභාවමාහ, කිමෙත්ථ සමුදායෙ වාක්‍යපරිසමත්ති, උදාහු
අවයවෙති ආහ- ‘පච්චෙක’න්ති, අඤ්ඤථා ‘රුක්ඛා වන’න්තිආදීසු විය සමුදායෙ

වාක්‍යපරිසමන්තියං “ඉයුචණ්ණා කුලා නමස්සන්තෙ” (1-9) ඉච්චාදිකං න සිජ්ඣාතීති, පච්චෙකං චණ්ණා නාමභොග්ගීති අකාරො චණ්ණො නාම භොගී ආකාරො චණ්ණො නාම භොගීතිආදිනා, අවයවෙච්චාදිනා වුත්තියං අවුත්තෙපි ‘පච්චෙක’න්ති වචනෙ සදිට්ඨන්තං කාරණමාහ, දිට්ඨන්තොපනීතො ත්‍යත්ථො සුබ්බෙත පටිපත්තුං සක්කාති, එත්ථ හි පච්චෙකන්ති අවුත්තෙපි දෙවදත්තො භොජීයතුතිආදිනා පච්චෙකං භුඤ්ජිතිරියා පරිසමාපියතෙ, තෙනාහ-‘න චොච්චතෙ’ ඉච්චාදි, අථවා සමුදායෙපි වාක්‍යපරිසමා පත්තියං සති සමුදායෙ පචත්තා සද්දා අවයවෙසුපි වත්තන්තීති ‘සමුද්දෙකදෙසදස්සනෙපි සමුද්දො දිට්ඨො, ඛන්ධෙකදෙස භුතායපි පඤ්ඤාය පඤ්ඤාක්ඛන්ධොතිආදීසු විය න දොසො, තෙනෙව වුත්තියං ‘පච්චෙක’න්ති න වුත්තං, චණ්ණසද්දස්ස ගුණාද්‍යනෙකත්ථත්තෙපි පකරණතො අකාරාදයොචෙත්ථ වුච්චන්තීති ආහ-‘චණ්ණියති’ච්චාදි, පකරණතොපි අත්ථො විභජ්ජතෙ, වුත්තං හි-

අත්ථා පකරණා ලිඛිගා, ඔවිත්‍යා දෙසකාලතො;
සද්දත්ථා විභජීයන්තෙ, න සද්දායෙව කෙවලාති.

නනු කුලාදිසඤ්ඤා විය ලභ්‍යසඤ්ඤා අකත්ථා කස්මා ගුරුසඤ්ඤා කතාති වොදනං මනසි නිධාය රුළුහි අත්ථත්ථවසෙන ද්විජ්ජකාරාසු සඤ්ඤාසු කුමාරාති රුළුහි සඤ්ඤාත්ථාභාවෙන වොහාරසුඛමත්තපයොජනා, අත්ථත්ථසඤ්ඤා පන තජ්ජයොජනාපි භොගී තදඤ්ඤජ්ජයොජනා ජිති දස්සෙතුමාහ- ‘එව’මිච්චාදි, චණ්ණියති අත්ථො එතෙහීති වුත්තමත්ථං අනුගතා අනුගතත්ථා චණ්ණසඤ්ඤා තං, සද්දාධිගමනීයස්සාති සද්දෙන විඤ්ඤාතබ්බස්ස, චණ්ණං මූලමස්සාති චණ්ණමූලකො-අත්ථො, තස්ස භාවො චණ්ණමූලකතා, අත්ථස්ස චණ්ණමූලකතං සාධෙති ‘සාපි’ච්චාදිනා, චණ්ණං රූපං සභාවො එතෙසන්ති චණ්ණරූපානි-පදානි, සමුදායො පාදානං රූපමස්සාති සමුදායරූපං වාක්‍යං, විභ්‍යන්තමත්ථජාතකං පදං, පදසමුදායො වාක්‍යං, සබ්බඤ්චෙතමුපවාරෙන චණ්ණසද්දවචනීයත්තං ගච්ජති චණ්ණමයත්තාති සබ්බොපි සම්මුතිපරමත්ථභෙදහින්තො අත්ථො වාක්‍යාධිගමනීයො චණ්ණෙනෙව විඤ්ඤායති නාම තස්මා යථා වුත්තමත්ථ විසෙසදස්සනංලභ්‍යසඤ්ඤාය න සක්කාති තදත්ථමකාරාදිනං ගුරුභූතා චණ්ණසඤ්ඤා කතාති අධිජ්ජායො, සම්මුති සඬකෙතවසෙන පචත්තො වොහාරො, පරමත්ථො සනිබ්බාතො පඤ්චක්ඛන්ධො. උභොහි පනෙතෙහි හින්තො තතියො කොට්ඨාසො නාම නත්ථි, තථාව වුත්තං-

දූවෙ සච්චානි අක්ඛාසි, සම්බුද්ධො වදනං වරො,
සම්මුතිං පරමත්ථඤ්ච, තතියං නුපලබ්භතීති.

නනු ච-

අප්පක්ඛරමසන්දිද්ධං, සසාරං ගුළ්භනිණ්ණයං;
පසන්නත්ථස්ථෙ සුත්තන්ති, ආහු තල්ලක්ඛණස්සුනොති.

“ආදයො තිතාලීස වණ්ණා” “තිතාලීසාදයො වණ්ණා” ති වා වත්තබ්බන්ති
න තථා සති සන්දිද්ධං සුත්තං සියාති, නනු සත්ථාදො මඬිගලවචනෙන
භවිතබ්බං, අකාරො පටිසෙධත්ථොපි භොතීති (න) සත්ථාදො
සිද්ධසද්දස්සොපහිතත්තා, අථ භොත්ව පුබ්බා ඤාලාදි සඤ්ඤා,
සද්දසාධනමත්තප්පයොජනත්තා පන සබ්බවිධානස්ස පුබ්බාවරිය
සඤ්ඤාවාලමෙත්ථාති කිං පුනාපි වණ්ණාදිසඤ්ඤාවිධානෙන ගන්ථගාරව
කරණෙනාති සච්චමෙතං, පුබ්බාවරියෙසු පන ගාරවං තදනුගමනස්ථ දීපෙනුං
කාවි සඤ්ඤායොපාන්ථාබ්‍යායන්තෙ, යජ්ජෙවං
සංයොගසබ්බනාමලොපාදයොපි සඤ්ඤා පුබ්බාවරියෙහි චුත්තා වත්තබ්බාති
නනු භො චුත්තමෙවාමිහෙහි’කාවි සඤ්ඤායො ආබ්‍යායන්තෙ’ති,
කිත්තදාබ්‍යානද්වාරෙන භවතා තාපි විඤ්ඤාතුං න සක්කාති, කෙසඤ්චි
සාත්ථකත්තොපි පතිවණ්ණමත්ථානුපලද්ධිතො

වණ්ණානමදිට්ඨානමකාරාදීනමනුකතියො

ඉභොපදිට්ඨාඉත්‍යනුකාරියෙනාත්ථෙතාත්ථවත්තත්තාය භොතෙවාකාරාදිතො
විහත්ති, ලොපෙන නිද්දිට්ඨත්තා පනස්සා අස්සවනං සන්නිකංසචචනිච්ඡාභාවා
සංහිතායානිද්දෙසො, අනුක්කමොති ආදොනිස්සයා සරාචුත්තා, තතො නිස්සිතා
බ්‍යඤ්ජනා, සරෙසුපි එකට්ඨානියා අකාරාදයො බහුත්තා පයමං චුත්තා
යානානුක්කමෙන, තතො ද්විජා යානානුක්කමෙන, තෙසුපි රස්සාව ලහුත්තා
පයමං චුත්තා, තතො දීඝා, බ්‍යඤ්ජනෙසුපි වග්ගා බහුත්තා යානප්පට්ඨාටියා
පයමං චුත්තා, තතො යකාරාදයො, වග්ගෙසු ව අසොසා පයමං චුත්තා, තතො
සොසා, තෙසු ව සිථිලා පයමං චුත්තා, තතො ධනිතා, තත්ථාපි අප්පකත්තා ද්විජා
පඤ්චමා චුත්තා, තතො යරලවා සොසභුතා යානානුක්කමෙන, තතො ධනිතා
සකාරභ කාරා, තෙසුපිහකාරො කෙසඤ්චි ඔරසොපි භොතීති ද්විජත්තා පච්ඡා
චුත්තො, කෙහිවි “ලලානමවිසෙසො”ති ද්වින්නමවිසෙසෙ චුච්චමානෙපි
ලිපිහෙදෙන යානහෙදෙන ව හින්තත්තා ළකාරො විසුං අක්ඛරභාවෙන ගහිතො,
සොපි සොසභාවෙන යානානුක්කමෙනව හකාරතො පරං චුත්තො නිග්ගහිතං
පන සරත්තාදිසබ්බවිනිමිචුත්තත්තා සබ්බපච්ඡා චුත්තන්ති
අකාරාදීනමයමනුක්කමො, ඉමස්සෙවානුක්කමස්ස මනසි විපස්ස
වත්තමානත්තා තිතාලීසාති ගණනාපරිච්ඡෙදස්ස දස්සිතත්තා ව
‘නිග්ගහිතත්තා’ති චුත්තියං චුත්තං, පකතං සාධුසද්දාන්ථාබ්‍යානං, න
වණ්ණියතෙ, ති සද්දසඬ්ඛරණ සඬ්ඛාත මුඛ්‍යප්පයොජනාභාවා, කිඤ්චාපි න
වණ්ණියතෙ, අමිහෙහි පන කථමකාරාදීනමයමනුක්කමො උප්පන්නොති
සිස්සානං කඬ්ඛා විච්ඡෙදප්පයොජනමිපති අනුක්කමසද්දස්ස
අත්ථකථනබ්‍යාජෙන වණ්ණිතො යෙවාති, කරියන්තෙ උච්චාරියන්තෙ

එතෙනාති කරණං, තත්ථ ජිව්හාමජ්ඣං තාලුජානං, ජිව්හොපග්ගං මුද්ධජානං, ජිව්හග්ගං, දන්තජානං සෙසානං සකට්ඨානං කරණං, පයත්ති පයතනං, තම්පන වණ්ණුවිවාරණතො අඛිහන්තරො බාහියො ච උස්සාහො, තත්ථ අඛිහන්තරපයතනං-සංවුතත්තමකාරස්ස, විවටත්තං සරානං සකාරහකාරානඤ්ච චුට්ඨත්තං වග්ගානං, ඊසංචුට්ඨත්තං යරලවානං, බාහියපයතනන්තු සංවුතකණ්ඩනාදි, යානතො පච්චාසත්තියා විධියමානකාරියසම්භවෙන පයොජනසම්භවා ආහ-‘යානම්පනා’තිආදි, තිට්ඨත්ති එත්ථ උජ්ජත්තිවසෙන වණ්ණාති යානං, ‘‘එ ඔනම වණ්ණෙ’’ති (1-37) සුත්තෙ වණ්ණෙති කථනමෙව වණ්ණසඤ්ඤාකරණෙ පයොජනං, යථාචුත්තමත්ථමඤ්ඤත්තු බ්‍යාපදිසති’ එව’මිච්චාදිනා, තස්මා ‘‘දසාදො සරා’’ඉච්චාදො ‘තෙනා’තිආදීසු ‘තෙන සරඉච්චනෙන ක්වත්ථො කස්මිං සුත්තෙ පයොජනං තං දස්සෙති ‘‘සරොලොපො සරෙ’’ච්චාදී’ති එවමාදිනා අත්ථො දට්ඨබ්බො, ඤාපෙති වණ්ණලොපන්ති ඤාපකං, කස්මා පන’සො වෙමිනාව ඤාපකෙන සිද්ධො’ති වුච්චති නනු ‘තදමිනාදීති’ති (1-47) සුත්තං දිස්සතීති, (සච්චං) තථාපි පකාරන්තරොයමිපි වණ්ණලොපෙ දස්සිතොති විඤ්ඤාතබ්බං, එවසද්දො පන ‘යදි ඤාපකෙන වණ්ණලොපො සියා සො ඉමිනාව ඤාපකෙන සිද්ධො, නාඤ්ඤනා’ති අවධාරෙති.

2. දසා

නනු අආදයොති පටිමන්තෙත්තවත්තන්තෙ කථමෙත්ථ’ත්තථා’ති සත්තමීතිද්දිට්ඨතාති ආහ-‘තඤ්චා’තිආදි, අත්ථවසාවිහන්තිවිපරිණාමෙනාති අආදයොති පටිමන්තස්ස ‘ආදො දසා’ත්තානෙන සම්බන්ධා සම්බජ්ඣමානෙ වාධාරත්ථෙන භවිතබ්බන්ති ආධාරත්ථවසෙන සත්තමී විහන්තියා පරිවත්තනෙනාති අත්ථො, අත්ථවසා සත්තමියා විපරිණාමසම්භවායෙවසුත්තෙ අවිජ්ජමානෙපි ‘තත්ථා’ති වුත්තියං වුත්තං, ආදොදසන්තමනඤ්ඤත්ථපවත්තිසම්භවතො තෙසං අආදයො විසයභාවෙනපි සක්කා පරිකප්පෙතුන්ති වුත්තං-‘තෙසු විසයභූතෙසු’ති, නිද්ධාරණත්ථොපි යුජ්ජතෙව... වණ්ණසමුදායතො තදෙකදෙසභූතාන මාදො වණ්ණානං දසසඬ්ඛ්‍යාගුණෙන නිද්ධාරියමානත්තා, ආදිමිහි දස වණ්ණාති වුත්තෙ අචුත්තානමිපි අවස්සං වත්තබ්බානං උභනපුරණත්ථමජ්ඣාභාරො හොතීති වුත්තං- අවට්ඨිතා නිද්දිට්ඨා වා’ති, එකාදින මට්ඨාරසන්තානං සඬ්ඛ්‍යානං සඬ්ඛ්‍යෙයො වත්තනතො ආහ-‘දසසඬ්ඛ්‍යාය පරිච්ඡින්නත්තා’ති, ගය්භුපගානං රස්සඵ ඔවණ්ණානමිපි කච්චායනෙ විය අපරිච්චාගා අනුනා, අගය්භුපගානං තදඤ්ඤෙසං කෙසඤ්චි සරානං පරිච්චගා අනධිකා, දසසද්දස්ස සඬ්ඛ්‍යායා වුත්තිත්තා දසන්තමිපි අධිකතවණ්ණානඤ්ඤත්තා වුත්තං-‘දසන්තමිපි’තිආදි, සයං පුබ්බා’රාජ=චිත්තියං’තිස්මා ක්විමිහි අන්තලොපෙ සමාසෙ ච තදමිනාදිත්තා නිරුත්තිනයෙන වා සරසද්දො නිජ්ජජ්ජතීති, ‘සර-ගතිහිං

සාවිත්තාසු’ ඉච්චස්මා අප්පච්චයෙන වා නිප්පජ්ජති දස්සෙතුමාහ=‘සයං රාජන්ති’තිආදි.

3. ද්වෙද්වෙ

තෙති’ආදො’ති සත්තම්‍යන්තත්තා අපරෙ ද්වෙ පරාමසති, හෙට්ඨා වියාති හෙට්ඨා චුත්තං අත්ථවසා විහත්තිවිපරිණාමං උපමෙති, අතොව විඤ්ඤායමානත්ථවසෙන තෙසු’ති චුත්තං, තෙසුති පන නිද්ධාරණත්තවිච්ච්ඡායං තම්පි සම්භවතිති තෙසං වණ්ණානං මජ්ඣෙ ද්වෙද්වෙති ද්විසංඛ්‍යාය නිද්ධාරණත්ථොපි වෙදිතබ්බො, විච්ඡායං චුත්ති යස්ස සො විච්ඡාචුත්ති-ද්විසද්දො, විච්ඡාචුත්තිතා වාස්ස සවණ්ණත්තගුණෙන ද්විත්තං (‘ඛ්‍යාපිතු) මිට්ඨත්තා, කමෙනාවට්ඨිතෙති ඉමිනා අකාරාදිවණ්ණප්පබන්ධස්ස අනාදිකාලසිද්ධං කමසිද්ධත්තමාහ. නනු සමානා වණ්ණා සවණ්ණාත්තන්වත්ථෙ සවණ්ණසද්දෙ සති කතං රස්සදීඝානං සවණ්ණසඤ්ඤා සියා... අසමානත්තා එතෙසන්ති, නෙතදත්ථිවණ්ණප්පබන්ධස්ස කමසිද්ධත්තා වචනබලෙනෙවාසමානානම්පි හොතෙවාති, නෙවම්පි වත්තුං යුත්තං ‘ද්වෙද්වෙ සවණ්ණා’ති යුත්තස්ස තාදිසසාමත්ථියසබ්භාවෙ **[සබ්භාවෙන (පොත්ථකෙ)]** විසෙසකාරණාභාවාති ආහ‘සමානත්තම්පනා’තිආදි. තිට්ඨන්ති එත්ථ වණ්ණා විත්තජත්තෙපි අභිබ්‍යන්ති වසෙනාති යානං කණ්ඨාදි, තෙන කතන්ති සමාසො, කණ්ඨතාතු ඉති වත්තෙ පාණ්‍යඛගත්තා නපුංසකත්තං. පඤ්චමෙහි වග්ගපඤ්චමෙහි. අන්තට්ඨාකීති වග්ගානමන්තෙ තිට්ඨන්තිති අන්තට්ඨා, තාහි, යුත්තස්සාති බ්‍රහ්මවරියා, ගුය්හ’න්තිආදීසු යුත්තස්ස. කෙවිති අනියමෙන චුත්තං, තෙ පන—

‘‘භකාරො පඤ්චමෙහෙව, අන්තට්ඨාහි ව සංයුතො;
ඔරසො ඉති විඤ්ඤෙයො, කණ්ඨජො තදසංයුතො’’ති වදන්ති.

4. පුබ්බො

වත්තතෙති අත්ථවසා විහත්තිවිපරිණාමෙන වත්තතෙ, නනු චෙත්‍යාදිචොදනා, නෙසදොසොච්චාදි පරිභාරො, දොසාභාවෙ කාරණ මාහ-‘යොයො...පෙ.... පතීයතෙ’ති, චුත්තං සමත්තෙති-‘නහි’ච්චාදිනා, නනු ව පුබ්බසද්දො යමෙකත්තා එකං පුබ්බමාවික්ඛති න සකලන්ති කථං ‘‘පුබ්බො’ති චුත්තෙ යොයොති ඤායති ‘යොයො පුබ්බො’ති ව චුත්තෙ ‘තෙසු ද්විසු’ති එත්ථ’ද්විසු ද්විසු’ති ඉදං කථං සුබ්බෙනෙව පතීයතෙ තදිද්ධසිද්ධිධොසිද්ධසාධනන්ති ආසඬ්ඛිය තදභාවමුබ්භාවීය පුබ්බ සද්දස්ස විච්ඡාගමකත්තමවගමයිතුමාහ-‘නවෙද’මිච්චාදි. තංයොගාති උපචාරවසෙනාහ, තබ්බන්තතායවාති අත්ථියත්ථෙ අප්පච්චයවසෙන, එවමුපරිපි.

5. පරො

සෙසම්ච්චාදිනා‘නෙසු ද්විසුති සවණ්ණසඤ්ඤකෙසු ද්විසු’ ඉච්චාදි කමතිදිස්සති. ලහුසඤ්ඤා රස්සස්ස, සංයොගපුබ්බස්ස රස්සස්ස දීඝස්ස ව ගුරුසඤ්ඤා න වත්තබ්බා... උච්චාරණවසෙනෙවාන්වත්ථසඤ්ඤාති විඤ්ඤායති, පුබ්බාවරියවසෙන වා ඉහාවුත්තාවසෙසසඤ්ඤාවිය.

6. කාදයො

කෙවල ඛාඤ්ජනානමත්ථජ්ජකාසත්තාභාවා සරානමත්ථජ්ජකාසනෙ අච්චන්තොපකාරා ඛාඤ්ජනාති ‘එතෙහී’ති කරණත්තෙන වුත්තං, තෙනාහ ‘සරාන’ම්ච්චාදි. විපුබ්බා ‘අඤ්ජ-ඛාත්තියං’තිමස්මා කරණෙ අනජ්ජච්චයෙ රූපං, නපුංසකත්තම්පිස්සාවගමයිතුං ‘උපකාරකානී’ති වුත්තං, ඛාඤ්ජනත්තං දිට්ඨන්තෙන වුට්ඨති ‘යථා’ඉච්චාදිනා, යථා ඔදනස්සුපකාරකානි සුපාදීනි ඛාඤ්ජනාති, තථා සරානමුපකාරකානීති අධිජ්ජායො, ඛාඤ්ජනම්පන අද්ධමත්තිකං, වුත්තං හි—

එකමත්තො භවෙ රස්සො, දීඝො මත්තද්වයායුතො;
ජ්ජුතො තිමත්තො විඤ්ඤෙයොයා, ඛාඤ්ජනං ත්වද්ධමත්තිකංති.

අන්වත්ථාති අන්වත්ථතො, ‘අන්වත්ථා ඛාඤ්ජනා’ති සම්බන්ධො.

7. පඤ්ච

සජාත්තාපෙක්ඛාය සමුදායවාචිත්තෙපි කාදයොති අනුවත්තනතො වග්ගසද්දෙන කබ්ගසඤ්ඤාදයොව ගස්හන්ති, පඤ්ච පරිමාණමස්ස පඤ්චකොවග්ගො, ‘‘තමස්ස පරිමාණං ණකො වා’’ති (4-41) කො, සුත්තෙ ආදිභූතො පඤ්චසද්දො පඤ්චසඬ්ඛාපරිච්ඡෙදං කුරුමානො මාවසානානං වග්ගානං බහුත්තං ගමෙතිති ‘පඤ්චකා’ති වුත්තං, වග්ගාති බහුවචනතො පච්චෙකන්ති විඤ්ඤායති, වජ්ජෙන්ති යකාරාදයොහි වග්ගො, පටිමක්ඛරවසෙන පන කචග්ගාදිවොභාරො.

8. ඛින්නේ

අනෙකත්ථත්තා ධාතුන මුච්චාරණත්ථොපෙත්ථ ගණ්භාතීති නිපුබ්බා තතො කම්මන්ති ත්තජ්ජච්චයෙ ඤ්ඤිමිහි පාදිසමාසෙ දීඝෙව රූපං දස්සෙන්තො ‘රස්සා’තිආදිමාහ, පීළනත්ථතො නිග්ගහනං නිග්ගහො, ‘ඉ-අජ්ඣෙකන ගතිසු’ඉච්චස්මා කත්තරි [කම්මති-ඉති වත්තබ්බං, ඉතං උච්චාරිතන්ති අත්ථො] ත්තජ්ජච්චයෙ ඉතං, නිග්ගහෙන ඉතන්ති අමාදිස මාසෙ රූපං දස්සෙන්තො ‘කරණං නිග්ගහෙන වා’තිආදිමාහ, පච්ඡිමපක්ඛං සාධෙතුමාහ-‘වුත්තං හී’ති.

9. ඉයු

චත්ථසමාසොති ඉතරීතරයොගද්වන්දසමාසො. අත්තෙති මුනි
සද්දාදිවචනියෙ අත්ථෙ, නමනීතීමස්සෙනං කම්මං,

යං සබ්බවචනං සබ්බ, ලිඛිගං සබ්බවිභත්තිකං;
තං සබ්බත්ථෙ නමනතො, විදුං නාමන්ති තබ්බිදු.

ඉධ නාමසඤ්ඤායාභාවෙපි අන්චත්ථබ්ලායෙව නාමසඤ්ඤා සිද්ධාති (ආහ) ‘අන්චත්ථබ්ලායපදෙසෙනා’ති, සාදාන්තපකතිරූපන්ති පච්චයා පටිපදා කරියතීති පකති, සා ඵල රූපන්ති පකතිරූපං, සාදාන්තස්ස පකති රූපං මුනිසද්දාදි සාදාන්තපකතිරූපං, අත්ථවන්තමධාතුකමප්පච්චයම්පාටිපදිකං, පදං පදං පති පටිපදෙ, පටිපදං නියුත්තං පාටිපදිකං. විසෙසනෙනාති සුත්තෙ ‘නමස්සන්තෙ’ති චුත්තෙන ඉවණ්ණුවණ්ණානං විසෙසනෙන. ආබ්‍යාතස්සාති පච්චිඤ්ඤානො. ආදිමජ්ඣවත්තිනොති ඉන්ද්‍ර උදකසද්දාදීනං ආදො, පබ්බමාදීනං මජ්ඣමව චත්තිනො. පදෙසෙසුති “කුලා සස්ස නො”ති (2-83) ආදිකෙසු සුත්තප්පදෙසෙසු, අනිට්ඨපසඤ්ඤා (සඤ්ඤා) නිවත්තෙතීති සම්බන්ධො, අනිට්ඨප්පසඤ්ඤානාම [නාමාති (පොත්ථකෙ)] පච්චි-ඉන්ද්‍ර (උදක පබ්බම) සද්දාදීන මන්ත ආදිමජ්ඣභූතඉවණ්ණාදීනං කුලසඤ්ඤා විධාය තතො පරාසං සාදි විභත්තිනං “කුලා සස්ස නො”ති (2-81) ආදීහි ‘නො’ ආදෙසාදිමිති කතෙ ‘පච්චිනො, ඉන්ද්‍රනො, උදකනො, පබ්බමනො’තිආදි රූපප්පසඤ්ඤා, නනුවාදිආදි වොදනා. චත්තබ්බන්ති සුත්තෙ චත්තබ්බං. බ්‍යාසනිද්දෙසෙනාති අසමාසනිද්දෙසෙන. තද්‍යුත්තන්තිආදි පරිභාරො, තන්ති තං වොදනං, සතිහිතිආදීනා අයුත්තන්තං සමත්ථෙති, ද්විසුත්තරෙසු යොගෙසුති උපරිමෙසු “පිත්ථියං” “සා”ති ද්විසු සුත්තෙසු. ඉත්ථියන්ති ඉදන්ති “පිත්ථිය”න්ති සුත්තෙ ඉත්ථියන්ති ඉදං පදං. වණ්ණවිසෙසනං සියාති “පිත්ථිය”න්ති සුත්තෙ ‘ඉයුචණ්ණා’ති අනුචත්තනතො ‘ඉත්ථියං ඉවණ්ණුවණ්ණා’ති ඵලං ඉවණ්ණු වණ්ණා “සො”ති සුත්තෙ ‘ඉත්ථියං ආ’තිඵලං අවණ්ණස්ස ව විසෙසනං භවෙය්‍ය. වණ්ණවිසෙසනෙ විරොධමාහ ‘ඵලසද්ධෙ’චවාදි, නාමස්සන්තෙති අසමාසනිද්දෙසෙ ත්වවිරොධමාහ- ‘බ්‍යාසෙ’චවාදි. සක්කානාමවිසෙසනං කාතුන්ති ද්විසු සුත්තෙසු ඉත්ථියන්තිආදීනා වක්ඛමානක්කමෙන. නාමස්ස අන්තො නාමන්තොති සමාසස්ස උත්තරපදත්ථප්පධානත්තා සමාසෙ ගුණිභූතස්ස නාමස්ස ඉත්ථියන්ති ඉදං විසෙසනං කාතුං න සක්කාති අධිප්පායො, වචනමන්තරෙනාති පාණිනියානමිව “යථාසඤ්ඤාමනුදෙසො සමානං”ති (1-3-10) සුත්තං විනා, සමාසඤ්ඤා ඵලෙසන්ති සමසඤ්ඤාකා, ඉතිසද්දො ආදායත්ථො, තෙන-

“ආලාපභාසලීලාහි, මුනින්ද විජයා තව;

කොකිලා කුමුදානී වො, පසෙවන්තෙ වනං ජලං” (260) .

ඉච්චාදිං සඬගණ්හාති.

10. ඡිත්ථි

ඉත්ථියං නාමස්සාති ච, අන්තෙ ඉවණ්ණුවණ්ණාති ච චුත්තෙ තෙසමා ධාරාධෙය්‍යසම්බන්ධො ආධෙය්‍යස්සාධාරෙ පවත්තිං විනා න සම්භවතීති අජ්ඣාභාරවසෙන ‘වත්තමානා’ති චුත්තියං චුත්තං. ඉවණ්ණු වණ්ණාති අපෙක්ඛිය‘විසෙසියන්තී’ති බහුවචනමෙතං සම්බන්ධස්ස පුරිසාධිතතාය නාමන්තීම්නා සම්බන්ධෙ සති‘විසෙසියතී’තෙකත්තෙන පරිණමති.

11. සා

ඉත්ථියං නාමස්සන්තෙති ච වත්තතෙ. හෙට්ඨා සබ්බත්ථ සඤ්ඤිතො නිද්දිසිය සඤ්ඤාය නිද්දිට්ඨත්තා තත්ථ විය විසුං සඤ්ඤිතො පඨමමනිද්දෙසෙ අසන්තො වියාති දොසලෙසමාලම්ඛිය වොදයති නන්භවේත්තාදිනා. තත්ථ සෙතොති විජ්ජමානස්ස සඤ්ඤිතො. කාරියෙනාති සඤ්ඤාකාරියෙන. පරිහරති ‘නායං දොසො’තිආදිනා. පච්ඡාචුත්තමත්තෙනාති ‘‘සා’’ති සුත්තෙ කාරියිතො ආකාරස්ස පච්ඡා චුත්තමත්තෙන. නවාති එත්ථ වසද්දො වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ, අපරමපි කිඤ්චි වත්තබ්බමනියමරූපමත්ථිති අත්ථො. අනියමරූපමාවරියජ්ජවත්තීතො සාධෙතුමාහ ‘උභයථාපි’ච්චාදි.

12. ගොසයා

ආසද්දො ආභිමුඛො, අනභිමුඛමභිමුඛං කත්වා ලපනං කථනමාල පනං, තස්මිං ආලපනෙ, ආලපනත්ථෙ විහිතො සීති අත්ථො.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං.

සඤ්ඤාධිකාරො සමත්තො.

පරිභාසාධිකාර

13. විධි

වචනාරම්භයොජනමාහ—‘යං විසෙසනභාවෙන’ච්චාදි, යන්ති අනියමෙන ‘‘අතො යොනං ටාටෙ’’ති (2-43) ආදීසු අතොතිආදිකං විසෙසනභාවෙන වත්තුම්චිෂ්ඨං පරාමසති, තෙනාති විසෙසනත්තෙත්ත-පාදියමානෙන යං සද්දනිද්දිට්ඨෙන අතොතිආදිකෙන කරණභූතෙන, යථාකථස්ථිතබ්බතොති ආදො මජ්ඣෙ-න්තෙ වා සබ්භාවතො යෙනකෙනවි ආකාරෙන

අභෙදොපවාරෙන අකාරාදිවිසෙසනවතො නාමාදිනො, තදන්තත්ථන්ති තං අතොත්තාදි විසෙසනමන්තෙ, නාදො න මජ්ඣෙ යස්ස තං තදන්තං, තං අත්ථො පයොජනං යස්සාති අඤ්ඤපදත්ථො, වත්තායත්තාති වත්තුනො ආයත්තා... අත්තාවාත්තනො වචනෙ පධානන්ති, තස්සාති වත්තුනො, සාති වචනිච්ඡා, පයොගානුසා රෙනාති ජීනවචනානුසාරෙන, ඉතීති කාරණත්ථෙ නිපාතො, ඉමිනා කාරණෙනාති අත්ථො, න සබ්බත්ථජපසඤ්ඤාති සංහිතාදිවිධිමහි සබ්බත්ථ තදන්ත විධිජපසඤ්ඤා න හොති, තථාහි “සරො ලොපො සරෙ”ති (1-26) එත්ථ සරොති විසෙසනභාවෙන වචනිච්ඡාය සබ්භාවෙ සරොති තත්තාදිනං විසෙසනන්ති යථාකථංඤ්ඤිසරාදිසරමජ්ඣසරන්තානං තත්තාදිනං ලොපජපසඤ්ඤා “විධිබ්බිසෙසනන්තස්සා”ති (1-13) සරන්තස්සපසඤ්ඤා සියා, න “ජට්ඨියන්තස්සා”ති (1-13) අන්තස්ස... ජට්ඨිනිද්දෙසාභාවා, තථා සති ‘තත්ත්වමෙ’තිආදිමහි ‘ඉමෙ’තිආදිනා වත්තබ්බතා ආපජ්ජෙය්‍යාති පයොගං නානුසං නාමසියුන්ති න සබ්බත්ථ තදන්ත විධිජපසඤ්ඤා, තථා “ගතිබොධා” (2-4) දිසුන්තාදිමහිපි ‘ගමයති මාණවකංගාමං ත්‍යාදිජපසඤ්ඤාතිආදි ව යථායොගමවගන්තබ්බං, චුත්තියං “අතො යොනං ටාටෙ”ති සුත්තොදාහරණං දස්සිතං, “නරා නරෙ”ති ලක්ඛියොදාහරණං.

14. සත්තධී

වචනඵලමුපදස්සෙති‘යත්ථෙ’විවාදිනා, යත්ථ යස්මිං “සරො ලොපො සරෙ”ත්තාදිකෙ සුත්තෙ, සත්තමියාති ‘සරෙ’තිආදිනා සත්තමියා, යස්සාති සරොතිආදිනා නිද්දිට්ඨස්ස, කාරියං ලොපාදි, සම්බන්ධා විසෙසාති සරත්තාදො ඔපසිලෙසිකමධිකරණං, තඤ්ඤොපසිලෙසෙ භවමධිකරණං පුබ්බස්ස වා පරං සියා පරස්ස වා පුබ්බත්ති පුබ්බපරොපසි ලෙසස්සාවිසිට්ඨත්තා පුබ්බපරානං සම්බන්ධස්ස අවිසෙසා, පරස්සාපිති න කෙවලං පුබ්බස්සෙව, සත්තස්මිං අත්ථෙ ජොතනීයෙ සත්තමී සංසත්තමී සත්තසද්දස්ස සමාදෙසෙන, සත්තඤ්ඤොපවාදිවචනමෙවං සති සට්ඨෙ, සත්ති වා සත්තසද්දත්ථෙ පාදි, සුත්තෙ අචුත්තෙපි චුත්තියං ‘නිද්දෙසෙ’ති වචනෙ කාරණමාහ-සත්තඤ්ඤා’තිආදි, නිද්දෙසමන්තරෙන සත්තං න සම්භවතීති සම්බන්ධො, සත්තමියා නිද්දෙසෙ සතියෙව තං සම්බන්ධාය සත්තාය සම්භවො, අඤ්ඤථා කිමඤ්ඤන්තස්සා පතිට්ඨාති අධිජපායො, පුබ්බසද්දස්ස සම්බන්ධිසද්දත්තා කිත්තිස්සාය පුබ්බත්තමිච්චාහ-‘සත්තමී’විවාදි, තන්ති “සරො ලොපො සරෙ”ති සුත්තං, උකාරස්සාති ‘වෙච’ඉච්චත්‍ර උකාරස්ස, පුබ්බස්ස...පෙ.... කරිත්වා තංමනසිකතඤ්ඤොදනං දස්සෙතුමාහ-‘තමහ’න්ති විවාදිති එවමෙත්ථ සාජ්ඣාභාරො සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. පුබ්බස්සාති සත්තමී නිද්දිට්ඨතො පුබ්බස්ස, අනන්තරස්සාති අබ්‍යවහිතස්ස, චුත්තං කිඤ්චි නත්ථිති සම්බන්ධො, අයමධිජපායො “තස්මින්ති නිද්දිට්ඨෙ පුබ්බස්සා”ති (1-1-66) පාණ්ඩියවචනෙ “දිසිරයමුච්චාරණක්‍රියො නිසද්දොප්‍යය මිහ නෙරන්තරියං

ජොතෙති, තත්ථ 'නිරන්තරං දිට්ඨො'ති පාදිසමාසෙ කතෙ
 ඵ්ථ මෙවානන්තරමුච්චාරිතෙත්තාමත්ථො-වගමානෙති "පුබ්බසද්දස්ස
 ඛ්‍යවහිතෙපි පයොගදස්සනෙ ඛ්‍යවහිතෙපි කාරියං පජ්ජොති"ති භස්සකාරාදයො
 වණ්ණෙත්ති, ඉහ තාදිසවචනාභාවෙන වණ්ණාදි ඛ්‍යවධානෙපි සියා'ති,
 සරෙච්චාදිපරිහාරවචනෙ-ධිස්පාය මුඛිභාවයති 'යදිපි'ච්චාදිනා, මථුරාය
 පාටලිපුත්තකස්ස වාන්තරාලෙ ගාමාදීනං සබ්භාවා ඛ්‍යවධානෙපි පුබ්බසද්දස්ස
 පවත්ති යා දිට්ඨන්තමාහ-'මථුරා' ඉච්චාදි, යස්මා සරෙති ඔපසිලෙසිකාධාරෙ
 සත්තමාන්තං පදං, තස්මා ඛ්‍යවධානෙ සරලොපො න භොතීති එවං
 සඬ්ඛෙපඛ්‍යාඛ්‍යානෙන චුත්තිය මත්ථො වෙදිතබ්බො, න කෙවලං සරෙති
 එත්ථෙවාති ආහ- 'කාරියෙ'ච්චාදි, ඔපසිලෙසිකෙයෙවාධාරෙ භවතීති සෙසො,
 කාරණමාහ-'වත්තිච්ඡාන්භවිධානතො සද්දස්සා'ති, වත්තුනො යා ඉච්ඡා
 වචනිච්ඡා තස්සා අනුකූලෙන විධානතො අත්ථස්ස කථනතොති අත්ථො, යෙන
 හි යමත්ථං වත්තාතිධාතුමිච්ඡති සතීපාහිධානසා මත්ථියෙ න තතො-
 ඤ්ඤමත්ථං සද්දොහිදධාතීත්තාධිස්පායො, වත්තිච්ඡා වසායෙ
 කාරණමාහ-'වත්තිච්ඡාපි'ච්චාදි, වත්තුනො සුත්තකාරස්ස ඉච්ඡා වත්තිච්ඡා,
 කථමුපදෙසතො වත්තිච්ඡා-වසියතෙ' කථඤ්ච සාමත්ථියතොති ආසඬ්ඛිය
 තමුපදස්සෙතුමාහ-'අතොවෙත්තාදි, අතො වක්ඛමානකාරණා උපදෙසතො
 වසියතෙති සම්බන්ධො, කිත්තං කාරණ මිච්චාහ-'යස්මා'ඉච්චාදි,
 අත්ථයසද්දෙනෙත්ථ ගුරුපාරම්පරියො-පදෙසො විච්චිණිතො, යස්මා කාරණා
 අත්ථයො ගුරුපාරම්පරියො පදෙසො ගුරුකුලමුපගමිම පඤ්ඤකරණාදිනා
 අත්ථිච්ඡියතෙ ගවෙසියති, අතො කාරණා ගුරුපාරම්පරා ගතඋපදෙසතො
 වසියතොති අත්ථො, සාමත්ථියතො-වසායස්පටිපාදියිතුමාහ-
 'සාමත්ථියමිපි'ච්චාදි, සාමත්ථියමිපි චුච්චතෙතිසෙසො, ලඝුනොපායෙන
 සද්දානමුපලක්ඛණෙ පවත්තිති ඛ්‍යවහිතනිවත්තියා වචනන්තරක-
 රණමනුපන්නං, උපපන්නං වචනන්තරකරණං, තස්ස ච ඔපසිලෙසිකාධාර
 මන්තරෙන අඤ්ඤථානුපපත්තියා ආධාරවිසෙසජ්ජපිපත්තීති ඉදමෙත්ථ
 සාමත්ථියං, ආධාරන්තරෙච්චාදිනා යථාචුත්තං සාමත්ථියං විභාවෙති,
 ආධාරන්තරෙපිති සබ්බත්ථ පාඨො දිස්සති, පසඬිගාභාවතො අත්ථන්ත-රෙනාපි
 ආධාරන්තරෙපි ඔපසිලෙසිකාධාරෙපි වචනන්තරජ්ජසඬිගො සියාති
 සම්බන්ධසම්භවා ඔපසිලෙසිකාධාරනිස්සයනෙපි ආනිසංසො න දිස්සතීති
 සමුච්චයත්ථෙනාපි නත්ථි පයොජනන්ති වජ්ජෙතබ්බො යමිපි සද්දොති, නනු
 කිමෙවං වණ්ණියතෙ පුබ්බස්සෙවෙති වචන මෙවොපසිලෙසිකමධිකරණං
 විඤ්ඤාපයති... තත්ථෙව පුබ්බපරත්ත සම්භවාති යොමඤ්ඤතෙ, තස්සෙසා
 කජ්ජනා න සඬිගතාති දස්සෙතුමාහ-'පුබ්බස්සාති'ච්චාදි, අයුත්තත්තෙ
 කාරණමාහ-'සාමිපිකෙපි තස්ස සම්භවා'ති, 'ගඬිගායං සොසො'ති චුත්තෙ
 සොසො ගඬිගායං පුබ්බො වා පරො වෙති ගම්මමානන්තා
 සාමිපිකෙපායධිකරණෙ පුබ්බපරත්තස්ස සම්භවාති අත්ථො, එතාවචුච්චතෙති

පුබ්බස්සෙව හොති න පරස්සාති එත්තකමෙව වුච්චතෙ, තථාච චක්ඛති-
 ‘කිත්ත’න්තිආදි, අධිකං බ්‍යවහිතනිවුත්‍යාදි න වුච්චතෙති සම්බන්ධො,
 ආදිසද්දෙනෙත්ථ ඡට්ඨිපකප්පනා ගහිතා, ඡට්ඨිපකප්පනාපි සාමන්තිශා කතාති
 සම්බන්ධො, පකප්පනං පකප්පනාවිධානං, එවං මඤ්ඤතෙ ‘පාණිනියා
 “ඡට්ඨිට්ඨානෙයොගා”ත්‍යතො (1-1-49) “තස්මිත්ති නිද්දිට්ඨෙ පුබ්බස්ස”
 (1-1-66) “තස්මා ත්‍යුත්තරස්ස” ඉති (1-1-67) පරිභාසාසුත්තද්වයෙ
 ඡට්ඨිගහණමනුවත්තිය ‘තස්මිත්ති නිද්දිට්ඨෙ පුබ්බස්ස ඡට්ඨි’
 ‘තස්මාත්‍යුත්තරස්ස ඡට්ඨි [නිද්දිට්ඨෙ පුබ්බස්ස ඡට්ඨිති පුබ්බස්ස
 කාරිසිත්තපටිපාදනෙයොග්ගො ඡට්ඨි තබ්බොධකපදෙ භවතිත්‍යත්ථො, එව
 ධුත්තරස්සෙතු වි. උජ්ජොතටීකා] ති ඡට්ඨිපකප්පනං පටිපාදෙත්ති ‘යස්මිං
 සුත්තෙ ඡට්ඨිනිද්දෙසො නත්ථි, තත්ථ ඡට්ඨිපකප්පනායථා සියා’ති, ඉධ පන
 චචනත්තරාභාවෙපි යත්ථ ඡට්ඨිනිද්දෙසො නත්ථි, තත්ථ සාමන්තියෙනෙව
 ඡට්ඨිපකප්පනා සිද්ධා’ති, සාමන්තියමුපදස්සෙති ‘සත්තමිනිද්දෙසෙ’ච්චාදිනා,
 අඤ්ඤවිභත්තිනිද්දිට්ඨෙපි පටිපජ්ජතෙති සම්බන්ධො, කාරියයො ගන්ති
 කාරියසම්බන්ධං, යථා “චග්ගෙ චග්ගන්තො”ති එත්ථානුවත්තමානං
 නිග්ගහිත්තන්තිදං ඡට්ඨියන්තං විඤ්ඤායතෙ, කථං චග්ගෙනෙසා
 සත්තමාකතත්ථා “නිග්ගහිත්ත”න්ති (1-38) පුබ්බසුත්තෙ කතත්ථත්‍යා පටිමා
 විභත්තියා ඡට්ඨිවිභත්තිමිපකප්පෙති සත්තමියං පුබ්බස්සෙ’ති
 තථෙත්‍යාවගන්තබ්බං. එතාව වුච්චතෙති වුත්තෙ ඉදන්ති න විඤ්ඤායතෙති ආහ
 ‘කිත්ත’න්තිආදි, යදාහිච්චාදිනා පරියායපසඬගක්කමං දස්සෙති. කිමිදමුච්චතෙ
 පරියායප්පසඬගෙ නියමත්ථං චචනත්ති නනු පුබ්බපරානං යුගපදුප්පත්තිය
 මාවරියචචනප්පමාණෙනාප්පටිපත්තියං විජ්ඣනත්ථං චචනත්ති කස්මා නොච්ච
 තෙච්චාහ- ‘යුගපදුපසිලිට්ඨාන’න්ත්‍යාදි, යුගපදුපසිලිට්ඨානමසම්භවොති
 සම්බන්ධො, කුතොච්චාහ-‘අපරස්සුපසිලෙසිකස්සාභාවතො’ති, අතොති
 යුගපදුහින්තමිපත්තියා අභාවතො, චචනං “සරො ලොපාසරෙ”ච්චාදිකං (1-
 26) සුත්තං.

15. පඤ්ච

අවධිභාවෙනාති ‘අතො’ච්චාදිනා අවධිත්තෙන, යස්සාති යො ආදිනො,
 කාරියන්ති ‘ටාටෙ’ආදිකං, පුබ්බපරාපෙක්ඛන්තෙනාවිසෙසාති යථා- ‘ගාමා
 දෙවදන්තො’ති වුත්තෙ සො තතො පුබ්බො පරොගෙති
 විඤ්ඤායතිත්‍යාවධිභාවස්ස පුබ්බපරාපෙක්ඛන්තෙනාවිසෙසො, තථෙහාපි
 “අතො යොනං ටාටෙ”ති (2-41) වුච්චමානෙ අතො පුබ්බෙසං යොනං අථවා
 පරෙසන්ති පුබ්බපරාපෙක්ඛන්තෙනාවධිභාවස්සාවිසෙසාති මඤ්ඤතෙ, පුරෙ
 විශාත්‍යතෙන සත්තමියන්ති එත්ථ වුත්තං නිද්දෙසච්චතෙ කාරණමතිදිසති,
 වුත්තියං ‘නරානමෙරෙ’ති එත්ථ අපචාදවිප්පටිසෙධෙ සතිපරත්තා
 ටාටෙආදෙසානං පවත්ති. “ආදිස්සා”ති එත්ථ වණ්ණයිස්සාම, අථ කිමිමිනා

වචනෙන නනු යතො යත්ථ පඤ්චමී නිද්දෙසො තත්ථ සබ්බත්ථ “මානුබන්ධො සරානමන්තා පරො” (1-21) ත්‍යතො ‘පරො’ත්‍යනුවත්තෙනුං සක්කාති තස්සානුවත්තිතස්ස යොනමිච්චනෙන සාමානාධිකරණා ‘පරෙසං යොනං’ත්‍යයමත්ථො විඤ්ඤායතෙ, තතො පුබ්බෙසං පසඬගොයෙව නත්ථීති, නෙතදත්ථී, පරොති ත්‍යනුවත්තමානං ‘අතො’ති පඤ්චමයන්තෙන සම්බජ්ඣමානං න කොචි වාරෙනා අත්ථීති පරතො-කාරතො පුබ්බෙසමිපි යොනං ටාටෙආදෙසා පජ්ජොන්තීති වචනෙනෙමිනා භවිතබ්බමෙවාති දස්සෙතුමාහ-‘වචනෙ’විවාදි, එවඤ්චරහි තදෙවොදාහරිතබ්බං, කිං ‘නරානරෙ’ ත්‍යුදාහරිතී වෙ, නෙසදොසො, අඤ්ඤදත්ථං කාරියමානමිහා-ප්‍යත්ථවන්තං හොතීති, පුබ්බකො පරිහාරොති බ්‍යව භිතතිවත්තියා පුබ්බසුත්තෙ චුත්තො “සරෙතොපසිලෙසිකාධාරො”ති පරිහාරො, න සම්භවතීති ඉහ සත්තමියා අභාවා න සම්භවති, වචනානන්තරන්ති පාණ්ණියානං නිද්දිට්ඨග්ගහණමිච බ්‍යවභිතතිවත්තියා සුත්තන්තරං, තෙ හි “තස්මාත්‍යුත්තරස්සා”ත්‍යාත්ථ (1-1-67) නිද්දිට්ඨග්ගහණමනුවත්තිය තෙන පුබ්බෙ විය බ්‍යවභිතතිවත්තිමිපිපාදෙන්ති. අනන්තරෙතිවචනා පච්චාසත්තියා නිස්සයනං විඤ්ඤායතෙ, කතත්ථතායාති වචනා ජාතියාත්‍යාහ- ‘පච්චාසත්‍යා ජාතිං සන්තිස්සායා’ති ජාතිං සන්තිස්සාය පච්චාසත්‍යා කරණභූතාය නිවත්තිමාහෙති සම්බන්ධො, ඉමිනා පච්චාසත්ති ඤායබ්‍යාපනඤායජාතිපදත්ථබ්‍යත්තිපදත්ථෙසු පච්චාසත්තිඤායො ජාතිපදත්ථොවෙහ නිස්සියතෙති දස්සෙති, න හි කෙවලං ජාතිං නිස්සාය බ්‍යවභිතතිවත්ති වත්තුං සක්කා, තථාහි යදෙන්ථ පච්චාසත්තිඤායො න නිස්සිතො, තදා බ්‍යාපනඤායෙන බ්‍යවභිතෙ වාබ්‍යවභිතෙ වාසජ්ජතීති ජාතියා නිස්සයනෙ සත්‍යපි බ්‍යවභිතෙපි බ්‍යාප්‍යමානා ජාති කෙන නිවාරියතෙ නාපි කෙවලං පච්චාසත්තින්තිස්සාය බ්‍යවභිතතිවත්ති වත්තුං සක්කා, තථාභ්‍යසති ජාතිසන්තිස්සයෙන බ්‍යත්තිනිස්සියතෙ, බ්‍යත්තියඤ්ච පදත්ථෙ පටිලක්ඛියං ලක්ඛණං පවත්තතීති පච්චාසත්ති ඤායනිස්සයෙනෙප්‍යබ්‍යවභිතමිපති යං ලක්ඛණං භින්තං තදබ්‍යවභිතෙ පවත්තං, යම්පන බ්‍යවභිතමිපති භින්තං ලක්ඛණං, තඤ්ච වචනජ්ජමාණතො මාහවත්ථස්ස බ්‍යත්ථතාති බ්‍යවභිතෙපි පවත්තතෙ, තස්මා උභොපි නිස්සාය නියාති. විසයදස්සනජ්ජසඬගෙ විසයිදස්සනමත්ථබ්‍යත්තිකාරණන්ති වාක්‍යන්තොගධපදානමත්ථමිපටිමං දස්සෙත්වා පච්ඡා සමාසාදිකං දස්සෙතුං ‘කතො’ත්‍යාදිකමාරද්ධං, ජාතිලක්ඛණොති අබ්‍යවභිතත්තජාතිසභාවො, ‘ඔසධොයා’ති එත්ථ සකාරෙ අකාරා පරස්ස ධකාරෙන බ්‍යවභිතස්ස යොස්ස විශාවසෙසානමිපි සබ්භාවතො චුත්තං-‘යොජ්ජභුතීන්’ති, ජාති සාමඤ්ඤං, යාවති විසයෙති ගවාදිකෙ යත්තකෙ විසයෙ, කාමවාරතො විසය පරිසමත්තියා දිට්ඨන්තමාහ-‘තං යටෙ’ති, හොජ්ජෙතීති එත්ථ හොජ්ජෙඉතීති පදවිජෙදො, කතොහි ජාත්‍යත්ථො කසිණොති යස්මා සකලො බ්‍රාහ්මණ ජාතිසඬ්ඛාතො අත්ථො පරිසමත්තො, තස්මාති අත්ථො, ඉදං චුත්තං හොති- ‘යාව

දිට්ඨමිභොජයෙ’ති චුත්තෙ **[චුත්තෙන (පොත්ථකෙ)]** සන්තාය සාමඤ්ඤචුත්ති බ්‍රාහ්මණසද්දප්පයොගසාමත්ථියා පච්චෙකමිභොජනකිරියා කතා නාම භොති, යතො කසිණොපි ජාත්‍යත්ථො පරිසමත්තො නාමාති. “ඛ්‍යඤ්ජනෙ දීසරස්සා”ති (1-33) සුත්තෙ ඛ්‍යඤ්ජනෙති සත්තමී පුබ්බස්ස දීසාදිවිධිමහි වරිතත්තා “සරම්හා ද්වෙ”ති (1-34) එත්ථ සරම්හාති පඤ්චමාසක තත්ථා, තතො පඤ්චමීනිද්දෙසස්ස බලියත්තං, තතො “සත්තමීයං පුබ්බස්ස” “පඤ්චමීයං පරස්සා”ති ද්වින්නං පරස්ස සමුට්ඨාපනෙ ‘ඛ්‍යඤ්ජනෙ’ති සත්තමී පරස්ස කාරිය යොගිතාය අත්ථතො විහත්තිවිපරිණාමෙන ඡට්ඨිභාවෙන පරිණමතී... ද්වින්නං සුත්තානං විජ්ජට්ඨෙයොධෙ පරස්ස බලී යත්තාවාති එතාදිසසාමත්ථියසබ්භාවතො චුත්තං-‘ඡට්ඨිපකප්පනාපි පුරෙවිය සාමත්ථියා’ති.

16. ආදිස්ස

කිඤ්චි අන්තස්ස සම්පත්තන්ති යං ටානුබන්ධමනෙකවණ්ණං න භොති, තං “ඡට්ඨියන්තස්සෙ” (1-17) ත්‍යන්තස්ස පත්තං, කිඤ්චි සබ්බස්සෙති “ටානුබන්ධානෙකවණ්ණං සබ්බස්සෙති” (1-19) ටානුබන්ධමනෙකවණ්ණඤ්ච කාරියං සබ්බස්ස පත්තං. යදන්තභාවිකාරියංත්‍යාදිනා වචනඵලමුපදස්සෙන්නො ‘ඡට්ඨියන්තස්සෙ’තිමස්සාපවාදො යං යොගොති දස්සෙති, තස්සායම පවාදො භොතු ටානුබන්ධාදිකාරියං කථන්ති ආහ-‘ටානුබන්ධෙ’ව්වාදි, විජ්ජට්ඨෙයොධාති අපවාදවිජ්ජට්ඨෙයොධා, “ඡට්ඨියන්තස්සෙ’ති හි උස්සග්ගො, තස්සාපවාදා “ආදිස්ස” “ටානුබන්ධානෙකවණ්ණං සබ්බස්සෙ”ත්‍යොතෙ, “ආදිස්සා”තිමස්සාවකාසො ‘තෙරසා’ති, “ටානුබන්ධානෙකවණ්ණං සබ්බස්සා”තිමස්සාවකාසො ‘එසු, අනෙතා’ති, ඉභොහයම්පප්පොති “අතො යොනං ටාටෙ” (2-41) “නරානරෙ” “අතෙන” (2-108) “ජනෙන”ති (තත්ථ) “ටානුබන්ධානෙකවණ්ණං සබ්බස්සෙ”තිදම්පවත්තතීති තෙසමපවාදානං විජ්ජට්ඨෙයොධා සබ්බාදෙයො හවති. “ඡට්ඨියන්තස්සා”ති දසසද්දෙ-න්තස්ස පත්තොපි තදපවාදත්තා “ආදිස්සා”තිආදිභූතස්ස දකාරස්ස භොතීති ආහ ‘දකාරස්සරො’ති.

17. ඡට්ඨි

කොත්ථොන්ත සද්දස්සෙව්වාහ-‘අන්තොවසාන’ම්ව්වාදි, “වණ්ණස්සන්තස්ස”ති (1-1-52) සුත්තෙ වණ්ණග්ගහණමන්තවිසෙසනායොපදිට්ඨං පාණිනිනා-අන්තස්ස පදස්ස වාක්‍යස්ස වා මාහවී’ති, ඉහ ත්වනත්ථකං වණ්ණග්ගහණං ඛ්‍යවච්ඡෙජ්ජාභාවාති දස්සෙතුමාහ-‘සො වෙ’ ත්‍යාදි, නනු බ්‍රහ්මස්සාති විසෙසනත්ථෙන වත්තුම්චිඡිතො මහාබ්‍රහ්මසද්දො ඡට්ඨිනිද්දිට්ඨො නාමාති “බ්‍රහ්මස්ස වා”ති (2-194) උආදෙයො “ඡට්ඨියන්තස්සා”ති අන්තබ්‍රහ්මසද්දස්ස පප්පොති,

තථා සති ‘න හි ඡට්ඨි නිද්දිට්ඨස්ස අන්තං පදං වාකායං වා සම්භවතී’ති කස්මා චුත්තන්ති, චුච්චතෙ- න විසෙසනත්ථෙතාක්ඛෙපමත්තෙන මහාබ්‍රහ්මසද්දො ඡට්ඨි නිද්දිට්ඨො නාම භවතීති න බ්‍රහ්මසද්දස්ස සබ්බස්සාදෙසජ්ජසංඛිගො, මහාබ්‍රහ්මසද්දො වා බ්‍රහ්මසද්දො අත්ථිති තස්සාන්තස්ස උත්තං විධියතෙ.

18. වානු

“ඡට්ඨියන්තස්සෙ”ත්‍යනෙනෙවාචිසෙසෙන වානුබන්ධකාරියෙපාන්තස්ස සිද්ධෙ කිමත්ථොයමාරම්භොත්‍යාසංඛිකිය වානුබන්ධාත්‍යාදිනා වචනඵලමුපදස්සෙන්තො ‘බාධකබාධනත්ථො-යමාරම්භො’ති-වදති, තථාහි “ඡට්ඨියන්තස්සෙ”ත්‍යස්ස බාධකො “වානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සෙ”ති, තස්ස ව “වානුබන්ධො”ත්‍යයං යොගො බාධකොති බාධකබාධනත්ථො සම්පජ්ජතෙ, අපඉච්චයමුපසග්ගො වජ්ජතෙ නිවාරණෙ, පනයනෙ වා වත්තතෙති අපොදාන්තෙ උස්සග්ගලක්ඛණාති වජ්ජියන්තෙ නිවාරියන්තෙ අපනියන්තෙ නෙනෙත්‍යපවාදො, සුත්තෙකදෙසෙන සුත්තමෙවොපලක්ඛිතන්ති අන්තස්ස ‘ඡට්ඨියන්තස්සා’ති සුත්තස්ස අපවාදො අන්තාපවාදො, උස්සජ්ජතෙ නිවත්තියත්‍යපවාදෙනෙත්‍යස්සග්ගො, උස්සග්ගාපවාදක්කමො පනෙත්ථ එවං වෙදිතබ්බො “ඡට්ඨියන්තස්සෙ”ත්‍යස්සග්ගො, තදපවාදා “වානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සෙ” “උකානුබන්ධාදාන්තා” “මානුබන්ධො සරා නමන්තා පරො”ති, “වානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සෙ”ත්‍යස්සග්ගො, තද පවාදා “වානුබන්ධො” “මානුබන්ධො සරානමන්තා පරො”ති.

19. වානු

ඡට්ඨිනිද්දිට්ඨස්සෙච්චාදිනා වචනාරම්භජ්ජයොජනාත්‍යානෙතාන්තාදෙසාපවාදො යං යොගොති බ්‍රවීති, පච්චෙකමහිසම්බන්ධොති සො උකාරානුබන්ධො වාදෙසොතිආදිනා, කස්ස සබ්බස්ස භවතිච්චාහ-‘ඡට්ඨි නිද්දිට්ඨස්සෙ’ච්චාදි, නනු ව ටෙආදෙසොපානෙකවණ්ණොඵච ද්විවණ්ණසමුදායන්තාත්‍යාසංඛිකියාහ- ‘උපලක්ඛියෙ’ච්චාදි, අනුබන්ධානෙ පයොගෙ අසුයාමානෙපි පයොජනවසෙනානුසරියතීත්‍යානුබන්ධො, උපදෙසෙ යෙවොපලක්ඛිය නිවත්තතෙත්‍යනෙනෙතං දස්සෙති ‘උච්චාරිතවිනාසිනොනුබන්ධා’ති, උපදෙසෙ පටිමුච්චාරණෙ.

20. ඤාකා

ආදාන්තාති චුත්තෙ කථමවයවාත්‍යයමත්ථො ලබ්භතී ත්‍යාහ- ‘ආදාන්තසද්දානම්’ච්චාදි, ආදාන්තසද්දානං නියතවයවචාචිත්තා අවයවස්ස වාචයවිනාමන්තරෙතා සම්භවතො සාමත්ථියාවයවී ලක්ඛියති,

ජට්ඨියාත්‍යනුච්ඡින්නො වාචයවාචයවිසම්බන්ධෙසා ජට්ඨී, තාය නිද්දිට්ඨස්සාත්‍යයමත්ථො විඤ්ඤායතෙනි චුත්තියං-‘ජට්ඨීනිද්දිට්ඨස්සා’ති (චුත්තං), තෙනෙව පච්චයවිධිමහි කූප්පච්චයාදයො න දොසා භවත්තිති, අතොයෙවාති තදවයවාචිත්තතොයෙව, තග්ගහණෙනෙති අවයවග්ගහණෙන, කතාකතප්පසඬගිත්තාති ඔත්තෙ කතෙපි අකතෙපි චුකාගමස්ස පසඬගතො, භූයත්තත්තා හි ඔත්තස්ස භූග්ගහණෙ සති කතෙපි ඔත්තෙ චුකාගමෙන භවිතබ්බමකතෙපි තතොව “කතාකතප්ප සඬගී යො විධි සනිච්චො”ති නිච්චත්තා ඔත්තං බාධිත්වා චුකාගමො හොති, අථ චුකාගමෙ පච්ඡා තෙන න භවිතබ්බන්ති ආහ-‘අන්තාවයවෙ’ච්චාදි.

21. මානුබන්ධො

යදිනිද්ධාරණෙ ජට්ඨී අන්තස්සාවිසෙසිත්තා අවිසෙසෙන යතො කුතොචි අන්තතො බානුබන්ධො පරො සියා, න හි දුතියං සරග්ගහණමත්ථී, යෙනාත්තො විසෙසියතෙච්චාහ-‘නිද්ධාරණ’මිච්චාදි, කාරණමාහ-‘සුත්තත්තා’ති, ‘සරාන’න්ති සුත්තත්තාති අත්ථො, තෙන “සුත්තානුමිතෙසුසුත්තසම්බන්ධොබලවා”ති රුත්ඨතීතෙත්ථධකාරස්සා නුමිතස්ස මං න හොතීති දීපෙති, සමාන ජාතියස්සෙව ලොකෙ නිද්ධාරණප්පතීති හොතිච්චාහ-‘තථා හි’ච්චාදි, යථා’කණ්භා ගාවීනං සම්පන්නබිරතමා’ති චුත්තෙ අවිසෙසිත්තෙපි කණ්භාය කණ්භාගාවියෙව පතීයතෙ, තථෙහාපි සරානං මජ්ඣෙ අන්තාත්‍යන්තත්තෙන නිද්ධාරියමානො සමානජාතියො සරොයෙව පතීයතෙ, තෙන සරානං යෙවාත්තාපරො භවිස්සතීති භාවො, විසෙසනත්තොති “ඤ්ඤාසස්සෙ”ති (5-163) සුත්තෙ අස්සාති චුත්තෙ අයමෙවෙති නියමාභාවා යස්සකස්සචි අකාරස්ස ඤ්ඤප්පත්ති, තෙනානිට්ඨප්පත්තීති ලානුසඬගිස්සෙව අස්සාති ලස්ස යං විසෙසනත්තං තං අත්ථො පයොජනමස්ස “කත්තරිලො”ති (5-18) ලකාරස්සාති විසෙසනත්ථො ලකාරො, ඉධෙවාති ඉමස්මිං “මානුබන්ධො”තිආදිසුත්තෙයෙව.

22. විජ්ජට්ඨි

පරොති වත්තතෙ, සො වාඤ්ඤාධිකායඉට්ඨාදායනෙකත්ථොපි ඉධ ඉට්ඨ වාචී දට්ඨබ්බො, කම්මබ්‍යතිභාරෙසණිති කම්මබ්‍යතිභාරො කිරියාපරිවත්තනං භාවවිසෙසො තස්මිං ‘භාවකාරකෙස්වසණ්ඤකා’ති (5-44) සාමඤ්ඤෙන විහිත්තා විජ්ජට්ඨෙධනන්ති අත්ථෙ සණි විජ්ජට්ඨි සෙධො, තෙනාහ-‘සාමඤ්ඤ’ච්චාදි, විජ්ජට්ඨෙධසද්දස්ස අත්ථමාහ-‘අඤ්ඤමඤ්ඤපට්ඨෙධො’ති, සංසිද්ධියං වත්තමානොපි සිධි උපසග්ගසම්බන්ධෙ නාත්ථත්තරෙපි හොතීති අඤ්ඤමඤ්ඤවිරොධොත්‍යත්ථො, විජ්ජට්ඨෙධසද්දස්ස ලොකෙ විරොධවාචිත්තෙන පසිද්ධත්තමාහ ‘තථා හි’ච්චාදිනා, කථම්පන

පමාණභූතස්සාවරියස්ස වචනෙසු අඤ්ඤමඤ්ඤවිරොධො සමභවතිච්චාසඤ්ඤාය උභින්නං සාවකාසත්තෙ සති සමභවති නාඤ්ඤථාති ‘ද්වින්න’මිච්චාදි චුත්තිගන්ථො පවත්තොති වත්තුං ‘සොවා’තිආදිමාහ අඤ්ඤමඤ්ඤානප්ඤ්ඤානෙති අඤ්ඤමඤ්ඤෙකානක්කත්තෙ අපරිග්ගහිතෙති චුත්තං හොති, අනුභයභාගිනීති යො විසයෙකදෙසො උභයන්ත භජතෙ තස්මිං අනුභයභාගිනී විසයෙකදෙසෙ, සාමඤ්ඤවිසයො ද්වින්නං විධිනං සාධාරණො විසයො, තත්ථ පවත්තිප්පසඤ්ඤා සති සොවා විජ්ජට්ඨෙසෙධො ජායතීති සම්බන්ධො, ඉමිනා විජ්ජට්ඨෙසධස්ස විසයො පවත්තිප්පසඤ්ඤා විසයවිසයිනමහෙදෙන සුත්තෙ ‘විජ්ජට්ඨෙසෙධො’තිචුත්තොති ‘ද්වින්න’මිච්චාදිනා චුත්තිගන්ථො රචිතොති දීපෙති, පරො හොති තිවිධිදස්සිතොති ඉමිනා යදි නියමො-බ්‍රහ්මපගතො සියා, තදා ‘පරොවහොති’ති වදෙය්‍යාති දස්සෙති, පාණිනියා හි ජාතියං පදන්ථෙ සකිමෙව ලක්ඛණං පවත්තතීති වරිතත්ථත්තා විසයන්තරෙ ද්වින්නමිති ලක්ඛණානමප්පවත්තියං පරං පච්ඡිමං කාරියන්ති විධාන්ථමිදං වචනං, ඛාන්තියන්තු පදන්ථෙ ලත්වාදීනමිව පරියායප්පසඤ්ඤා නියමත්ථත්ති පටිපන්නා, ඉධ පන ජාතියං ඛාන්තියඤ්ඤා ද්වින්නමිති සුත්තානමප්පවත්තියමෙව විධාන්ථමෙවිදං වචනං, න නියමත්ථමිති පටිපාදෙතුමාහ-‘තථාහි’ච්චාදි, කාමචාරතො පරිසමාපියතෙති සම්බන්ධො, කාමතො පරිසමාපනඤ්ඤාචෙතිස්සා සබ්බස්මිං අත්තතො ගොචරෙ අවිච්ඡෙදඛ්‍යාපනෙන පවත්තිසබ්භාවතො. කථමිපනෙකස්සාපි පවත්ති න භවෙය්‍යාත්තාසඤ්ඤා කාරණමාහ ‘උභයමිති’ච්චාදි, හිසද්දො යස්මාත්ථෙ, යස්මා උභයමිතිද්දොවරියවචනං, තතොයෙව පමාණං, අභිමතකාරියවිධානෙ ලිඛිතභාවෙන සද්දිකානුමතත්තා(තෙසං) විධිනං විධායකඤ්ඤා තස්මාති අත්ථො. පමාණත්තා ද්වින්නමිති අප්පත්තියං කාරණමාහ-‘අනුභයභාගිමිති’ච්චාදි, යතො ලද්ධාවකාසා තතො සමානබලාති, ඉතිසද්දො හෙතුමිති, විරුද්ධාවාති එත්ථ ඉතිසද්දං දත්වා ‘අනුභයභාගිමිති...පෙ.... විරුද්ධාවාති ද්වින්නං වචනානං පමාණත්තා උභින්නමිති අප්පවත්තීති සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. සමානබලානං ද්වින්නං ලොකෙපි විරොධිත්තං එකක්ඛණෙයෙව උභින්නමිති කාරියෙ අප්පවත්ති ව දිස්සතීති දිට්ඨන්තමාහ ‘ලොකෙවෙ’ත්තාදි, එත්ථ ව පෙස්සස්ස (අ)විරොධත්ථිතො කාරියෙ අප්පවත්තිරිව [අප්පවත්තියෙව (පොත්ථකෙ)] සමානබලාන මුභින්නං වචනානං කාරියෙ අප්පවත්තීති සුබ්බෙනො පමාසංසන්දනං විඤ්ඤාතබ්බං.

ජාතිපක්ඛෙයෙව භස්සකාරෙන ද්වින්නං යුගපදිප්පත්තියං ‘ලත්වාදීනමිව’ පරියායප්පසඤ්ඤා වණ්ණිතො, තස්සායුත්තත්තමුපදස්සෙත්තො ආහ ‘තථාහි’ච්චාදි, හින්තවිසයත්තාති ද්වින්නං විධිනං හින්තවිසයත්තා. අභින්නවිසයත්තෙ හි පරියායකප්පනා යුත්තිමති, අතොච ලත්වාදීනමභින්නවිසයත්තමිපටිපාදයිතුමාහ- ‘ලත්වාදියො හි’ච්චාදි,

අනවයවෙනෙති ධාතු මත්තතො විධානෙනාවයවබ්‍යතිරෙකසබ්භාවතො සබ්බධාතූපරිග්ගහෙන, යත්ථ යස්මිං ධාත්වත්ථෙකදෙසෙ පවත්තා සමානා පවත්තා සන්තො ලද්ධාවකාසා සිද්ධං තස්සෙකදෙසස්ස පරිභාරෙනාපි පරිච්චාගෙනාපි න විධියන්තෙති සම්බන්ධො, ලත්වාදීන මෙකක්ඛණෙ අසම්භවා එකස්මිං කතෙ සතීතරවචනාන මානත්ථකාප්පසඬගාව පරියායෙන භවත්තීති යත්තං යුත්තන්ති සම්බන්ධො. ඉහාති ඉමස්මිං යුගපදිප්පත්තියං, ඉහ තථාභාවස්ස කාරණමාහ-‘සාවකා...පෙ.... වචන’න්ති, තත්ථාති යුගපදිප්පත්තියං. ජාතියම්පදන්තෙ ‘පුනප්පසඬගවිජානනා සිද්ධං, විප්පට්ඨෙසෙධෙ යං බාධිතං තම්බාධිතමෙවා’ තීමාසමුභින්නං පරිභාසනම්පවත්තිං පටිපාදෙන්තො ආහ- ‘පරස්මිං වෙ’ත්තාදි, පරස්මින්නි ඉටියෙ, පරිභාසනම්පන අයමත්තො ‘පුනප්පසඬගවිජානනාති ද්වින්නං සුත්තානමෙකත්ථප්ප සඬගසඬබාතෙ විප්පට්ඨෙසෙධෙ සතිපරම්ට්ඨං පයමං හොති, හොත්තෙන තෙන යදීතරස්ස නිමිත්තොපසාතො න කතො තදා තස්සාපි පුනප්පසඬගො තස්ස විජානනා සිද්ධන්ති, විප්පට්ඨෙසෙධෙ යථාචුත්තෙ සති පයමං හොත්තෙන යං සුත්තං බාධිතං තස්ස පුනප්පවත්තියා යදි නිමිත්තං නත්ථී තං බාධිතමෙවෙ’ති. බ්‍යත්තියම්පි විධ්‍යත්ථමෙවිදං වචනං, න නියමත්ථන්ති දස්සෙතුමාහ- ‘බ්‍යත්තිය’ම්චිවාදි, එවං මඤ්ඤතෙ ‘බ්‍යත්තියං පටිලක්ඛියං ලක්ඛණප්පවත්තියං ද්වින්නං සාධාරණං ධානම්පති යාති වචනාති භින්නාති තෙසම්පි නිරවකාසත්තෙන තුල්‍යබලත්තා ද්වින්නම්පටිපත්තියෙවසියා, නතු පරියායප්පසඬගො’ති. බ්‍යත්තියම්පි යථාචුත්තානං පරිභාසානං පවත්ති චුත්තවිධිනෙවාති දස්සෙන්තො ‘පරිභාසානම්පි’චිවාදිමාහ.

ජාතියම්පදන්තෙ ‘වත්තමානෙති අන්ති, සි ථ, මි ම, තෙ අන්තෙ, සෙ විහෙ, එ මහෙ’චිවාදීනං ලක්ඛණානමෙකමෙකත්ථෙපි වත්තමානෙති අන්ති, වත්තමානෙ සි ථ ඉච්චාදීනං වාකොකදෙසානං ගච්ඡතිච්චාදො ගච්ඡ සිච්චාදො ව ලක්ඛියෙ සකම්පවත්තියා සබ්බස්මිං සකෙ විසයෙ පයම මජ්ඣිමපුරිසෙකවචනජාති පරිසමත්තාති වරිතත්ථන්තා තුම්හෙ ගච්ඡථාති එත්ථ ද්විහි ද්වින්නං පුරිසාන මෙකක්ඛණෙ පවත්තියං න කස්සවි, බ්‍යත්තියම්පි පටිලක්ඛියං ලක්ඛණාති භිප්පත්තීති සාධාරණං ධානං පතිහින්නෙහි ලක්ඛණෙහි ද්වින්නම්පෙකත්ථෙ-කක්ඛණෙ පවත්තියං න කස්සවි, තථා චුත්තනායෙනෙව තිණ්ණං පුරිසානමෙකක්ඛණෙ පවත්තියන්ති සබ්බථා අප්පවත්තියං සම්පත්තායං වචනම්දං, පරො හොතීති මජ්ඣිමුත්තමං භවතීති අධිප්පායෙන ‘යථෙ’චිවාදීනා චුත්තං චුත්තිගත්ථම්පඤ්ඤාමුඛෙනා හරිත්වා දස්සෙතුං ‘ක්වපනා’තිආදිමාහ, නෙදමුදාහරණමම්හං මනං හොසෙති-යතො විප්පට්ඨෙසධවිසයමෙවෙදං න හොති, කුතො යතො ‘වත්තමානෙති අන්ති’චිවාදිප්පභූතීනං වත්තමානෙති අන්තිච්චාදීහි වාකොකදෙසෙහි නිද්දිට්ඨානමෙව පුබ්බපරච්ඡක්කානං පුරිසවචනවිසෙසවිධායකෙන

“පුබ්බපරච්ඡක්කාන මෙකානෙකෙසු තුම්භාමිහ සෙසෙසු ද්වේද්වේ මජ්ඣිමුත්තමපට්ඨමා” (6-14) තීම්භා වාක්‍යාවයවෙන තුම්භාමිහසෙසෙසු පයුජ්ජමානෙසු අජ්ජයුජ්ජමානෙසු වා යථාක්කමං පුබ්බච්ඡක්කානං පරච්ඡක්කානඤ්ච මජ්ඣිමුත්තමපට්ඨමානං පච්චෙකං ද්වේද්වේ වචනානි යථාක්කමං භවත්තීති ‘ගච්ඡං ගච්ඡාමා’ති එත්ථ එකක්ඛණෙ පවත්තියෙව නත්ථි, ද්විත්තම්පන සාවකාසාන මෙකක්ඛණෙ පවත්තියෙව හි විජ්ජට්ඨෙධොති, තථාපි චුත්තනයෙන විජ්ජට්ඨෙධෙප්පකප්පනාපි සක්කා කාතුත්තීදමුදාහං සියාති දට්ඨබ්බං, ඉමිස්සා පන පරිභාසාය නිරාකුලජ්ජවත්ති “ආදිස්සා” තීම්ඤ්ඤා චුත්තනයෙන වෙදිතබ්බා, කතාකතප්පසඬ්ඨි යො විධි, සො නිව්චො, යොත්ථකතෙයෙවායමනිව්චොති චුත්තනිව්චානිව්චෙසු අන්තරඬ්ඨගඬ්ඨරඬ්ඨගෙසු වාතුලාබලත්තා නාස්ස යොගස්ස බ්‍යාපාරො, තථාහි නිව්චානිව්චෙසු නිව්චමෙව බලවත්ති නිව්චානිව්චානමතුලාබලතා, අන්තරඬ්ඨගඬ්ඨරඬ්ඨගප්පකාර(ම්පන) උපරි “ලොපො”ති (1-39) සුත්තෙ පකාසිස්සාම.

23. සඬ්ඨකෙනො

වචනාරම්භස්ස ඵලමාහ-‘අනුබන්ධොති යං චුත්තං’ත්‍යාදි, චුත්තියං “යොනවයවභූතො සඬ්ඨකෙනො”ති සාමඤ්ඤෙන චුත්තෙපි “භාසිස්සං මාගධං සද්දලක්ඛණ”න්ති සද්දලක්ඛණා හිධානප්පකරණතො සද්දස්සානවයවභූතොති විඤ්ඤායතෙති දස්සෙතුමාහ- ‘කස්ස’ත්‍යාදිලේතුප්පච්චයෙ ලකාරො උදාහරණං, පකතියාදි සමුදායස්සාතිආදිවාක්‍යස්ස සාප්පායමත්ථං විවරිතුං ‘ඵචමඤ්ඤතෙ’ච්චාදි චුත්තං, කෙච්ඡි සද්දසත්ථකාරාති පාණිනිං සන්ධායාහ, වචනන්ති “තස්ස ලොපො”ති (1-3-9) වචනං, පයොගාසමවායිතාති කත්තාඉච්චාදිප්පයොගෙ අසමවායිතා අප්පයොගිතාති අධිප්පායො, ඵචම්පිස්ස ලොපො වසෙයො... අනුපුබ්බො බන්ධිවිනාසත්ථොති ආහු උච්චාරිතපට්ඨසිත්තා අනුබන්ධානෙ විනස්සතෙත්‍යනුබන්ධොති ඉමාය සද්ද බ්‍යුප්පත්තියාවසෙන.

24. වණ්ණ

‘අතෙනා’ති (2-108) එත්ථ අතොති රස්සබ්‍යත්තීනිද්දෙසො වා සියා රස්සජාතිනිද්දෙසො වා සකලනිස්සයබ්‍යාපී අත්ථජාති නිද්දෙසොවා, තත්ථ රස්සබ්‍යත්තීනිද්දෙසෙ සති බුද්ධසිද්ධාදීසු යත්ථකත්ථවි අකාරො ගය්හතෙති නෙට්ඨප්පසිද්ධි... කෙසඤ්චි අසිප්ඤ්ඤාතො, රස්ස ජාතිනිද්දෙසෙ පන බුද්ධසිද්ධාදිසබ්බාකාරත්තානං ලක්ඛණිකගවාදායකා රත්තානඤ්චාකාරො ගය්හතීති සබ්බො ඉට්ඨප්පසිද්ධි, නාඤ්ඤො දීසො බ්‍යත්තන්තරත්තාති නානිට්ඨප්පත්ති ආකාරතො නාස්සෙනාභාවා, තස්මා අතොති රස්සජාතිනිද්දෙසෙ නිස්සිතෙ සබ්බමිද්ධිට්ඨං නිප්පජ්ජතීති නාත්ථජාති

නිස්සියතෙ, න රස්සඛ්‍යත්තිව, ‘‘යුවණ්ණානමෙ ඔලුත්තා’’ති (1-29) ආදීසු පන රස්සඛ්‍යත්තියා රස්සජාතියා වා නිද්දෙසෙ ‘තස්සෙදං නොපෙති’ව්වාදීසු එඔආදිකම්ථයං කත්ථවි හවෙය්‍ය, න සබ්බත්ථ, සබ්බත්ථ වා හවෙය්‍ය ‘වාතෙරිතං සමොනා’ති ආදීසු ඛ්‍යත්තන්ත රත්තා, තස්මා සබ්බථා ඉට්ඨප්පසිද්ධියා ඉත්තජාත්‍යාදි නිස්සියතෙ, අථවා වණ්ණුවිචාරණමපති කෙසඤ්චි වණ්ණප්පත්තිට්ඨානානං උච්චනීවතදුහය සංභාරවසෙන වණ්ණවිසෙසුප්පත්ති දස්සනතො තෙසං වසෙන රස්ස ඛ්‍යත්තිනිද්දෙසෙ රස්සජාතිනිද්දෙසෙ වා චුත්තනයෙන ඉට්ඨානීට්ඨප්පත්තියං සබ්බථා සබ්බථා ඉට්ඨප්පසිද්ධියා ඉත්තජාත්‍යාදි නිස්සියතෙ, තත්ථ වණ්ණ පරෙන සවණ්ණග්ගහණං නියමිතුං වචනමිදමාරද්ධන්ති ‘සබ්බත්ථෙවා’ති ආදිනා වචනාරම්භඵලමාහ, සබ්බත්ථෙවාති සබ්බස්මිංයෙව සුත්තප්පදෙසෙ. නනු සයඤ්චාති චුත්තෙපි පරියත්තං, න භාඤ්ඤං රූපා සයමත්ථී, අඤ්ඤං වා (සය)තො රූපන්ති සිද්ධෙධෙප්‍යවං සති අත්ථෙත්ථ පරො කොචි විසෙසොති ඤාපෙතුං සඤ්ච රූප’න්ති චුත්තිකාරො ආහාති සම්බන්ධො, රූපස්ස විසෙසිතබ්බත්තා ‘සඤ්ච රූප’න්ති චුත්තියං නිද්දිසියමානත්තා ව රූපන්ති විඤ්ඤායතීති ‘සඤ්ච ගය්හතී’ති චුත්තං, සංරූපග්ගහණායාපිසද්දං කරොතො-ධිප්පායො-යන්ති වත්තුමාහ-‘අඤ්ඤෙත්ථ’ව්වාදි, අඤ්ඤථාති අඤ්ඤෙත්ථප්පකාරෙන සංරූපග්ගහණාය අපිසද්දාහාවෙති අධිප්පායො, අඤ්ඤපදත්ථෙති අඤ්ඤපදත්ථ සමාසවිසයෙ, ගුණිභූතස්සාති අප්පධානභූතස්සාකාරෙ කාරාදිනො, සමාසෙන චුත්තත්තා පධානතු තත්තෙපි ගුණො හවති අඤ්ඤපදත්ථො-කාරෙකාරාදි විධාය කත්තා, විධියමානො සවණ්ණොව පධානං... ඉදමත්ථීතාය තප්පවත්තියාති. නනු චුත්තියමපිසද්දස්සාත්ථං වදනා සයඤ්චෙති වත්තබ්බං, ‘‘තථා සයමත්තනී’’ති නිසණ්ඩුතො සයඤ්ච-ත්තාකාරෙකාරාදිඤ්ච ගය්හතීත්‍යමත්ථො සම්භාවියතීති වොදනම්පනසි නිධාය ‘සඤ්ච රූප’න්ති වදන්තො සාධිප්පායාරුළ්භං කිඤ්ච අත්ථවිසෙසං පකාසෙතුං තථෙවාහාති දස්සෙතුං චුත්තං-‘සයඤ්චෙ’ත්‍යාදි, ‘‘ධනඤ්ඤාතීසු සංසද්දො, තථාත්තත්තනියෙසුපි’’ති නිසණ්ඩුවචනතො ‘ස’න්ති අත්තාපි ගය්හති, කො සො සද්දරූපං සාධාරණං, ‘ස’න්ති අත්තනියමපි, කිත්තං සද්දාන මසාධාරණං සද්දරූපං, තථා සති අත්තනියං රූපං නාමාත්තසඬ්ඛාතසද්දසම්බන්ධීති ආහ-‘සංරූපං සද්දානමසාධාරණං රූප’න්ති, එතඤ්ච ඉදන්තීමිනා සම්බන්ධිතබ්බං, අසාධාරණන්ති අසාධාරණං සද්දරූපං, සති සම්භවෙ ඛ්‍යතිවාරෙ ව විසෙසනස්ස සාත්ථකතාය අසාධාරණන්ති රූපං විසෙසනා සාධාරණස්සාපි සම්භවො චුත්තොයෙව නාමාති ආහ-‘දුට්ඨං හි’ව්වාදි, කිත්තං සාධාරණමසාධාරණඤ්චරූපන්ති සාමඤ්ඤෙන රූපං නිද්දිසිතුමාහ-‘තත්ථා’ති ආදි, තත්ථාති නිද්ධාරණෙ සත්තමී, සද්දානන්ති සාත්ථකනිරත්ථකානං යෙසංකෙසඤ්චි සද්දානං, තංතං සද්දත්තාදිහි තෙසංතෙසං බුද්ධ අඉආදීනං සද්දානං සද්දත්තාදි, උභයත්ථ ආදිසද්දෙන

අත්ථො සඬගහිතො, තෙන සාධාරණං සද්දරුපමත්ථරූපං තථා-සාධාරණන්ති
 චතුබ්බිධං සංරූපන්ති දස්සෙති, චතුසුපි වෙනස්වසාධාරණස්ස
 සද්දරුපස්සෙවොපානං දස්සතුමාහ-‘තත්ථා’තිආදි,
 සාධාරණරූපබ්‍රහ්මදාසෙනාති සාධාරණරූපස්ස පරිච්චාගෙන, උපාදියන්තො
 රූපමෙව සද්දස්සසං, නාත්ථොති ච දස්සෙතිති සම්බන්ධො, ච සද්දො පනෙත්ථ
 ‘ඉදං දස්සෙති’ති හෙට්ඨා වුත්තං සමුච්චිතොති, අසාධාරණස්සෙවොපාදියනෙ
 කාරණමාහ-‘තත්ත’මිච්චාදි, ඉතරන්ති යෙ සංකෙසඤ්චි සද්දානං සද්දත්තාදි,
 පරස්සාපිති අඤ්ඤස්ස යස්සකස්සචි සද්දස්සාපි, ඉති ඉදං, පතිතං පසිද්ධං, එත්ථ
 පන ඉතිසද්දො හෙතුමිහි, යස්මා ඉදං යථාවුත්තං පසිද්ධං තස්මා
 පුබ්බාවරියපරම්පරායාගතො පදෙසතො උපාදියන්තොති පකතං,
 සංසද්දවිසෙසනසාමත්ථියෙන අසාධාරණරූපොපාදියනෙපි අසාධාරණං
 සද්දරූපමෙවොපාදියති නාසාධාරණමත්ථරූපං... ඉමිනා චක්ඛමානකාරණතා
 [තාය (පොත්ථකෙ)] වසෙනාති ආහ-‘සද්දස්සෙ’ච්චාදි, ආසන්නං...සද්දතො
 සද්දභාවසා නඤ්ඤත්තා, විපරියයතොති විපරියාසෙන අනාසන්න භාවෙනාති
 අත්ථො, චක්ඛුවිසයොපි හි අත්ථො කථං සොතවිසයසද්දස්ස න ආසන්නො
 සංරූපමිහචිතුමරහතිති, කාරණන්තරමාහ-‘අභයාත්තාචා’තිආදි,
 අභයාත්තාති අපරිච්චජනීයත්තා, ඉදමිපි නිච්චසම්බන්ධිත්තෙ කාරණචචනං,
 තං සද්දරූපං, නිච්චසම්බන්ධිති නිරන්තරසංයොගී, විපරියයතොති භයාත්තා,
 තථාහිච්චාදිනා අත්ථස්ස භයාත්තං බොධෙති, අපරං කාරණමාහ-
 ‘අසාධාරණඤ්ච රූපං’ත්තාදිනා, සාධාරණො පරියාය සද්දානං,
 පච්චෙතබ්බත්තාති විඤ්ඤාතබ්බත්තා, ඉදානි කාරණත්තයං සමොධානෙත්වා
 ඉමෙහි කාරණෙහි රූපමෙව සද්දස්ස සංනාම, නාත්ථොති නියමෙත්වා දස්සෙතුං
 ‘තදෙව’න්තිආදි ආරද්ධං, තදෙවන්ති යස්මා එවං, තං තස්මාති අත්ථො,
 සරූපප්පධානෙති “ගොස්සා වඬ” (1-32) ත්‍යාදො ගොස්සාත්තාදිකෙ
 සරූපප්පධානෙ.

25. න්තු

න්තුසුතියා ජන්ත්වාදීනමිපි “න්තන්තුනංන්තො යොමිහි පඨමෙ” (2-
 215) ත්‍යාදිනා ගහණප්පසඬගෙ ජාතියමහිප්පසඬගබ්බාධනත්ථං බ්‍යත්තියං
 වන්ත්වාදි සම්බන්ධිතමුපාදානත්තමිදමාරද්ධං “වන්ත්වචණ්ණා” (4-79)
 “තමෙත්ථස්සත්තිති මන්තු” (4-78) “කත්තරි භූතෙ ක්තවන්තු ක්තාවි” (5-
 55) ති විහිතා වන්ත්වාදියො නාම.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිතියං.

පරිභාසාධිකාරො සමත්තො.

සරලොපාදි වණ්ණනා

26. සරො

ආධාරවිසෙසාපස්සයනන්ති ඔපසිලෙසිකාධාරවිසෙසස්ස නිස්සයනං,
 ඔපසිලෙසිකාධාරං විනා ආධාරන්තරෙ ගහිතෙ සති වචනන්තරං සුත්තන්තරං
 විනා ඛ්‍යවහිතනිවත්ති කාතුං න ව සක්කාති සම්බන්ධො, කෙච්ඡි
 බුද්ධස්පියාවරියාදයො දස්සෙති, තෙ හි යදි වණ්ණෙන කාලෙන වා ඛ්‍යවධානෙපි
 සන්ධි භවෙය්‍ය තදා සරෙති නිමිත්තස්සො පාදානං නිරත්ථකං භවෙය්‍යාති සරෙති
 නිමිත්තොපාදානසාමත්ථියෙනානෙන වණ්ණාදිඛ්‍යවධානෙන නො සන්ධිති
 මඤ්ඤමානා ‘නිමිත්තො’විවාදිකං වාක්‍යමාහු, තද්‍යුත්තන්ති
 තෙහි’නිමිත්තො’විවාදිනා යං චුත්තං, තං අයුත්තන්ති අත්ථො, අයුත්තත්තෙ
 කාරණං ඛ්‍යභිචාරසබ්භාවෙන සාමත්ථියාභාවොයෙවාති ඛ්‍යභිචාරන්දස්සෙත්වා
 සාමත්ථියාභාවන්දස්සෙතුමාහ-‘අවසානෙ,විවාදි, කාරියාභාවෙපිති එත්ථ න
 කෙවලං ‘ඉදමෙව සච්චං, සුමනා භවන්තු අථොපි’ත්‍යාදො
 වණ්ණකාලඛ්‍යවධානෙයෙව, අථ ඛො ‘එතෙ න සච්චෙන සුචත්ථි
 හොතු’ත්‍යාදො අවසානෙ ‘පමාදො මච්චුනො පදං’ ත්‍යාදො අන්ත ඛිත්ථු
 සඬබ්බානිමිත්තන්තරෙ වා කාරියාභාවෙපි නිමිත්තො පාදානස්ස සාත්ථකතොති
 අපිසද්දස්සත්ථො, සාත්ථකතොති භාවජ්ජවචයලොපෙන භාවජ්ජධානවසෙන
 වා චුත්තං, සාත්ථකත්තතොති චුත්තං හොති, අඤ්ඤථා නිමිත්තොපාදානමෙව
 සාත්ථකං නාමාති ‘නිමිත්තො පාදානස්ස සාත්ථකතො’ති න යුජ්ජති,
 අයමෙත්ථාධිජ්ජායො ‘අවසානෙ නිමිත්තරෙ වා කාරියාභාවෙන
 ඛ්‍යභිචාරසබ්භාවා අඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණං සාමත්ථියං නත්ථි,
 නිමිත්තන්තුඛ්‍යවධානෙපි වත්ථි, යථා’දාරුනිමිත්තං වනොපසඬකමන’න්ති
 තස්මා වණ්ණකාලඛ්‍යවධානෙපි සරෙති නිමිත්තෙ සති ලොපකාරියං පජ්ජොතෙ
 වා’ති. ලුප්පතීති ‘තත්‍රිමෙ’විවාදිනා කථනකාලෙ න දිස්සතීති අත්ථො,
 අදස්සනමත්තමෙව හි ලොපො, අඤ්ඤථා ‘තත්‍රා’දිසද්දරුපාභාවජ්ජත්තියා
 අත්ථජ්ජතීති කාරිත්තමෙසං න සියාති, පටිමාය නිද්දිට්ඨො... චුත්තත්තා
 කම්මස්ස, සරස්සාති වදෙය්‍ය... භාවෙ බාදිජ්ජවචයෙන අචුත්තකම්මත්තා,
 ඉහාති ඉමිනා සත්ථන්තරෙ භාවසාධනවසෙන ගහණං විභාවෙති, ගන්ථ
 ලාසවො... සරස්ස ලොපොති වා ලොපං පජ්ජොතීති වා අවත්තබ්බත්තා,
 සරොති පටිමාය නිද්දිට්ඨත්තා සරො ලොපො නාම හොතීති සඬකාපි සියාති
 ආහ-‘න වෙ’විවාදි, ඉහාති ඉමස්මිං සුත්තෙ, හොන්තිවිවාදොපි පුබ්බසරලොපෙ
 හන්තිවිවාදිකම්පි සියාත්‍යාසඬකියාහ-‘සොවෙ’විවාදි, උස්සග්ගතො ආගතො
 සම්භූතො තස්ස වා අයංති ඔස්සග්ගිකො පුබ්බලොපො, තස්ස භාවො
 ඔස්සග්ගිකත්තං, ඔස්සග්ගිකත්තා පුබ්බලොපස්ස කාරියන්තරෙහි පරලොපාදිහි
 අපවාදවිධිහි ආබාධිතො එව, සො ව පුබ්බලොපො හොතීති සම්බන්ධො, ‘‘පරො
 ක්වචි’’ති (91-27) ක්වචිග්ගහණෙන පුබ්බපරලොපානං තුල්‍යබලත්තාභාවා

යථා ගමප්පත්තිතො පරලොපස්සාපවාදරූපත්තං, අප්ඤ්ඤාසිතෙති පටිට්ඨෙ, න හොති... පරලොපාපවාදෙන ඛාධිතත්තා, තෙහිති පරලොපාදීහි, සබ්බථා මුත්තවිසයො සද්ධිත්ථියන්ති, විකප්පෙන මුත්තවිසයො ලබ්භෙ වාති.

27. පරො

ඉතිසද්දො ඉදමත්ථෙ, ක්වචි ලොපනීයො හොතීති ඉදං වචනං දීපෙතීති සම්බන්ධො, කිත්ති ආහ-‘පයොගානුසාරිත’ත්ති, කස්සාති ආහ-‘කාරියස්ස පරලොපස්ස’ති, කෙන හෙතුනාති ආහ ‘ක්වචිග්ගහණෙන’ති, කත්ථාති ආහ-‘ඉහ ඉමස්මිං සුත්තෙ’ති, තෙනාති තෙන පයොගානුසාරිතාදීපනෙන, යථාපයොගන්ති ආගමපයොගානතික්කමෙන, නිව්චං පක්ඛෙවා පරලොපො සියාති හොත්තිව්වාදො නිව්චං, ලතාවාතිආදීසු පක්ඛෙ වා පරලොපො භවෙය්‍ය, එවං මඤ්ඤතෙ “කස්මින්ති අත්ථෙ ක්වාති නිප්ඵන්තෙනානියමචුත්තිතා අනියමත්ථස්සෙව විසෙසකතො වචනෙ සබ්බත්ථෙව්වානියතත්ථචුත්තිත්තා ක්වචිසද්දො-යං යථාගමං නිව්චමනිව්චමසත්තඤ්ච විධිං දීපෙති, තත්ථ හොත්තිව්වාදිකො නිව්ච පක්ඛො පරලොපස්සෙව විසයො, ලතාවාතිආදිකො අනිව්චපක්ඛො උභයසාධාරණත්තා පුබ්බලොපස්සාපි විසයොති ඉමිනා නිව්චං පක්ඛෙ වා පරලොපො හොති, අසන්තපක්ඛො පන සද්ධිත්ථියන්තිආදිකො පුබ්බලොපස්සෙව විසයො සබ්බථානෙන පරිච්චත්තත්තා”ති, තීසුපි චෙනෙසු පන පක්ඛෙසු නිව්චානිව්චපක්ඛෙසු යෙවස්සාපවාදරූපතා... පුබ්බලොපස්ස සබ්බථා හොත්තිව්වාදො නිවාරකත්තා වා විධායකත්තා වා පරලොපස්ස, න ත්වසන්තපක්ඛෙ... පුබ්බලොපස්සෙව සබ්බථානෙන දින්තා වසරත්තා, ලොකග්ගොතිආදි තු ක්වචිසද්දස්ස පයොගානුසාරිතා දීපකත්තා නිව්චෙ අසන්තෙවාපි විධිමිහි දීපිතෙ පරලොපෙන වා නිප්ඵප්පතීති නෙට්ඨබ්‍යාසානො, එවං තාව ක්වචිග්ගහණෙ සබ්බථානිට්ඨපරිහාරෙන ඉට්ඨප්පසිද්ධිං සියා, තදහාවෙකථන්ති තදහාවෙ විරොධමාහ-‘අඤ්ඤතෙ’ව්වාදි, පරියායෙන භවත්තීති ක්වචිග්ගහණාහාවෙ ‘පරො’ති සුත්තං සියා තථා සති සුත්තද්වයමෙකවිසයං තුල්‍යබලඤ්ච සියා, තත්ථ විප්පට්ඨෙධාහාවා පමාණභූතානමාවරිය (වචනා)නං නිරත්ථකතා මා භවීති වාරෙන භවත්තීති අත්ථො, ඉතීති ඉමිනා පරියායභවනකාරණෙන, පක්ඛෙයෙව සියාති ලතාවාතිආදීසු පුබ්බලොපෙ පරියායප්පවත්තෙ පරියායෙන පරලොපස්සාප්පවත්තිතො ලතාවාති පක්ඛෙයෙව පරලොපො භවෙය්‍ය, හොත්තිව්වාදො නිව්චං න සියාති සම්බන්ධො, තඤ්චාති තං පරියායභවනඤ්ච, ඛො වාක්‍යාලඬිකාරෙ, පටිපදන්ති පදම්ප දම්පති හොති, නෙකදෙසපරිහාරෙනාපි, තෙනාහ ‘න කත්ථවී’ති, ඉමිනා ඉදං දීපෙති “සබ්බත්ථ විකප්පප්පසත්තියා භන්ති, සද්ධිත්ථියංතාදිකං “න ද්වෙවා”ති (1-28) සුත්තෙපි භන්තිව්වාදිකඤ්චානිට්ඨරූපමිපි සම්පප්පතී”ති. නචෙවමිට්ඨන්ති එවමිදං යථාචුත්තං විකප්පවිධානං සද්දලක්ඛණඤ්ඤාහි නෙවාහිමත්තති

අත්ථො, තමෙව සාධෙති ‘පරලොපො හි’ව්වාදිනා, අථා නිව්වපක්ඛෙ වා පරලොපෙ කතෙ-නෙන පරිච්චත්තට්ඨානෙ උස්සග්ගප්පවත්තියා ලතාව ලතෙවාති රූපද්වයං සම්පජ්ජති තස්මා පයොගානුසාරිතාදීපකෙන ක්වච්චසද්දෙනෙව භොන්ති සද්ධිත්ථියං ලතාව ලතෙවාති පයොග සම්භවොපි, තථාපි අනිව්වපක්ඛෙ ලතාඉවාති තතියරූපප්පසිද්ධියා පරියායෙන භවිතබ්බන්ති පරිකප්පෙති ‘නනු වෙත්තාදිනා, අථ “පරො ක්වච්චි”ති ක්වච්චග්ගහණෙ සති අප(වාදරූප)ත්තා කථම්පරියායප්පවත්තීති මනසි නිධායානිව්වපක්ඛෙ පරියායප්පවත්තීදීපනත්ථං “න ද්වෙවා”ති සුත්තිතන්ති අපවාදෙ රූපත්තයෙපි පරියායප්පවත්තියං දොසාභාවමාහ-‘නායං දොසො’ව්වාදි, තථාහිව්වාදිනා “න ද්වෙවා”ති සුත්තෙනෙව පරියායස්සාපි දීපිතත්තං සාධෙති, සා ව එකත්ථප්පවත්ති පරියායං විනා න සම්භවති... එකක්ඛණෙ පවත්තාසබ්භාවාති අධිප්පායො, නනු ව ක්වච්චාභාවෙ පරියායප්පවත්තියං යථාචුත්ත දොසස්සෙවාප්පසඬගතො මා භොතු පරියායො, හින්තවිසයෙ පන පුබ්බපරලොපප්පවත්තියා “න ද්වෙවා”ති නිසෙධෙ ලතෙව ලතාව ලතාඉවාති රූපත්තයං නිප්පජ්ජති වොදනං මනසි නිධායාහ-‘නවෙ’ව්වාදි, තත්ථ දොසමාහ-‘තථා ව සති’ව්වාදිනා, කත්ථවි දෙමිව්වාදො නිව්වං පුබ්බලොපස්සෙව, කත්ථවි භොන්තිව්වාදො නිව්වං පරලොපස්සෙව, විකප්පෙන වා කත්ථවි යථොදකං යථාඋදකං ත්‍යාදො පුබ්බලොපස්සෙව කත්ථවි ඉතිපි ඉච්චපිව්වාදො පරලොපස්සෙව කත්ථවි ලතෙව ලතාව ලතාඉවාච්චාදො පරියායෙනුභයලොපස්සෙව දස්සනතොති සම්බන්ධො, එත්ථව ඉතිපිති වචන්ථිතවිභාසත්ත දීපනෙන ක්වච්චසද්දෙන පරලොපෙ කතෙ-ඤ්ඤත්‍ර පුබ්බ ලොපෙ සම්පත්තෙ “න ද්වෙවා”ති එත්ථානුවත්තමාන ක්වච්චානුභාවෙන නිව්වං නිසෙධෙ ඉච්චපිව්වෙව භවති. සම්බජ්ඣති තෙසු තෙසු සුත්තෙසු. පරිච්ඡෙදොති කම්මත්ථවසෙන ආධාරවසෙන වාති ආහ-‘පරිච්ඡජ්ජති’ව්වාදි.

28. නද්වෙ

තත්ථවාති වසද්දෙන භවිතබ්බං, තථා ව සති අඤ්ඤොඤ්ඤානාප්ඤාසි තං යථොදකං යථාඋදකංත්‍යාදි ඉතිපි ඉච්චපිව්වාදිව සඬගහිතං භවතීති, පුබ්බලොපෙ පරලොපෙ ව පරියායෙන සම්පත්තෙ ද්විත්තමිපි පක්ඛෙ අභාවෙ සති කථමිදං යුජ්ජති වොදෙති ‘යජ්ජෙව’මිව්වාදිනා, යජ්ජෙවන්ති හි අයං නිපාතසමුදායො අනිට්ඨාපාදනාරම්භ වත්තෙන, එවඤ්ඤෙව ගය්හතීති අත්ථො, තදෙති අත්ථතො විඤ්ඤායති, නිව්වං සන්ධිකාරියාභාවෙ කාරණමාහ-‘උපසිලෙසා භාවතො’ති, තදෙව සමත්ථෙති ඊදිසෙසු හි’ව්වාදිනා, වත්තුමිට්ඨත්තාති ඉමිනා සන්තිකංසො වණ්ණාන මද්ධමත්තකාලබ්‍යවධානා පච්චාසත්ති, සන්තිකංසස්සෙතස්ස වචනිච්ඡායං සතියෙව සන්ධිකාරියං භොතීති දීපෙති, උපසිලෙසාභාවො වාති උපසිලෙසාභාවො එව භවති, නාඤ්ඤොති අධිප්පායො, තදභාවෙවාති තස්ස උපසිලෙසස්ස අභාවෙ ව, සන්ධිකාරියාභාවෙ කාරණමාහ-‘කාලන්තරෙන

බ්‍යවධානා'ති, කාලන්තරොනාති උභයත්ථ ධීතවණ්ණාන මුච්චාරණකාලනො
 අඤ්ඤෙන මජ්ඣස්පතිතකාලෙන, සන්ධි හොතෙව...
 සන්තිකංසවචනිච්ඡාවසෙන උපසිලෙසභාවනො, බුද්ධ වීර අත්ථුරාජපුත්තං
 අජරාමරොති ඡෙදො, යදිපි සබ්බමපෙනං යජ්ජෙවංත්‍යාදිනා වුත්තං ක්වචි
 සද්දප්පභාවෙනෙව සිජ්ඣති, තථාපි පකාරො-යමිපි සත්ථෙ යොජෙතබ්බො
 වාති දස්සෙතුං වුත්තො.

29. යුව

නනු සුත්තෙ 'ලුත්තා'ති පඤ්චමී නිද්දෙසා 'පරෙස'න්ති හොතු,
 'යථාක්කමං'ති තු වචනාභාවෙ කථං යථාක්කමන්තිදං වුත්තන්ති ආහ-
 'සමෙ'ව්වාති, සමා සඬ්ඛ්‍යා ගණනා යෙසු තෙ සමසඬ්ඛ්‍යා-උද්දෙසිනො
 අනුදෙසිනො ව, උද්දිසනං පයමං නිද්දිසනං උද්දෙසො, අනුදිසනං පච්ඡා
 කථනං අනුදෙසො, උද්දෙසො අනුදෙසො එසමත්ථිති උද්දෙසිනො
 අනුදෙසිනො, තෙසං සමසඬ්ඛ්‍යානමුද්දෙසිනං අනුදෙසිනඤ්ච,
 ඉවණ්ණවණ්ණාහි උද්දෙසිනො ද්වෙ, එ ඔකාරා අනුදෙසිනො ව ද්වෙති
 උද්දෙසිනමනුදෙසිනඤ්ච යාන්තාදෙසානං සමසඬ්ඛ්‍යා සියා, සතිසඤ්ච තස්සං
 යථාක්කම මාදසා විධියන්තෙ, ලොකතො සිද්ධිමුපදස්සෙති 'තථාහි'ව්වාදිනා.
 අව...පෙ.... එ ඔති පරෙසං මනං, විජ්ජපිපත්තිති විරුද්ධා පටිපත්ති පටිජානනං,
 පරෙ "සතිපි හෙට්ඨා වාග්ගහණෙ'ක්වචාසවණ්ණං ලුත්තෙ'ති සුත්තෙ
 ක්වචිග්ගහණකරණතො අවණ්ණෙ එව ලුත්තෙ අසවණ්ණො විධි හොති, තතො
 ඉධ න හොති දිට්ඨපාදාන"න්ති වදන්ති, ක්වචිති අධිකාරො ඉධ න හොති
 මහුස්සවො මාතුපට්ඨානන්ති, පතිසද්දො ආධාරත්ථො, තෙන
 සමානාධිකරණො උරසද්දොපිති උරස්මිත්ති නිච්ච සමාසත්තා අසකපදෙන
 විග්ගහෙ කතෙ "අසඬ්ඛ්‍යං විහත්ති"ව්වාදිනා (3-2) සුත්තෙන
 අසඬ්ඛ්‍යසමාසොති දස්සෙතුමාහ-'විහත්තාත්ථෙසඬ්ඛ්‍යසමාසො'ති, එත්ථ පන
 යුවණ්ණානන්ති සංසාමි සමීපසමුහ විකාරාවයවාදීසු යාන්තාදෙසසම්බන්ධෙ
 ඡට්ඨි, තස්මා ඉවණ්ණවණ්ණානං යානෙ එ ඔආදෙසා හොන්තිති අත්ථො,
 යානම්පන තිධා අපකංසො නිවත්ති පසඬ්ගො වෙති, තත්ථ ගුන්තං යානෙ අස්සා
 සම්බන්ධියන්තු **[බජ්ඣන්තු (ජිනින්දබුද්ධි)]** ති අපකංසො යානසද්දස්සත්ථො,
 "සෙම්භස්ස යානෙ කට්ඨකමොසධං දාතබ්බ"න්ති නිවත්ති "දබ්භානං යානෙ
 සරෙහි අත්ථරිතබ්බ"න්ති පසඬ්ගො, තෙසු ඉධ පයමදුතියා න යුජ්ජන්ති...
 නිච්චත්තා සද්දත්ථසම්බන්ධස්ස අපනායනවිනාසා න යුජ්ජන්තිති, තතියො තු
 (යුජ්ජති)... සුත්තෙ අත්ථාහිධානාය ඉවණ්ණවණ්ණානං පවත්තිජ්ජසඬ්ගෙ
 තදත්ථාහිධානායෙව එඔආදෙසා භවන්තිති.

30. යවා

“සත්තමියං පුබ්බස්සෙ”ති (1-14) පුබ්බස්ස කාරියවිධානතො සත්තමී නිද්දිට්ඨස්ස පරතා විඤ්ඤායතීති චුත්තියං ‘පරෙ’ති චුත්තං, එවමුපරිපි, පරෙහි ඉච්චස්ස අප්පකිණුමුත්තො’ති සාධෙත්තුං ‘සබ්බොවන්ති’ ‘අප්පකො අධි’ති ව සුත්තිතං, තෙසමිධ පච්චක්ඛානභාවදස්සනත්ථමාහ-‘ඉද’මිච්චාදි, අබ්භක්ඛානන්ති [අබ්භුග්ගහො] ඉමිනාව සිද්ධන්ති ‘අබ්භො අහී’ති ව න චත්තබ්බං, ඉති+අස්ස ඉති යිතෙ පරලොපොති දස්සනත්ථං ‘ඉති අස්ස පරලොපො’ති ආහ, අන්වගමාතිආදීසු නිව්චං.

31. එඞ්

පුත්තා මෙ+අත්ථී, අසන්නො+එත්ථාති පදච්ඡෙදො.

32. ගොස්ස

අන්තාදෙසත්ථොති “ඡට්ඨියන්තස්සා”ති (1-17) බාධකස්ස “චානුබන්ධානෙකවණ්ණා සබ්බස්සා”ති (1-19) බාධකෙන “චානුබන්ධො”ති (1-18) සුත්තෙන අන්තාදෙසත්ථො, තෙනෙව චුත්තං-‘බාධකබාධනත්ථොයමාරම්භො’ති, අවචාදෙසෙ පුබ්බසරලොපෙ දීසෙව ගවාස්සං, ගවච්ඡන්ති නිව්චං. ඉදං කථං සිප්පකීති සම්බන්ධො, ඉදන්ති යථරිච්ච්චාදිකං, කිං විනා සිප්පකීති ආහ-‘එවාදිස්සා’තිආදි, එවස්ස ආදිඑකාරො එවාදි, තස්ස, රිආදෙසමන්තරෙතාති සම්බන්ධො, වසද්දො අට්ඨානප්පයුත්තො, රස්සවිධානඤ්චාති යොජනීයො, කතෙපි තස්මින්ති තස්මිං සුත්තෙ විහිතෙ ව, න සිප්පකීති එවාදිස්ස රිආදෙසො න කතොති කත්වා චුත්තං, භුසං+එවාති (පන) යිතෙ මහාචුත්තිනා එවාදිස්ස ඉආදෙසෙ රූපසිද්ධි හොතෙව, ඉධ පන පකාරන්තරෙන ‘භුසාමිච්චෙ’ති සාධෙත්තුමාහ ‘තම්පි’ච්චාදි.

33. බ්‍යඤ්ජ

රස්සදීඝානන්ති සුත්තෙ අචුත්තෙ කථං රස්සදීඝානන්ති ලහති උද්දෙසිනොති ආහ-‘දීඝස්සා’තිආදි, දීඝස්සාති රස්සස්සාති ව යානසම්බන්ධෙ ඡට්ඨී, පච්චාසත්තාති යානසො පච්චාසත්තා, ඉදඤ්ච නිස්සය වසෙන චුත්තං, නිස්සයකරණමෙකො සත්ථාගතො ඤායොති, ඉධ නිව්චං-වීතිනාමෙති පුල්ලච්චයං, ඉධ න හොති-ජනො සායං.

34. සර

යානසම්බන්ධෙති යිති යානං පසඨගො, සම්බන්ධනං-සම්බන්ධො, යානාදෙසභාවලක්ඛණො යානෙයොගනිමිත්තභූතො සම්බන්ධො යානසම්බන්ධො තස්මිං, ද්වෙ රූපාති හොන්තීති ඉමිනා න සරූපප්පධානොති

දස්සිතං හොතිති සම්බන්ධො, හෙතුමාහ-‘බ්‍රව්වනනිද්දෙසා’ති, ද්වෙ රූපානිහොන්තිත්‍යාදි වචනමිදං [පදමිදං (පොත්ථකෙ)] දස්සෙති “සරූපප්පධානොපි ද්විසද්දෙ ද්විසද්දසාමඤ්ඤෙන සඬ්ඛ්‍යාද්විසද්දානුසිට්ඨං නප්පසුඡ්ඡතෙ, තස්ස (පන) සඬ්ඛ්‍යායාවචනසඬ්ඛ්‍යාභාවා එකවචනමෙව () [(පන) (පොත්ථකෙ)] හොති”ති, ඉමිනා ව-ත්ථප්පධානො-යං නිද්දෙසො න සරූපප්පධානොති දස්සෙති, අධිපතිපච්චයො අධිපතිප්පච්චයොති අනිච්චං, ඉධ න හොති ඉධ මොදතීති, තං බණන්ති එත්ථ එකඬ්ගවිකලං පච්චුදාහරණන්ති සරම්භා පරත්තාභාවා න ද්විත්තං.

35. චතු

තඬ්ඛග්ගෙ තතියපට්ඨාති කස්මා චුත්තං චතුත්ථ (දුතිය) සද්දෙහි වග්ගක්ඛරෙස්වෙව ගය්හමානෙසු තථා නිද්දෙසො යුත්තො, න හි චතුත්තම්පුරණො චතුත්ථො ද්විත්තම්පුරණො දුතියොති අක්ඛරායෙව චුච්චන්තීති ආසඬ්ඛිය ‘විනාපි’තිආදිමාහ, අක්ඛරෙ අක්ඛරවිසයෙ චතුත්ථාදි වොහාරො කරියමානො වග්ගග්ගහණං විනාපි වග්ගක්ඛරෙයෙව රුළුහො පසිද්ධොති සම්බන්ධො, හෙතුමිති ඉතිසද්දො, යතො එවං, තස්මා කාරණා ‘තඬ්ඛග්ගෙ තතියපට්ඨාති’ති චුත්තන්ති අධිප්පායො, තඬ්ඛග්ගෙති චතුත්ථදුතියා යස්මිං, තස්මිංයෙව වග්ගෙති අත්ථො, පච්චාසත්තීති පති ආපුබ්බා ‘සද-විසරණගත්‍යාවසාදනෙසු’ඉච්චස්මා ඉත්ථීයං භාවෙත්තිමිති නිප්ඵළ්ඡතීති දස්සෙතුමාහ-‘පච්චාසිදන්’මිච්චාදි, යථායොග්ගන්ති චතුත්ථක්ඛරෙ චතුත්ථස්ස තතියො දුතියක්ඛරෙ දුතියස්ස පට්ඨොති එවං යොග්ගමනතික්කම්ම, ධස්ස දභාවොති ඉමිනාව පුබ්බස්ස ධස්ස දත්තමුපලක්ඛෙති, තථා යසත්ථෙරොති. ථෙරොති එත්ථ එකාරො වග්ගක්ඛරො න හොතීති තස්මිං තවග්ගදුතියක්ඛරස්ස තස්ස තො පට්ඨො න හොති. පන්ථොති එත්ථ තවග්ග දුතියක්ඛරෙන ථකාරෙන තඬ්ඛග්ගභූතෙ නකාරෙ සතීපි න සො තඬ්ඛග්ගදුතියක්ඛරොති න තස්ස පට්ඨො තො, එත්ථ නිග්ගොසො නිග්ගොසොතිආදි අනිච්චං, දඩ්ඨො නිට්ඨානන්ති නිච්චං.

36. විනිස්ස

ඉතිසද්දො-නුකරණං. නිපාතස්ස පකතිවියා-නුකරණං භවති, අනුකරණඤ්ච ද්විධා අසාධුසද්දරූපං සාධුසද්දරූපන්ති, තෙසු භාරවාහකො කොචි තෙන පිළිතො ‘අහො භාරො’ති වත්තඬ්ඛෙ සත්තිවෙකල්ලා ‘අහො බාල’ ඉච්චාහ, තංසමිපවත්තී ‘කිමයමාහෙ’ති කෙනචි පුට්ඨො සමානො ‘අහො බාල ඉච්චයමාහෙ’ති වදති, ඉධමසාධුසද්දරූපං, ඉතීති පන සාධුසද්දරූපං, තස්මා තතො-නුකාරියෙනාත්ථෙත සාත්ථකත්තා යානසම්බන්ධෙ ඡට්ඨී.

37. එඔ

නනු “විතිස්සෙවෙ වා”ති (1-36) වොත්තානුවත්තිය අවණ්ණෙ එමනං වො හොතීති ව සක්කා විඤ්ඤාතුං, තථා සති ‘අවණ්ණෙ ක්වචි වො හොතී’ති වත්තඛිං. ‘අහොති වා’ති කස්මා චුත්තන්ති වොදනමාසඬකියාහ- ‘ඔකාරස්සපි’ව්වාදි, යානිභාවෙන නිද්දිට්ඨත්තාති “එමන”න්ති (1-31) වකාරාදෙසස්ස විජ්ජමානත්තා වකාරාදෙසමිපති පුන ඔකාරො යානිභාවෙන නිද්දිසිතඛිං න සියාති අධිජ්ජායෙනාහ, න නිමිත්තන්ති එමනං වකාරාදෙසත්ථං අවණ්ණො කාරණං න හොතීති අත්ථො, අඤ්ඤාපාති අවණ්ණස්ස නිමිත්තත්තෙ, ඔකාරං න පට්ඨොයාති සම්බන්ධො, මකාරාගමෙ’යාව කමාගතෙ අග්ගමක්ඛායතී’ති, ස්වෙ භවන්ති විග්ගය්භ තනජ්ජව්වයෙ තද්ධිතචුත්තියං විහත්තියා “එකත්ථතායං”ති (2-119) ලොපෙ අකාරාදෙසෙ දීසෙව ස්වාදිමිහි ස්වාතනං ද්විත්තෙ හියාත්තනං. ස්වාතනන්තිආදීසු නිව්චං, ඉධ නහොති පරෙව න විජානන්තීති.

38. නිග්ග

කථ’මාගමො හොතී’ති චුත්තං යදි නිග්ගහීතමාගමො සියා සුත්තෙ ආගමග්ගහණෙන වා භවිතඛිං. ඤ-ම-කාදා නුබන්ධවිසෙසෙන වා ත්‍යාසඬකියාහ-‘අසති පි’ව්වාදි, ආගමාවසායෙ කාරණමාහ- ‘ආදෙසත්තායොගා’ති, ආදෙසත්තායොගො කථං විඤ්ඤායති ව්වාහ- ‘යානිනිද්දෙසාභාවතො’ති, තථා සති ආගමිනිද්දෙසාභාවා ආගමත්තමිපි න සියාති වොදෙති ‘යජ්ජෙව’මිව්වාදිනා, න-ඉති වොදනං පටික්ඛිපිත්වා තස්ස ආගමත්තමෙව සාධෙතුමාහ-‘තස්සා’තිආදි, තස්සාති නිග්ගහීතස්ස, රස්සානුජ්ජවත්තීතො රස්සසරමෙව අනුගන්ත්වා පවත්තීතො, අයමෙවත්ථො චුත්තියමිපි දස්සිතොයෙවාති වත්තුමාහ-‘එතදෙවෙ’ව්වාදි, පුරිමා ජාතීති විසෙසනසමායෙකතෙ රස්සෙ ව ඛිත්ථ්වාගමො, පරනිමිත්තස්සානිද්දිට්ඨත්තා ඛ්‍යුසද්දෙ-ත්තස්ස ඛිත්ථ්වාගමෙ ඛ්‍යුං, සතිපි පට්ඨොගානුසාරිත්තදීපකස්ස ක්වචිසද්දස්සාපි වචන්ථිතවිභාසත්තෙ වාසද්දස්සාපි තාදිසත්තස්සෙව පටිපාදකත්ත සභාවං දස්සෙතුං ‘වචන්ථිතවිභාසත්තා වාධිකාරස්සා’ති චුත්තියං චුත්තං, වචන්ථිතස්ස ලක්ඛියස්ස අනුරොධෙන ලක්ඛණජ්ජවත්තීකා විභාසා වචන්ථිතවිභාසා, අහෙදෙන තු වාධිකාරො වචන්ථිත විභාසා, තස්සා භාවො වචන්ථිතවිභාසත්තං, තස්මා, ඉධ න හොති ඉධ මොදති, ඉමස්මිං යානෙ ආගමත්තජ්ජකාසකො යානිනිද්දෙ සාභාවා ආදෙසත්තායොගසඬකාතො කාරණවිසෙසො සමත්ථො, තස්ස භාවො සාමන්ථියං-අත්ථබල- මඤ්ඤානුපපත්තිලක්ඛණං, සවාති සො ආගමො ව.

39. ලොපො

ලොපසද්දස්ස භාවසාධනමත්තමෙව සාධෙතුමාහ-‘තෙනෙ’ච්චාදි, ලොපොති යදි කම්මසාධනො සියා තදා තෙන සමානාධිකරණං කත්වා උපරි “පරසරො”ති සුත්තමාර්ගියෙය්‍යාති බ්‍යතිරෙකමාහ ‘න පරසරො’ති, ඉධ න හොති සඬගරො.

40. පර

ත්වංසි ත්වමසිති විකප්පො, ඉධ න හොති තාසාහං.

41. වග්ගෙ

නනු වග්ගෙවග්ගන්තොති එත්තකෙයෙව චුත්තෙ යස්මිං. (කිස්මි)ඤ්චි වග්ගක්ඛරෙ පරෙ ඛිත්ථුනො යොකොච්චි වග්ගන්තො අනියමෙන භවෙය්‍ය තථා සති අනිට්ඨමිපි සියාත්‍යාසඬකිය පච්චාසත්තිං සන්තිස්සායානිට්ඨ නිවත්තින්දස්සෙතුමාහ-‘වග්ගෙ වග්ගන්තො’තිච්චාදි, සොවාති වග්ගන්තොව, තස්මිත්ති වග්ගක්ඛරෙ.

42. යෙව

නනු සද්දත්තා බ්‍යභිචාරිත්තා එවස්ස තාව සද්දො හොතු, සංයතො, සංභිතොති සද්දෙකදෙසභූතානම්පි සම්භවා තෙපි ගහෙ තබ්බා සියුන්ති ‘යඵච්චි සද්දෙසු’ති යහිනම්පි කථං සද්දවොහාරො කතොති ආහ ‘ඵවා’තිආදි, එත්ථායමධිජ්ජායො ‘අබ්‍යභිචාරිනා බ්‍යභිචාරී නියම්‍යතෙ’ති.

43. යෙසං

යසද්දෙ පුබ්බසුත්තෙනෙව සංස්සප්‍යාදෙසෙ සිද්ධෙ සො () [(තස්ස) (පොත්ථකෙ)] ය කාරමත්තෙයෙව පරෙ සංස්සෙව (යථා) සියාති සුත්තමිදමාරද්ධං.

44. වන

යානිනමාසිලිස්ස ගච්ඡති පවත්තතිති ආගමො නාම, කො-යමෙත්ථ යානිති ආහ-‘සරස්සාති, සුත්තෙ අනුවත්තස්ස ව අච්ඡ්ඡමානත්තා ‘සරස්සා’ති කුතො ලබ්භතීති වොදෙති ‘නනු වෙ’ත්‍යාදිනා. ආගමසුතියා වනාදිනං යානිසුතියා අභාවෙපි සාමත්ථියා බ්‍යඤ්ජනස්ස වා ආගමො සියා සරස්ස වා, යදි බ්‍යඤ්ජනස්ස වා සියා (න) “පදාදිනං ක්වච්චි”ති (5-92) සුත්තිත මාවරියෙන, තස්මා තදෙව ඤාපෙති ‘සරො යෙවෙත්ථ යානී භවිතුමරහති’ති. චුච්චතෙච්චාදිනා පරිහාරමාහ, නිපුබ්බා පදිස්මා අනප්පච්චයෙ “පදාදිනං ක්වච්චි”ති යුක්තඅන්තාවයවො “තවග්ගවරනා”දිනා (1-48) යෙ දස්ස ජො

“වග්ගල සෙහිතෙ”ති (1-49) (යස්ස ජො) නිපජ්ජනං, මානන්තත්‍යාදීසුති අධිකාරාති “කොයා භාවකම්මෙස්වපරොක්ඛෙසු මානන්තත්‍යාදීසු”ති (5-17) ඉතො මානන්තත්‍යාදීසුති අධිකාරා, පච්චයන්තරෙති මානන්තත්‍යාදීතො අඤ්ඤස්මිං පච්චයෙ, කච්චායනෙන ‘අතිජ්ජගොබොතාචා’ති සාධනත්ථං “ක්වචි ඔ බ්‍යඤ්ජනෙ”ති ඔකාරාගමො ගකාරාගමො ච සුත්තන්තරෙන විහිතො, තං පකාරන්තරෙන සාධෙතං වුත්තියං-‘අතිජ්ජගො බො තාචා’ති යං වුත්තං තං දස්සෙතං ‘අතිජ්ජා’තිආදි වුත්තං.

46. ඡ

ද්වාදයො අට්ඨාරසන්තා බහුවචනන්තාති ‘ඡකී’ති වත්තබ්බෙ ‘ඡා’ති එකචචනං න යුජ්ජතීති වොදෙති ‘නනුචා’තිආදිනා, පරිහරති නච්චාදිනා, නෙති ‘ඡලො’ති අයුත්තො-යං නිද්දෙසො න භොතීති අත්ථො, ඡසද්දස්ස අනුකරණත්තා ඡසද්දානුකරණත්තා, හෙට්ඨා වුත්තසාධුසද්දරූපා සාධුසද්දරූපමනුකරණං විහජති ‘අනුකරණඤ්ච දුට්ඨ’මිච්චාදිනා, පරිච්චත්තො ඡහිතො අත්ථො විධිනිසෙධරූපො යස්ස තං පරිච්චත්තත්තං, එත්ථ පන ඡසද්දෙන ඡසඬ්ඛ්‍යාවිසෙසො පරිච්චත්තො, අභිධායතො භොතීති ඉමිනා ඡසද්දස්ස අනුකාරියෙනාත්ථොනාත්ථවත්තත්ථමාහ, එකචචනන්තස්ස නිද්දෙසො කතො... ඡසද්දචචනීයස්ස ඡස්ස එකත්තා, අනුකාරියස්සාති එකාදිතො සඬ්ඛ්‍යා සද්දස්ස තදඤ්ඤස්ස වා යදනුකාරියමෙකාදිකං තදඤ්ඤං වා සද්දරූපං තස්ස. සඬ්ඛ්‍යාදිවිසෙසන්ති එකත්තාදිසඬ්ඛ්‍යාවිසෙසං තදඤ්ඤං වා, “යොම්හි ද්වින්තං දුට්ඨෙ ද්වෙ”ති (2-219) සුත්තෙ ද්විසද්දො-නුකාරියං ද්විසද්දරූපං තබ්බවනීයඤ්ච ද්විසඬ්ඛ්‍යාවිසෙසමිපරාමසතීති තබ්බාවකං ද්වින්තන්ති බහුවචනං, අථ ‘ලඤ්ඤ’ති කස්මා න වුත්තං එවඤ්ඤි සති ඤානබන්ධන්තාලකාරො ආද්‍යවයවො භවිතුමරහතීති වොදනම්මනසි නිධාය ‘ඡසද්දා’තිආදිමාහ, අන්තාපවාදෙන විධියමානො ලකාරො ඡ සද්දා පරස්සාදිස්ස ආගමත්තා...පෙ.... භොතීති සම්බන්ධො, අන්තාපවාදෙනාති ඉමිනා ‘සරස්සා’ති ඡට්ඨිනිද්දෙසතො “ඡළියන්තස්සා”ති-මස්ස විසයභාවං දීපෙති, පරස්සාති ඉමිනා ‘ඡා’ති පඤ්චමීනිද්දෙසතො “පඤ්චමියං පරස්සා”තිමස්ස විසයභාවං, ආදිස්සාති ඉමිනා ලස්සෙකවණ්ණත්තා අන්තාපවාදෙන “ආදිස්සා”ති සුත්තෙ න ආද්‍යන්තො විසෙකොපි සරොති සරස්සාදිස්ස පත්තිං දස්සෙති, අයමෙත්ථාධිජ්ජායො ‘ඡා’ති පඤ්චමීනිද්දෙසා “පඤ්චමියං පරස්සා”ති (1-15) පරස්ස සම්පත්තං කාරියං එකවණ්ණත්තා “ඡට්ඨියන්තස්සා”ති (1-17) අන්තස්ස සම්පත්තං “ආදිස්සා”ති (1-16) ආදිවණ්ණස්ස පජ්ජොති”ති. ආදිභූතොව භොතීති අසතිපි ඤකාරෙ ආගමග්ගහණානුවත්තියා ආගමිතං සරං අවිනාසෙන්තො තස්ස ආද්‍යවයවභූතොව භොතීති අත්ථො, ලකාරං කරොන්ති “යවමදනතරලාචාගමා”ති සුත්තෙන, තන්ති ලකාරකරණං.

උභින්නමවිසෙසවචනඤ්ච අයුත්තතං දස්සෙති ‘තෙසමපි’ චවාදිනා, තෙසමපිති කච්චායනානමපි, අක්ඛරසඤ්ඤායන්ති “අක්ඛරාපාදයො එකචත්තාලිස” න්ති විධියමානඅක්ඛර සඤ්ඤායං. අවිසෙසෙ ලලානං නානත්තාභාවෙ, පාකටො වානි ඉමිනා සුතිලිපිහෙදස්ස පච්චක්ඛසිද්ධතන්දස්සෙති, තත්ථ හි සොතවිඤ්ඤාණවිථියා ලලානං විසුංවිසුං ගහණං සුති, තංතං දෙසවාසීනං ලෙඛා ව චත්ථානං ලිපි, තෙසං හෙදො සොතවක්ඛුච්ඤ්ඤාණගය්හත්තා පච්චක්ඛසිද්ධො, ඡළභිඤ්ඤාති විකප්පෙන ළකාරාගමපක්ඛෙ රූපං.

47. නද

ඉස්ස අත්තං නිපාතනා, දකාරො පන “මයදා සරෙ” ති (1-44), පදන්තරෙතාතිආදීති ඉමිනා අඤ්ඤෙත පදෙන, සාධුනි භවන්තීති චුත්ති පාඨස්ස අත්ථං චත්තුං ‘සාධුනි භවන්තීති නිපාතනතො’ ති ආහ, තත්ථ කාරණමාහ- ‘ය’ මිච්චාදි, අප්පත්තස්ස පාපනම්පත්තස්ස පටිසෙධො ච නිපාතනං, තෙසං ඉධ පාඨාති තෙසං තථා ඉච්ඡන්තානං ඉධාති නිපාතස්ස ඉමස්මිං තදමිනාදියුත්තෙ පාඨා, උද්ධස්ස උදුති උද්ධං ඛමස්සාති අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙ උද්ධංඛ ඉති යිතෙ උද්ධංසද්දස්ස උදුආදෙසො, අස-භොජනෙ ඉච්චස්මා “ක්ච්චණ” ඉති (5-41) සුත්තෙන අණ්පච්චයෙ අසසද්දො නිප්පජ්ජතීති ආහ-‘පිසිතමසනා’ ති “ක්ච්චණ” ඉති මහියං රචතීති යිතෙ ඉමිනාව ගණනිපාතනෙන සමාසෙ කතෙ මයුරසද්දො නිප්පජ්ජතීති දස්සෙතුමාහ ‘මහිසද්දස්සෙ’ චවාදි, අස්ස තදමිනාදිගණස්ස ආගතිගණත්තා එවමඤ්ඤෙපිති සම්බන්ධො, චුත්තන්ති පාඨසෙසො. දීසනිකායාදීසු පඤ්චසු නිකායෙසුති-

“දීසමජ්ඣිමසංයුත්ත, අඬගුත්තරිකඛුද්දකා;
නිකායා (පඤ්ච) ගමිහිරා, ධම්මතො අත්ථතොවිමෙ” ති.

චුත්තෙසු දීසාගමාදීසු පඤ්චසු නිකායෙසු, ඤාතබ්බාති වණ්ණො ගමාදිද්වාරෙන ජානිතබ්බො, පඤ්චවිධං පඤ්චප්පකාරං නිරුත්තමුච්චතෙති සම්බන්ධො, නිබ්බවනං නිරුත්තං, නපුංසකෙ භාවෙ ත්තො, අත්ථකථනවාක්‍ය පුබ්බකමුච්චාරණමිච්චත්ථො, තදහිධායි සත්ථමප්‍යහිධානෙ-හිධෙය්‍යො පචාරා තදත්ථතාය වා නිරුත්තමුච්චතෙ, චුත්තනිරුත්ති ලක්ඛණෙන...පෙ.... වෙදිතබ්බාති ඉමිනා නිරුත්තසත්ථෙ යෙ සද්දා පටිපදං නිප්පාදියන්ති තෙසමිදං සාමඤ්ඤෙන නිප්පාදනන්ති දීපෙති, ද්වාරෙ නියුත්තො දොචාරිකොති එත්ථ ණකෙ දකාරවකාරානං මජ්ඣෙ ඔකාරාගමො, හිංසිස්මාති ‘හිංස-හිංසාය’ මිච්චස්මා, අප්පච්චයෙති “සාවකාරකෙස්ව සණ්ඨකා” ති (5-44) අප්පච්චයෙ, නිප්පකොති එත්ථ ජකාරස්ස යකාරෙ නියකො. අථ වණ්ණවිකාරොති චුත්තත්තා ජවණ්ණස්ස යාදෙසෙ නියකාදයො තාව සිජ්ඣන්තු, සුසානාදයො කථං ඡවපදාදිවිකාරත්තා සුසානාදීනන්ති ආහ

‘පදවිකාරොපි’විවාදි. අඤ්ඤා වණ්ණසමුදායාදෙසස්ස විසුංගහණෙ ඡබ්බිතොපත්තියා ‘පඤ්චවිධං නිරුත්ත’න්ති සඬ්ඛ්‍යානියමො න යුජ්ජෙය්‍යාති භාවො. යොගො සම්බන්ධො, තථාහිවිවාදිනා ධාතුස්ස අත්ථාතිසයෙන යොගම්පාකටීකරොති, රචනකිරියාති සම්බන්ධොති කෙකායිතාන්‍යසද්දනකිරියාහිසම්බන්ධො. මයුරොති එත්ථ රචති මයුරරාවෙ එව වත්තෙන, න සාමඤ්ඤෙන රචනකිරියාමත්තෙති භාවො.

48. නව

වණ්ණමත්තස්සෙ වාති වණ්ණසාමඤ්ඤස්සෙව, මත්තසද්දො එත්ථ සාමඤ්ඤ වවතො. යකාරස්සව වාදෙසොති සම්බන්ධො, දයකාරානං ජත්තන්තිස්ස ඉමිනා, යස්ස “වග්ගලසෙහි තෙ”ති (1-49) ජත්තං, අත්තානමධිකිච්ච පවත්තන්ති අත්ථෙ අසඬ්ඛ්‍යසමාසො.

49. වග්ග

යන්තං සද්දානං නිව්චසම්බන්ධිත්තෙපි පක්කන්තවිසයත්තා තංසද්දො යංසද්දං නාපෙක්ඛතෙත්‍යාහ-‘තෙති අනන්තර’ඉවිවාදි, තං සද්දො හි පක්කන්ත විසයො තථා පසිද්ධවිසයො අනුභූතවිසයො ව යංසද්දං නාපෙක්ඛතෙ, යථා වෙසො යංසද්දන්තා පෙක්ඛතෙ, තං සබ්බං මහාසාමිනාධිකායං සුඛොධාලඬ්ඛකාරටීකායං—

මුනින්දවන්දසඤ්ජාත, භාසවන්දනලිම්පිතා;

පල්ලවාධවලාතස්සෙ, වෙකො නාධරපල්ලවොති (122) .

එතිස්සා ගාථාය අම්භෙහි විත්ථාරිතනයෙන ගහෙතබ්බං, යථා රහන්ති සකම්මාකම්මධාතුනමනුරූපං.

50. වෙවා

කිඤ්චාපීදං [ඉදංකිඤ්චාපි (පොත්ථකෙ)] විකප්පනත්ථං කතන්ති හෙට්ඨිමෙන නි(න්තාන)ත්තං විඤ්ඤායති, තථාපි ඉමිනා වාකාරෙන විකප්පොව, හෙට්ඨිමෙ පන ක්වචාධිකාරා භකාරන්තධාතුතො ධ්‍යාණ්පච්චයෙ මෙභ්‍යං, දොභ්‍යං සිනෙභ්‍යං, ලෙභ්‍යන්තිපි භවත්ථෙව.

53. සංයො

වත්තුතො-ත්තප්පධානත්තමත්තවචසිති නියතාවයවචාවිතො උපාදානාති චුත්තමනෙකත්ථත්තෙප්‍යාදිසද්දස්ස, ආදියතීත්‍යාදීති කම්මසා ධනොවායමාදිසද්දො, සොයමත්ථො සුමඬ්ගලප්පසාදනියා බුද්දසික්ඛා

ටීකාය ‘ආදිතො උපසම්පන්නා’ති එත්ථ අම්භෙහි චුත්තනයෙන වෙදිතබ්බො, සංයුජ්ජනීති සංයොගො-එකත්‍රාවට්ඨිතබ්බාඤ්ජනා.

54. විච්ඡා

යංවත්තතෙති චුත්තිවචනං නික්ඛිපිත්වා තස්ස අත්ථං වත්තුමාරහතෙ ‘සම්භවාපෙක්ඛායෙ’ව්වාදි, යංවත්තතෙති ච සුත්තෙ අවිජ්ජමානෙහි ගම්මමානත්ථස්ස සද්දස්ස පයොගම්පති කාමවාරොති චුත්තියං චුත්තං, යසද්දස්සානියමත්ථචුත්තිත්තෙහි පදවාක්‍යානො නාඤ්ඤං සම්භවති විච්ඡායමාහික්ඛඤ්ඤෙ ච වත්තමානන්ති ආහ ‘සම්භවාපෙක්ඛායපදං වාක්‍යංවා’ති, සම්භවතීති සම්භවො-පදං වාක්‍යං වා, තස්මිං අපෙක්ඛාය පදං වාක්‍යං වා වත්තතෙති සම්බන්ධො, වත්තතෙති විච්ඡායමාහිඤ්ඤෙ වාත්ථෙ වත්තතෙ, නනු පදස්ස වාක්‍යස්ස වා විසුංයෙව දබ්බාදයො අත්ථා, තං කථමිද මෙතස්මිං වත්තුධම්මෙ කිරියාධම්මෙ ච විච්ඡාහික්ඛඤ්ඤත්ථෙ වත්තතෙති අනුයොගං සන්ධායාහ-‘විසයභාවෙනා’තිආදි, විච්ඡාය වත්තුධම්මස්ස කිරියාධම්මස්ස වාහික්ඛඤ්ඤස්ස විසයො පදං වාක්‍යං වා... අනඤ්ඤත්ථචුත්තිවසෙන තත්ථජ්ජවත්තියා, තං වසෙනව, අභිධායකත්තෙන චෙති ගොචරත්තෙන පකාසකත්තෙන වාහි අත්ථො, යංවත්තතෙති අජ්ඣාහටස්ස යන්ති පටිමන්තස්ස විහත්තිවිපරිණාමං දස්සෙති (තස්සාති) ආදිනා, ඉමිනා ඉදං දිපෙති “යජ්ජපි ‘විච්ඡාහික්ඛඤ්ඤස්වි’ ත්‍යාත්‍ර ඡට්ඨිනොච්චාරියතෙ, තථාපි ඡට්ඨිපසිද්ධිං හොතෙව, කථං ද්වෙ ඉච්චාදෙසනිද්දෙසා ආදෙසො ච සම්බන්ධිනමපෙක්ඛතෙ, ‘විච්ඡාහික්ඛඤ්ඤස්ස’ති වාත්ථනිද්දෙසො, න වාත්ථස්සාදෙසෙන සම්බන්ධො උපපජ්ජතෙ, තස්මා විච්ඡාහික්ඛඤ්ඤස්ස යං පදං වාක්‍යං වා වත්තතෙ තස්ස ද්වෙ හවන්තිවිච්චෙවං ඡට්ඨියත්ථො සක්කා වත්තු”න්ති, ද්වෙ රූපානි හොන්තීති දස්සිතං හොතීති සම්බන්ධො, සද්දරූපෙ සඬබ්බායොති දුතියා බහුවචනන්තං පටිපාදයමානොති එත්ථ පටිපාදනකිරියාය සම්බන්ධෙනොපදිට්ඨං, “වාක්‍යන්තරට්ඨොපි සද්දො තදඤ්ඤස්මිම්පි සම්බන්ධමුපයාතී”ති ද්විසද්දොති ඉදං උපරි වාක්‍යද්වයෙප්පුපයුජ්ජනි ‘ද්විසද්දො චුත්තො, ද්විසද්දො න සරූපජ්ජධානො’ති, අථ සරූපජ්ජධානො කස්මා න චුත්තොති ආහ-‘බහුවචනෙන නිද්දෙසා’ති, අථ ද්වෙති සාමඤ්ඤෙන චුත්තත්තා පදවාක්‍යානං යානෙ ද්විබ්බවනං වා සියා, තානෙවා වත්තන්තීති ද්විජ්ජයොගො වා, තථා සති ‘යංවත්තතෙ තස්සා’ති කස්මා පටිමමෙව නිස්සාය චුත්තියං විවරණං කතන්ති ආහ-‘එවඤ්චා’තිආදි, ඉදානි ද්විජ්ජයොගපක්ඛස්ස සදොසත්තා අගහිතභාවං දස්සෙතුමාහ-‘යදාත්ථි’ ත්‍යාදි, තුසද්දො පුබ්බස්මා පක්ඛා විසෙසස්ස පදස්සකො [විසෙසනත්ථො (පොත්ථකෙ)], තත්ථ හි ද්වෙ [ද්වෙරූප (පොත්ථකෙ)] සද්දරූපාන්තරාදියන්තෙ, ඉහ තු සොච සද්දො ද්විරාවත්තතෙ, ආචුත්තී සඬබ්බායානි එවං මඤ්ඤතෙ “ද්විසද්දො-යං “ආදසහි සඬබ්බා සඬබ්බායො

වත්තන්තෙ’’ති වචනතො සඨබ්බොයාචචනො, තස්මෙහ සඨබ්බොයාං සද්දරුපං
 වා සියා ආවුත්ති වා, ඉච්චපි නිද්දෙසො තදුභයමපෙක්ඛිය නපුංසකලිඬගෙන වා
 සියා ඉත්ථිලිඬගෙන වා, තත්ථ යදා නපුංසකලිඬගෙන නිද්දෙසො, තදා
 සද්දරුපානි සඨබ්බොයානි භවන්ති, යදා තු ඉත්ථිලිඬගෙන, තදා සද්දස්සාවුත්ති
 උච්චාරණලක්ඛණා කිරියා සඨබ්බොයා භවන්ති, තතො චෙත්ථ ආවුත්තිඅපි
 සඨබ්බොයා භොන්ති’’ති, තදා ද්විජ්ජයොගො ද්විබ්බවචනන්ති එස පක්ඛොති
 අයමෙත්ථ භාවො’’ යදා ද්වෙ ආවුත්තියො විධියන්තෙ තදා ද්විජ්ජයොගො
 ද්විබ්බවචනන්තෙ සොපෙක්ඛො, (අත්‍ර යාන්‍යාදෙසභාවො නත්ථි) **[නතුට්ඨාන
 ද්විබ්බවචනපක්ඛො (පොත්ථකෙ)]** ආවුත්ති හි කිරියා, තස්සා චෙහ සද්දො
 සාධනං, න ව කිරියාය සාධනස්ස ව යාන්‍යාදෙසභාවො උපපජ්ජතෙ, තස්මා
 යදාවුත්ති විධියන්තෙ, තදා දිජ්ජයොගො ද්විබ්බවචනන්තෙ-සො පක්ඛො
 භවති’’ති, අයම්පි පක්ඛො පාණිනියෙහි පරිග්ගහිතො, තදයුත්තං
 දොසදුට්ඨත්තාති සන්දස්සයමාහ-‘සො පනෙ’ත්තාදි, තෙ හි දුතියම්පි
 පක්ඛමබ්භුපගම්ම උපචාරමත්තතො හෙදො, වත්ථුතොත්ථහෙදො වාති
 පොනොපුඤ්ඤෙන තං සාධෙත්ති. කථම්පන සදොසත්තං යෙනායං න
 ගහිතොත්තාහ- ‘තථාහි’ව්වාදි, ණොයා නසියාති ‘‘තස්ස භාවකම්මෙසු ත්ත තා
 ත්තන ණා ණොයා ණිය ණියා’’ති (4-59) භාවෙ විධියමානො ණොයා
 ද්විජ්ජයොගපක්ඛෙ සද්දහෙදසබ්භාවා පුන පුනෙති සමුදායසභාවතො පුනපුන
 භාවොති අත්ථෙ පුනපුන සමුදායතො න භවෙයාති අත්ථො, න කෙවලං
 ණොයාව, අථ ඛො එකපදන්තොගධානං සරානං සරානමාදිභුතස්සුකාරස්ස
 භවන්තො ඔකාරොපි ‘‘සරානමාදිස්සා යුවණ්ණස්සා එඔ ණානුබන්ධෙ’’ති (4-
 124) න සියා, ‘‘මනාදාපාදීනමොමයෙ ව ‘‘ඉති (3-59) ඔකාරො පන
 පක්ඛද්වයෙපි භොතෙව... උත්තරපදස්ස නිමිත්තභාවෙන ගහිතත්තා,
 පුබ්බපක්ඛෙපි හි ද්වෙ සද්දරුපානොවාදිසියන්තෙති භොතෙව පද හෙදො,
 වක්ඛති හි ‘සතීපි අත්තගතෙ හෙදෙ’ති. නත්‍ර ආවුත්තිධම්මහෙද
 සද්දස්සපවරිතො හෙදො, සරුපතො ත්වහෙදොව, අඤ්ඤථා ආවුත්තියෙව න
 සියා, එකස්ස හි වත්ථුනො ආවුත්ති භොතිව්වාහ‘නාන්තරෙතෙ’ව්වාදි,
 අඤ්ඤථෙති උපවරිතො හෙදො න සභාවතොති වෙ, කාරියම්භවතීති එවි න
 සක්කා වත්තුන්ති සම්බන්ධො, සභාවතො ත්වහෙදො වාති උපචාරාභාවෙන
 වත්ථුතො විජ්ජමානහෙදමවධාරයති, අඤ්ඤථාති යදි හෙදො සියා, ආවුත්තියෙව
 න සියාති එත්ථායමධිජ්ජායො ‘‘යදි සභාවතොව හෙදො හින්තස්ස පන
 කථමාවුත්ති සියා’’ති, යානිසදිසත්තාති ‘‘යානිවියාදෙසො’’ති
 පරිභාසමුපලක්ඛෙති.

කිරියායාතිආදීසු සහත්ථෙ තතියා... කිරියාදීහි දබ්බාදාත්ථානං වත්තු
[කත්තු] බ්‍යාපනිවිජාපවත්තිතො, දෙසාදීති () **[හි (පොත්ථකෙ)]**
 ආදිසද්දෙන කාලාවත්ථාදිං සඨගණ්භාති, නානාකාරයුත්තමෙව හින්තං නාම

හොතීති ආහ-‘අනෙකප්පකාරයුත්තෙ’ති, බහුවචනනිද්දෙසතො චුත්තං හොතීති සම්බන්ධො, තෙනාති යෙන බහුවචනනිද්දෙසෙන සකිං බ්‍යාපනිච්ඡා ජොතියති තෙන කරණභූතෙන හෙතුභූතෙන වා, කමෙන බ්‍යාපිතුමිච්ඡායං ජාතිආදීනඤ්ච බ්‍යාපිතුමිච්ඡායන්ති සම්බන්ධො, තත්ථ අයඤ්ච ගාමො රමණීයො අයඤ්ච ගාමො රමණීයොති කමෙන බ්‍යාපිතුමිච්ඡා, එත්ථ කිඤ්චාපි රමණීයගුණෙන ගාමදබ්බයොගො අත්ථී, තථාපි ගාමානං ගුණෙන යොගො, සබ්බො ගාමො රමණීයොති බාහුල්ලෙන, නත්ථී සාකල්ලෙන **[කමෙන (පොත්ථකෙ)]** බ්‍යාපිතුමිට්ඨත්තන්ති සකලබ්‍යාපනිච්ඡායාහාවොති න ද්විබ්බවනං, එවමුපරි යොජෙත්වා අත්ථො දට්ඨබ්බො, සම්පන්නො යවොති සම්පන්නගුණෙන යවජාතියා බ්‍යාපිතුමිච්ඡා, එකත්ථා ජාති, අනෙකත්ථ නිස්සයා විච්ඡා **[එකත්ථාජාති, එකමත්ථං ඤාපයිස්සාමීති ජාතිසද්දො පයුජ්ජතෙ අනෙකත්ථනිස්සයාව විච්ඡා, අනෙකත්ථං සඤ්ඤාපයිස්සාමීති විච්ඡාපයුජ්ජතෙ-ති මහාහස්සෙ]**, සොහනං ධවබ්බරත්ති සොහනගුණෙන ධවාදිදබ්බානං බ්‍යාපිතුමිච්ඡා, අත්ථසද්දෙනෙත්ථ දබ්බාදයො චත්තුමිට්ඨාති ආහ-‘දබ්බගුණකිරියාලක්ඛණෙ’ති, විසද්දො පනෙත්ථ බ්‍යාපනත්ථොති ආහ-‘බ්‍යාපිතුං සම්බන්ධිතු’න්ති, සාති විච්ඡා, චත්තුධම්මොති ‘රුක්ඛං රුක්ඛ’මිච්චාදිකං යො වදති, තස්ස චත්තුතො ධම්මො... ඉච්ඡාලක්ඛණස්ස ධම්මස්ස තප්පට්ඨිද්ධත්තා, සද්දොති රුක්ඛමිච්චාදිකො, තස්ස සද්දස්ස යං රූපං අත්ත භාවො, තමෙව පච්චාසත්තා ‘සුතානුමිතෙසු සුතසම්බන්ධොව බලවා’ති විච්ඡා භික්ඛඤ්ඤෙසු චත්තමානස්ස සුතස්සෙව තස්ස රූපස්ස පච්චාසන්නභාවතො ද්විසඬ්ඛ්‍යා යුත්තං ද්විසඬ්ඛ්‍යාය සඬ්ඛ්‍යාය ‘රුක්ඛං රුක්ඛ’මිච්චෙවං යුත්තං අතිදිසියතෙ සුත්තෙ ද්වෙඉච්චනෙන, ද්විබ්බවනස්සෙව **[ද්විබ්බවනමෙව (පොත්ථකෙ)]** හි ද්විසඬ්ඛ්‍යායුත්තතා, අථ කතමෙකවචනත්තස්ස ද්විබ්බවනං, තථාහි සබ්බෙයෙවෙනෙත්ථ විච්ඡායං ද්විත්තෙහාහිධයන්තෙති බහත්තා බහුවචනං පජ්ජොති, එකවචනත්තු න සිජ්ඣති ‘රුක්ඛං රුක්ඛං සිඤ්චති’ති එකත්ථාහිධානභින්නසබ්බරුක්ඛප්පතීතීති කථමෙකවචනත්තස්ස ද්විබ්බවනන්ති ආසඬ්ඛියාහ-‘තත්ථෙ’ව්වාදි, අත්ථසාමත්ථියාති ‘බහුවචනත්තප්පයොගෙහි’ව්වාදිනා චක්ඛමානනයෙන බහුවචනත්තප්පයොගෙනෙව විච්ඡාත්ථජොතනතො න තත්ථ ද්විබ්බවනං සියා, භවිතබ්බඤ්ච ද්විබ්බවනෙ (න, ඵ) කවචනත්තමත්තරෙන න වාත්ථී ද්විබ්බවනාවකා සොති පතීති බලාවගතො යො-ත්ථො, තස්ස අත්ථස්ස අඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණං සාමත්ථියං අත්ථසාමත්ථියං, අත්ථසාමත්ථියා එකවචනත්තස්ස ද්විබ්බවනන්ති සම්බන්ධා, කිරියාදියොගන්ති කිරියාගුණාදි සම්බන්ධො, මත්ත්වාති බ්‍යාපිතුමිච්ඡායන්තිමස්ස පුබ්බකිරියාවචනං, අභිසංහරිත්වාති එකතොකත්වා. සද්දස්ස තාදිසත්ථපච්චායකත්තෙ සාමත්ථියං සද්දසත්ති **[සද්දස්ස]**. යුගපදාධිකරණතායං සභවචනිච්ඡායං බහුවචනප්පවත්තියෙව, න තත්ථ ද්විබ්බවනන්ති දස්සෙතුමාහ-

‘අනොයෙවෙ’ව්වාදි, අනො යෙවාති බහුවචනන්තස්ස සද්දසත්තියා විච්ඡාජොතනතො ද්විබ්බවනාභාවායෙව, එවමඤ්ඤතෙ- ‘ඉධ පන යොගපජ්ජං දුට්ඨං සද්දයොගපජ්ජං අත්ථයොගපජ්ජඤ්ච, තත්ථ කිඤ්චි සාත්ථකානං සද්දයොගපජ්ජමත්ථයොග පජ්ජං න සම්භවතීති, යුගපදි අධිකරණං ධවාදි අත්ථො යස්ස සොධවබ්බදිරපලාසසද්දො යුගපදාධිකරණො, තස්ස භාවො තථා, තස්සඤ්ච සති, සද්දයොගපජ්ජමත්තරෙන භින්නත්ථානමෙකසද්දවචනියාන මෙකතො පපත්ති අත්ථයොගපජ්ජං, තං සභවචනිච්ඡායන්ති ඉමිනා දස්සිතන්ති තස්සං සභවචනිච්ඡායඤ්ච සති, සොහනා ධවබ්බදිරපලාසා සොහනා රුක්ඛාති සොහනගුණයොගෙපි බහුවචනෙනෙව විච්ඡාජොතනතො ද්විබ්බවනාභාවොති, සොහනං ධවබ්බදිරන්ති පන සතීපි සද්දයොගපජ්ජෙ සමාහාරත්තා නත්ථත්ථයොගපජ්ජ **[නාත්ථයොගපජ්ජ (පොත්ථකෙ)]** ත්ති එකවචනන්තත්තා ද්විත්තජ්ජසඬගෙපි සොහනං ධවබ්බදිරන්ති සද්දානං සකිං ඛ්‍යාපනිච්ඡායාභාවා න ද්විබ්බවනන්ති හෙට්ඨා චුත්තං.

වෘත්තිකකාරොන ‘ආනුපුබ්බියෙ ද්වෙ භවන්තීති වත්තබ්බ’න්ති (8-1-1-වා) චුත්තං, තදාහ-‘ආනුපුබ්බියෙපි’ව්වාදිනා, අත්ථෙචානුපුබ්බියෙපි විච්ඡා තතොව ද්විත්තන්ති පටිපාදය ‘මානුපුබ්බිය’මිව්වාදිනා ‘අත්ථියෙවෙව්වාදිනො චුත්තිවාක්‍යස්ස විවරණමාහ. ගාමජාතියා තුල්‍යජාතියානං දිසා දෙසාදිහෙදෙන භින්නානම්ච ගාමානං, න එත්ථ විච්ඡා, මූලමග්ගං වා හි මූඛ්‍ය මෙකමෙව... හෙට්ඨද්ධභාගන්තරාභාවෙනෙකත්තා, යෙනුපරියධො භාගාපෙක්ඛාය කතමූලග්ගඛ්‍යපදෙසෙන භින්නජාතියා මූලග්ගභාගා, තෙ භින්නජාතියා, න ච භින්නජාතියානං විච්ඡා හොති, න හි ගොගොති චුත්තෙ (වාහික)ගතා විච්ඡාවගම්‍යතෙති ආවරියජිනින්දබ්බද්ධිනා ආනුපුබ්බියෙ විච්ඡායාභාවං පටිපාදිතං, තං විසථයිතුං ‘යදි හි’ව්වාදිනා යං චුත්තියං චුත්තං, තං විපඤ්චිතුමාහ- ‘යථෙ’ව්වාදි, නසන්නිවිට්ඨොති න පතිට්ඨිතො, නත්ථිති චුත්තං හොති, යස්සුපරිභාගො අත්ථි තම්පි මූලන්ති මූල ඛ්‍යපදෙසස්සාපෙක්ඛා කතත්තමාහ, උභයන්ති මූලමග්ගඤ්ච, තථා අඤ්ඤෙපි මූලග්ගභාගාති ඉමිනා මූලග්ගහෙදානං හෙට්ඨා විය ගහණෙ සති බහුත්තමාහ, පුබ්බකථිතෙනාති ‘රුක්ඛාදීනං බාහුල්ලෙනා’තිආදිනා පුබ්බෙ චුත්තනයෙන, ඉදං චුත්තං හොති ‘මූලාදීනං බාහුල්ලෙන පූලාදි ගුණයොගම්මන්ත්වා සත්තම්චිහත්තියුත්තෙන මූලාදිසද්දසභිතෙන සබ්බ සද්දෙන මූලාදිකමත්ථමභිසංහරිත්වා සබ්බස්මිං මූලෙ පූලා සබ්බස්මිං අග්ගෙ සුබ්බමාති එවං (වත්තුනො) ඛ්‍යාපිතුම්ච්ඡායමෙකවචනන්තස්ස විච්ඡායන්ත්ථෙව ද්විබ්බවන’න්ති.

ජෙට්ඨානං විච්ඡාසම්භවෙ සබ්බකනිට්ඨස්ස ජෙට්ඨත්තාභාවානුජ්ජවෙසො න සියාති ආනුපුබ්බියමත්තවචනිච්ඡායං තෙනෙව ද්විත්තමභිහිතං ‘ජෙට්ඨං ජෙට්ඨමනුජ්ජවෙසයා’ති තෙනෙවාචරියෙන, තද්ධුනා විසට්ඨති ‘ජෙට්ඨ’ මිව්වාදිනා, කනිට්ඨොපි පවෙසියතීති කනිට්ඨස්සපි විච්ඡාසම්භවමාහ, තත්ථ

කාරණමාහ-‘යටෙව හි’ව්වාදි, පරස්සාති මජ්ඣිමස්සාති එත්ථ විසෙසනං, කනිට්ඨස්සාපි ජෙට්ඨඛ්‍යපදෙසොති සම්බන්ධො, යථාචුත්තමෙව සමත්ථෙති ‘වත්තිවිජානිතන්ධනෙ හි’ව්වාදිනා, වත්තිවිජාදිතන්ධනෙති වත්තුනො ඉච්ඡා නිතන්ධනං කාරණමස්සාති සමාසො, වත්ථුසභාවෙ වත්ථු තත්ථෙ, අභිනිවෙසො පවත්ති, නාහිසම්භුණාති න පජ්ජොති.

“සකත්ථෙ වධාරියමානෙ නෙකස්මිං ද්වෙව භවත්තීති වත්තබ්බ”න්ති (8-1-12-වා) වාත්තිකකාරොන චුත්තං, තදාහ ‘සකත්ථෙ’ඉච්චාදි, අත්ථප්පකාරණාද්‍යනපෙක්ඛස්ස පදස්ස අත්ථෙව සකත්ථෙ අවධාරියමානෙ එත්තකමෙවෙති ගම්මමානෙ අනෙකස්මිං දියාමානෙ ද්විබ්බවනම්ථිං මතං පාණ්ණියානන්ති අත්ථො, අයම්පනෙසමධිජ්ජායො ‘මාසකං මාසකං ඉමම්භා කභාපණා භවත්තානං ද්විත්තං දෙහී ත්‍යාත්‍ර ද්වෙව එව මාසා දාතුම්චිත්තා, කභාපණං නාම-

වත්තාරො විභයො ගුඤ්ජා, ද්වෙවගුඤ්ජා මාසකො භවෙ;
ද්වෙව අක්ඛාව මාසකාපඤ්ච,ක්ඛානං ධරණමට්ඨකංති.

චුත්තවිධිනානෙකමාසකසමුදායො, තත්ථ න සබ්බෙ කභාපණ සම්බන්ධිනො මාසා දානකිරියාය ඛ්‍යාපිතා, ද්වෙවෙයවාති නෙත්ථත්ථ විච්ඡාති යථාචුත්තවත්තබ්බෙන ද්විබ්බවන”න්ති, තං දස්සෙත්වාති තං ද්විබ්බවනොදාහරණං දස්සෙත්වා, පටිපාදයිතුං විච්ඡායමෙව ද්විත්තං දස්සෙතුං... මාසකං මාසකම්ච්චාදොත්ථයමධිජ්ජායො-“දෙහිති දානකිරියාය මාස්ස ඛ්‍යාපිතුම්ථිංති විච්ඡායමෙවෙත්ථ ද්විබ්බවනං, තථාභ්‍යතො ද්විරුත්තා විච්ඡාව ගම්‍යතෙ”ති, සද්දන්තරතොච්චාදිකං කිමාසඬ්ඛිය චුත්තන්ති ආහ-දෙහීතිආදි, අවධාරණෙ පතියමානෙති කභාපණසම්බන්ධිති බහුමහි මාසකසමුදායෙ මාසකද්වයනිච්ඡයෙ විඤ්ඤායමානෙ සති, අවිසෙසෙන සාමඤ්ඤෙන මාසානං දෙහිති දානකිරියාය ඛ්‍යාපනා භාවාති සම්බන්ධො, සද්දන්තරතොච්චාදිනො සාධිජ්ජායමත්ථමහිධාතුමාරහතෙ ‘පදෙනෙ’ව්වාදි, එත්ථ පදෙනාති මාසකම්ච්චනෙන පදෙන, ඉමම්භා කභාපණාති ඉදමෙත්ථ සද්දන්තරං, කතාහිසඬ්ඛරණස්සාති මාසකං මාසකම්ච්චෙවං නිජ්ජාදිතස්ස, සද්දන්තරතොති ඉමිනා පදන්තරයොගො ගහිතොති ආහ-‘පදන්තරෙන යොගතො’ති අයමෙත්ථාධිජ්ජායො “ද්විත්තකරණකාලෙ සද්දන්තරවචනීයස්සත්ථස්සානපෙක්ඛිතත්තා මාසකංමාසකන්ති අවිසෙසෙන මාසකවිච්ඡායං ද්විත්තං, තදත්‍ර පන ඉමම්භා කභාපණාතිසද්දන්තරසම්බන්ධෙ සති යදි කභාපණසම්බන්ධාය න වසෙසමාසකවිච්ඡා පරිග්ගස්හති තදා ඉමස්ස කභාපණස්සාති ජට්ඨියා භවිතබ්බං, ඉමම්භා කභාපණාති පන අවධිපඤ්චමීනිද්දෙසතො කභාපණතො ද්වයමෙව ගහෙත්වා භවත්තානං ද්විත්තං දෙහිති ඉමම්භා කභාපණාති සද්දන්තරතොච්චාරණං ගම්‍යතෙ”ති.

“පුබ්බපයමානමත්ථාතිසයවචනිච්ඡායං ද්වෙ භවන්තීති චත්තබ්බ”න්ති (8-1-12-වා) වුත්තං, තදාහ-‘පුබ්බපයමානං මිච්චාදි, පුබ්බපයමානං පුබ්බපයම සද්දානං අත්ථාතිසයො යො අත්ථස්ස පකංසො, තස්ස වචනිච්ඡායං, සබ්බපයමභාවසංඛාත අත්ථාතිසයමත්තාව වචනිච්ඡාති න එත්ථ විච්ඡාති තෙසමධිජ්ජායො, විකසනකිරියාය පාකකිරියායාති වුත්තෙපි විකාසකරණකිරියාය පාකකරණකිරියායාති අත්ථසමභවතො ‘පුබ්බං පුබ්බං පුජ්ජ’න්ති ත්‍යාදො, පුබ්බං පුබ්බං විකසනං කරොන්ති, පයමං පයමං වචනං කරොන්තීති කිරියාවිසෙසනවසෙන අත්ථො දට්ඨබ්බො, පුබ්බාති මතා පයමාහිමතාති ඉමිනා පුබ්බපයමභාවෙනාහිමතානං බහුත්ත ඛ්‍යාපනෙන විච්ඡාසබ්භාවෙ කාරණමාහ.

“ඛතර ඛතමානං සමසම්පධාරණායමිත්ථිනිගදෙ භාවෙ ද්වෙ භවන්තීති චත්තබ්බ”න්ති (8-1-12-වා) වුත්තං, එත්ථ ඉත්ථිලිඛිගසද්දො ඉත්ථිලිඛිගයොගා ඉත්ථිති වුත්තො, නිගදානෙනෙනෙති නිගදො, ඉත්ථි නිගදො යස්ස සො ඉත්ථිනිගදොභාවො, තස්මිං ඉත්ථිනිගදෙ භාවෙ, තදාහ-රතරත මත්තාන’මිච්චාදි, ඉත්ථිලිඛිගෙති ඉත්ථිලිඛිගං යස්ස සො ඉත්ථිලිඛිගොභාවො, තස්මිං ඉත්ථිලිඛිගෙ භාවෙ චත්තමානානං රතරතමත්තානං ද්විබ්බවනමහිමතන්ති සම්බන්ධො, කස්මිං විසයෙති ආහ-‘සමසම්පධාරණ විසයෙ’ති, සමෙන අභිසංඝාදිනා ගුණෙන ඉමෙ උභො අභිසං ඉත්ථෙවං රූපා සම්පධාරණා නිරූපනා අවබොධො සමසම්පධාරණා, සාඵව විසයො, තස්මිං සති, අභිසංඝාය බහුවිධත්තාභාවා කිරියාදියො ගාභාවා ච නත්ථෙත්ථ විච්ඡාති තෙසමධිජ්ජායො, පුච්ඡියමානාති ඉමිනා ඉමෙ උභො’ ඉච්චාදීනං පුච්ඡාවාක්‍යානං දස්සෙති.

පරඛ්‍යවභාරෙතාහ-‘ආඛ්‍යාතාදීනං විසයත්ත’න්ති, ඉමිනා ආඛ්‍යාතාදීනමෙව කිරියාජොතකපදභාවෙන පොනොපුඤ්ඤසංඛාතකිරියා ධම්මස්ස ධනසමෙව විසයත්තං දීපෙති, අතිසයවිසිට්ඨන්ති ඉමිනා පපචතිසද්දෙපකාරො පකංසත්ථ ජොතකො උපසග්ගොති දස්සෙති, හිවිධිමිහිති’ලු-ච්ඡෙදනෙ’ඉච්චස්මා විධිමිහි හිජ්ජවචයො “පඤ්ඤපත්තනාවිධිසු”ති (6-9) ඉමිනා සුත්තෙනාති අත්ථො, ඔස්සාති “යුචණ්ණානමෙඔපච්චයෙ”ති (5-82) ඔකාරස්ස, ‘පුබ්බෙක-කත්තුකාන’ (5-62) මිච්චෙවොති එවකාරෙන පරෙසම්චායමප්‍රාහික්ඛඤ්ඤෙ පච්චයො වෙ විධියෙන, තදා පපචතිඉච්චත්‍ර විස ආහික්ඛඤ්ඤෙ විධියමානෙන පච්චයෙනෙව ආහික්ඛඤ්ඤත්ථස්ස පකාසිතත්තා න ද්විබ්බවනෙන භවිතබ්බන්ති දස්සෙති, යදා තු භුසං පුනස්පුනං පචතීති වචනිච්ඡා තදාපි පපචතීති භවත්තෙව.

ඉහ ඉමස්මිං උදාහරණෙ, ආහික්ඛඤ්ඤෙ ඉච්චෙවොති ඉමිනා අනුකරණමත්තමෙවෙනං නත්ථෙත්ථාහික්ඛඤ්ඤන්ති පාණිනියා

සුත්තන්තරොන ද්විත්තමපටිපාදෙන්ති, නත්ථෙත්ථ තාදිසෙන වචනෙන පයොජනං, ආභික්ඛඤ්ඤෙයෙව ද්විබ්බවනන්ති දස්සෙති, එවමඤ්ඤතෙ “පටඉච්චෙනමනුකරණං භවන කිරියමපති වත්තනීති [භවනකිරියාමති චුත්තීති (පොත්ථකෙ)] කිරියාධම්මං පොනොපුඤ්ඤමෙත්ථ අත්ථෙවා”ති, තෙනෙව වක්ඛති-‘පටපටා භවතීති ආභික්ඛඤ්ඤෙ ද්විබ්බවන’න්ති, අනිතිස්මිත්ති ඉතිසද්දෙ අවිජ්ජමානෙ, රාජපච්චයොති පයමං ද්විත්තෙ කතෙ පච්ඡා රාජපච්චයො, රාජපච්චයමකත්වාපි පකාරන්තරොන සාධෙතුමාහ- ‘අථවා’ ඉච්චාදි, දීඝො නිච්චන්ති පයමං ද්විත්තෙ පටපටකරොතීති යීතෙ නිච්චං දීඝො, පටපටා කරොතීති එත්ථ නිජ්ජන්ති. දස්සෙත්වා ඉදානි පටපටායතීති එත්ථ දස්සෙතුං පටපටායතීතිආදි ආරද්ධං.

55. ස්‍යාදි

එකස්ස එකස්ස ඉති යීතෙ පුබ්බවිහත්තියා ලුත්තෙ සංහිතායඤ්ච කතායං එකෙකස්ස, එවං මත්ථකෙන මත්ථකෙනාති යීතෙ මත්ථක මත්ථකෙනාති.

56. සබ්බො

අඤ්ඤං අඤ්ඤන්ති යීතෙ ඉමිනා විහත්තියා ලොපෙ අකාරස්ස “තදම්නා” (1-47) දිනා ඕකාරෙ අඤ්ඤොඤ්ඤන්තිපි භොති.

57. යාව

යාවබොධන්ති “යාවාවධාරණෙ”ති (3-4) අසඬ්ඛ්‍යසමාසො.

58. බහුල

ක්වචි පවත්‍යජ්ජවත්ති, ක්වචඤ්ඤං ක්වචි වා ක්වචි;
සියා බහුලසද්දෙන, විධි සබ්බො යථාගමංති.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

පයමකණ්ඩවණ්ණනා සමත්තා.

2. දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

1. ද්වේද්වේ

අවයවසම්බන්ධෙති ස්වාද්‍යාවයවිසමුදායෙන ද්වේද්වේති චුත්තානමවයවානං සම්බන්ධෙ, අනෙත්ථ චුත්තානකුලාය පඤ්චිකාය වා භවිතබ්බං, පඤ්චිකානුකුලාය චුත්තියා වා, න චෙත්ථ ද්විත්තමඤ්ඤොඤ්ඤානුකුලතා දිස්සති, තථාහි චුත්තියං-‘එකානෙකත්ථෙසු චත්තමානතො නාමස්මා’ති එත්තකමෙව පකතිවිසෙසනවසෙන චුත්තං, පඤ්චිකායන්තු තබ්බිසෙසන වසෙන ව පච්චයත්ථවිසෙසනවසෙන ව අත්ථො දස්සිතො, තදෙව මුහිත්තන්තාඤ්ඤමඤ්ඤානුකුලතා දිස්සති, තතො එත්ථ යථා ද්විත්තමඤ්ඤොඤ්ඤානුකුලතා සම්පජ්ජති, තථා බ්‍යාචික්ඛිස්සාම ‘‘යදි පනෙත්ථ චුත්තානකුලා පඤ්චිකා භවෙය්‍ය පච්චයත්ථපක්ඛො ජහිතබ්බො සියාති ‘තෙ...පෙ.... එකානෙකත්ථෙසු’ති ව, තෙන...පෙ.... යොජනිය’න්ති ව එතෙසං ජහිතබ්බතාය බහුපාඨවිලොපො ආපජ්ජති, යදි පන පඤ්චිකානුකුලා චුත්ති භවෙය්‍ය චුත්තියං කිඤ්චිමත්තං පක්ඛිපිතබ්බ මත්තමෙව සියාති බහුවිලොපාපත්ති (න) හොතීති එතෙසං ද්වේද්වේ හොන්ති එකානෙකත්ථෙසු චත්තමානතො නාමස්මා’ති චුත්තියා භවිතබ්බ’න්ති, එවඤ්ඤි සති සත්ථත්තරොනාපි සහ සටතෙ, සුත්තෙ ‘ද්වේද්වේකානෙකෙසු නාමස්මා’ති චුත්තත්තා ‘එකානෙකෙසු’ති ඉදං පච්චයවිසෙසනං වා යුජ්ජති

පකතිවිසෙසනවසෙන වා යදෙතං පච්චයවිසෙසනං, තදා සාමන්ථියා එකානෙකෙසුති පකතිවිසෙසනම්පි ලබ්භති, තත්ථ සාමන්ථියමත්ථ බලං, තථාභ්‍යාකාදීසු භවත්තා පකතිවාච්චානමෙවෙකත්තාදිඅඛ්‍යාති රිත්තඅත්ථමත්තාදිරූපානං ජොතකා ස්වාදයො කථමෙකත්තාදීසු චත්තමානතො නාමස්මා අඤ්ඤොතො සියුන්ති යථාචුත්තනාමවිසෙසාක්ඛෙපො, තථා ඉත්ථිණාදිප්පච්චයාදීනම්පි පන පකතිවිසෙසානුපාදානෙපි යතො ධාත්වාදි වාච්චොත්ථො නත්ථි, සාමන්ථියා තතො, ධාතුත්තාද්‍යන්තෙහි [ත්‍යාද්‍යන්ත වාච්චෙහි (පොත්ථකෙ)] න හොන්තෙ චිත්තිපච්චයා, තථා ණාදිපච්චයාපි... විභ්‍යන්තා විධානතො, යදෙතම්පකතිවිසෙසනං තදාපි සාමන්ථියෙනෙව එකත්තාදීසු චත්තමානතො නාමස්මා තජ්ජොතනාය භවත්තා ස්වාදයො කථමඤ්ඤත්ථ හොන්ති අසම්භවාති එකානෙකෙසු ද්වේද්වේති ලබ්භති, අථවා සරූපෙන අචුත්තම්පි සාමන්ථියෙනෙකානෙකත්ථෙසුති ගම්මමානං චුත්තමෙව හොතීති කත්වා‘තෙවා’තිආදිකං චුත්තන්ති ගහෙතබ්බං, එකානෙකෙසු චත්තමානතො නාමස්මාති කිමත්ථං අසත්වභූතාය කිරියායෙකත්තාදිසම්බන්ධාභාවා ක්‍රියත්ථාව ත්‍යාදීහි යෙවෙකත්තාදීනං චුත්තත්තා ත්‍යාද්‍යන්තෙහි ව න භවෙය්‍යුන්ති පයොජනන්තරමාහ-‘යම්පනා’තිආදි, පඤ්චකනාමත්ථස්සාධිප්පෙතභාවො චෙත්ථ

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

පක්ඛස්සෙතස්සෙව යුත්තත්තා. තථාහි සඬ්ඛ්‍යාකම්මාදයො නාම වාච්චස්ස දඬ්ඛස්ස ධම්මො සකත්ථො-පසජ්ජනො ව සද්දො දඬ්ඛෙයෙව චත්තතෙ... දඬ්ඛෙයෙවාන්‍යානාදිවොහාරා, තත්ථ දඬ්ඛවාචිනා සද්දෙන දඬ්ඛධම්මානමඛන්තරීකරණන්ති නායුත්තමෙතං නාමෙන පඤ්චන්තමහිධානං, විහත්තියො පන ජොතිකා, ඉත්ථිපච්චයා ව ඉත්ථිලිඬ්ඛස්ස, තථා වාමිහෙහි වුත්තං සම්බන්ධවිත්තායං—

සද්දො සකත්ථං චත්ථාන, පදත්ථං දඬ්ඛසඤ්ඤිතං;
සමවෙනං වදෙ ලිඬ්ඛං, සඬ්ඛ්‍යං කම්මාදිකම්මි චෙති.

එකානෙකෙසු ස්‍යාදීනං යථාක්කමං දස්සෙතුං ‘තෙනා’තිආදි වුත්තං, තෙනාති යෙන පඤ්චකො නාමත්ථො අධිජ්ජෙතො එකාදීසු ව අත්ථෙසු ජො-තනීයෙසු ස්‍යාදයො විධිශිස්සන්ති තෙන, සබ්බත්ථාති ‘අංයො’ආදීසු සබ්බත්ථ, සභාවතොත්‍යාදිකස්සායමධිජ්ජායො “යදාපි ස්‍යාදයො එකානෙකෙසු භොන්ති තථාපි එකාදයො සඬ්ඛ්‍යාය පරිච්ඡින්නො අත්ථෙ චත්තත්ති න සඬ්ඛ්‍යාමත්තෙ, සඬ්ඛ්‍යාය සම්භවාභාවා සඬ්ඛ්‍යෙයෙ භවතීති න සඬ්ඛ්‍යාපි ස්‍යාදීනමත්ථො”ති (න) කෙවලං සකත්ථ දඬ්ඛාදියෙව ස්‍යාදීනමත්ථො න භවති, අපි තු සඬ්ඛ්‍යාපිත්‍යපිසද්දත්ථො, අනෙත සඬ්ඛ්‍යා විභත්‍යත්ථො චතුක්කො නාමත්ථොත්‍යයම්පක්ඛො නිරාකතො පඤ්චකො නාමත්ථොති දස්සනෙ සඬ්ඛ්‍යාකම්මාදීනං විහත්තියො ජොතිකා භොන්ති, තිකො නාමත්ථොති දස්සනෙ තු සඬ්ඛ්‍යාකම්මාදයො විහත්තිවාච්චා භොන්ති, ඉදානි අධිජ්ජෙතපඤ්චකනාමත්ථෙ සකත්ථාදිකං සරූපතො දස්සෙතුං ‘තත්ථා’තිආදිමාහ, තත්ථ සකත්ථො විසෙසනන්ති සරූපාදි යං කිඤ්චි විසෙසනත්තෙන චත්තුම්චින්නං තං සකත්ථො නාමති අත්ථො, තං දස්සෙති ‘සරූපජාතිගුණදඬ්ඛානි’ති.

බලෙන යස්සා හින්තෙසු, පචත්තත්තෙ ගගාදීසු;
සා ජාත්‍යහින්තධිසද්දා, සුත්තං පුජ්ජෙස්විවාන්චිතං.

දඬ්ඛාධාරො තතො හින්තො, නිමිත්තං තජ්ජතීතියා;
භාවාභාවසභාවො යො, සො ගුණො නිග්ගුණො මතො.

සරූපං සද්දරූපංව, ජාතියා යං විසෙසනං;
විසෙසීයති යංකිඤ්චි, දඬ්ඛං තං සමුදිරිතං.

ඉදානි සරූපාදිනො විසෙසනස්ස සකත්ථභාවං ජාත්‍යාදිවිසෙසස්ස දඬ්ඛභාවඤ්ච දස්සෙතුං ‘තත්ථා’තිආදිමාහ, සරූපෙ චත්තතෙ සද්දොති වියහෙදොපවාරෙන්නාහ-‘සද්දස්ස සරූපෙනා’ති, එත්ථ පන ගොති ජාතිමත්තවාචිති ගොසද්දෙ පයුත්තෙ ගොසද්දො ජාතිමත්තමාහෙති සො ජාතිං

විසෙසෙනි නාම. යට්ඨිආදිසද්දෙනි යට්ඨිආදිසභවරිතා උපචාරතො ගහිතාති යට්ඨිආදිදබ්බෙනි යට්ඨිආදිසභවරිතා පුරිසා විසෙසියන්තිති ආහ-‘දබ්බමපි දබ්බන්තරස්ස විසෙසනභුතමිභවති’ති, යට්ඨියොපවෙසයාති යට්ඨිසද්දවචනීය යට්ඨිදබ්බවිසිට්ඨෙ පුරිසෙ පවෙසයාති අත්ථො, කුන්තෙපවෙසයාති එත්ථාපි එසෙවනායො, යථාචුත්තවතුබ්බිධසකත්ථතො පරොපි අත්ථි සකත්ථොති ආහ- ‘කත්ථවි’තිආදි, සම්බන්ධනිමිත්තොති සම්බන්ධො නිමිත්තං කාරණං පච්චයස්පවත්තියා අස්ස පච්චයස්ස සොති සමාසො, එත්ථ හි දණ්ධො අස්ස අත්ථිති අස්සාති සාමිනො පුරිසස්ස සංසඬ්ඛාතදණ්ධාදිදබ්බෙන සභයො සස්සාමිසම්බන්ධො, සොපි පච්චයස්ස නිමිත්තං, තථා ච වක්ඛති- ‘දණ්ඩපුරිසසම්බන්ධා දණ්ඩිති පච්චයො’ති, (කිරි)යා පදත්ථස්සාපි විසෙසනත්තෙන සකත්ථභාවො ජාතිපදත්ථාදීනං චුත්ත යානෙයෙව චත්තබ්බොති පාචකොති එත්ථ කිරියාකාරකසම්බන්ධසඬ්ඛාතං පරාහිමතං සකත්ථමපි පරොපදෙසෙනොපදිසිතුකාමො ඉධ සම්බන්ධසකත්ථස්ස චුත්තට්ඨානෙයෙව කිරියාසකත්ථං දස්සෙතුං ‘කත්ථවි කිරියාපි’තිආදිමාහ. නාමසභාවෙන විඤ්ඤායමානං පඤ්චමං නාමසඬ්ඛාතමත්ථං දබ්බපදත්ථෙත සඬ්ඛගහෙත්වා ජාතිගුණකිරියාදබ්බානීති හි වතුබ්බිධො නාමත්ථො, නාමමපි අත්ථත්ථරුල්ලිභිවසෙන දුට්ඨං පුමිත්ථිනපුංසක ලිඬ්ඛවසෙන තිව්ධමපි වතුබ්බිධං හොති... යථාචුත්තෙ වතුබ්බිධෙ අත්ථෙ නමති, තෙ වා අත්තනි නාමෙතීති ඉමිනා කාරණෙන. සාමඤ්ඤගුණ කිරියායදිච්ඡාවසෙනාඤ්ඤථාපි වතුබ්බිධත්තං නාමස්ස වදන්ති, තත්ථාපි යදිච්ඡානාමස්ස දබ්බනාමෙනෙව සඬ්ඛගහො වෙදිතබ්බො, ඉත්ථත්තං එසාති පසිද්ධිමා අත්ථො, යම්පනාතිආදිනා චුත්තමෙවත්ථං සාධෙති ‘තත්ථෙ’විවාදිනා, අහිධායකත්තෙන ජොතකත්තෙන, ඉකාරන්තතොති මුනිසද්දෙනා, අඤ්ඤථාති ඉකාරන්තතො න භවති වෙ, අතොති ආදෙස භවනතො ඵලං දස්සිතං න සියාති සම්බන්ධො, චුත්තියං ‘එවං කුමාරි කුමාරියො’තිආදිසු එවන්ති යථා පුල්ලිඬ්ඛගෙ ඉකාරන්තතො ස්වාදීනමුදාහරණමනාදෙසත්ථං චුත්තං එවමිත්ථියමපි අනාකාරන්තතොති දස්සෙති, උපලක්ඛණං චෙතමිනී-නී-උ-ති-පච්චයන්තාදීනං, අසති...පෙ.... වචනෙති ඉමිනා පාණිනියානං විභත්තිසඤ්ඤාවිධායකස්ස සුත්තන්තරස්ස අත්ථිභාවං දස්සෙති, “විභත්තිව” (1-4-104) ඉති හි තෙසං සුත්තං, තස්සත්ථො ‘ස්වාදීනං ත්වාදීනඤ්ඤං විභත්තිසඤ්ඤා හොති’ති, භවන්තිති අත්ථත්ථවසෙන විභත්තිසද්දවචනීයාති භවන්ති, සො (යෙවත්ථො) විභත්තිවචනෙන විභජියතීති විභත්ති, කම්මෙ ක්තිජ්ජපච්චයන්තොයං විභත්ති සද්දොති දස්සෙති, කථම්පනෙතෙසු ස්වාදිසු විභජියතිවචස්ස වාක්‍යත්ථාස්සානුගමො යෙනෙවං චුච්චතිවිවාසඬ්ඛිය යෙන යථා ච විභජියති තමුපදස්සෙත්තො ආහ-‘තථා හි’විවාදි.

2. කම්මෙ

චුත්තියං කත්තුකිරියායාති කත්තුසාදායනාය තං සම්බන්ධිනියා කත්තුකම්මට්ඨායපි දුට්ඨාය කිරියාය, අනෙකත්ථත්තා ධාතුනං කරොති ඵත්ථ සම්බන්ධනත්ථොති ආහ-‘කරියති අභිසම්බන්ධියති’ති, යංකිඤ්චි පදත්ථරූපං සම්බජ්ඣතිති අත්ථො, ඉමිනා වාන්වත්ථවසෙනෙවායං කම්මවොහාරො සිද්ධොති දස්සෙති, සබ්බකාරකානම්පි පන කිරියාසම්බන්ධ සබ්බාචෙපි කිරියාභිසම්බන්ධියමානත්තෙනෙව යං වත්තුමිච්ඡිතං තදෙව කම්මං විඤ්ඤෙයාං, කත්තාදි කත්තු කිරියායාභිසම්බන්ධියමානත්තෙපි කත්තාදිත්තවචනිච්ඡායෙව කම්මං න හොති... යස්මා වචනිච්ඡායෙව කාරකානි භවන්ති, ඵං සබ්බකාරකානම්පි කාරකත්තරජපත්තියං තදහාවො යථායොගං වත්තබ්බො, වාකොසකදෙසෙනෙත්තානෙන “ද්වෙද්වෙකා”දිනො වාක්‍යස්ස “කම්මෙ දුතියා”ඉච්චාදිනො ව ඵකවාක්‍යත්තං සුචෙති, පකරණස්ස මහාවාක්‍යරූපත්තා විජ්ජකට්ඨානිපි වාක්‍යානි ආකඨ්ඛාදිසභාවෙ අඤ්ඤාමඤ්ඤසම්බන්ධානුභවනෙනෙකවාක්‍යභාවම්පට්පජ්ජන්තෙ, චුත්තී හි-

“ආකඨ්ඛායොග්ගතා සත්තා, බීජං සන්තිධිනො යතො;
විජ්ජකට්ඨානි වාක්‍යානි, මහාවාක්‍යං කරොන්ත්තානොති.

සාමඤ්ඤානාති කම්මාදායවිසෙසෙන, පුබ්බාවරියසමඤ්ඤාවසෙනාහ ‘දුතියාදිකා’ති, තෙන යදාපි ත්‍යාදිනොපි ද්විත්තං පුරණියා දුතියාති සක්කා වොහරිතුං, තථාපි ස්‍යාදිතං දුකෙයෙව දුතියාතතියා රුළුහිති නත්‍යාදිතං දුකානි දුතියාදිසද්දෙන ගස්හන්ති, විසිට්ඨෙසුති කම්මාදිනා විසෙසිතෙසු, තිවිධං කම්මන්ති සකසමයජ්ජපසිද්ධියා කම්මස්ස තිවිධත්තමාහ, අඤ්ඤා තු සත්තවිධම්ච්ඡන්ති, කථං-

නිබ්බන්තිවිකතිජ්ජන්ති, හෙදෙන තිවිධං මතං,
තත්ථෙච්ඡිතතමං කම්මං, කම්මංත්වඤ්ඤං චතුබ්බිධං;
ඉච්ඡිතඤ්ඤානිච්ඡිතඤ්ඤං, නෙච්ච්ඡිතමනිච්ඡිතං,
තථාඤ්ඤපුබ්බං නාඤ්ඤපුබ්බන්ති, ඵමඤ්ඤං චතුබ්බිධන්ති.

තත්ථ ඉච්ඡිතාදිනි උපරියෙවාපි භවිස්සන්ති, තත්ත්වවාදිනා තිවිධං කම්මං සරූපතො දස්සෙති, තත්ථ නිබ්බන්තිකම්මමෙකෙ-නෙකධා පරිකජ්ජෙත්ති, තදිහ පකාසයිස්සාම-

සති-සති වා පකති, න යත්ථ පරිණාමිනී,
නිස්සියතෙ තං නිබ්බන්ති, කම්මමඤ්ඤසමඤ්ඤථා;
අසන්තං ජායතෙ යං වා, යං සන්තමජ්ජකාසති,
උජ්ජත්‍යා-භිබ්‍යත්තියා වා, තන්තිබ්බන්තිති චුච්චතිති.

අයමෙත්ථ අත්ථො “කට්ඨිකාරස්ස කාසසඬ්ඛාතා විජ්ජමානා පකති පරිණාමිනී කට්ඨිකාරම්පති පරිණාමන්තී යත්ථජ්ජයොගෙ න නිස්සීයතෙ... කටං කරොතීතෙත්ථ කෙවලමත්ථාවගමමත්තස්ස වත්තුමිච්ඡිතත්තා කාසෙති අසුයාමානත්තා ව, පකතියා තු සුයා මානත්තෙ විකාරියං සියා, තෙනෙව කාසෙ කටං කරොති, තණ්ඩුලෙ ඔදනං පවතීති ද්වයත්ථො කරොති පවති ව, තස්මා කාසෙ කරොති තණ්ඩුලෙ පවතීති විකාරියති, කටං කරොති ඔදනම්පවතීති නිබ්බත්තී යතීති අත්ථො, අසනී වා පකති අවිජ්ජමානත්තායෙව යත්ථ න නිස්සීයතෙ... [(යථා) (පොත්ථකෙ)] () සංයොගං ජනයති විභාගමුප්පාදයතීති සංයොගවිභාගානං කස්සාපි පකතියා අවිකාරත්තා සංයොගවිභාගවන්තෙ භාවිකතෙහෙව තෙසං ජනනතො, තමෙවම්භූතමනිස්සිතපකතිකං අවිජ්ජමාන (පකති) කං වා කාරියං නිබ්බත්තිකම්මං නාමාති එකො, අඤ්ඤෙසමඤ්ඤථාති වත්ථා තන්දස්සෙති ‘අසන්ත’ම්චවාදිනා, යං අසන්තමවිජ්ජමානං ජායතෙ, තන්නිබ්බත්තිකම්මං, යථා සුඛං ජනයති බුද්ධිමුප්පාදයතීති, සන්තං විජ්ජමානමෙව වා කෙවලමජ්ජකාසිතපුබ්බං යං උප්පත්තියා අභිබ්බත්තියා වා පකාසති, තම්පි නිබ්බත්තිකම්මං, යථා පුත්තං විජායතිසාමඤ්ඤමභිබ්බාඤ්ජයතී”ති, තදෙවං කෙසඤ්චි මතෙන අනිස්සිතපකතිකං අවිජ්ජමානපකතිකන්ති දුට්ඨං නිබ්බත්තිකම්මම්පි අඤ්ඤෙසම්මතෙන අසන්තං ජායමානං සන්තමජ්ජකාසමානන්ති දුට්ඨං නිබ්බත්තිකම්මම්පිතිසබ්බම්පි අට්ඨිතපුබ්බමෙව ජායතීත්තාසතො ජානනා න බ්‍යතිරිච්චතිච්චාහ-‘අසතො ජනනං කරියතී’ති, අවත්ථන්තරන්ති ඔදනාදිනො ක්ලෙදනාදිලක්ඛණමඤ්ඤමවත්ථං.

පකත්‍යුවිජ්ජෙසම්භූතං, විකාරියං කිඤ්චි කිඤ්චි තු;
ගුණන්තරසමුප්පත්තා, එවං සා විකති ද්විධා.

කිඤ්චි විකාරියං කම්මං පකතියා කාරණස්ස උච්ඡේදෙන සම්භූතං, යථා කට්ඨං භස්මං කරොතීති කට්ඨස්සාවචන්තපරාවත්ති [පරාවත්තියා (පොත්ථකෙ)], කිඤ්චි පන ගුණන්තරානමුප්පත්තියා, යථා සුවණ්ණං කටකං කෙයුරං වා කරොතීති එවං ද්විධා සා විකති භොතීති අත්ථො, න විභාවියන්තෙති න ගම්‍යන්තෙ, සා පත්ති‘පාපියති විසයිකරියතී’ති කත්ථා.

යත්‍ර ක්‍රියාකතො කොචි, විසෙසො නාවගම්‍යතෙ;
දස්සනා වානුමානා වා, සා පත්තීති පකිත්තියා.

යත්ථ කිරියාකතො කිරියාසම්පාදිනො විසෙසො අතිසයො කොචි නාවගම්‍යතෙ නප්පතීයතෙ දස්සනා වා පච්චක්ඛප්පමාණෙන අනුමානප්පමාණෙන වා යථා නිබ්බත්තිවිකතීනමනිසයො පච්චක්ඛානුමානා වගමනීයො, තත්‍ර හි නිබ්බත්තියං විසෙසසිද්ධිරතිපසිද්ධා... අත්ථලාභාබ්‍යස්ස විසෙසස්සාවිජ්ජමානස්ස කිරියාකත්තා, විකාරියෙ () [(එව) (පොත්ථකෙ)] තු

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

ක්වචි පච්චක්ඛවිසයො... කට්ඨං ඩහතීති කණ්හත්තාදිභාවස්ස පච්චක්ඛෙනෙවොපලබ්භනතො, ක්වචිදනුමානගම්මො... දෙවදත්තං රොසෙති පසාදයති චෙති විසිට්ඨමුඛවණ්ණාදිකාරියානුමෙය්‍යත්තා රොසාදිනො, එවං යත්ථ න විසෙසසිද්ධි අපි තු පත්තිමත්තං, සා පත්තීති පකිත්තිතා කථිතා, ආදිච්චම්පස්සති ධම්මමජ්ඣෙකිති අයමෙත්ථ අත්ථො, කථංඤ්වරහි අසන්නස්ස [සන්නස්ස (පොත්ථකෙ)] පත්තිකම්මස්ස කිඤ්චි (අකරොන්ත)ස්ස කාරකත්තං, න හි කිඤ්චි අකරොන්තං කාරකම්භවිතුමරහතීති උච්චතෙ-

දස්සනක්ඛමනාභාසො, පගමඛ්‍යත්තිආදයො;
විසෙසා පත්තිකම්මස්ස, ක්‍රියාසිද්ධියම්චිතා.

අනු දට්ඨුං සක්කා ඉති දස්සනෙ ඛමනා ආභාසොපගමො විසයත්තොපගමො විසයත්තොපගමනං ඛ්‍යත්ති චෙති එවමාදයො විසෙසා යථායොගං පත්තිකම්මස්ස කිරියානිප්ථත්තියං ඉච්ඡිතා, තතො තස්ස කාරකත්තත්ති අත්ථො, ආදිච්චං පස්සතීති එත්ථ හි ආදිච්චො දට්ඨුං සක්කා, තතොච සො දිස්සති අභිඛ්‍යාත්තිඤ්චොපයාතීති දස්සනකිරියානිප්ථාදකත්ථොපයාස්ස කාරකත්තමුපපජ්ජතෙ, තථා ඤ්ඤත්‍රාප්‍යාදිසද්දගහිතවිසෙසවසෙන කිරියාසිද්ධිතො කාරකත්තං චෙදිතබ්බං, නනු විකාරියම්පි නිබ්බත්තිකම්මමෙව... තෙන රූපෙනාසනොයෙව ජනනතො, පත්තිකම්මම්පි කිරියාසම්ඛන්ධරූපෙනාසන්නමෙව පච්ඡා තථා භවතීති නිබ්බත්තියෙවාති සච්චං-

අත්ථෙසා වත්ථුට්ඨිති, සුබ්බමබුද්ධිගොචරපතීත්‍යනුරොධෙන,
තත්‍ර යම්පෙතං සටතෙ, යථා පතීති සද්දත්ථාවත්තානතො.

විසෙසානුපාදානතොති “කම්මෙ දුතියා”ති සාමඤ්ඤෙන චුත්තත්තා චුත්තං. කරියති කටො, කතො කටො චිචෙවමාදිසු ත්‍යාදිප්පභූතීහි අතිහිතකම්මාදිනිස්සයෙසුපි එකත්තාදිසු දුතියාදයො පජ්ජොන්ති නියමාභාවා, තථාහි පඤ්චකෙ නාමත්ථෙ කටාදිච්චනියස්ස සම්ඛන්ධි කම්මාද්‍යත්ථො, ත්‍යාදිප්පභූතීහි අනහි හිතස්ස සඬ්ඛ්‍යාඛ්‍යස්සාපරස්ස විභත්‍යත්ථස්සාහිධානාය අහිනිතෙසුපි කටාදිසු කම්මාදිසු දුතියාදයො සියුන්ති පාණිනියා “කම්මෙ දුතියා”ච්චාදිසු (2-3-2) “අනහිනිතෙ”ති (2-3-1) චචනමධිකරොන්ති, චෙය්‍යත්තියායෙව දුතියාදිනප්පසඬිගෙපි තත්තිස්සයභූතෙ-කත්තාද්‍යත්ථෙ ජොතනායාහිනිතෙසු දුතියාදයො සියුං, තිකෙ පන සඬ්ඛ්‍යාකම්මාදයො විභත්ති චචනියා, තත්ථ යජ්ජපි කම්මාදිනො පච්චයෙනාහිධානං, තථාපෙයකත්තාදයො නාහිනිතාති තස්ස සඬ්ඛ්‍යාඛ්‍යස්සාපරස්ස විභත්‍යත්ථස්සාහිධානාය අහිනිතෙසුපි කම්මාදිසු දුතියාදයො සියුන්ති පාණිනියා “කම්මෙ දුතියා”ති “අනහිනිතෙ”ති චචනමධිකරොන්ති, තමුපදස්සෙන්නො ආහ-‘තත්‍රිදං සියා’තිආදි, තත්‍ර තස්මිං

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

දුතියාදි විහත්තිවිධානෙ ඉදං වොදාං සියා, කිත්ති ආහ-‘පඤ්චකෙ’ඉච්චාදි,
අනභිනිතකම්මාදිනිස්සයෙසුති අනභිනිතා කම්මාදයො නිස්සයා
යෙසමෙකත්තාදීනං, තෙසුත්තාත්ථො, දුතියාදයො විහත්තියො යථා සියුන්ති
ජොතනායාහිධානාය වාති යුජ්ජමානවසෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො,
අභිනිතකම්මාදිනිස්සයෙසුපිති අපිසද්දෙන අනභිනිතකම්මාදිනිස්සයමෙකත්තාදිං
සමුච්චිනොති, ආසඬ්ඛියාති පුබ්බකිරියාය වුත්තන්ති අපරකිරියා වෙදිතබ්බො,
පඤ්චකෙ තිකෙ වා හිනිතකම්මාදිනිස්සයෙ සෙකත්තාදීසු
දුතියාදිජ්ජත්තිමාසඬ්ඛිකාවසෙන දස්සෙත්වා චතුක්කවාදීනම්පි පක්ඛමුබ්භාවිය
පරිහරිතුං ‘යදිච්චා’දිමාහ, අයන්තෙසමධිජ්ජායො ‘‘යදෙසා සඬ්ඛියා
පාටිපදිකත්ථො තජ්ජට්ඨජ්ජනෙ කම්මාදයො විහත්තිවචනියා, තදා ‘අනභිනිතෙ
කම්මෙ’තිආදිනා අනභිනිතග්ගහණං

කම්මාදිවිසෙසානමනුභවත්තමනත්ථකං... අභිනිතෙ විහත්තිවාච්චාභාවනො,
යදා පනායං පක්ඛො ‘සඬ්ඛියා විහත්තිවචනියා’ති තදා ‘‘කම්මෙ දුතියා’’
තොවමාදයො නිද්දෙසා විසයසන්දස්සනමත්තායෙව වෙදිතබ්බො’’ති, සබ්බථාති
පඤ්චකතිකවාදීනං චතුක්කවාදීනඤ්ච මතවසෙන සබ්බජ්ජකාරෙන,
සද්දත්ථාබ්‍යතිරිත්තත්ථමත්තොයෙවාති බ්‍යතිරෙකො බ්‍යතිරිත්තං, නපුංසකෙ
භාවෙ ක්තො, න විජ්ජනෙ බ්‍යතිරිත්තං බ්‍යතිරෙකො හෙදො යස්ස තං
අබ්‍යතිරිත්තං, අබ්‍යතිහින්තන්ති අත්ථො, සද්දත්ථනො සකත්ථනො
අබ්‍යතිරිත්තං අත්ථමත්තං අත්ථසාමඤ්ඤං යස්ස ඔදනාදිසද්දස්ස සො තථා
වුත්තො.

කිඤ්චාපි වුත්තියං තබ්බාදිණාදිසමාසෙහි අභිනිතමවුත්තං, තථාපි තෙහි
අභිනිතෙපොචමෙව දට්ඨබ්බන්ති නිදස්සෙත්තො ආහ-‘එව’මිච්චාදි, කර-
කරණෙ කර්මිත්ථාති කතො‘ක්තො භාවකම්මෙසු’ති (5-56) කම්මෙ ක්තො,
සතිකොති එත්ථ ක්තොති කම්මත්ථෙ ‘‘දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා’’ති (4-
120) ඉකො, කම්මතාගම්‍යතෙ කිත්තජ්ජවචයාදීනං කම්මෙ විහිතත්තා, එවඤ්ච
ධුහි කිමෙකමුදාහරණං දත්තමාවරියෙන ත්‍යතො ආහ- ‘උදාහරණ’ඉච්චාදි,
අනභිනිතෙති වචනං විනාපිති වචනං විනා එවාති අවධාරණ-අපිසද්දො,
සම්භාවනෙවා, යද්‍යභිනිතෙහි වචනං විනාපි දුතියාදිනමජ්ජවත්ති භවෙය්‍ය,
වචනසබ්භාවෙ තු කථායෙව නත්ථිති අත්ථො, එවඤ්ච පනෙත්ථ
දුතියාදීනමභිනිතෙ පසඬ්ඛිගාභාවො ජාතිතබ්බො ‘‘පච්චතෙ ඔදනො, කතො
කටොච්චාදොපි යදි දුතියාදයො සියුං පයමාවිධානස්සාවකාසො න භවෙය්‍ය
තතො සාමත්ථියානභිනිතෙයෙව කම්මාදො දුතියාදයො සකිරියා (යං
තද)හිබ්‍යත්තියා භවිස්සන්ති, පයමෙවත්ථභිනිතෙ’’ති, න නුව
පයමායාකාරකමවකාසො රුක්ඛො පිලක්ඛොති [රුක්ඛො පිලක්ඛොති
ත්‍රියාපදං න සුයතෙති විහත්තන්තරස්සජ්ජත්ති මඤ්ඤතෙහස්සාපදිප]
කිමිදමුච්චතෙ අකාරකන්ති යද්‍යා කාරකං නෙදම්පයොගමරහති තතො යත්ථ
විසෙසකිරියාන මස්සවනං තත්ථ පදත්ථසභවරිතාය සත්තාය පතීතියා ‘රුක්ඛො

අත්ථි පිලක්ඛො අත්ථිති අපෙක්ඛියතීති කාරකත්තං රුක්ඛාදීන මත්ථෙවෙනි
[අත්ථෙවෙනි ඤ්ඤතං වත්ථුං පරං පතිපාදයිතුං සද්දො පයුජ්ජතෙ ඤ්ඤණඤ්ච
සතොග්ගති යනු ක්‍රියාපදන්තරස්ස අප්පයොගො තනු උස්සග්ගතො සත්තා
පතීතිතුත්ථිති ක්‍රියාපදානුසංඛර කත්තරි තතියජ්ජසංඛරනවකාසා පයමා
ත්‍යත්ථො-හස්සපදීප], න ච උච්චං නිවංත්‍යාධිකරණවාචිත්තෙ [වාචිකා]
නිපාතස්ස අත්ථිත්‍යනෙන නත්ථි සම්බන්ධොති උච්චමත්ථිත්‍යාධෙයාස්සෙව
කත්තුත්තං නාධාරස්සාත්‍යා කාරකත්තමාධාරස්සාත්‍යාවකාසො-ත්ථි පයමායාති
“පයමාවිධා නස්සාවකාසො න භවෙය්‍යා”ති යථාචුත්තො-යං භෙනු අසිද්ධොති
ච සක්කා වත්තුං, අසංඛාරතො පයමාත්‍යාවත්ථා “පයමාත්ථ මත්තෙ”ති (2.39)
සාමඤ්ඤවිධානතො සිද්ධොයෙව, යං
භෙනුත්තානභිහිතචචනමනත්ථකම්චිචෙව යීතං.

යඤ්චාති වසද්දො වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ අපරමිපි කිඤ්චි
වත්තබ්බමත්ථිති අත්ථො, යඤ්ච ඵලං මඤ්ඤතෙති සම්බන්ධො, යදෙත්ථාන
හිහිතාධිකාරො නත්ථි තදා යථා ‘කතො කටො’ච්චත්‍රත්තෙන
කම්මස්සාහිහිතත්තා දුතියා න භොති තථා ‘කටං කරොති විපුලං දස්සනීය’න්ති
කටසද්දතො උප්පන්තාය දුතියාය (විපුලාදිගතස්ස) කම්මස්සා හිහිතත්තා
විපුලාදීහි විසෙසනෙහි දුතියා න සියා, තතො ත්‍යාදි තබ්බාදිණාදිසමාසෙහි
කම්මස්සාන හිහිතත්තමත්තෙවාති විපුලාදීහිපි දුතියාවිධානසංඛාරං
අනභිහිතෙ”ති (2-3-1) අනභිහිත චචනස්ස අධිකාරෙ යඤ්ච ඵලං චිත්තයතීති
අත්ථො, යුත්තස්සාතිමස්ස අත්ථො සම්බන්ධස්සාති, පච්චෙකං
කරොත්‍යහිසම්බන්ධතායාති ‘කටං කරොති විපුලං කරොති දස්සනීයං
කරොති’ච්චෙවං පච්චෙකං පච්චෙකං කරොතිස්සාහිසම්බන්ධතායාති අත්ථො,
කම්මතා අත්ථිති සෙසො, ඵලං මඤ්ඤතෙ-“කටං කරොමීති පචත්තො විපුලං
කරොමී දස්සනීයං කරොමීති ච පචත්තොවාති විපුලාදීනමිපි පච්චෙකං කම්මතා
අත්ථෙව, තත්ථෙකස්සාහිධානෙ පරෙකස්ස සුබමච්චොකයන්තීති
තදහිධානායපි දුතියා භවිස්සතී”ති, පකාරන්තරාවතාරො නාවරියෙ
නොපරොධිතොති තමිපි පනෙත්ථ දස්සයිස්සාම-“කටසද්දා උප්පජ්ජමානා
දුතියා කටජාති කම්මමහිහිතවතී, න විපුලාදිගුණකම්මං, තතො තදහිධානාය ච
දුතියායෙව භවති, අථවා කටොව කම්මං, තං සාමාන්‍යාධිකරණොන විපුලාදීහිපි
දුතියා භවිස්සතී, කටං කරොති විපුලො දස්සනීයොති හි වුවචමානෙ විපුලාදයො
කත්තුසමාන්‍යාධිකරණතායෙව පතීයෙය්‍යං තස්මා
කටසද්දසාමාන්‍යාධිකරණාමිපටිපාදයතා වස්සමෙත්ථ දුතියා කරණීයා”ති.
නත්ථෙමිච්චාදිචොද්‍යං, ඵලන්ති ඵලං ගුණයුත්තස්ස කම්මතාය සති, පජ්ජොතීති
කට කම්මෙ-හිධානියෙ (කතො) ති ක්තජ්ජවචයස්ස කතත්තා උදාරාදිතො
කරොත්‍යහිසම්බන්ධා දුතියා පජ්ජොතීති අත්ථො, ඵලං මඤ්ඤතෙච්චාදි
පරිභාරො, අවයවෙන කම්මං න වදතීති සම්බන්ධො, අවයවෙනාති විසුංවිසුං,
කිඤ්චරහීති ආහ-‘සභාවතො සබ්බං කම්මං වදතී’ති. භොතු කාමං උදාරාදිතොපි

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

චුත්තෙන විධිනා පටිමා, කතසද්දතො කා පචත්තතීති ආහ-‘කතසද්දතො පි’ව්වාදි, අන්තොභූතො අන්තොගගො නාමස්ස සද්දස්ස අත්ථො යස්මිං කම්මලක්ඛණත්ථෙසො අත්ථො කම්මලක්ඛණො අභිභිතො කථිතො සම්පන්නො සම්පජ්ජතීති අත්ථො, නනු ‘කතො කටො’ව්වාදො සභාවතො සබ්බකම්මචුත්තියා අන්තොභූතනාමත්ථචුත්තියා වාත්ථමත්තෙ භොති සබ්බත්ථ පටිමාති ‘කටං කරොති උළාරං සොහනං දස්සනීය’න්ති කටාදිතොපි උප්පන්නාය දුතියාය කම්මස්සාභිභිතත්තා උළාරාදීහි පටිමාප්පසඨගො සියාති අභිභිතාභිධානප්පසඨගොපගතං වොදනං මනසි නිධායාහ-‘කටාදිසද්දො ත්වි’ව්වාදි, සාමඤ්ඤෙකාති විසුං විසුං කටාදිසාමඤ්ඤෙන.

‘කත්තුරිච්ඡිතතම’න්ත්තයනෙන (1-4-49) කත්තුතො කිරියාය සම්බන්ධි තුම්ඨයතමං තස්මිං ඉච්ඡිතතමෙ කම්මසඤ්ඤං විධාය නිබ්බත්තාදිකෙසුතීසු කම්මෙසු දුතියා විධියතෙ පාණිනියෙහි, ඉච්ඡිතතමත්තඤ්ච තදත්ථත්තා කිරියාය, ඔදනං පචති ගාචුම්පයො දොහතිත්තාදො(හි) ඔදනාදාත්ථා පචනාදිකිරියාරබ්හතෙති ඔදනපයාදීනම්ච්ඡිතතමත්තං, තදුපදස්සෙන්නො ආහ-‘යං කත්තු’ව්වාදි, විහත්තිං විධාය දුතියාභිමතාති සම්බන්ධො, පුන පයාදිනිප්ඵත්තිනිමිත්තං යංකිඤ්ච දොහනාදිකිරියා යුත්තං කරණාදිරූපෙන අකථිතං ගවාදිකම්ච්ඡිතං කාරකං, තත්ථාපි “අකථිතඤ්චා”ති (1-4-51) කම්මසඤ්ඤං විධාය තෙනෙව දුතියා විධියතෙ, තදුපදස්සෙතුමාහ-‘උපයුජ්ජමානෙ’ව්වාදි, අනු චෙවමකථිතනියමො කතො වාත්තිකකාරෙන-

පුච්ඡිවිහික්ඛිතං දුහි,යාචිතං නිමිත්තමුපයොගෙ;
පුබ්බවිධිමහි-කථිතං, බුසාසිතඤ්ච ගුණාසත්තන්ති.

උපයුජ්ජතෙ ඉට්ඨත්ථසිද්ධියං බ්‍යාපාරියතීත්තපයොගො-පයොප්පභුති, තස්මිං, නිමිත්තං ගවාදි, අපුබ්බවිධිමහි අපාදානාධිකරණාදි පුබ්බසඤ්ඤා විධානාභාවෙ, විධානෙ හි මාණවකා මග්ගං පුච්ඡති, රුක්ඛා ඵලාත්තාවචිනාත්තාදි යථාරහං භවති, ගුණාසත්තන්ති ගුණෙන සත්තං සම්බන්ධි, ගුණසද්දෙනෙත්ථ පධානසාධනං ධම්මාදිකං චත්තුම්ච්ඡිතං පධානසාධනඤ්චි කිරියායොපකාරකමුපකාරියං පධානභූතං කිරියමපෙක්ඛිය ගුණො භවති, වො-නුත්තසමුච්චයෙ, පධානන්තු ධම්මාදිතො පචත්තියා තදත්ථත්තා, උපයුජ්ජමානඤ්ච තං පයොපභුතිචෙති විසෙසනසමාසං කත්වා උපයුජ්ජමානපයොප්පභුතිතො නිමිත්තන්ති ඡට්ඨිසමාසො, පභුති සද්දෙන ගවාදිතො ගහණං, ආදිසද්දෙන ගොමන්තාදිතො, දුතියෙනාදි සද්දෙන අධිකරණාදිතො, චතුත්ථෙන විනයාදිතො, විධානන්ති දුතියා විධානං, දුතියාවිධානමහිමතන්ති යොජනීයං. පාණිනියෙහි “තථා යුත්තඤ්චාතිච්ඡිතං” (1-4-50) ඉච්චනෙන කම්මසඤ්ඤං විධාය “කම්මෙ දුතියා” (2-3-2) ත්‍යනෙනෙව දුතියා විධියතෙ, තත්දස්සෙතුමාහ-‘යෙනෙ’ව්වාදි, “තථා

යුත්තඤ්චානිච්ඡිත’න්තිමස්ස අත්ථො යෙනෙවෙච්චාදිපඤ්චිකාපාඨානුසාරෙන
වෙදිතබ්බො, යුජ්ජතෙති කිරියාහිසම්බජ්ඣතෙ, යුත්තන්ති කිරියාහිසම්බන්ධං,
අනු තු-

යදාබුද්ධාහිලඬිසාදි, තදාභ්‍යාදිමනිච්ඡිතං;
යදා ලජ්ජාහයාදීහි, තදෙව්ඡි තතමං මතං.

‘තථා යුත්තඤ්චානිච්ඡිත’න්ති සුත්තෙනස්ස පරිසුදාසවුත්තිතො ඉච්ඡිතා
අඤ්ඤමනිච්ඡිතමනහිමතමිතරඤ්ච, තතොයෙව’ගාමං ගච්ඡන්තො
රුක්ඛමූලමුපසප්පතී’ත්‍යානු නෙවිච්ඡිතනානිච්ඡිතස්සපි රුක්ඛමූලස්ස කම්ම
සඤ්ඤා සිද්ධාති තත්ථ ‘කම්මෙ දුතියා’ති දුතියා විධියතෙ,
තන්දස්සෙති’නෙවිච්ඡිතනානිච්ඡිතස්මා’ඉච්චාදි, රුක්ඛමූලං නෙවිච්ඡිතං
පුබ්බමනහිමතත්තා, නාපානිච්ඡිතං අප්පටිකුලත්තා, ගාමගමෙන භාස්ස
තප්පරතා, රුක්ඛමූලොපසප්පනන්තු පසඬගාගතන්ති රුක්ඛමූලානම්පි
කිරියාහිසම්බන්ධො අත්ථෙව, අනුපි-

නෙවිච්ඡිතානිච්ඡිතන්තු, මබුද්ධියුපසප්පතො;
මූලං විස්සමනත්ථන්තු, තම්ච්ඡිතතමං සියා.

බුසාසිතඤ්චාති වසද්දොපසඬගහිතෙ දස්සෙතුමාහ-‘එව’ම්ච්චාදි, එත්ථ
ගාමදෙවදත්තගග්ගානමකථිතසඤ්ඤා, අජාදයො ත්විච්ඡිතතමා, ආදිසද්දෙන
‘පත්ථෙති ගාචුං පුරිසං ද්විජො’ත්‍යාදයො සඬගහිතා, නයතිනී=පාපුණ්ණෙන, වහති
වහ=පාපුණ්ණෙන, හරති හර=හරණ, ජයතිජි=ජයෙ, සබ්බත්ථලෙව එත්තෙ
අයාදෙසෙ ව රූපං, දණ්ඩ=දණ්ඩනෙ චුරාදිත්තා ණම්හි රූපං, අථ
‘අධිසිට්ඨාසානං කම්මං’ත්‍යාදිනා (1-4-46) තෙන තෙන කම්මසඤ්ඤං
විධාය ‘පඨවිං අධිසෙස්සතී’ති ආදො (තත්ථ) තත්ථ ‘කම්මෙ දුතියා’ති (2-3-
2) දුතියා විධියතෙ තෙහි තෙහි සත්ථ කාරෙහි, සබ්බත්ථෙවෙත්ථ ලොකස්ස
කම්මවචනිච්ඡාති කමෙනෙතංඤ්ඤසඤ්ඤාපුබ්බකං කම්මමුපදස්සෙන්නො
ආහ-‘අධිපුබ්බ’ඉච්චාදි, යාය වත්තිච්ඡාය දුතියා සියා තාය වත්තිච්ඡාය කම්මතා
කථංහිනාමාති සම්බන්ධො, නෙව උපලබ්භන්තිති කදාවිකස්සවි සියාති
සම්බන්ධො, පයතිතබ්බන්ති සුත්තන්තරමාරබ්භතීයං, තත්ථෙවං කිං භවතො
මනසි දොසධිජම්භනෙනාති අත්ථො, ධම්මෙති එත්ථාපි එවං සද්දං යොජෙත්ථා
අත්ථො වෙදිතබ්බො, යථා ආධාරෙ කම්මවචනිච්ඡා, තථෙහාපි
ආධාරවචනිච්ඡාති අත්ථො, තෙනෙවාහ-‘ධම්මෙති ආධාරවචනිච්ඡා’ති, ධම්මෙ
අහිනිවිසතෙති සම්බන්ධො, එවංසද්දසමානත්ථත්තා තථා සද්දස්ස
තදත්ථානුසාරෙනෙව විඤ්ඤායතීති තථාසද්දස්ස අත්ථො විසුං න වුත්තො,
පානඤ්ච ආචාරොව පානාචාරං, තංපානාචාරමස්ස ආධාරස්ස තස්මිං
තප්පානාචාරෙ, පානත්ථාචාරත්ථධාතුසම්බන්ධී යො නද්‍යාදි කො ආධාරො සො

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටීකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

පානාවාරවායෙවාති ආහ- ‘පානත්ථාවාරත්ථානං ධාතුනමාධාරෙ’ති,
කෙසඤ්චිති අනියමෙන කෙසඤ්චි සද්දසත්ථකාරානං, එත්ථාති එතස්මිං
ආධාරවචනිච්ඡාපක්ඛෙ, පතිපරීභි භාගෙවෙනාවසිද්ධාති ඉමිනා පතිසද්දස්ස
ධාතුනා අයුත්තතං දස්සෙති... යදි යුජ්ජෙය්‍යා ඡට්ඨියාභාවා, තෙනාහ-
‘යදාත්ථි’ච්චාදි, චුත්තියං තෙනාති තසද්දෙන, අපිසද්දොපසඬගහිතං තතියමිපි
ගහෙත්ථා වාචාති බහුවචනනිද්දෙසො.

3. කාල

යදා කාලද්ධානම්ච්චාදිනා ‘මාසමාසතෙ කොසං සයති’ච්චාදො
අකම්මකෙහිපි යොගෙ කාලභාවද්ධදෙසානං පරෙහි කම්මත්තමනුඤ්ඤාතන්ති
ව, යදාත්ථිච්චාදිනා තු කිරියාව සබ්බෙනසබ්බං න සුයති, තථා සති කුතො ව
කම්මත්තන්ති තෙහෙව චුත්තන්ති ව දස්සෙති, ගම්ම මානකිරියායොගොපි න
නිස්සිතො... මාසමාසතෙච්චාදීසු ආසනාදි [ආසනාදීසු (පොත්ථකෙ)]
කිරියානං මාසාදියොගො විය කල්‍යාණිත්තගුණාදියොගො ව ලොකස්ස
පතීතිපථමුපයාතීති, න සිජ්ඣතීති කිරියා න භොන්ති ගුණදබ්බාතීති
කිරියාසම්බන්ධාභාවා කම්මත්තභාවොති න සිජ්ඣතීති, ගුලෙන මිස්සා ධානා
හජ්ජිතයවා ගුලධානා. අජ්ඣයනකිරියාය පබ්බතෙන ව මාසකොසානං
සාකල්ලෙන සම්බන්ධාභාවා අච්චන්තසංයොගාභාවොති මාසස්සාතිආදීසු න
දුතියා. පුබ්බණ්ණෙ සමයන්ති ඉමිනා පුබ්බණ්ණෙ සමයොති සත්තමීආමාදිසමාසං
දස්සෙති, අච්චන්ත මෙවාති ඉමිනා සමයස්ස සාකල්ලෙන විහරණකිරියාය
සම්බන්ධමාහ, යංසමයං කරුණාවිහාරෙන විහාසි, තං එකංසමයන්ති
සම්බන්ධො, උපසඬකමනකිරියායච්චන්තමෙව යුත්තොති ඉමිනා
නිවාසනවිහරණ කිරියාහිපි පුබ්බණ්ණසමයාදිනමච්චන්තමෙව යුත්තතං
උපලක්ඛෙති, පකාරත්තරොනාපි සිද්ධියමාසඬකමුඛිභාවයති ‘යදා
ත්ථි’ච්චාදිනා, විහත්තියා විපල්ලාසො යථාපකතමතික්කම්ම අඤ්ඤථා භවනං,
ඉධ පන සත්තමී යම්පත්තායං සත්තමාත්ථෙ බාහුලකෙන “කම්මෙ
දුතියා”ච්චෙව දුතියාජ්ජෙති.

තතියාහිමතාති “අපවග්ගෙ තතියා”ති (2-3-6) වචනෙන
පාණිතියානංපපඤ්චත්තමහිමතා, කථම්පන කාලද්ධානං
කරණත්තමීච්චාසඬකිය කරණත්තමෙසම්පටිපාදෙත්තො ආහ-‘තථාපි’ච්චාදි,
තථාපිති චුත්තක්කමෙන කරණත්තසම්භවා තතියාය විජ්ජමානායපි, සියාති
තතියා සියා, තඤ්චාති තං කරණඤ්ච. කාරකමජ්ඣෙකිති එත්ථ ඡට්ඨි සමාසො
කාරකසද්දෙන ව සත්තිකාරකං ගහිතන්ති (ආහ) ‘ද්විත්තං කත්තුසත්තීනං
මජ්ඣෙකි’ති, අහින්තස්සාපි හි එකස්ස දෙවදත්තාදිකත්තුනො හින්තානං
තංසමවෙනානං කත්තුසත්තීනං මජ්ඣෙකි කාලද්ධානාති, සත්තිහෙදමෙව
බ්‍යඤ්ජයමාහ-‘තථාහි’ච්චාදි, එකත්ථාති එකස්මිං දෙවදත්තෙන, ද්විහෙතීතෙ
(භුඤ්ජික්‍රියා) සාධනන්ති සම්බන්ධො, ද්විත්තං අභානං සමාභාරො ද්විහං

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

තස්මිං. ඉසුමසනීති වා, ඉසුමිහි ආසො අස්සෙති වා නිප්ඵන්තෙන ඉස්සාසසද්දෙන ගම්මමානං කිරියං දස්සෙති ‘ඉස්වසනෙ’ති, නන්විච්චාදි වොදාං, ධනුපඤ්චසතං කොසො, එවමඤ්ඤතෙච්චාදි පරිභාරො, ඡට්ඨියාසම්පත්තායන්ති කොසස්සෙකදෙසෙති එවං ඡට්ඨියා සම්පත්තායං, මුත්තසංසයෙනදං සමානන්ති මුත්තො සංසයො යස්මිං අවධ්‍යාදො තෙනතං තුල්‍යන්ති අත්ථො. චුත්තියං අභිමතාති “සත්තම් පඤ්චමියො කාරකමජ්ඣෙ”ති (2-3-7) වචනෙන සත්තම්පඤ්චමියො පපඤ්චත්තමහිමතා, ද්වීහෙ භුඤ්ජිස්සනීති ද්වීසු දිවසෙසු ගතෙසු භුඤ්ජිස්සනීති අත්ථො, “යඛිභාවො භාවලක්ඛණ”න්ති (2-36) සත්තම්, සකසකකාරකවචනිච්ඡායෙවාති හි ඉදං බාහුල්ලං නිස්සාය චුත්තං, ද්වීහා භුඤ්ජිස්සනී කොසා විජ්ඣතිති ද්වීහා නික්ඛම්ම භුඤ්ජිස්සනී, කොසා නික්ඛම්ම යිතං ලක්ඛං විජ්ඣතිති උපාත්තවිසයො-යමවධි, කොසෙ විජ්ඣතිති කොසෙ යිතං ලක්ඛං විජ්ඣතිති අත්ථො.

4. ගති

කතචත්ථසමාසාති කතො චත්ථසමාසො යෙසු තෙ තථා චුත්තා, අඤ්ඤපදත්ථචුත්තයොති අඤ්ඤපදත්ථෙ චුත්ති යෙසන්ති බ්‍යධිකරණඤ්ඤපදත්ථසමාසො, චත්තසමාසෙ ගතාදීනං විසුංවිසුං පධානත්තා තෙහි පරං පයුජ්ජමානො අත්ථසද්දො ගතාදීහි පච්චෙකමහිසම්ඛජ්ඣතිති මඤ්ඤතෙ, අථ සුත්තෙ ‘පයොජ්ජෙ’ඉච්චෙතාවතාච්චමානෙ පයොජ්ජො සයං කත්තාති කථං විඤ්ඤායති යෙන ‘පයොජ්ජෙ කත්තරී’ති විවරණං කතම්ච්චාසඬිකියාහ-‘ගතාද්‍යත්ථ’ම්ච්චාදි, ආදිසද්දෙන බොධා දීනං ගහණං, තක්කිරියාසමත්ථොවාති තස්සා ගතාදිකාය කිරියාය සමත්ථො එව නියුජ්ජතෙති සම්බන්ධො, කිරියාකරණෙ සමත්ථො නාම කත්තාවාති ආහ-‘සොච කත්තා’ති. දුතියාය සිද්ධායාති වක්ඛමානනයෙන පයොජ්ජස්ස කත්තුනො කම්මත්තසිද්ධියා “කම්මෙ දුතියා”ති සුත්තෙනෙව කම්මෙ දුතියාය සිද්ධාය. කිං ලක්ඛණො-යං නියමො යදත්ථම් දමාරහීයනිච්චාහ-‘ගතාද්‍යත්ථාන’ම්ච්චාදි, පච්චුදාහරීයිස්සතෙ ‘එතෙසමෙවෙ’ච්චාදිනා, තථාචාබ්භුපගමෙ, පයොජ්ජො කත්තා න කම්මං ත්‍යාබ්භුපගම්ම පයොජ්ජෙ කත්තරී’ති විවරිතන්ති අත්ථො, සාමන්ථියම්පනඉච්චාදිනා සාමන්ථියසරුපමාහ, ගති ආද්‍යත්ථානන්ති පදච්ඡෙදො, නියුජ්ජමානො පයොජකබ්‍යාපාරසඬිබාතාය කිරියාය සම්බන්ධියමානත්තා කම්මභූතොච භවතීති අත්ථො, අයමෙත්ථාධිජ්ජායො “ගමනාදිකිරියාය සාධනත්තා යදිපි පයොජ්ජො කත්තා, තථාපි සො පයොජකෙන ගමනාදීසු බ්‍යාපාරියමානො පයොජකස්ස බ්‍යාපාරලක්ඛණාය කිරියාය සම්බන්ධියමානො යදි කම්මං න භොති අඤ්ඤථා කිං භොතීති අඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණෙන සාමන්ථියෙන කම්මභූතොච භොතී”ති [(අත්ථො) (පොත්ථකෙ)] (), පතීයතෙති ඉමිනා

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා
පතීතිවසෙනෙවාස්ස කම්මතා, සභාවතො තු පයොජ්ජො කත්තවාතිපි
ඤාපෙනි, පයොජකොති සබ්බත්ථ දෙවදත්තාදිකො විඤ්ඤෙය්‍යො,
අත්ථගහණස්සාති “සද්දාකම්මකහජ්ජාදීන”න්ති අවත්වා
“සද්දත්ථාකම්මකහජ්ජාදීන”න්ති අත්ථග්ගහණස්ස, බොධත්ථස්ස
උදාහරණන්ති සෙසො, නනු වචනජ්ජයොජනං දස්සයතා වචනමෙවොපදස්සිය
පඤ්ඤො කාතබ්බො, අථ ‘එතෙසමෙවා’ත්තවිජ්ජමානෙනෙව කථං
ත්තාසඬ්ඬියාහ ‘එතෙසමෙවෙ’ව්වාදි, හෙට්ඨා චුත්තක්කමෙන නියමත්ථත්තා
වචනස්ස එවකාරො උබ්භති, සම්බන්ධිවචනත්තා එතසද්දස්ස තෙන යථාපට්ඨතා
ගත්තාදයොව විසෙස්සභූතා සඬ්ඬෙපෙන පරාමස්සින්ති එතෙ සමෙවාති
කතන්ති මඤ්ඤතෙ [එවොසඤ්චාති මඤ්ඤතෙ (පොත්ථකෙ)], (ගච්ඡති
දෙවදත්තොති...පෙ.... නහොතීති) ඉමිනා ඉමමත්ථඤ්ච ජොතෙති “යදිපි
කිරියාහිසම්බන්ධා පයොජ්ජස්ස විය කත්තුනොපි කම්මත්තමපසජ්ජති, තථාපි
පයොජ්ජෙති චුත්තත්තා කත්තරි දෙවදත්තෙ දුතියා නජ්ජසජ්ජති”ති, අහිමතාති
“ගතිබුද්ධියා”දි (1-4-52) සුත්තෙන පයොජ්ජස්ස කත්තුනො කම්මසඤ්ඤං
විධාය තස්මිං පයොජ්ජෙදුතියාහිමතා, වරහිසද්දො පුච්ඡායං, පයොජෙතීති
අස්මිං උද්දෙසෙ තදා කථං භවිතබ්බන්ති සෙසොති
යදාවරහිව්වාදිවාක්‍යස්සාවසානෙ පයොජෙතීති අස්මිං උද්දෙසෙ
වචනසමීපෙ’තදා කථමිභවිතබ්බ’න්ති පාඨසෙසො හොතීති අත්ථො
වෙදිතබ්බො, යාවතාති තතියන්තපට්ඨපකො නිපාතො, යස්මා දත්ථො
වත්තතෙ, යස්මා දුතියා පජ්ජොති තස්මා ‘යඤ්ඤදත්තෙනෙ’ති භවිතබ්බන්ති
සම්බන්ධො.

5. හරා

නියමෙනෙව්වාදිනා වචනාරම්භස්ස පයොජනමාහ, සාපි තතියාපි
[දුතියාපිති වත්තබ්බ] යදාත්ථිව්වාදිනා හරති නාහාරත්ථෙ [නහරත්තත්ථෙ
(පොත්ථකෙ)] තිපි විඤ්ඤාපෙනි, උභයත්ථාති දුතියාය පත්තාය අජ්ජත්තාය ව,
විභාසා විකජ්ජොති අත්ථො, කාරෙතිකර-කරණෙ, ලෙත්තායාදෙසාතිලත්ත
එත්තඅයාදෙස්ස, වද-වචනෙ, අහිවදනමහිවාදො තං කරොතීති
“ධාත්වත්ථොනාමස්මි”ති (5-12) ඉමිහි නාමධාතු ‘අහිවාදි’තිසුත්තෙ
නිද්දිට්ඨොති ආහ-‘අහිවාදිස්මා’ඉව්වාදි.

6. නබා

බාදයති ආදයති බාද, අද=භක්ඛණෙ, අවිභාපයති විභෙ=අවිභානෙ
ආපුබ්බො, “පයොජකබ්‍යාපාරෙ ණාපිවෙ”ති (5-16) ණාපිමිහි
පුබ්බසරලොපො, කන්දයති කන්ද=අවිභානරොදනෙසු.

“වහිස්සානියන්තුකෙ”ති ගණසුත්තෙ අයමෙත්ථො “වහිස්සධාතුස්ස පයොජ්ජෙ කත්තරි නියන්තුරහිතෙ දුතියා න භවතී”ති, නියන්තා සාරථී කිරියාසිද්ධිං නියාමකොති වත්ථා තමෙව පකාසෙතුමාහ-‘කිරියඬග’මිච්චාදි, කිරියඬග කිරියොපකරණභූතං බලී බද්දාදිං කිරියාකාරණං, නියමෙත්ථාති එකස්මිං කරණියෙ කිරියා විසයෙ පතිට්ඨපෙත්ථා, වාහයති භාරං දෙවදත්තෙනෙත්තාත්ර හි දෙවදත්තො පඤ්ඤවා පුරිසො නියන්තාරමන්තරෙතෙව භාරං වහතීත්තානියන්තුකො කත්තා, වාහයති භාරං බලීබද්දෙ ඉච්චත්ර තු බලීබද්දා නියන්තා රමන්තරෙන න වහන්තීති සනියන්තුකා.

“හික්ඛිස්සාහිංසාය”න්ති ගණසුත්තස්සායමත්ථො “හක්ඛිස්සාහිංසත්ථස්ස පයොජ්ජෙ කත්තරි දුතියා න භවතී”ති, අථ කථමෙත්ථ හිංසත්ථතා හක්ඛිස්ස හිංසා හි වෙනනාවති සම්භවති, න වෙන්ථස්සස්සං වෙනනාවන්තන්ති ආහ- ‘සබ්බෙ’ඉච්චාදි, සබ්බෙති රුක්ඛාදයො, භාවා පදත්ථා, ඉදානි සබ්බදස්සනානුකූලහිංසත්ථතමුපදස්සෙතුමාහ-‘යදිවෙ’ච්චාදි, නනු බුද්ධවචන නිස්සිතමිදං බ්‍යාකරණං, තථා සති සම්මතමෙවෙ-ත්ථො-පදස්සෙත්ථා ගන්තබ්බං කිත්තාමාඤ්ඤදස්සනොපගාතාධිරොනාති තුණ්හි භොති නික්කාරණිස්සා [නික්කම්මිස්සා (පොත්ථකෙ)] භවතො-පායොති විඤ්ඤායති, පරත්ථානුබද්ධකිච්ඡං පන මහාපුඤ්ඤපඤ්ඤා න කිඤ්චි විය මඤ්ඤන්ති, භොති (හි) එතෙන පරත්ථො “මතන්තරෙපි සිද්ධි සිස්සානං, තංතං මතඤ්ඤුනො වා කදාපි කරහපි යදිදමචලොකෙය්‍යං තෙ වෙන්ථාවතාරං [වෙන්ථකාරං (පොත්ථකෙ)] ලභෙය්‍යං එතාදිසො ච පඤ්ඤවා පටිලද්ධබුද්ධවචනස්පසාදො’ති තදවතාරෙන ච බුද්ධෙ භගවති කමෙන දළ්භං පසාදං පටිලභෙය්‍ය”න්ති, එවමෙවං තත්ථ තත්ථ තංතංබ්‍යාකරණොදාහරණස්පසඩ්දෙහි තදනුසාරෙනෙව තන්තංපයොජනං වෙදිතබ්බං, න නිරත්ථකකථාපසුතො-යමාවරියොති.

දුභාදීනං තොවමාදො අම්භාකම්පරමගුරුනා
රතනමතිපඤ්චිකාලඬකාරාදිකාරෙන නානාකාරසාරත්ථවෙදවෙදිතු
[වෙදාවෙදිත (පොත්ථකෙ)] මහාපඤ්ඤාපාටවානං පඤ්ඤවන්තානං සාම්භා
මහාසාම්භා සම්බුද්ධසාසනරතනවරොපකාරකෙන ‘ඉදමෙත්ථ
විචාරණීයං’ත්තාහිධාය නානාමතන්තරමාකඩ්ඪීය බහුං සම්පවෙදිතමත්ථී,
මයම්පනෙත්ථ ආවරියෙනාධිප්පෙතමත්තමෙවාලම්බ අත්ථම්ප කාසයිස්සාම.
සත්තාප්‍යනෙකදස්සනහෙදෙ සිට්ඨස්පයොගානුසාරෙන යත්ථ
පධානෙකම්මනිත්තාදිස්පභූතයොදිස්සන්ති, යත්‍ර ත්වස්පධානෙත්තාදී,
යත්‍රොභයත්‍රපි, තංසබ්බමිභ භස්සකාරාද්‍යානුමතක්කමෙන පටිපාදයමාහ-
දුභාදීන’මිච්චාදි, එත්ථාදිසද්දො පකාරවාචී, තෙන යාවිස්පභූතයො ගය්හන්ති,
කම්මද්වයයුත්තානන්ති නිද්ධාරණෙ ඡට්ඨී, තෙන කම්මද්වයයුත්තානං මජ්ඣික
දුභාදීනමස්පධානෙපි ගවාදො කම්මෙ ත්‍යාදිස්පභූතයොති යොජනා.
ඉච්චාදිතිආදිසද්දෙන ‘අවරුන්ධති වජං ගාවං අවරුන්ධියතෙ වජං

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

ගො'ඉච්චාදීනං පරිග්ගහො, ගමනාද්‍යත්ථාන මිත්‍යාදිසද්දෙන බොධන්ථාදීනං ගහණං. ගමීයතෙ ගාමො දෙවදත්තන්ති එත්ථ කථං පයොජ්ජත්තසම්භවොති ආහ-‘පුරිසෙ’ච්චාදි, යජ්ජපි ගාමො තුණ්හි හොති නිබ්‍යාපාරත්තා පුරිසොව තු ගමනකිරියං නිජ්ථාදෙනි, තථාපි පුරිසස්ස ගමනකිරියාය යංඵලජ්ජත්තිලක්ඛණං, තමුහින්තමිපි ගාමපුරිසානං සමානන්ති පුරිස කිරියාතුලාඵලත්තා ගාමොපි ගමනකිරියාය කත්තුබ්‍යපදෙසෙ කාරණං භවතීති අධිජ්ජායො, තථාහි ගාමං ගච්ඡන්තො කොචි ගාමෙ ආසන්නෙ සති වදති ‘ආගතො ගාමො පත්තො ගාමො’ති, අතොඤ්ඤෙසන්ති යෙ කම්මද්වයයුත්තා දුභාදයො ගමනාද්‍යත්ථාවොදාහටා, එතෙහි අඤ්ඤෙසං, පධානෙ කම්මෙහි අජාදිමිහි පධානෙ කම්මෙ, පධානත්තම්පන අජාදීනං කිරියාය පයොජනත්තා, අජාද්‍යත්ථා භ්‍යානසනකිරියාරභ්‍යතෙ. අයම්පනෙත්ථ සඬගහො-

‘දුහි යාචි රුධි පුච්ඡි, හික්ඛි ටි බ්‍රුචි සාසි ව;
ඡී දණ්ඩි පත්ථි මන්ථි ව, ධාතු හොන්ති දුභාදයො.

ගත්‍යාදිසුත්තපට්ඨිකා, ගත්‍යාද්‍යත්ථා භවන්ති තෙ;
නිවහහරකසාව, නිවහාදි භවන්ති තෙ.

ද්විකම්මකෙසු වෙතෙසු, අජ්ජධානෙ දුභාදීනං;
ත්‍යාදිජ්ජහුතයො හොන්ති, පධානෙ නිවහාදීනං;
උභයත්ථ පයොගානු, සාරා ගත්‍යත්ථාදීනං’ති.

පයොගො පන සම්බන්ධවිත්තායමිහ ව චුත්තානුසාරෙන සබ්බථා විඤ්ඤෙය්‍යා.

7. ධ්‍යාදි

පුබ්බෙ කිරියානිස්සයෙන [කාරකනිස්සයෙන (පොත්ථකෙ)] දුතියාය විහිතත්තා ආහ ‘ඉදානි’ච්චාදි, ධිසද්දස්ස අත්ථජ්ජධාන නිද්දෙසෙන වා ආදිසද්දෙන වා ‘හා දෙවදත්ත’න්තිපි හොති, හා දෙවදත්තදුක්ඛන්ති තු දුක්ඛෙන යොගා දෙවදත්තෙන න යුත්තො හොතීති පට්ඨාචාමන්තණං. නනුව අන්තරාසද්දෙන යොගෙ යථාරාජගහනාලන්දාහි දුතියා [(තථා)] අන්තරා ව රාජගහං අන්තරා ව නා ලන්ද(න්ති තථා) අන්තරාමග්ගෙති එත්ථ මග්ගතොපි [අන්තරාමග්ගතොපි] කස්මා න දුතියාති තෙනායොගා, යෙසඤ්චි තංමජ්ඣං තෙ තෙන යුජ්ජන්තීති තෙහියෙව දුතියා, අථවාබ්භුපගතෙපි තංයොගෙ තංසම්බන්ධියෙව මග්ගොති මුඛ්‍යත්තා තතො [සබ්බස්ස (පොත්ථකෙ)] න දුතියා, අනුභි ඡට්ඨියෙව පජ්ජොති අන්තරා තඤ්ච මඤ්ච කමණ්ඩලුග්ගි, තච මම මජ්ඣෙ කමණ්ඩලුත්‍යත්ථො, අථ කමණ්ඩලුසද්දතො දුතියා කස්මා න භවති සතිප්‍යන්තරෙන යොගෙ තස්ස පධානත්තා, තථාහි කමණ්ඩලුතො සකත්ථා

පවත්ති, තුම්භම්භානන්තු පරත්ථා-කමණ්ඩලුවිසෙසනත්තෙන තෙසං පවත්තත්තා, තත්ත කමණ්ඩලුනො සකත්ථෙ වත්තමානත්තා පධානත්තෙනාවත්තා පාටිපදිකතො අච්චුතත්තා පරත්තා පඨමෙව භවතීති ජීනින්දබුද්ධිත්තාස. නින්දාදි ලක්ඛණස්ස සම්බන්ධස්ස සබ්භාවා සබ්බත්ථ සම්බන්ධජට්ඨියා සම්පත්තායං වචනං, ආකතිගණො-යං.

8. ලක්ඛණ

ලක්ඛණාදීස්වත්ථෙසුති නාමස්සා [කස්සා (පොත්ථකෙ)] යමත්ථනිද්දෙසොති ආහ ‘අභිනායො යුත්තො’ව්වාදි, තෙනාති අභිනා යුත්තස්සාත්ථනිද්දෙස කාරණෙන, ලක්ඛණසද්දෙන හෙතු වත්තුමිච්ඡිතොති ආහ-‘තත්ථෙ’ව්වාදි, දුට්ඨො හෙතු, චුත්තඤ්ඤි සුබ්බොධාලඬිකාරෙ “ජනකො ඤාපකො චෙති, දුට්ඨො හෙතවො සියු”න්ති (252), සමුපලක්ඛයතීති සමුපලක්ඛණං, සඬකෙතමත්තං ඤාපකං, න තු ජනකං, සඬකෙතොපි ලක්ඛණමුච්චතෙ ලක්ඛියතෙ කාරියමානෙනාති කත්වා, ජනකස්සාප්පත්ත ලක්ඛණත්තෙන ගහණෙ පයොජනං “අනුනා” (2-10) ඉච්චත්ත දට්ඨබ්බං. කඤ්චිපකාරන්ති ඉමිනා ඉත්ථංසද්දස්ස අත්ථං වදති. පත්තොති ඉමිනා භූතසද්දස්ස, එත්ථ හි භූධාතු පත්තියං වත්තතෙ, රුක්ඛොලක්ඛණන්ති රුක්ඛො ඤාපකහෙතුති අත්ථො... රුක්ඛෙන විජ්ජයා ඤාපියමානත්තා, ආවරියජීනින්දබුද්ධි පන අඤ්ඤා වණ්ණයති, තස්සෙදං මතං-

ක්‍රියාය ජොතකො නායං, සම්බන්ධස්ස න වාවකො;
නාපි ක්‍රියන්තරාපෙක්ඛි, සම්බන්ධස්ස තු හෙදකොති.

අයමෙත්ථ අත්ථො “අයමහි අභිනන්දතිත්තාදීසු විය කිරියාය ජොතකො න හොති, ඡට්ඨි විය සම්බන්ධස්ස වාවකො න හොති, නික්කොසම්ඛිත්තත්ත ගමනකිරියාපෙක්ඛි නිසද්දො විය නාපි කිරියන්තරා පෙක්ඛි, කිඤ්චරහි සම්බන්ධස්ස තු හෙදකො විසෙසකො භවති”ති තමුපදස්සෙතුමාහ-‘අඤ්ඤ ක්චි’ව්වාදි, එත්ථ ඉතිසද්දො නිදස්සනෙ, රුක්ඛමිපත්වා විජ්ජොතතෙ ඉතිඵලං පත්තිකිරියාය පත්වාතිචුත්තරුක්ඛපාපනකිරියාය ජනිතොති අත්ථො, තථාහි රුක්ඛස්ස විජ්ජයා පාපනාභාවෙ විජ්ජයා ලක්ඛියාය තල්ලණස්ස ව රුක්ඛස්ස යො ලක්ඛියලක්ඛණභාවො සම්බන්ධො, සො කෙන සම්පාදිතො භවෙය්‍ය, තත්ත සම්බන්ධෙ අභිනා ජොතියමානෙ රුක්ඛස්ස ලක්ඛණචුත්තිතා කථං ජොතියතීති ආහ-‘ලක්ඛණත්ථොව විසයභාවෙනා’ති, තථාවෙනාදිනා තස්මිං පක්ඛෙ සම්භාවිතං දොසමුබ්භාවයති, තත්තාය මිච්චාදිනා යථාචුත්තදොසපරිහාරාය පරෙහෙවාහිධියමානම්පරිහාරමාහ, පරිහාරොපදස්සනෙනාස්සාපි පක්ඛස්සාදුට්ඨිතාඛ්‍යාපනෙනෙසොපි පක්ඛො-බ්භූපගතොත්තාවසෙයො, අත්තොයෙචුපරි යථාචුත්ත පක්ඛනිස්සයෙනෙව ඛ්‍යාඛ්‍යායතෙ, දෙවදත්තස්ස සාධුත්තසඬිඛාතඉත්ථම්පකාරජපත්තියා

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

විසයභාවෙනාවට්ඨිකා මාතා තත්ථ වත්තති නාමාති ආහ-‘මාතුයා’තිආදි, මාතා ව ඉත්ථම්භුතෙ පවත්තා විසය භාවෙන දෙවදත්තො ව තත්ථ විසයිභාවෙන, තෙසඤ්ච විසයවිසයිභාවලක්ඛණො සම්බන්ධො ඉත්ථම්පත්තිලක්ඛණාය කිරියාය ජාතො, සො මාතුසම්බන්ධො හොති කාරණවසෙන, සොවාතිනා ජොතියතීති මාතු තෙනාහිනා යොගොති ආහ-‘ය්වාය’ව්වාදි, මාතුසම්බන්ධොඉති යොජනා, ඉත්ථම්පත්තියාති ඉත්ථම්පත්තිලක්ඛණාය කිරියාය කරණභුතාය, එවං මඤ්ඤතෙ “කිඤ්චාපි සො සම්බන්ධො දෙවදත්තෙනාපාවිනාභාවීති තස්ස සොහිනා ජොතියතෙ, තථාපි මාතුසම්බන්ධොහිනා ජොතියතීති ‘මාතු තෙන යොගො’ති ව (වුච්චති)... සද්දසත්තියා තග්ගතායෙව දුතියාය උභයගතස්සාපි සම්බන්ධස්ස ජොතනතො”ති රුක්ඛො රුක්ඛො තිට්ඨතීති සම්බන්ධො, යිතිමපට්ඨවාති යිතින්තිස්සාය එසං රුක්ඛානං යො ව සම්බන්ධොති යොජනා, රුක්ඛානන්ති ඉමිනා රුක්ඛා කිරියාය පරෙ සම්බන්ධිනොති ඤාපෙති, යිතිමපට්ඨවාති ඉමිනා පන තිට්ඨතිසද්දවචනියා සාධාරූපා යිතිකිරියා රුක්ඛතො පරෙ සම්බන්ධීති, අවෙනනානං රුක්ඛානමපෙක්ඛාවිරහෙපි ලොකම්පතීතිවසෙන ‘පිපතීසා’දිනං විඤ්ඤායමානත්තා

විඤ්ඤායමානානාපෙක්ඛණකිරියායසාධාරූපාධනලක්ඛණො සම්බන්ධො ජාතොති විඤ්ඤායං, සො ව රුක්ඛසම්බන්ධො-හිනා ජොතියතීති ආහ-‘සො’තිආදි, ද්විබ්බවනෙනෙව ජොතනියාති විච්ඡාත්ථෙ වුත්තිමත්තෙ සතීපි විහත්තියා [විච්ඡත්ථෙ වුත්තිමත්තෙත්තාදිවචනං විචාරරෙතබ්බංවිතත්තියා අබ්බද්දස්සව විච්ඡත්ථෙ වුත්තියා අභාවා, ලක්ඛණත්ථම්භුති හි පකතිවිසෙසනං] ජොතෙත්තමසමත්ථත්තා විච්ඡාය ජොතනාය ද්විබ්බවචනං කත්තබ්බමෙවාති අධිප්පායො.

9. පති

උපාදියමානොති අබ්භුපගම්මමානො, යදි පන උපාදියමානො භාගො, අනුපාදියමානො කථන්ති ආහ-‘යො පනා’තිආදි, තගරකුට්ඨා ගන්ධබ්බවිසෙසා, මමාහජතීති මං ආහජති, මම කොට්ඨාසො හොතීති අධිප්පායො.

10. අනු

නතුලක්ඛණන්ති සච්චකිරියා වුට්ඨියා හෙතු හොති, න තු සඬ්ඛකෙතොති අත්ථො, හෙතුත්තා ලක්ඛණත්තාභාවෙ සච්චකිරියාය කථං ලක්ඛණෙ දුතියාති හෙතුත්තෙපි ලක්ඛණත්තමස්ස සාධෙත්තො සාධම්මපයොගෙනාත්වයමාහ-‘යං සකිම්පි’ව්වාදි, එත්ථ හි ලක්ඛණං සච්ච කිරියාති පටිඤ්ඤා, [පක්ඛො (පොත්ථකෙ)] සකිම්පි නිමිත්තතාය කප්පනත්තාති හෙතු, යං සකිම්පි නිමිත්තතාය කප්පතෙ තම්පි ලක්ඛණං භවති, යථා’අපි භවං කමණ්ඩලපාණං සිස්සමද්දක්ඛි’ති සාධම්මපයොගෙනාත්වයො දට්ඨබ්බො, කප්පතෙති

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා
සමත්ථොති අත්ථො, කමණ්ඩලු පාණ්මිහි අස්සෙති කමණ්ඩලුපාණ්, අපිති
පඤ්භෙ, කදාවි කෙනවි කමණ්ඩලුපාණ්සිස්සො දිට්ඨො සො තමෙව දස්සනං
ලක්ඛණං කත්වා පුච්ඡති ‘අපි’ත්‍යාදිනා, අථ යථා වුත්තෙන හෙතුනොපි
ලක්ඛණත්තමත්තු තථාපි පරච්ඡෙදපටිසෙධෙන හෙතුමිහි තතියා කස්මා න සියාති
වොදයමාහ ‘න න්වෙවමපි’ව්වාදි, පුබ්බච්ඡපටිසෙධෙනාති
අපවාදපුබ්බච්ඡපටිසෙධෙන, තථාහි ඡට්ඨියා පවාදො හොති හෙතුමිහි
තතියාවිධි... සම්බන්ධඡට්ඨියා පත්තාය හෙතුතතියාවිධානතො
උපපදවිභත්තිවිධිපි ඡට්ඨියාපවාදො...
සම්බන්ධවිසෙසාහිඛ්‍යත්තිහෙතුනොපපදෙන යොගෙ තස්මිංයෙව සම්බන්ධෙ
විධානතො, තත්ථ හෙතුතතියාවකාසො ‘ධනෙන කුල’න්ති,
උපපදවිභත්තිතාවකාසො ‘රුක්ඛමනුච්ඡ්ඡොතතෙ’ති, සච්චකිරියමනු පාවස්සිති
තු හෙතුමිහි ලක්ඛණ-පවාදච්ඡපටිසෙධෙ සති පුබ්බච්ඡපටිසෙධෙන දුතියා
භවති.

11. සහ

සහත්ථෙ-නුනො වත්තනෙ පබ්බතෙන යොගො කථන්ති
ආහ ‘පබ්බතෙන’ව්වාදි.

12. භීනෙ

විසයභාවෙනාතිආදිනා භීනත්ථෙති විසයසත්තමිත්තමාහ,
විජානනජ්ජකාරමාහ-‘භීනෙ’ව්වාදි, තෙනාති අනුනා, කථං තෙන යුත්තත්තං
උක්කට්ඨස්සාති භීනුක්කට්ඨසම්බන්ධමුඛෙන විභාවෙන්තො’ත්තථා’තිආදිමාහ,
තත්ථාති භීනෙව්වාදිනා වුත්තෙ තස්මිං, යතොති උක්කට්ඨසාරිපුත්තාදිකො,
භීනොති පඤ්ඤවත්තාදි(තො නික්කට්ඨො, සො සාරිපුත්තාදිකො උක්කට්ඨො)
භීනත්ථවිසයො ජායතෙ... තබ්බිසයෙ තස්ස උක්කට්ඨතා පත්තිතො,
භීනුක්කට්ඨසම්බන්ධො පන අතිසායනාදිකාය කායවි කිරියාය කතොති
දට්ඨබ්බං.

14. සත්ත

කිත්තං ආධිකාසිව්වාහ- ‘අධිකාධිකීසම්බන්ධො’ති, අධිකො අස්ස අත්ථීති
අධිකී=බාරී, අථාධිකීවිනිමුත්තෙ අධිකාධිකීසම්බන්ධො කථමවසියතෙ
නභ්‍යත්‍රාධිකී කොපි සුයතිව්වාහ-‘නවිනෙ’ව්වාදි, ඉති සද්දො හෙතුමිහි
යථාවුත්තසම්බන්ධසාධනො, තදොපසද්දෙනයොගොති තදා
උපසද්දෙනාධිකිනොයොගොති අත්ථො. ද්විට්ඨත්තා සම්බන්ධස්ස
අධිකස්සාප්‍රපසද්දෙන යොගා තතොපි කස්මා න සත්තමිත්තාහ-
‘අධිකමිභාත්වි’ව්වාදි, යථා එකායෙව විභත්තියා උභයගතස්සාපි සම්බන්ධස්ස
ජොතිතත්තා විජ්ජුසඬ්ඛාතලක්ඛියා සත්තමාහාවො, එවමිධා පිති පුබ්බෙ

චුත්තසමාධිමතිදිසත්තො ආහ-‘ලක්ඛිතා විය සත්තමා භාවො’ති, ‘‘මාණිකා චතුරොදොණා, බාරිත්ථි චතුමාණිකා’’.

15. සාමි

කිත්තං සාමිත්තමිච්චාහ-‘සස්සාමිසම්බන්ධො’ති, කාය කිරියාය ජනිතොති ආහ-‘පරිපාලනාදිකිරියාය ජනිතො’ති, තඤ්චාති සාමිත්තාපෙක්ඛො නපුංසකනිද්දෙසො, සම්බන්ධස්සානෙකවිධත්තා ආහ-‘සම්බන්ධ සම්බන්ධො’ති, ආබ්‍යායතෙතීමස්ස අත්ථො විධියතෙ ඤාපියතෙති, දිට්ඨන්තො-පනීතොත්ථො සුඛෙන පටිපත්තුං සක්කාති පසිද්ධමනුවදියමානමජ්ජපසිද්ධඤ්ච විධියමානං දිට්ඨන්තමාහ-‘යථා යො කුණ්ඩලී සො දෙවදත්තො’ති, කුණ්ඩලිත්තමිපසිද්ධං, දෙවදත්තත්තමජ්ජපසිද්ධමිච්චාහ-‘කුණ්ඩලිත්තානුවාදෙන’ච්චාදි. යථෙවොහයාධිට්ඨානත්තෙප්පුපසජ්ජනතොව ඡට්ඨි ‘රඤ්ඤො පුරිසො’ති, න විසෙස්සතො ‘පුරිසස්ස රාජා’ති, තථා සම්බන්ධාභිබ්‍යඤ්ජනකෙනාධිනා යොගෙපි විසෙසනතොව භවති, නාඤ්ඤතොති ආහ-‘තත්ථා’තිආදි. බ්‍යතිරෙකමාපාදියතීති කාරකජක්කතො බ්‍යතිරිත්තත්තා සම්බන්ධො බ්‍යතිරෙකො තං ආපාදියති පාපියතීති අත්ථො, උභයතොති සංතො සාමිතො ච, අධිබ්‍රහ්මදත්තෙ පඤ්චාලාති බ්‍රහ්මදත්තස්ස පඤ්චාලා සත්තකා [සාමිතො (පොත්ථකෙ)] ති අත්ථො, සත්තකා [සාමිතො (පොත්ථකෙ)] හි පඤ්චාලා, න සාමි [නසං (පොත්ථකෙ)], අධිපඤ්චාලෙසු බ්‍රහ්මදත්තොති පඤ්චාලානං බ්‍රහ්මදත්තො සාමිත්තත්ථො.

16. කත්තු

කිං ලක්ඛණො-යං කත්තාඉච්චාහ-‘කත්තරි’ච්චාදි, ගච්ඡති දෙවදත්තොච්චාදො කත්තරි පතිට්ඨිතං, පච්චෙය්‍යාදනං දෙවදත්තොච්චාදො කම්මෙ පතිට්ඨිතං කිරියං කරොතීති සම්බන්ධො, කරොතීති ච ඉමිනා අත්ථත්ථ බ්‍යපදෙසොව සිද්ධො-යං කත්තු වොහාරොති ඤාපෙති, කෙනචි පයුජ්ජමානොපි සකෙ කම්මෙ සයමෙව පධානත්තමනුභවතීති‘පයුත්තො වා පධානභාවෙනා’ති චුත්තං හොති චෙත්ථ-

පධානතාය යො කත්තු, කම්මට්ඨං කුරුතෙ ක්‍රියං;
සා කත්තා නාමජ්ජයුත්තො, පයුත්තො වාත්තයං ද්විධාති.

තත්ථ පුරිසෙන කතන්ති අජ්ජයුත්තො, පුරිසෙන කරොති දෙවදත්තොති පයුත්තො, නනු කිරියා-යමබ්‍යවධානෙන කරණාධිකරණෙ භෙව සාධ්‍යතෙ කත්තාරා තු දුරට්ඨෙන, තථාසති කථමනෙකසාධනසාධනීයං කිරියං කත්තාව කරොති මුඛ්‍යභාවෙනාපරෙත්ථමුඛ්‍යභාවෙනාති වුව්චනෙ-

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටීකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

කත්තුතොඤ්ඤසමුඛ්භූතා, විවිත්තාලොචනාදිනා [වව්චෙකෙව දස්සනාති වාකාපදියෙ, පව්චෙකෙව කාරකන්ථරාමභාවෙදිස්සහෙ කත්තරික්ඛියා අත්ථි භවති විජ්ජතිව්වාදො තිතට්ඨා, තතියපාඨානංපාත 100, නංපාත 243];

දුරාදප්පපකාරිත්තෙ, කත්තු වාත්තජ්ජධානතා.

අයමෙත්ථ අත්ථො “කත්තුතො සකාසා අඤ්ඤසං කරණාදීනං උඛ්භූතා සම්භවෙනව, තථාහි පසිද්ධකරණසභාවොපි ඵරසු කත්තායත්තචුත්තිතායාධිකරණමිහ වති‘ඵරසුමිහි යපෙත්වා ඡින්දතී’ති, විවිත්තස්ස කරණාදීහි පුථඛ්භූතස්ස, කත්තුතො කිරියාය ආලොචනෙන දස්සනෙන ව ‘දෙවදත්තො අත්ථි භවති විජ්ජතී’ති [වුථඛ්භූතස්සානෙන ආලොචනෙන දස්සනෙනව කත්තුතොදෙවදත්තෙනදෙවදත්තං භවති විජ්ජතීති (පොත්ථකෙ)], ආදිසද්දෙන කරණාදීනො (තදධීන) පවත්තිආදීනං ගහණං, ඉමිනා කාරණෙන දුරතො උපකාරිත්තෙපි කත්තුයෙව සජ්ජධානතා සියා”ති, පුනපි-

ථාලාදීනන්තු කත්තුත්තං, හොතෙවාචෙතනානපි;
යතො සද්දස්ස චුත්තත්ථෙ, මිච්ඡාභ්‍යාසෙන-නාදිනා.

අයමෙත්ථ අත්ථො “අචෙතනානම්පි ථාලීඅසිආදීනං කත්තුත්තමිභවති යථාවණ්ණිතසජ්ජධානත්තනිමිත්තාභාවෙපි, කස්මාති වෙ යතො කාරණා අත්ථෙ අත්තනො අභිධෙය්‍යසද්දස්ස චුත්ති පටිපත්ති අනාදිනා මිච්ඡාභ්‍යාසෙනභවති තස්මා ථාලාදීනන්තිආදි පකතං, කිං චුත්තං හොති “අඤ්ඤථා සද්දත්ථො, අඤ්ඤථා සභාවත්ථො, න හි සද්දො බාහො වත්ථුමිහි බ්‍යාපාරමාපජ්ජති, තථාහි—

අඤ්ඤථෙ වාග්ගි සංසග්ගා, දාහං දඬිඨොති මඤ්ඤති;
අඤ්ඤථා දාහසද්දෙන, දාහත්ථො සම්පතීයතෙ.

බාහාපදත්ථස්ස සභාවො විය හුත්වා මිච්ඡාභ්‍යාසෙන අනාදිනා පන පවත්තෙන බාහො වත්ථුති අවිජ්ජමානෙන කරණභූතෙන ථාලාදීනං කත්තුත්තං හොතී”ති. අථ ව පන—

වත්තිච්ඡාදො පවත්තෙහි, සජ්ජධානත්ත හෙතුහි;
කත්තුධම්මෙහි චුත්තෙහි, කත්තා සද්දාව ඤායතෙ.
ඵකස්සාමුඛ්‍යවත්ථාහි, හෙදෙන පරිකප්පනෙ;
කම්මත්තං කරණත්තඤ්ච, කත්තුත්තං වොපජායතෙ.

වුත්තෙහිති ‘කත්තුතොඤ්ඤෙසමුබ්භුතා’විවාදිනා, සද්දාචාති සද්දෙ තෙධම්මා භොන්තු වා මා වා කත්තුසම්බන්ධියථාවුත්තධම්මවචනිච්ඡාය සද්දතොව කත්තා පතීයතෙ, නියමෙන න වත්ථුතොති අත්ථො, අමුඛ්‍යා වත්ථාහිති බුද්ධියා තදාකාරතාය පරිණාමාවත්ථාහි, භන්ත්‍යත්ත නාවත්තානන්ති එකස්සෙවාත්තතො කම්මත්තාදි ජායතෙ, අතොයෙචචන්තමස්න්තොපි අඬිකුරො ජනනකිරියාය කත්තා භවති ‘අඬිකුරො ජායතෙ’ති, වුත්තං හි—

පුරාසඤ්ජනිතො [පුරාසඤ්ජාතිතො] භාවා, බුද්ධියවත්ථාති බන්ධනො;

අවසිට්ඨො සතාඤ්ඤෙන, කත්තා භවති ජාතියාඉති.

සතා අඤ්ඤෙන දෙවදත්තාදිනා.

කිත්තං කරණං නාමාති ආහ-‘යො පනා’තිආදි, යොති යො පදත්ථො, ඉමිනා ඉදං දීපෙති ‘‘කරණඛ්‍යපදෙසාය සුත්තන්තරාභාවෙපි කරොත්‍යනෙනෙති කරණන්ත්‍යන්වත්ථතො පසිද්ධො-යං කරණවොභාරො’’ති, අත්‍රෙදං පටිභානං—

යං වත්තුම්චිඡිතං කත්තු, ක්‍රියායච්චන්තසාධනං;
කරණන්තං ද්විධා භොති, බාහ්‍යබ්‍හන්තරහෙදතොති.

තත්ථ යංවත්තුම්චිඡිතංත්‍යාදිනා ඉදං දස්සෙති-‘‘න වත්ථුතො කිඤ්චි කරණං නාම අත්ථී, වචනිච්ඡාවසෙන පන පසිද්ධකරණානම්පි ඵරසුආදිනං ‘ඵරසු ඡින්දති, ඵරසුම්හි ඡින්දති’ති කත්තුඅධිකරණත්තස්සපි, පසිද්ධාධිකරණානම්පි තදනුත්තාදිවිසෙසසම්භවෙ ථාල්‍යා පවතී’ති කරණත්තස්සපි දස්සනතො වචනිච්ඡාතොයෙව කරණං කාරකං විඤ්ඤායා’’න්ති, තඤ්ච දුට්ඨන්ති ආහ- ‘ද්විධා භොති’තිආදි, තත්ථ අසිනා ඡින්දතීති බාහ්‍යං, වක්ඛුනා පස්සතීත්‍යබ්‍හන්තරං. කිරියානිමිත්තත්තා කාරකන්ති ඉමිනා කාරකසද්දස්ස නිමිත්තපරියායත්තමාහ. පකති යාහිරුපොච්චාදො කිරියායාච්ඡ්ඡමානත්තා සම්බන්ධමත්තං විඤ්ඤායතීති සම්බන්ධලක්ඛණා ඡට්ඨි සියා, සමෙන ධාවතීත්‍යාදො තු කිරියාය විඡ්ජමානත්තෙපි කම්මත්තං වත්තුම්චිඡිතන්ති දුතියා සියා, සමං ධාවති විසමං ධාවතීත්‍යත්ථො, තථා ද්විදොෂෙනාති ද්වෙදොෂෙ කිණාතීත්‍යත්ථො, පඤ්චකෙනාති පඤ්ච පරිමාණස්ස පඤ්චකො පඤ්චකං වග්ගං කත්වා පසථො කිණාති පඤ්චපඤ්ච කත්වා කිණාතීත්‍යත්ථොති වාත්තිකකාරොන ‘තතියා විධානායොපසඬ්ඛ්‍යානං’කතං, තං දස්සෙතුමාහ- ‘පකතිආදිහී’තිආදි, යත්ථෙසංකරණභාවොති යස්සං කිරියායමෙ සම්පකත්‍යාදිනං කරණත්තං, තං කිරියං කථයතීති සම්බන්ධො, සබ්බස්සෙව පදත්ථස්ස සත්තාඛ්‍යහිවාරතො ආහ-‘භූ’ඉච්චාදි, පකතියාහිරුපොති සභාවෙනායමහිරුපො භවති, න තු වත්ථාලඬිකාරාදිනෙත්‍යත්ථො, කරොතිස්ස ගම්මමානත්තෙ පන පකතියාහිරුපො කතොතිආදි, තදා කත්තරියෙව තතියා,

යං යස්මා අඤ්ඤගොත්තො ගොතමො න හොති අතොච ගොතමො භවතීති සම්බන්ධො, නනුව ද්විදොණ පඤ්චකා කයම්පට්ච්ච කම්මභූතා හොත්ති ද්විදොණාදිනා කෙයත්තා තතො කිමුච්චතෙ ‘කයම්පට්ච්ච ද්විදොණපඤ්චකා කරණාති භවත්ති’ත්තා සඬකියාහ-‘තථාහි’ච්චාදි, ඉදං චුත්තං හොති- “ද්විදොණාදිසද්දෙන හි න ගය්භුපගං වත්ථුමුච්චති, තෙහි පන ද්විදොණාද්‍යත්ථං මූලං තාදත්ථියා හිහිතත්ති න චුත්තදොසාවසරො”ති.

17. සහ

යථාක්කමමාගමනකිරියාය ථූලත්තගුණෙන ගොමන්තදබ්බෙන ච සම්බන්ධං දස්සෙතුං ‘තං යථෙ’ච්චාදිමාහ, උදාහරණමත්තං දස්සෙන්නොපි ඉමිනා අධිප්පායෙනාපි දස්සෙතීති චුත්තං ‘සබ්බත්ථෙච වා’තිආදි, පුත්තෙන සභාගතොතිආදීසු ආගමනාදිකිරියම්පට්ච්ච ද්වෙ කත්තාරො පධානාප්පධානවසෙන, තෙසු පධානෙ කාරියසම්පච්චයඤායෙන වා බහුලංචවනෙන වා පධානෙ කත්තරි පච්චයො, ඉතරෙ’කත්තරි තතියා’ත්තොච තතියා සිද්ධා, තතො-යං වචනාරම්භො-නත්ථකොති මඤ්ඤමානොචො දෙනි ‘නන්ථි’ච්චාදිනා, ත්තෙනාහිධියතෙ පිතෙති පධානකත්තා, තුලොපි කිරියාසම්බන්ධෙ පිතාපුත්තානං පිතාත්‍ර පධානං සද්දෙවොදිතත්තා, පුත්තො-ප්පධානමසද්දෙවොදිතත්තා, සද්දබ්‍යාපාරාපෙක්ඛාය හි පධානාප්පධානාය වචත්ථානං, පිතුරෙවාත්‍රාගතාදිසද්දසාමාන්‍යාධිකරණා ආගමනකිරියා සම්බන්ධො සද්දෙනොච්චතෙ, නෙතරස්ස සද්දසත්තිසභාවතො, තථා විධා හි සද්දස්ස සත්ති යතො පිතුරෙවාත්‍ර කිරියා සම්බන්ධං සක්කොති පටිපාදෙතුං, න පුත්තස්ස, එවඤ්චාගතොච්චාදො එකච්චනමුපප්පතෙ, අඤ්ඤථා හි බහුවචනං සියා, ‘පිතා පුත්තා ආගතා’ති. (යදි) චුත්තනායෙන තතියා සිද්ධා ‘සිද්ධෙ සත්‍යාරම්භො නියමාය වා විකප්පාය වා’ න චෙත්ථ නියමො, නාපි විකප්පො, තතො කිමනෙන යොගෙනා ත්‍යාසයෙනාහ-‘අප්පධානෙයෙව’ච්චාදි. නයිදමෙවම්ච්චාදි පරිහාරො. සහභාවමත්තං වත්තුම්ච්චං වාති යොජනා, සාමත්ථියාති හෙදාධිට්ඨානත්තා සහත්ථයොගස්ස පුත්තස්සාපි කිරියාහිසම්බන්ධො විඤ්ඤායති කථමඤ්ඤථා සහත්ථයොගො සියාති ඉමිනා අත්ථ බලෙන. අත්ථග්ගහණත්ති සුත්තෙ “සහත්ථෙතෙ”ති අත්ථග්ගහණං. පරියායත්ථත්ති පරිතො අයන්ති අචගච්ඡන්ති අත්ථමනෙනෙති පරියායො අත්ථො පයොජනං යස්සාති විග්ගහො, එත්ථ ච පරියායත්ථමෙවාති නාවධාරණං, අතොයෙව විනාපි සහසද්දප්පයොගං තප්පරියායප්පයොගං වා සහත්ථෙත යොගෙ විධානතො අසත්‍යපි සහාදිසද්දප්පයොගෙ යත්ථ තදත්ථො ගම්‍යතෙ තත්ථාපි භවත්තොච තතියා... ගම්‍යමානෙන සහත්ථෙත යොගා, යථා “සාදි සානෙන”ති. (3-1) සහ පරියායෙනාති සහසද්දස්ස පරියායතො. විසෙසානුපාදානතොති “සහයුත්තෙ-ප්පධානෙ”ති (2-3-19) පාණිනීය සුත්තෙ විය අප්පධානෙති විසෙසස්සානුපාදානතො.

18. ලක්ඛණේ

ලක්ඛියත්‍යානෙනාති ලක්ඛණං සඬකෙනො, කිත්තං කමණ්ඩලුප්පභුති,
අත්ථෙ කාරියස්සාසම්භවා තංවාචිහි විහත්තීති මඤ්ඤමානෙන යංවිවරණං කතං
‘ලක්ඛණේ වත්තමානතො’ති, තමුල්ලඬ්භියාත්ථං වදති ‘යො අත්ථො’ඉච්චාදි,
වත්තමානතොති විඤ්ඤායති... නාමස්මා පච්චයවිධානප්ප සඬගතො,
උපාත්තොති ගහිතො. කඤ්චිප්පණරමාපන්නස්ස ලක්ඛණේ තතියා යථා සියා
‘රුක්ඛම්පති විජ්ජොතන’මිච්චත්‍ර ලක්ඛණමත්තෙ මා හවිති පාණිනියෙහි
‘‘ඉත්ථම්භුතලක්ඛණේ’’ති (2-3-21) ඉත්ථම්භුතග්ගහණං කතං, තම්මනසි
නිධාය වොදයමාහ-‘නත්ථි’ච්චාදි, ඉත්ථම්භුතස්ස ලක්ඛණන්ති ඡට්ඨිසමාසො,
ආපන්නස්සාති භූතස්ස, සාමඤ්ඤස්ස හෙදකො විසෙසො පකාරො වූච්චතෙ,
තථාහි ‘තිදණ්ඩකෙන පරිබ්බාජකමද්දක්ඛි’ති මනුස්සත්තසාමඤ්ඤස්ස
පරිබ්බාජකත්තම්පකාරො, තම්පරිබ්බාජකො පත්තො, තස්ස තිදණ්ඩකං
ලක්ඛණං. උපලක්ඛණත්තෙති ඉමිනා ඉත්ථම්භුතස්ස ලක්ඛණත්තාභාවමාහ,
උපලක්ඛණන්ති සඬකෙනො. නයිදමත්ථිච්චාදි පරිභාරො, රුක්ඛම්පති
විජ්ජොතනන්ති එත්ථ කස්සචි ඉත්ථම්භුතස්සාභාවා ඉත්ථම්භුතග්ගහණේ
පයොජනං න දිස්සති තන්තිවත්තනතො, රුක්ඛම්පති විජ්ජොතතෙති එත්ථතු
ඉත්ථම්භුතස්ස විජ්ජුසඬ්ඛාතස්ස අත්ථස්ස සබ්භාවා තතියාප්පත්තියං
තංතිවත්තියා යථාචුත්තං ඤායමන්තරෙන නාඤ්ඤං කිඤ්චි පටිසරණමත්ථිති
සඤ්ඤාපයමාහ-‘අවස්ස’මිච්චාදි, අඤ්ඤථාති එවමනබ්භූපගම්ම
‘ඉත්ථම්භුතලක්ඛණේ’ති වචනෙ කරියමානෙ සති, ඉත්ථම්භුතවාදිනො
උත්තරමාසඬ්ඛියාහ-‘නවා’තිආදි, වත්තුන්ති වචනසෙසො, වො-වධාරණේ,
නෙව සක්කාති චුත්තං හොති, දුතියාවිධානසාමත්ථියාති ‘‘පතිපරිහි භාගෙ වා’’ති
(2-9) කස්මා න සක්කාති ආහ-‘අත්ථි’ච්චාදි, අසති හි පයොජනෙ
සාමත්ථියන්ති භාවො. අථ කමණ්ඩලු පාණිමිහි අස්සාති ආදො තතියා කස්මා න
සියා ත්‍යාහ-‘කමණ්ඩලු’ඉච්චාදි, කමණ්ඩලුස්ස සෙතස්ස ව උපලක්ඛණ
භාවෙනානුපාදානතොති සම්බන්ධො, ඉමිනා උපාදාතුනො සවචසි
සතන්තමාහ, විසිට්ඨාවයවාධෙයොනාති පාණි කමණ්ඩලුනා
විසිට්ඨොවයවො, තස්සාධෙයො කමණ්ඩලු තෙනාති අත්ථො. යෙනාඬ්භිගෙන
විකතෙන අඬ්භිගෙන විකාරො ලක්ඛියතෙ තතො තතියා යථාසියාති පරෙහි
‘‘යෙනාඬ්භිගවිකාරො’’ති (2-3-20) ආරද්ධං, තදාහ-‘යෙනෙ’ච්චාදි, තත්ථ
යසද්දෙන විකතාවයවො හෙතුත්තෙන නිද්දිට්ඨො අඬ්භිගසද්දො ව
සමුදායවචනො උපාත්තො තෙනාහ-‘යෙනෙ’ච්චාදි, නනුව කාණාදීනං
නියතගුණිනමහිධායිත්තා අක්ඛිසද්දස්ස පයොගො න යුත්තො
බ්‍යාවත්තියාභාවාති, නෙස දොසො, ලොකියො-යං සද්දස්ස වොභාරො,
ලොකස්ස ව සද්දප්පයොගෙ ගුරුලසුම්පත්‍යදයො නත්ථි, තථාහි ලොකෙන
‘සිසපාති’පි වූච්චතෙ, රුක්ඛො සිසපාතිපි, යස්ස තු තත්ථාදරො, සො-ක්ඛිසද්දං
පයුජ්ජතෙව, අථවා සාමඤ්ඤපක්කමෙ විසෙසො පයොගමරහති, අක්ඛි(නාති)

හි චුත්තෙ සන්දෙහො සියා ‘කිමස්ස වත්තුම්චිජිත්’න්ති තතො කාණොති
 චුච්චතෙ, නාක්ඛිනා නිරූපයති සොභනොති, කිඤ්චරහි කාණොති,
 අක්ඛිකාණමස්සෙත්තාදො කස්මා න සියාති ආසඩ්ඛිය‘කමණ්ඩලු පාණිමිහි
 අස්සා’ත්තායු යො චුත්තො පරිභාරො, ත මෙත්ථොපදිසන්තො ආහ-‘හෙට්ඨා විය
 අප්පසඩ්ගො’ති.

19. හෙතු

කිස්මිඤ්චි එලෙ දිට්ඨසාමත්ථියෙන්ථෙ හෙතු නිරුල්හො. එකතු හි
 දිට්ඨසාමත්ථියෙන්ථො තංයොග්ගතාය කාරිය (ම)කරොන්තොපි හෙතු
 චුච්චතෙ සති සහ කාරිත්තාසති ව විධුරප්පච්චයො පපා(ත) තො, තෙන කාරියස්ස
 බ්‍යහිවාරො, තෙනෙවාහ- ‘අනිප්ථාදයන්තොපි’ති, කාරණෙ තතියායාහාවෙ
 කාරණමාහ- ‘තක්කිරියායොග්ගතාමත්තෙ’ව්වාදි.

21. ගුණ

උපාධි විසෙසනං, පරාඨගභූතෙති පරස්ස ඛන්ධත්තා(දිනො) විධානා
 යාඨගභූතෙ ජළත්තාදිහෙතුමිහිති අත්ථො, ඉමිනා ගුණසද්දො
 යමප්පධානවචනොති වදති, යඤ්චාප්පධානං තම්පරාඨගභූතන්ති ගුණෙතිමස්ස
 ‘පරාඨගභූතෙ’ති අත්ථමාහ, යඤ්චි පරත්ථමුපාදියතෙ තදප්පධානමනු
 වාදරූපෙනොපාදියමානත්තා, යථා ‘ජළත්තා ඛද්ධො, රුක්ඛො යං සීස පත්තා,
 අග්ගි එත්ථ ධුමත්තෙ’ව්වාදි, තෙනෙවාහ-‘පරත්ථරූපාපන්න’න්ති,
 වාචිධානන්ති “විභාසා ගුණ-ථියං”න්ති (2-3-25) එවං විධානං,
 ඉත්ථියන්තිආදිනා පඤ්චමීරූපස්සපි අභිමතභාවං දස්සෙති, තෙනෙවාහ-
 ‘උභයත්ථා’තිආදි, නනු ‘තො පඤ්චම්‍යා’ති (4-95) සුත්තෙන
 තද්ධිතපච්චයන්තස්ස කථං පඤ්චම්‍යන්තතා ත්‍යාසඩ්ඛියාහ-‘පඤ්චමිනිද්දෙසෙ’
 ඉච්චාදි, ඉමිනා සුත්තෙන පඤ්චමියා විනාති යොජනා, වා පඤ්චමියා විධානතො
 තතියාරූපෙනපි භවිතඛිබන්ති වොදනමනසි නිධාය පඤ්චම්‍ය දාහරණයෙව
 කාරණං තතියොදාහරණස්ස ව පධමොදාහරණානුසාරෙනානු
 මත්තඛිබතඤ්චදස්සෙන්නො ආහ ‘පඤ්චම්‍යායෙවි’ව්වාදි, අභාවෙන
 සඩ්ඛාරනිරොධෙනාති තතියන්තරූපාති.

22. ඡට්ඨි

සම්ඛන්ධවචනිච්ඡායෙවෙන්ථ ඡට්ඨි සිද්ධාති ආසඩ්ඛියාහ-‘හෙතුමිහි’ව්වාදි,
 හෙතුමාහ-‘තං යොග්ගතා’ ඉච්චාදි, සද්දසත්තිසාමත්ථියාති
 සද්දසත්තිසඩ්ඛාතාය සාමත්ථියා, තමෙව චුට්ඨයති ‘යත්ථ’ඉච්චාදිනා,
 හෙත්වත්ථවාචකෙහි අන්තරෙන්නාති සම්ඛන්ධො, සමානාධිකරණෙහිති
 හෙත්වත්ථසමානාධිකරණෙහි උදරාදිහි, තප්පොත්තායාති
 හෙත්වත්ථපොත්තායාලන්ති සම්ඛන්ධො, බ්‍යතිරෙකෙන තු හෙත්වත්ථතො

23. සබ්බා

නාමභූතෙහිති සබ්බාදීසු කෙච්චි කෙසඤ්චි යදි නාමානි සියුං තෙහි, අප්පධානභූතෙහිති පියසබ්බාදීහි, කම්පයොජනන්තිආදො පයොජනසද්දො “පයොජනං කාරියහෙතුසු”ති නිසංශ්චුතො හෙතුවවනො.

24. චතු

යස්ස සචෙතනායාචෙතනාය වා කස්සචි, පූජානුග්ගහකාමත්ත මන්තරෙන සම්මාපදානං න සම්භවතීති ආහ-‘පූජා’ ඉච්චාදි, තෙනානි යථාචුත්තෙනත්ථෙත, වාගඬගන්ති දදාතිනො දානකිරියාය කම්මෙන සම්බජ්ඣමානඤ්චාගකාරණං, ඉදානි සම්පදානලක්ඛණං සප්පහෙදමාවිකාතුකාමො ආහ-‘තදිද’ථිච්චාදි, නනිරාකරොතිත්‍ය නිරාකරණං, ආරාධයතීත්‍යාරාධනං, අබ්භනුජානාතීත්‍යබ්භනුඤ්ඤං, තෙසං වසෙන, ඉධ සම්පදානන්තිධා චුත්තං කථිතං, කෙතෙති ආහ-‘රුක්ඛයාවකභික්ඛවො’ති, රුක්ඛාදිකං තං සම්පදානං විභාගෙන දස්සෙතුමාහ-‘තත්ථ හි’ච්චාදි, අප්පකෙසනෙනාරාධනෙන සම්පදානං භවතීති සම්බන්ධො, අනුමතියා අබ්භනුජානෙන, විජ්ජමානෙප්‍යනිරාකරණෙ භික්ඛුතො-ධිකමනුමතන්ත්‍යධිජ්ජායෙනාහ-‘සො’ ඉච්චාදි.

25. තාද

පයොජනපරියායෙ අත්ථසද්දෙ සති ඉදන්ති පයොජනං පරාමට්ඨුං සක්කාති ‘තස්සෙද’න්තිආදි චුත්තං, තසද්දෙනෙත්ථ විකතියාතිසම්බන්ධො, අත්ථසද්දෙන තු පකතියා, අත්ථ කථනමෙතන්ති ඉමිනා වචනිච්ඡාය මෙතිස්සං නත්ථි සමාසොති දීපෙති, විග්ගහෙ වාස්මිම්මස්මායෙව නිපාතනා සමාසො දට්ඨබ්බො,සො විකතිසඬ්ඛාතො අත්ථො, පකතිත්ථඤ්ඤපදත්ථෙතාක්ඛිපියතෙ, තතො තදත්ථසද්දෙනො, කොයං තදත්ථ භාවො ච්චාහ-‘තදත්ථභාවො නාමා’තිආදි, නිමිත්තං යුපාදිවිකති, නිමිත්තිදාරුආදිපකති තසද්දෙනාත්ථසද්දෙන ව ගහිතා, තෙසං සම්බන්ධො තදත්ථසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං තදත්ථභාවො නාමානි අත්ථො, හෙතු හෙතුමන්තභාවලක්ඛණො සම්බන්ධො නාමානි චුත්තං හොති, පධානාවච්ඡෙදගුණස්මාති විධියමානත්තෙන පධානස්ස පුරිසස්ස ආච්ඡෙදකා විසෙසකා ගුණා, යඤ්චි විධියතෙ ඤාපියතෙ තම්පධාන, මිතරමජ්ජපධානමනුවජ්ජමානත්තා, යදා උපාදියතෙති වත්ථා උපාදියමානජ්ජකාරං දිට්ඨන්තෙන චුට්ඨිතුමාහ-‘යථා’ඉච්චාදි, යුපො නිමිත්තං යස්ස දාරුතො තං තථා චුත්තං නාඤ්ඤනිමිත්තන්ති යදා නිමිත්තවච්ඡෙදකත්තෙනුපාදියතෙ තදා නිමිත්තසද්දෙනොව චතුත්ථි සම්බන්ධො,

තතො අඤ්ඤානිමිත්තතො, නිමිත්තනිමිත්තීනං සම්බන්ධස්ස අභිමුඛභාවෙන තත්ථෙව නිමිත්තෙ පවත්තීති සම්බන්ධො, නිමිත්තසද්දතො හෙතුතතියාපි නාසඬිකතියාති සම්බන්ධො, කාරණමාහ-‘නිමිත්ත’ [\[හෙතු\]](#) ඉච්චාදි. උභයත්ථාති යුජාය පාකායාති උභයත්ථ.

පිණ්ඩයමානා කිං සද්දාදිවචනියා පරො සාදුආදිකො යො-ත්ථො සො අඤ්ඤො කත්තා යස්ස සො අඤ්ඤකත්තුකො-හිලාසො, අභිලාසො රුචීති ඉමිනා දිත්‍යාද්‍යානෙකත්ථන්තොපි රුචිසද්දො-හිලාසෙ රුජ්භොව ගස්හතීති වදති, සා රුචි අත්ථො-හිධෙයොයා යෙසං හෙ තදත්ථා, තෙසං සම්බන්ධිතො පිණ්ඩයමානස්ස, ඉමිනා ව කිඤ්චාපි රුචිරයං යස්සුප්පජ්ජනෙයො වා තස්සා ජනකො, තෙසමුභින්නමිපි අත්ථි, තථාපි යස්සුප්පජ්ජනෙ සොව තස්සාධිකරණං, අජනකොපි සො තාය සංසත්තොති තස්සෙව පිණ්ඩයමානස්ස සම්පදානසඤ්ඤා, නතුජනකස්ස තායාසංසත්තස්සාති දීපෙති, ඉධාති ඉමිනා සක්කතෙ උදාහරණානමසමානරූපකං දස්සෙති, ඉමිනා ව උදාහරණානමසමාන රූපත්තමෙව චතුත්ථිවිධානෙ කාරණං, අඤ්ඤා ඡට්ඨියෙව තෙහිපි විධියෙයා කාරණාසම්භවා [\[කාරණසම්භවා\]](#) හි දීපෙති, ඊදිසස්ස පච්චුදාහරණ(ස්ස) භාවෙ කාරණමාහ-‘අනඤ්ඤකත්තු කත්තා-හිලාසස්සා’ති, පරෙසමිදමිපච්චුදාහරණමිභවතු ඉධ කථන්ති ආහ-‘ඉහත්ථි’ච්චාදි, ත්වන්ති අත්තමත්තෙ පටිමායෙව, සම්භවෙ කාරණන්තරමාහ-‘අථවා’තිආදි, නත්ථි අඤ්ඤො කත්තා යස්සා සා අනඤ්ඤකත්තුකා රුචි, භාය රුචියා සම්බන්ධිතො පිණ්ඩයමානස්ස සම්පදානසඤ්ඤං යෙ පන ඉච්ඡන්තීති සම්බන්ධො, යෙ පන ආහු වාතිසම්බන්ධො, උප්පජ්ජනමුප්පත්ති, කස්ස උප්පත්ති, රුචියා, උප්පත්තියා ආධාරො උප්පත්තාධාරො‘දෙවදත්තාය රොචතෙ’ච්චාදො දෙවදත්තාදිං උපලක්ඛෙතීති උප්පත්තාධාරොපලක්ඛණං වචනං, එත්ථ රුචියා උප්පත්තාධාරොපලක්ඛණමෙව වචනන්ති සාවධාරණ මත්ථො දට්ඨබ්බො... සබ්බෙසං වාක්‍යානමවධාරණඵලත්තා, තෙන පිණ්ඩ මානවචනමහිලාසස්ස අඤ්ඤකත්තුකතාසන්දස්සනපරං න භොතීති ඛ්‍යවච්ඡින්නමිභවති, තෙසං කච්චායනස්ස වෙහාපි පසජ්ජතීති සම්බන්ධො, ඉහාපිති ත්වමිති එත්ථාපි, අඤ්ඤාසිද්ධත්තාති අත්ථමත්තෙ පටිමාය එව සිද්ධත්තා, වචනස්සාති උභින්නමිපි චතුත්ථිවිධානවචනස්ස, අතිප්පසඬිගොවාති “කස්ස වා ත්වං ධම්මං රොචෙසී”තිආදො තවාති අනභිමතට්ඨානප්පත්තිව.

ධාරිප්පයොගෙති ධාරිධාතුතො පයොගෙ, උත්තමීණො අධමීණොති ධනිකගහෙතුනං රුජ්භිත්‍යාහ-‘උත්තමීණො ධනසාමී’ති, උත්තමීණමස්සාති උත්තමීණො, ධාරයතීතිමස්සත්ථමාහ-‘වහතී’ති, ධාරිතොති ධාරංධාතුතො. සුත්තන්තරෙත (තං තං) නියමෙන නියමිතානං තෙසංතෙසං සම්පදානසඤ්ඤං විධාය චතුත්ථි විහිතා පරෙහි, තදාහ ‘සිලාස හනුට්ඨාසපාන’මිච්චාදි, සබ්බත්ථ යොගසම්බන්ධෙ ඡට්ඨි, ඤාපෙතුන්ති සිලාසාදිකෙ බොධෙතුං, ඉච්ඡිතොති

අතිමනො. තදත්ථවාචිනඤ්ච ධාතුනං සඬිගභණත්ථං
 ‘කුධදුභිස්සොසුයත්ථාන’න්ති චුත්තං, යම්පති කොපොති ඉමිනා කොපස්ස
 විසයමාහ, යස්සාති ඉමිනා යංකාරකන්ති චුත්තමෙව පරාමසති, යස්සාති
 රාජාදිනො, පුච්ඡති පුච්ඡියතෙ, තෙනෙව වක්ඛති-‘යස්ස සම්බන්ධං සුභාසුභං
 පුච්ඡති නෙමිත්තිකො’ති, යොවානුකුලත්තම්හ ඡතිති ඉමිනා ඉදං දස්සෙති
 ‘පතිපුබ්බකො ආපුබ්බකොව සුභොති අබ්භුපගමෙ පටිජානනෙව වත්තතෙ,
 යදායම්බ්භුපගමො පත්ථනා පුබ්බකො භවති තදා පත්ථනාය කත්තු
 පත්ථයිතුනො චතුත්ථී රූපම්භවති, යදාත්ථපත්ථතම්පි කෙවලමානුකුලොයන
 වත්තමානංදිස්වා දෙයාමබ්භුපගච්ඡන්ති ඉදමිදං වොදස්සාමාති
 [කොපිස්සසාමාති (පොත්ථකෙ)] තදානුකුලොයන පවත්තනසඬ්ඛාතාය කිරියාය
 කත්තුනො චතුත්ථීරූපම්භවති’ති, ඉමිනා ව පාණිනියචුත්තිකාරස්ස
 ඡයාදිවිචස්සමතෙ ඛාහිවාරමාහ, සො හි ‘අබ්භුපගමො නාම පරෙන පත්ථිතස්ස
 භවති තත්ථ පත්ථයිතුයෙව චතුත්ථීරූපම්භවති’ති වදති, පුබ්බස්සාකිරියාය යො
 කත්තාති වෙදවාකොයන විහිතථුතිකකරණ සඬ්ඛාතාය උස්සාහානුජානනතො
 පුබ්බභූතාය කිරියාය යො කත්තා හොතා පොතා ව, සම්බන්ධාපි ‘තස්සා’ති ඉදං
 ‘චතුත්ථීයායදහිමනං රූප’න්තිඉමිනා සම්බන්ධිතබ්බං, ඡට්ඨියා
 සම්බන්ධාපිභාවමාලම්බ එවන්ති අතිදෙසොති ආහ ‘එවන්ති’තිආදි,
 රූපසාමායනො පන තාදත්ථීයත්ථසම්භාවාව යථායොගං තාදත්ථිභ චතුත්ථීපි න
 විරුජ්ඣති, වක්ඛති හි ‘තාදත්ථිභ වචනිවිජායන්තු ‘ඉච්චාදිනා, ඉච්ඡිතො රාජා,
 කම්ම වචනිවිජාති ඉමිනා වචනිවිජාය පධානත්තමාහ... වචනිවිජාහිමුඛත්තා
 සම්බන්ධෙසං කාරකානං, අප්පචුරප්පයොගත්තාති අබ්භුප්පයොගත්තා, හනුතෙ
 අපනායති, උපතිට්ඨතෙ උපට්ඨානං උපගමනං කරොති, පිහයන්ති පත්ථෙන්නි,
 කුජ්ඣ අමරිසං කරොති, දුභනාදයො කොපප්පහවා නානන්තරෙන තෙ
 සම්භවන්තිති දුභාදයොපසුදාහටා ‘ඛාසුප්පතෙ දීඝරස්සා’ති (1-33) රස්සෙ
 අපරජ්ඣාමි, ඉස්සයන්ති නසහන්ති, ආරජ්ඣාමි පුච්ඡිතො නෙමිත්තිකො
 උපපරික්ඛති, හාදත්ථිභං විභාවෙති ‘යස්සෙ’විවාදිනා, පරියා ලොවෙති
 උපපරික්ඛති, කිං ලක්ඛණො-යමනියමොච්චාහ-‘නාවස්ස’මිච්චාදි,
 යාචිතුස්මායෙව [යාචිතුයෙව (පොත්ථකෙ)] ඡට්ඨිති නාවස්සමයන්තියමොති
 අත්ථො, කුතොච්චාහ-‘සම්බන්ධෙ’විවාදි, අඤ්ඤස්මාපිති අයාචිතුතොඅපි,
 ථුතිකරණස්ස කත්තුභූතා හොතාපොතාරො උස්සාහනානුජානනානං කම්මං
 හොතිති ආහ-‘පච්චනුපුබ්බස්ස ගිණාතිස්ස කම්මෙ’ති.
 හොතුපොතුසද්දෙහිවිවාදිනා පොතුසද්දස්සපි ඡට්ඨිරූපං දස්සිතං, චුත්තියන්තු
 ‘හොතු පතිගිණාති’විවෙව පායො දිස්සති,
 හොත්ථෙවමපිත්තාමිහාකමත්‍රොපෙක්ඛා, උස්සාහයතිත්තත්ථෙ ගිණාති
 අන්තොගතණ්ණත්ථො. අනාවාදොති නාවාඅන්තාදිවජ්ජිතෙ. එත්ථ පන තථා
 පටිසෙධාහාවෙපි බහුලාධිකාරතො ‘න තං නාවම්මඤ්ඤෙ නතං
 අන්තම්මඤ්ඤෙ’විවාදි භවති, අත්ථෙව හි බහුලාධිකාරතොවා
 තිස්සසඬ්ඛාහාවො, පයමන්තං රූපන්ති මඤ්ඤමානොති පයමන්තං රූපං,

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

එත්ථව යදා තිණාදිතොපි බිකංසියතෙ තදා නින්දාවගමො, තත්ථ ව නියොගතොව නඤ්ජයොගො ඤාථානුප පත්තියාති සප්පට්ඨෙසධම්මදාහටං ‘න මඤ්ඤමානො’ති, අවධිම්භියෙව පඤ්චමීතිණාති, නඤ්ජයොගෙව නියොගතො නින්දාවගමා තිණන්ති කම්මෙයෙව දුතියා, අථවා සතීපි නින්දාවගමෙ වචනිච්ඡාතො සච්ඡයෙයෙව දුතියා, සම්මුතිජ්ජයොගෙති සම්මුතිසද්දස්ස පයොගෙ, චතුත්ථිං ඉච්ඡන්තීති මත්තායාති එත්ථ චතුත්ථිං ඉච්ඡන්ති, පුන රුත්තත්තෙ කාරණමාහ-‘අථ සොතිච්ඡ්ජමානත්තා’ති, වණ්ඩස්ස කුක්කුරස්සාතිආදිසුත්තෙ “අථ සො”ති පාඨස්ස විජ්ජමානත්තා ‘භියොයාසො මත්තායා’ති එත්ථ සොකාරො පුනරුත්තොති අධිජ්ජායො, වග්ගහණෙනාති “සිලාසහනු...පෙ.... සත්තමාත්ථෙසුවා”ති සුත්තෙ වග්ගහණෙන, චතුත්ථිභිමතාති “නමො යොගාදිස්වපිවා”ති සුත්තෙන.

26. පඤ්ච

අවධියතෙ විසිලිස්සතෙ එතස්මාත්තාවධි, අවපුබ්බාය ධාධාතුතො අවධිම්භි“දාධාත්ථි”ති (5-45) ඉ.

යතො-වධියතෙ කිඤ්චි, ක්‍රියාපුබ්බං කුතොච්චි;
චලඤ්චාවලමඤ්ඤඤ්ච, තං වදන්තා වධිම්බුධා.

එත්ථායමත්ථො “යතොකුතොච්චි අත්ථො කිඤ්චි වත්ථුඅවධියතෙ සංයොගස්ස වා කිරියානිමිත්තං ගමනදානාදිකිරියාපුබ්බං විසිලිස්සතෙ සයං වා අපෙති අඤ්ඤෙන වා විසුං කරියතෙ, තමෙවංවිධං චලඤ්චා චලඤ්ච විසිලෙසපරිච්ඡෙදභූතං පදත්ථමවධිං වදන්ති බුධා තබ්බිදුනො”ති, තං යථා ධාවතාස්සා පුරිසො පතති, පුරිසං පාතෙති වා, රුක්ඛා පණ්ණං පතති, පණ්ණං පාතෙති වාති, සොච තිධාප්‍රච්චතෙ විසයහෙදෙන, යථා—

නිද්දිට්ඨවිසයො කොචි, උපාත්තවිසයො තථා;
අනුමෙයාවිසයො වාති, තිධාවධි සමීරිතොති.

තත්ථ නිද්දිට්ඨා වචනොපනිතා කිරියා විසයො යත්ථ සො නිද්දිට්ඨ විසයො වධි, යථා-‘ගාමස්මා ආගතො’ති, උපාත්තාජ්ඣාහටා කිරියා විසයො යත්ථ සො උපාත්තවිසයො, යථා-‘චලාහකා විජ්ජොතතෙ’ති, චලාහකා නික්ඛම්ම විජ්ජොහතෙති අත්ථො, අනුමෙයා කිරියා විසයො යත්ථ සො අනුමෙයාවිසයො, යථා‘මාපුරා පාටලිපුත්තකෙහි අභිරුපතරා’ති, එත්ථ අභිරුපගුණෙන උක්කංසනමනුමෙයාං, අතොයෙවෙත්ථායමෙව සඤ්ඤා පරිජ්ඣා විඤ්ඤායතීති න කාවිදිහ සඤ්ඤා පරිභාසියතෙ බ්‍යාමොහකාරිණි, අථාවධිස්මාති වුවචමානෙ ‘පදත්ථාවධිස්මා’ති කුතො-වසියතෙ යෙනෙවං විවරණං කතන්තාසඬකියාහ-පදාන’මිච්චාදි. යථා ගාමස්මාතිආදිනා ඉදං දීපෙති

“න කෙවලං කායසංසග්ගපුබ්බකොච විසිලෙසො, කිඤ්චරහි බුද්ධිසංසග්ගපුබ්බකොපි, අත්ථි වෙහ බුද්ධිසංසග්ග පුබ්බකො, තථාහි වොරෙහි භායතිත්තාදො යො (භය)පෙක්ඛණ සිලො භවති, සො යදි මං වොරා පස්සෙය්‍යං, ධූවං මෙ මරණන්ති විවාරෙන්තො තෙ බුද්ධියා පජ්ජොති පජ්ජයා ව තතො නිවත්තතෙ, තථා වොරෙහි තායතිත්තාදො යො එකස්ස මිත්තො භවති සො යදොතං වොරා පස්සෙය්‍යං ධූවමස්ස මරණන්ති පස්සන්තො තෙ බුද්ධියා පත්වා තතො නිවත්තයතිත්තාවධිත්තා අවධිස්මාව සබ්බත්ථ පඤ්චමී”ති, පරෙහි පන එතාදිසෙසු සබ්බත්ථ පටිපත්තුවිසෙසානුග්ගහාය සුත්තෙහෙව පපඤ්චො කතො, ඉධ පන සාමඤ්ඤවචනෙනෙව සිද්ධත්තා තදනුග්ගහාය උදාහරණෙහෙව පපඤ්චිතං, භීතිභායනත්ථානන්ති භීති තායනානං අත්ථො යෙසං තෙ භීතිතායනත්ථා තෙසන්ති අත්ථො, නනු භීත්තත්ථානං පයොගෙ භයහෙතු සම්භවති නතු තායනත්ථානන්ති, නෙස දොසො, තායනඤ්චි රක්ඛනමුච්චතෙ [සායනාහි රක්ඛනමුප්පජ්ජහෙ (පොත්ථකෙ)] තඤ්ච භයහෙතුතො වෙනාහ-‘යො භයහෙතු’තිආදි, ඉමිනා ව “භීත්තත්ථානං භයහෙතු”ති (1-4-25) පාණ්ණියානමපාදානසඤ්ඤා සුත්තමපටික්ඛිපති, තතොති භයහෙතුතො, තෙසන්ති භයතායනානං, භයමනිට්ඨපාතසඬකා, උත්තාසොත්තත්ථො, තායන මනිට්ඨපාතතො පරිරක්ඛනං, යථා දස්සනං හොත්තෙවාතීමිනා වචනිච්ඡායෙව පධානත්තමාහ, කො හි ලොකියං වචනිච්ඡමතිවත්තිතුං සක්කොති, තථාහි සබ්බෙව දබ්බාදයො සබ්බකාරකසත්තිසුත්තාව, තත්ථායං කාරකවිභාගො වචනිච්ඡාවසෙතෙව, තං යථා ‘වලාහකො විජ්ජොතතෙ, වලාහකෙන විජ්ජොතතෙ, වලාහකෙ විජ්ජොතතෙ’ති. පරාපුබ්බස්සාතිආදිනා “පරාජිස්සාසය්‍හො”ති (1-4-26) සඤ්ඤාසුත්තං පච්චක්ඛාති, අසය්‍හො අත්ථොති සහිතුං අභිභවිතුමසමත්ථො අත්ථො, අජ්ඣෙය්‍යසකාසාඉච්චාදිනා උදාහරණත්ථමාවික්ඛති, නනුචෙවමත්ථං වදනා යඤ්ඤදත්තස්සාසය්‍හත්තං චුත්තං, තං කථං අජ්ඣෙය්‍යසකාසය්‍හත්තං, යෙනාසය්‍හත්තස්සාවධිත්තං පටිපාදයති තායසඬකියාහ- ‘යඤ්ඤදත්තානභිභවො’ච්චාදි, අසය්‍හොතිමස්ස පච්චුදාහරණං පටිපාදයති ‘යො පනි’ච්චාදි. “වාරණත්ථානමිච්ඡිතො”ති (1-4-27) සුත්තිතං, තදාහ ‘වාරණත්ථාන’මිච්චාදි, වාරණමත්ථො යෙසං තෙ වාරණත්ථා, අවධිමත්තවචනිච්ඡායන්ති විසෙසතො විධානමත්තරොනා වධිමත්ත වචනිච්ඡායං, විසෙසවිධානෙති ඉච්ඡිතොති විසෙසවිධානෙ, චිත්තස්සාවධිවචනිච්ඡායමිපන චිත්තතො පාපං නිවාරයෙති භවති. “රක්ඛනත්ථානමිච්ඡිත”න්ති (2-6-3) සුත්තිතං, තදාහ- ‘රක්ඛනත්ථාන’මිච්චාදි, කෙසඤ්චිති කච්චායනාදිකෙ දස්සෙති. “අන්තරධානෙ යෙනාදස්සනමිච්ඡති”ති (1-4-28) සඤ්ඤාසුත්තමාරද්ධං, තදාහ- ‘අන්තරධානෙ’ච්චාදි, අයමුපජ්ඣායො යදි මං පස්සතීති සම්බන්ධො, දස්සනෙ දොසං තක්කෙති ‘නුන’මිච්චාදිනා, පෙසනමසක්කාරපුබ්බකො නියොගො, අජ්ඣෙය්‍යනං සක්කාරපුබ්බකො, මඤ්ඤමානො සිස්සා අහං කථන්තාම

බ්‍යවහිතො භවාමිති අන්තරධානෙ බ්‍යවධාන නිමිත්තං, යෙන අත්තනො
 අදස්සනම්ච්ඡතිති සම්බන්ධො, අන්තරධානෙති නිමිත්තසත්තම්චායං, අතො
 ආහ-‘බ්‍යවධානනිමිත්ත’න්ති, බ්‍යවහිතොති අන්තරහිතො, මාමං
 උපජ්ඣායොත්‍යාදිනා උදාහරණත්ථමාහ, බ්‍යවධානත්ථං බ්‍යවහිතත්ථං,
 ‘අන්තරධානෙති කිං වොරෙ න දිදික්ඛති’ති පච්චුදාහටං පරෙහි,
 තම්පටිපාදයමාහ-‘යත්ථාදස්සන’ම්ච්චාදි, වොරෙ න දිදික්ඛති (ත්‍ය), තු හි යො
 වොරෙ න දිදික්ඛති තෙහි අත්තනො අදස්සනම්ච්ඡතිති න අන්තරධානනිමිත්තං,
 කිත්තුපසාතනිවත්‍යත්ථං, කිත්තුපසාතනිවත්තියාති එවං මඤ්ඤතෙ
 ‘නාත්‍රාන්තරධානමෙ (වාචසෙයං), කිත්තු තත්තිමිත්තො පසාතනිවත්තිපි,
 ‘උපජ්ඣායා අන්තරධායති’ත්‍යත්‍ර
 විනාප්‍රපසාතසම්භවමන්තරධානසම්පාදනමෙව සම්භවති’ති. ඉච්ඡතිග්ගහණං
 කිමත්ථං අදස්සනිච්ඡායං සති සත්‍යපි දස්සනෙ යථාසියා’ති වුත්තං, (තං)
 පටිපාදයමාහ-‘අදස්සනිච්ඡායම්පනි’ච්චාදි, සතීපි දස්සනෙති උපජ්ඣායෙන
 දස්සනෙ සතීපි, තතොති උපජ්ඣායතො, අවධිරූපතා එවාති
 උපජ්ඣායස්සාවධිරූපතා එව. ‘ආබ්‍යාතො පයොගෙ’ති (1-4-29)
 පරවචනං, තදාහ ‘උපයොගෙ’ච්චාදි, නියමපුබ්බකං විජ්ජාගහණමුපයොගො
 ත්‍රාධිජ්ජෙතො, උපයොගවචනසාමන්ථියා විජ්ජාගහණත්ථං සිස්සවත්තං
 නියමො, තතොති ආබ්‍යාතුතො. ‘ජනිකත්තුතො පකතී’ති (1-4-30)
 සඤ්ඤාසුත්තං කතං, තදාහ-‘ජන්‍යත්ථස්සා’තිආදි, ජනිතො අත්ථො
 ජන්‍යත්ථො, කිත්තං ජනනං, තතොති ජනිකත්තුහෙතුතො, පකතිසද්දෙන
 කාරණමත්තං ගහිතංපරෙහි ‘පුත්තා පමොදා ජායතෙ’ච්චාදො පුත්තාදිතොපි
 යථා සියා’ති, දුට්ඨං (හි) කාරණං උපාදානකාරණං සහකාරිකාරණඤ්ච, තත්ථ
 කාරියෙනාහිත්තදෙසො සටස්ස මත්තිකාපිණ්ඩො උපාදානකාරණං, තස්සෙව
 පන දණ්ඩවක්කාදි (කාරියෙන හිත්තදෙසො) සහකාරිකාරණං,
 තෙසුපාදානකාරණස්සෙහ ගහණෙ’සිඬගා සරො ජායතෙ’ච්චත්‍රෙව සියා, න තු
 ‘පුත්තා පමොදා ජායතෙ’ච්චාදො, කාරකන්තරවචනිච්ඡායන්ති එත්ථ
 කාරකන්තරාදිවචනිච්ඡායන්ති පාඨෙන භවිතබ්බං... එත්ථන්තරෙ සම්බන්ධ
 වචනිච්ඡායපි සම්භවතො, තත්‍ර තිට්ඨන්තිති තත්‍රට්ඨා, තෙසං, ලොකො-
 නඤ්ඤථාචාදි වොහාරිකජනො, තත්ථ භවා ලොකියා, නවත්තු පටිබද්ධාති
 ලොකවචනිච්ඡමුල්ලඬ්ඨිය අහමෙව වදාමිති සකජ්ඣාසයෙන වදන්තො වත්තා,
 තජ්ජටිබද්ධා න භොතීති අත්ථො. ‘පහවො භවතිස්සා’ති (1-4-31)
 සුත්තිතං, තදාහ-‘භවතිස්සා’තිආදි, පඨමතො උපලබ්භතීති අත්ථකථනෙන
 ජන්‍යත්ථො-ත්‍ර න සම්භවතීති වදති, නහි හිමවා ගඬ්ඨගාය කාරණං, සා හි
 අඤ්ඤෙහි එවකාරණෙහි උජ්ජන්තා, හිමවති තු කෙවලං පඨමතො උපලබ්භති.
 ‘ජිගුච්ඡාචිරාමපමාදත්ථානුමුපසඬ්ඨානං’ති (1-4-24වා) වුත්තං, තදාහ-
 ‘චිරමණත්ථෙ’ත්‍යාදි, ජිගුච්ඡාපමාදත්ථාතුයොගෙ පන
 කම්මාධිකරණවචනිච්ඡා දිස්සතීති වුත්තං, අවධිවචනිච්ඡාපි පන දිස්සකෙ
 ‘ජිගුච්ඡති නාහිරිකො පාපා’ති, ධම්මා පමජ්ජතීතිපි භොතෙව පටිසෙධාභාවා.

“අඤ්ඤාරාදිතරරිතෙ දිසාසද්දාඤ්චුත්තරපදාචාහි යුත්තෙ”ති (2-3-29) සුත්තිකං, තදාහ-‘අඤ්ඤසද්දයොගෙ’ව්වාදි, යතොති දෙවදත්තාදිතො, “අඤ්ඤඉත්තාත්ථග්ගහණං, තෙන පරියායජ්ජයොගෙපි භවති”ති අඤ්ඤෙහි බ්‍යාබ්‍යාතත්තා ආහ-‘හින්තො දෙවදත්තා’ති, ආරාසද්දස්ස දුරත්ථත්තා ආසවක්ඛයතො ආරා දුරො භවති(ත්‍යත්ථො උ) පාදියතෙත්‍යාහ‘ආරාසද්දො දුරත්ථො’ති, නිද්දිස්සමානපටියොගීති ‘දෙවදත්තො සුරො’ති නිද්දිස්සමානස්ස කස්සපි යො සො දුතියො, සො පටියොගී. දිසාදෙසකාලචුත්තීනං දිසාසද්දත්තෙන පරිග්ගහතො ආහ‘දිසා දෙසකාලචාචිනං යොගෙ’ති, පුබ්බෙව සම්බොධාතිආදීති කාලචාචියොගෙ උදාහරණානි, අඤ්චුත්තරපදආවආහිපච්චයයො ගත්චිහ නොදාහං. “පඤ්චමීවිධානෙ ලාජ්ජොපෙ කම්මත්‍යුපසඬ්ඛ්‍යානං “අධිකරණෙ වොපසඬ්ඛ්‍යාන”මිති (2-3-28-වා) වාත්තිකං, තදාහ‘යත්ථ’ව්වාදි, ලාජ්ජච්චයස්ස යත්‍රාජ්ජයොගො, තස්සත්ථො වෙ ගම්‍යතෙ, සො ලාජ්ජොපො, ත්වාලොපො ලාජ්ජොපොත්‍යවිසෙසො, පාසාද මාරුය්හ පෙක්ඛති ආසනෙ උපවිසිත්වා පෙක්ඛතීති ඉදං විසයො පදස්සනං පුබ්බං යස්සාති කිරියාවිසෙසනෙ සමාසො, වක්ඛමානසබ්බදස්සනෙසුපි පාසාදතො-පක්කමනලෙසසබ්භාවා පාසාදො (යෙවා) වධිරුපෙන වත්තුමිට්ඨොති දස්සෙතුමාහ-‘තථාහි’ව්වාදි, අපක්කමති තතො තං දස්සනන්ති තතො පාසාදතො තස්ස දට්ඨුතො දස්සනං වක්ඛුන්ද්‍රියං අපක්කමත්‍යපයාතීත්‍යත්ථො, අවධිභාවො පාසාදස්සාති විඤ්ඤායති, යෙසන්ති වෙසෙසිකානං, තෙ භෝවමාවික්ඛන්ති “ඉන්ද්‍රියෙසු වක්ඛුන්ද්‍රියං වක්ඛුගොළකතො-චචන්තසුඛුමභාවෙන නික්ඛම්ම විසාලිභවන්තං විසයදෙසමුපගම්ම සකලමත්තනා දිට්ඨං පස්සති රංසිරුපෙන, යථා කාහලා මුලෙ කිසා අග්ගෙමහතී, තථා ඤාණින්ද්‍රියානී”ති, අධිට්ඨානදෙසන්ති ඉන්ද්‍රියාධිට්ඨානභූතං වක්ඛුගොළකදෙසං, විසයජ්ජවත්තීති ගොචරෙ පවත්ති, සන්තතියාති ඉන්ද්‍රියපබන්ධස්ස, අධිට්ඨාන මනින්ද්‍රියං නාපජ්ජතෙති සම්බන්ධො, තතොති පාසාදතො, අපක්කන්ත්‍යාති අපගමනෙන, යජ්ජපි වක්ඛුන්ද්‍රියං වක්ඛුගොළකතො ඛති නිග්ගච්ඡති, තථාපිපාසාදට්ඨස්සවක්ඛුගොළකා නිග්ගච්ඡතීති පාසාදස්සාප්‍යවධිභාවො, යෙසන්තුති ඛණිකවාදිනන්තු, ඉන්ද්‍රියාධිට්ඨානම්පත්තෙ විසයෙ විඤ්ඤාණලක්ඛණං කාරියං කරොන්ති සිලෙනාති පත්තකාරීති, අනින්ද්‍රියාධිට්ඨානදොසො නෙති සම්බන්ධො, තතොති පාසාදතො, යෙසම්පනාති ඛණිකවාදිනොව දස්සෙති, අත්‍ර හි වත්තාරො පක්ඛා පත්තකාරීනින්ද්‍රියානි, අජ්ජත්තකාරීති, වක්ඛුසොතාති අජ්ජත්තකාරීති සෙසාති චුත්තවිපරිතාති, වක්ඛුයෙව පත්තකාරී සෙසමඤ්ඤපෙති, චතුස්ථෙව තෙසු පඨමපක්ඛද්වයමුපත්‍යාසා පටිපාදිතං... තජ්ජපටිපාදනෙනෙනරෙසම්පි පටිපාදිතත්තා, සබ්බසාමයිකසාධාරණත්තාසද්දසත්ථස්සාති ඉදං අයුත්තම්ච දිස්සති... සද්දසත්ථස්සිමස්ස බුද්ධවචනොපයොගිත්තෙන සොගතසමයානුගුණජ්ජවත්තීතො, ඛණිකවාදිනො පන නිස්සායෙදං

සුන්දරමෙව, මනසිකාරාදීතිආදිසද්දෙන වක්ඛුතො **[වක්ඛුතා (පොත්ථකෙ)]**
 අනෙදො රූපාපාඨගමො ව දස්සිතො, යොග්ගදෙසෙති දස්සන යොග්ගෙ
 පදෙසෙ. “පුච්ඡනාඛ්‍යානෙසු ව පඤ්චමී වත්තඛ්ඛා”ති (2-3-28වා) චුත්තං,
 තදාහ-‘පුච්ඡනසද්දතො’විවාදි, පුච්ඡනාඛ්‍යානෙසු සාමඤ්ඤෙන
 පඤ්චමීවිධානෙ-නිජපසඬගං දස්සෙතුමාහ-‘අවස්ස’මිවිවාදි, කස්සාති පඤ්ඤො,
 දෙවදත්තස්සෙත්‍යාඛ්‍යානං, කොසො යඤ්ඤ දත්තොති පඤ්ඤො
 විධිරූපොවායං, යො-ඬිගදීත්‍යාද්‍යානුවාදරූපමාඛ්‍යානං, අඬිගදීකෙයුරි.
 “යතොවාද්ධකාලනිම්මානං තතො පඤ්චමී වත්තඛ්ඛා”ති (2-3-28වා)
 චුත්තං, තදාහ-‘අද්ධ’විවාදි, නිමියතෙ පරිච්ඡේජතෙ යෙන තං නිමානං, තදෙව
 නිම්මානං. “අද්ධස්ස පඨමා සත්තමී ව වත්තඛ්ඛා”ති (2-3-28) චුත්තං,
 තත්ථායමත්ථො “තං යුත්තාති වත්තතෙ, තං යුත්තා පඤ්චමීයුත්ථා
 පරස්සාද්ධස්ස පඨමා ව සත්තමී ව වත්තඛ්ඛා”ති, පාටලිපුත්තස්මාති පඤ්චමී
 යුත්තං, එතාපි න වත්තඛ්ඛාති දස්සෙතුමාහ-‘සත්තයොජනානී’තිආදි, අත්‍ර හි යදා
 රාජගහස්ස යොජනඤ්චානෙදො වත්තුමිච්ඡියතෙ, තදා පාටලිපුත්තස්මා
 රාජගහං සත්තයොජනානීති, හෙදවචනිච්ඡායන්තු “සඛ්භාවො”ත්‍යාදිනා (2-
 34) සත්තමී සිද්ධා‘සත්තසු යොජනෙසු’ති. තථාහි පාටලිපුත්තස්මා සත්තසු
 යොජනෙසු සති රාජගහංභවතීත්‍යයමත්ථො පතියතෙ,
 සත්තයොජනසම්බන්ධිභවනං රාජගහ (භවන)ස්ස ලක්ඛණම්භවති. සම්බන්ධෙ
 ඡට්ඨිති ඉමිනා “තං යුත්තා කාලෙ සත්තමී වත්තඛ්ඛා”ති (2-3-28වා)
 වචනම්පටික්ඛිපති. “කරණෙව ථොකප්පකිච්ඡකතිපයස්සා සත්තවචනස්සෙ”ති
 (2-3-33) සුත්තිතං, තදාහ-‘යදා ඉවිවාදි, කිච්ඡාදයොතිආදිසද්දෙන
 ථොකඅප්පකතිපයෙ සඬිගණ්භාති, අසත්තරූපන්ති අද්දඛ්ඛරූපං, ගුණ
 හෙතුමිහිති ගුණපදත්ථෙ හෙතුභූතෙ “ගුණ”ති (2-21) පඤ්චමීති අත්ථො,
 යථාචුත්තවිධානෙනෙති “ගුණ”ති සුත්තෙ චුත්තවිධානෙන, “ගුණ”ති
 සුත්තෙ චුත්තවිධානෙන, යදාත්ථිවිවාදිනා පරෙසං විය කරණෙ විසුං විධානෙ
 පයොජනං නත්ථිති දස්සෙති. කත්තඛ්ඛරූපස්ස වලනස්සාති සම්බන්ධො,
 සමානාධිකරණත්තෙන විසෙසනන්ති යොජනා, සමානාධිකරණත්තෙනාති ව
 ‘රඤ්ඤො පුරිසො’ත්‍යාදො අසමානාධිකරණස්සාපි විසෙසනත්තදස්සනතො
 චුත්තං, සමානාධිකරණත්තෙන විසෙසනභාවො වාස්ස ථොකගුණාන්චිතෙ
 වලනෙ වත්තමානො ථොකසද්දො අසත්තවචනොව විසෙසනන්ති,
 තෙනෙවාඛ්‍යායතෙ ‘ථොකස්ස කම්මත්තා කම්මෙ දුතියා’ති.
 පඤ්චමීත්‍යානුචත්තමානෙ “දුරන්තිකත්ථෙහි ඡට්ඨි වා”ති (2-3-34) චුත්තං,
 තදාහ-‘දුරන්ති කත්ථෙහි’විවාදි, අවධිසම්බන්ධලක්ඛණාති අවධිසම්බන්ධාව
 ලක්ඛණං නිමිත්තමාසං පඤ්චමීඡට්ඨිතං තා තථා චුත්තා, වත්තුමිට්ඨොති ඉමිනා
 වචනිච්ඡායෙව පධානත්තමාහ, එවං වරහි තංතං කාරකවචනිච්ඡායමඤ්ඤාපි
 විහත්තියො කස්මා නප්පයුජ්ජෙය්‍යන්ති ආහ-‘ලොකියා චෙත්ථා’තිආදි, එත්ථ
 විහත්තීතං නියමෙ ලොකියා එව වචනිච්ඡා නිබන්ධනං කාරණන්ති අත්ථො,
 පඤ්චමීවාත්‍යානුචත්තමානෙ “දුරන්ති කත්ථෙහි දුතියා චෙ”ති (2-3-35)

වුත්තං, “පඤ්චමයාධිකරණෙව” (2-3-36) ඉච්චත්‍ර ව කාරෙන දුරන්ති කත්ථෙහි සත්තම් ව වුත්තා පාටි පදිකත්ථෙ සාරසඬගහකාරාදීහි, තදක්ඛිජ්ජ අඤ්ඤාපදෙසෙන පටික්ඛිපිත්‍රං කෙවිත්‍යාදි යං වුත්තං වුත්තියං, තං දස්සෙතුමාහ’කෙවිති සාරසඬගහාදයො’තිආදි. දුරාපාදාවසෙවනන්ති අයං තෙසම්පටික්ඛෙපන යොති සම්බන්ධො, ඉතිසද්දො පනෙත්ථ පරිභීතො, නහිතන්තිආදීසු තසද්දෙනාසත්තරූපං දුරාදි වත්තුම්චිජ්ජතන්ත්‍යවසෙයං, න හි තං ගම්‍යතෙ, න හි තතො ගම්‍යතෙ, න හි තෙන ගම්‍යතෙ, න හි තස්මිං ධීයතෙ’ති විසුං සම්බන්ධො වසෙයො. පතීයන්තෙවාති වො වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ, අතොවෙති වක්ඛමානහෙතුපරාමාසො, යන්ති යස්මා අත්ථෙ නිපාතො, වාක්‍යකාරො වරරූචි, තංසාමාන්‍යාධිකරණානොති දුරාදිසා මාන්‍යාධිකරණානො, තංයුත්තතොපිති දුරාදියුත්තා ගාමාදිසද්දතොපි, පච්චක්ඛන්තොති වාක්‍යකාරවචනං පච්චාවික්ඛන්තො, තථාභ්‍යාත්‍රායං මහාභාස්ස පාඨො “දුරන්තිකත්ථෙහි පඤ්චමීවිධානෙ තංයුත්තා පඤ්චමීපටිසෙධො වත්තබ්බො දුරා ගාමස්ස, තත්‍රාපි දස්සනා අනත්ථකො-යම්පටිසෙධො, තත්‍රාපි හි පඤ්චමී දිස්සති—

දුරස්මාවසථා මුත්තං, දුරාපාදාවසෙවනං;
ගුරුතො කුපිතා දුරා,භාබ්‍යං දුරා ව දස්සුහිති.

අත්‍ර දුරන්තිකෙත්‍යාදි වත්තබ්බං වාක්‍යකාරවචනං, දුරා ගාමස්සාති තස්සොදාහරණං, තත්‍රාපිච්චාදි පච්චක්ඛානභාස්සං, දුරස්මාවසථාති ආවසථස්ස දුරෙති අත්ථොහි භාස්සපදිපෙ කෙයාධො, පඨමො පුරිසො යස්ස සො පඨමපුරිසො භවති “දුරන්තිකා”දි (2-6-5) කච්චායනසුත්තෙ සුද්ධාදියොගොපි සඬගහිතො, තෙනාහ—‘සුද්ධජ්ජ මොචනවිචිත්තජ්ජමාණයොගෙ’ති, “ධාතුනාමානමුපසග්ගයොගාදීස්ථපිච්ච” ඉති (2-6-2) සුත්තෙ වග්ගහණතො පභුතියොගො ව ගහිතො, තෙනාහ—‘පභුති යොගෙවා’ති, පභුතියොගෙවාති ඉමිනා පභුත්‍යත්ථයොගොපි සඬගහිතො, තෙනෙව ‘යතොසරාමි අත්තාන’න්ති උදාහරං.

27. අප

නත්‍ර ඵ්‍රටොව තෙසං සාලාදීනං යොගොති කිමෙත්ථ පඤ්ඤෙන කස්ස පනෙතෙහි යොගො’ත්‍යාසඬකියාහ—වජ්ජනං හිච්චාදි, වජ්ජනානන්ති කත්තරි අතො, වජ්ජනෙ සම්බන්ධෙ වත්තමානෙහිති වජ්ජනසඬබානෙ සම්බන්ධෙ වත්ත මානෙහි අපපරිහි, යුත්තස්මාති යුත්තතොව ඵකස්මා, නාඤ්ඤතො, කිමෙත්ථ වත්තබ්බන්ති ඉමිනා අපපරිහි යුත්තස්මාව පඤ්චමීභවනෙ පසිද්ධත්තමාහ, පසිද්ධම්පෙතමාහරිත්වා පකාසෙතුමාහ—‘කත්තුතො’ච්චාදි, යදත්ථොති යොසාලාදි අත්ථො පයොජනං යස්ස වජ්ජනකිරියා රම්භස්ස සො

යදත්තො. “පඤ්චමාපාපරීභී”ති (2-3-10) ආයුත්තෙපි පඤ්චමී විධියතෙ පරෙහි, තදාහ-‘මරියාදාය’මිච්චාදි, අවධිමා එත්ථ වස්සනං.

28. පටි

දිට්ඨසම්බන්ධස්සාති පසිද්ධවසෙන දිට්ඨකාරියකාරණස්ස මුඛ්‍යස්ස, තස්ස කාරියත්ථන්ති තස්ස මුඛ්‍යස්ස යං කාරියං, තදත්ථං මුඛ්‍යකාරිය කරණත්ථන්ති චුත්තං හොති, තස්මිං පටිනිධිමිහි වත්තමානෙන පහිනෙති සම්බන්ධො, විනිමයෙති පරිවත්තන නිමිත්තං පටිදානෙවාති ව සද්දස්සාට්ඨානප්පයුත්ති දිට්ඨබ්බො, පතිනා තස්ස යොගොති සම්බන්ධො.

29. රිතෙ

යදි වජ්ජනකිරියාය සම්බජ්ඣමානස්ස කම්මත්තා කම්මෙ දුතියා, කිමත්ථං වරහි පුන දුතියාවචනන්ති ආහ-‘පටිපදවිධානෙ’ච්චාදි, පටිපදං උජුකමෙවොච්චාරිතං විධානං යස්සා සා පටිපදවිධානා, විසෙසවිධාන වතීත්තත්තො, යජ්ජත්‍ර දුතියාවචනං න සියා තදා රිතෙසද්දෙන යොගෙ උජුකං විධියමානාය පඤ්චමියා දුතියා බාධියෙථාති මඤ්ඤතෙ. යදාත්‍ර පඤ්චමියා දුතියාය බාධාහාවො එව පයොජනං, එවඤ්චරහි ‘රිතෙ වා’ති සුත්තයිතබ්බං එවං සති පක්ඛෙ දුතියා ව භවිස්සති, ලහු ව සුත්තම්පණිතම්භවතී ත්‍යාසඬකිය පයොජනන්තරමාහ-‘උත්තරත්ථඤ්චෙ’ති, අනොයෙවාති උත්තරත්ථත්තායෙව, පුන පයොජනන්තරංදුතියා ගහණස්ස දස්සයමාහ-‘විහත්තන්තරෙ’ච්චාදි, ආහච්ච කණ්ඨාදිට්ඨානෙ වායුනාආහනිත්වා ආහරිත්වා වා වචනං ආහච්චවචනං, උජුකවචනන්ති චුත්තං හොති, විහත්තන්තරං ඡට්ඨිවිහත්ති, තස්ස බ්‍යුදාසත්ථං, නිරාසත්ථන්තුත්තො, අඤ්ඤාපීති දුතියාය අඤ්ඤා ඡට්ඨිපි, පකතාය පඤ්චමියා සම්බන්ධනත්තො පකතසම්බන්ධනත්තො.

31. පුථ

න දුතියාපි යොගවිභාගතොති එවං මඤ්ඤතෙ “තතියා චෙති වත්තමානෙ තත්ථ යදි වකාරෙන ‘දුතියා චෙ’ති සම්බන්ධියෙය්‍ය, තත්‍රාපි ව කාරෙන පඤ්චමීත්තෙය්‍යං න කස්සාපාපකංසොති‘විනාඤ්ඤත්‍රපුථනානාහි තතියා චෙ’ත්තෙය්‍යකයොගමකත්වා යොගවිභාගසාමත්ථියා ‘තතියා චෙ’ති ව කාරෙන ජාතු පඤ්චමී”ති, අසහායත්ථන්තෙ සති ‘විනාත්ථෙ හී’ත්තෙය්‍යවමචත්වා කිං විසුං සුත්තරචනායෙත්තාහ-‘හෙදො පාදානන්ත්වි’ච්චාදි.

32. සත්ත

යන්තං සද්දානං නිව්චත්තා සම්බන්ධස්ස යත්ථාති පරාමට්ඨං සොති, යොති පරාමට්ඨං තස්සාති ව නිද්දිසති, යො යත්ථෙත්තාදිකඤ්ච ‘කිරියාධාරභූතෙ’ච්චාදිචුත්තිගන්ථ විවරණන්ති යොති

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

කිරියාධෙය්‍යභූතාධිජ්ජෙතා, එතනෙවාහ'කිරියා වා'තිආදි, තෙනායමාධාරියති කත්තුකම්ම සමචෙතා කිරියාස්මිත්තාධිකරණෙ වා තං ආධාරයතීති කත්තරි වා සණන්තෙන දට්ඨබ්බො, කත්තාරං කම්මඤ්ච කිරියානිස්සයභූතමාධාර යතීත්‍යාධාරොති වා කත්තරි සණ, චුත්තං හි—

ආධාරයති යො කත්තු, කම්මං කිරියනිස්සයං;
ආධාරං කාරකඤ්චාහු, තං චතුබ්බිධමෙව චෙති.

නනු ව කිරියාධාරණෙනාධාරොත්‍යුව්වතෙ, තං කිමෙවමුව්වතෙති චෙ, නෙසදොසො යදෙව හි කිරියාධාරණමස්ස, තත්තත්තිස්සයභූත කත්තුකම්මධාරණං, නභ්‍යඤ්ඤතා තද්ධාරණං සම්භවති තතො කිරියා කාරණෙනාධාරණෙනාධාරොත්‍යා යමෙවත්ථො, න කත්තුකම්මපරිච්චාගෙනාධාරෙන උජ්ජකං කිරියා ගස්හතෙ, තෙනෙව චක්ඛති- 'කිරියායයො ආධාරො'ච්චාදි, නනු යද්‍යප්‍යුජ්ජකමෙව කිරියං ධාරයති කත්තා කත්තුසමවායිති, කම්මසමචෙතඤ්ච වික්තෙදනාදිං කිරියං කම්මං... තථා සති තානෙවාධාරොති, න... ලොකෙ සත්ථෙ ව තෙසමාධාරත්ථෙ නාජ්ජතීතිනො, කත්තුකම්මතායෙව හි තෙසම්පතීතීති දස්සෙතුමාහ-'කිරියා චෙ'ත්‍යාදි, තථා ච චුත්තං—

කත්තුකම්ම ඛ්‍යවහිතං, ධාරෙන්තමනුජ්ජ ක්‍රියං;
ක්‍රියාසිද්ධුපකාරි ව, සත්ථෙ-ධිකරණං මතන්ති.

කත්තුකම්මඛ්‍යවහිතන්ති කත්තුකම්මෙහි තංසමචෙතභාවෙන ඛ්‍යවහිතං, අනුජ්ජ පාරම්පරියෙන, ක්‍රියාසිද්ධුපකාරිති කත්තුකම්මසමචෙතාය කිරියාය පසිද්ධියං උපකාරී උපකුබ්බන්තං, නනු ව න කිරියා ධාරණෙනවායමාධාරො, කත්තුකම්මානං ධාරණෙනාප්‍යාධාරොති සක්කා චවත්ථපෙතුන්ති චොදනම්මනසි නිධායාහ-'න චෙ'ත්‍යාදි, කිරියා නිමිත්තස්සෙවාති කත්තුකම්මසමවායිනියා කිරියාය නිමිත්තස්සෙව, තදෙවංවිධමාධාරං චතුබ්බිධම්මතන්ති දස්සෙතුමාහ-'ආධාරො වාය'මිච්චාදි, චත්තාරො විධාපකාරා අස්සාති චතුබ්බිධො, ආධෙය්‍යෙන සහොපසිලෙසො සංයොගලක්ඛණො-ස්ස අත්ථිති ඔපසිලෙසිකො ආධාරො-'කට්ටනිසිදති ටාලියං පචති'ත්‍යාදො කටාදි, තථාහි දෙවදත්තසමචෙතං නිසිදනකිරියං කටො දෙවදත්තං ධාරයං ධාරයති දෙවදත්තඛ්‍යවහිතං, එවං ටාලිපි තණ්ඩුලසමචෙතං වික්ලෙදනාදිකිරියං තණ්ඩුලෙ ධාරයං ධාරයතීත්‍යාපසිලෙසිකාධාරත්තං කටාදිනො. යතො-ඤ්ඤත්‍රාධෙය්‍යං න චත්තතෙ සබ්බථා හියොයා වා, සො චෙසයිකො, විසයොභ්‍යාධෙය්‍යස්සානඤ්ඤත්‍රභාවො, යථා චක්ඛාදිජ්ජවත්තීනමඤ්ඤත්‍රභාවා චක්ඛාදීනං රූපාදයො විසයාති චුච්චන්තෙ, එවමාකාසෙ සකුන්තයොත්‍යාදො සකුන්තාදීනමාකාසාදිනො-ඤ්ඤත්‍රභාවාතෙ තෙසං විසයාත්‍යුව්වන්තෙ, විසයො

එව වෙසයිකො. යො ආධාරාධෙය්‍යානමහිඛ්‍යාපෙත්‍යාධෙය්‍යමිත්‍යහිඛ්‍යාපකො,
තථා හි‘තිලෙසු තෙලං, දධිමිහි සජ්ජි,ත්‍යත්‍ර තිලාදිකං තෙලාදිකමාධෙය්‍යං
ඛ්‍යාපෙත්වා තිට්ඨතීති තිලාදි ඛ්‍යාපකාධාරො. සමීපෙ භවො, සමීපො එව වා
සාමීපිකො, යස්ස සමීපදෙසෙ ආධෙය්‍යං චත්තතෙ සො එවමුච්චතෙ,
අත්‍රොදාහරණං ‘ගුරුසු වසති ගඬිගායං සොසො’ති. නත්‍ර වාත්‍රාප්‍යාධාරෙ සත්තමී
විධියතෙ ආධාරො ච නිස්සයො වුච්චතෙ, නිස්සයො ච සංයොගසමවායෙහි
හොති, න ච සිස්සාදීනං ගුරුජපහුතීති දෙවදත්තසකුන්‍යාදීනමිව කටාකාසාදීහි
සංයොගො, තෙලාදීනමිව ච තිලාදීහි සමවායො වා අත්ථි, තෙනායුත්තං තෙ
සමාධාරත්තත්ති, නෙතදත්ථි, යදායත්තා හි යස්ස ධීති සො විනාපි
සංයොගසමවායෙහි තස්ස නිස්සයො භවති, තථාහි පුරිසස්ස න රඤ්ඤා සහ
සංයොගොසමවායො වාත්ථි, අථ පන තදධිනට්ඨිතිත්තා රාජනිස්සයො
පුරිසොති ඛ්‍යාපදිස්සියතෙ, සිස්සාදීනඤ්ච ගුරුජපහුතින මායත්තා ධීතිති
තෙසමයං [තෙනස්සායං (පොත්ථකෙ) යුත්ථො තෙ පති ගුරුපහුතිනං
නිස්සයහාවො (ජිනින්දබුද්ධි)] යුත්තො ගුරුජපහුතිනං නිස්සයහාවොති, එත්ථ
පන යජ්ජපි වෙසයිකාහිඛ්‍යාපකානමාධාරාධෙය්‍යාපසිලෙසො අත්ථි, තථාපි
පකාරත්තරස්සෙව පරිජථුටත්තා තට්ථව වචනිච්ඡා, නාඤ්ඤථා ඔපසිලෙසිකෙන
වා [ඔපසිලෙසිකෙව] විසයාහිඛ්‍යාපකානමග්ගහණතො උපසිලෙසස්සෙ වා
[උපසිලෙසස්සෙව] පරිඛ්‍යත්තත්තා තට්ථව වොහාරොති න සඬකරො
සඬකතීයොති.

33. නිමිත්ත

නිමිත්තභාවමත්තෙතීමිනා කම්මසංයොගාභාවෙපි සත්තමියා පවත්ති මාහ,
න පරෙසං විය කම්මසංයොගෙ එව, තෙනෙව චක්ඛති-‘එවමඤ්ඤතෙ’ව්වාදි,
ඛාහිරානං හි-‘නිමිත්තා කම්මෙන’ (වං, 2-1-89) ඉති සුත්තං, තත්ථ
කම්මෙන යොගෙ පයොජනා සත්තමීභවතීත්‍යත්ථො, අජිනමිහි හඤ්ඤතෙ
දිපිතිදිපිනොහනනස්ස පයොජනං වම්මං, තස්ස දිපිනංහන්තීති කම්මෙන යො
ගො, සුත්තෙ කම්මෙනාත්‍යාවචනෙ පයොජනං චත්තුමාරහතෙ ‘න පනෙ’ව්වාදි.

34. යබ්භා

යස්ස කිරියාති යස්ස ගවාද්‍යත්ථස්ස සමබන්ධීති දොහනාදිකිරියා,
කිරියන්තරස්සාති ගමනාදිකිරියන්තරස්ස, එතෙනාති ලක්ඛණන්ති එතෙන,
තතො-චචස්ස විවරණං කිරියාවතාති, “කාලභාවෙසු වෙ”ති (2-6-43)
කච්චායනෙහි සුත්තිතං, තදාහ-‘කාලත්ථෙහි වා’තිආදි.

35. ඡට්ඨි

සාමිස්සරාදියොගෙ ඡට්ඨිසත්තමියො යථා සියුන්ති
“සාමිස්සරාධිපතිදායාදසක්ඛිපතිභූපසුතෙහි ච “ඉති (2-3-39) ආරද්ධං

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

පරෙහි, තදාහ-‘සාමි’ව්වාදි, අනු ව ජිනින්දබුද්ධිනා “සාමාදීනං හෙදෙනො පාදානං පරියායන්තරනිවත්තත්ථමිහ මා හොතු ගාමස්ස රාජා”ති චුත්තං වාක්‍යමුපන්‍යාසා හස්සාපාය යුත්තත්තමුපදස්සයමාහ-‘සාමිස්සරෙ’ව්වාදි, කෙන නිවාරියතෙ, න කෙනාපිත්තත්ථො, විසයවචනිවිජායං ‘ගාමෙ රාජා’ත්තපි හවිතබ්බමිත්තනෙනාහ, “ආයුත්තකුසලෙභ්‍යාසෙවාය”මිති (2-3-40) ආරද්ධං, තදාහ-‘ආයුත්තෙ’ව්වාදි, ආසවා තප්පරතා, බ්‍යාවටො නියුත්තො, තත්ථෙදං සියා “ආසෙවායන්ති වක්ඛාමී තාවස්සං වචනමිදමාරබ්භනීයමඤ්ඤථා ඊසංයුත්තෙපි ‘ආයුත්තො ගො සකටස්සා’ති පසජ්ජති”ත්තාසඬිකිය නත්ථෙවෙතමිපි පයොජනන්ති දස්සෙතුමාහ-‘විනාපි’ව්වාදි, “සාමිස්සරා”ත්තදිකං කච්චායනසුත්තං, තෙනෙවාති කච්චායනසුත්තෙ පසුතසද්දානන්තරං කුසලසද්දනිද්දෙසෙනෙව, ඉධාති මොග්ගල්ලානචුත්තියං. කච්චායනෙන “කම්මකරණ නිමිත්තත්ථෙසු සත්තමී” (2-6-40) “පඤ්චමාත්ථෙ ව” (2-6-41) ඉති ව සුත්තීතං, තෙනාහ-‘කම්මෙ’ව්වාදි, ගහණස්ස බාහා විසයොති සම්බන්ධො, කච්චායනානං‘හික්ඛුසු’තිආදීති කම්මත්ථෙ උදාහරණානි, හත්ථෙසුතිආදීති කරණත්ථෙ, කදලීසුති පඤ්චමාත්ථෙ. “මණ්ඩිතුස්සුක්කෙසු තතියා වෙ”ති (2-6-45) කච්චායනසුත්තං, තදාහ ‘පසන්තත්ථෙ’ව්වාදි, පසන්තත්ථෙති මණ්ඩිතත්ථෙ, උස්සුක්කත්ථෙති උස්සාහත්ථෙ.

36. යතො

විසුං කරණං නිද්ධාරණං, ජිනින්දබුද්ධාවරියෙන “කිමත්ථම්පුනරිදං වචනං යාවතා නිද්ධාරියමානො-වයවො සමුදායබ්භන්තරො, තත්ථ යදා සමුදායස්සා-ධිකරණත්තං වත්තුමිවජියතෙ, තදා සත්තමී සිද්ධාව, යථා රුක්ඛෙ සාධාති, යදා ත්වවයවසම්බන්ධො තදා ඡට්ඨී, යථා රුක්ඛස්ස සාධාති සච්චමෙතං පපඤ්චත්ථන්තු වචන”න්ති චුත්තං, තඤ්චෙත මයුත්තන්තිදස්සෙන්තො ආහ-‘න සාලයො’ව්වාදිසුකයුත්තානිධඤ්ඤානි සුකධඤ්ඤානි, ආහිතා අවට්ඨිතා, ආධෙය්‍ය භූතාති චුත්තං හොති. යතොති ආහිතත්තකාරණා, තතොති යතො ජිනින්දබුද්ධිවචනමෙවමයුත්තං, තස්මා කාරණා. ‘පඤ්චමී විහත්තෙ’ති (2-3-42) පාණිනීය සුත්තං, තදාහ-‘සමුදායතො’ව්වාදි, සුතතො සකාසා සීලං අතිසයෙන සෙය්‍යොති සම්බන්ධො, “නිද්ධාරණෙ ඡට්ඨී සත්තමීසු පත්තෙසු තදපවාදො, යං යොගො”ති පරෙහාබ්‍යායතෙ, තත්ථ තාව නිද්ධාරණමෙවෙත්ථ නත්ථී කුතො ඡට්ඨීසත්තමීනං තත්ථජ්ජවත්ති, යතො තාසං බාධනත්ථමිදමාරබ්භතෙති දස්සයමාහ-‘නාත්‍ර ජාත්‍යාදීහි’ව්වාදි, නහිව්වාදිනා ජාත්‍යාදීහි නිද්ධාරණාභාවං දස්සෙති, ඡච්චාදීනන්ති නිද්ධාරණෙ ඡට්ඨී, කුතො න හවතිව්වාහ-‘ඡච්චාදිසම්බන්ධෙන’ව්වාදි, අතං බ්‍යපදෙසතොති සීලත්තාදිබ්‍යපදෙසාභාවතො, සුත නිද්ධාරණාභාවෙ හෙත්වන්තරමාහ-‘තුල්‍යානඤ්චෙ’ව්වාදි. සාධුනිපුණෙහි යොගෙ පූජායං ගම්මමානායං සත්තමී,

තථා අසාධුයොගෙ, තථා පසිතඋස්සුක්කෙහි යොගෙ තතියාසත්තමියො, තථා ලොපන්තනක්ඛත්තසද්දා ව තෙන තෙන වචනන්තරෙන පාණිනියෙහි විහිතා, තං සබ්බං තංතංකාරකවචනිච්ඡායමෙව සාධෙතුං ‘මාතරි සාධු’ ඉච්චාදයො උදාහටා කෙසෙසු පසිතො පසත්තො, අවබද්ධොති අත්ථො, කෙසෙහි කරණභූතෙහි පසිතො භවති, කත්තුභූතෙහි වා පසිතො කතොති අත්ථො, ඵ්ඤ්ඤානිත්ථුයුත්තෙන ලක්ඛිතො කාලො සොයමිත්‍යභෙදෙන සම්බන්ධා ඵ්ඤ්ඤා, තෙන කරණභූතෙන.

37. පයමා

පයමාත්ථමත්තෙති එත්තකෙ චුත්තෙපි වාක්‍යත්ථො පදත්ථො වා න විඤ්ඤායතෙ නාමග්ගහණානුවත්තීතොති දස්සෙතුමාහ-‘ද්වෙද්වෙකානෙකාදි සුත්තතො’තිආදි, නාමෙනාත්ථො පටිපාදියමානො නාමසඛ්ඛාතෙ-ත්තනි අභිධෙයාත්තෙනාජ්ඣාරොපා පටිපාදයත්‍යනපෙක්ඛිත විහත්තිවිසෙසන්ති ආහ-‘අභිධියති’චවාදි, පකතිරූපෙනාති නාමෙන, තස්ස අභිධෙයාස්ස, මත්තසද්දස්සාතිආදිනා සාමඤ්ඤන්තිදං මත්තසද්දස්සත්ථවචනන්ති දස්සෙති, ඉදං චුත්තං භොතීති නාමස්සාභිධෙයාමත්තෙති ඉමිනා ඉදං වක්ඛමානං චුත්තං භොති. “පාටිපදිකත්ථලිඛිතපරිමාණවචනමත්තෙ පයමා”ති (2-3-46) ලිඛිතාදිසු භෙදෙන පයමාවිධානම්පටිපත්තා, තදාහ-‘ලිඛිතපරිමාණෙ’චවාදි, ලිඛිතං ඉත්ථිපුත්තපුංසකාති, පරිමාණං පරිච්ඡෙදො, සඛ්ඛායා එකත්තඛහුත්තාති, තබ්බන්තොපි සද්දත්ථොච්චාති ලිඛිතාදිවත්තොපි සරූපා ඛ්‍යාතිරිත්තො සද්දත්ථො ඵව, උච්චත්තනීවත්තසාමඤ්ඤම්පුරොධාය පවත්තියා උච්චනීවසද්දෙහි පයමා භොතෙව, තංයුත්තස්සාපි සද්දත්ථභාවතො ‘උච්චං සරාති’ත්‍යාදීනිපි උච්චත්තං ගුණං නිමිත්තං කත්වා සොයමිත්‍යභෙදසම්බන්ධ සරෙසු වත්තන්තිති. පලම්බතෙ අජ්ඣාගච්ඡතිත්‍යාදො “අසඛ්ඛොහි සබ්බාසං”ති (2-119) ලොපවිධානසාමත්ථියා පාදිත්‍යනත්ථකෙහිපි පයමා සිද්ධායෙව.

38. ආමන්ත

අභිමුඛං කත්වාතිආදිනා යොගාරම්භස්ස ඵලං දස්සෙති, නාමත්ථෙති සද්දත්ථෙ, පදතොති ආමන්තණාධිකඅත්ථමත්තජ්ජකාසකපදතො, භොන්ති චෙත්ථ...

සිද්ධස්සාභිමුඛිකාර [හිමුඛිභාව (පොත්ථකෙ)], මත්තමාමන්තණං සියා;

අත්ථො කතාහිමුඛො හි, ක්‍රියායං විනිශ්ච්ඡතෙ;

ආමන්තණං න වාක්‍යත්ථො, පදතොව පතීතිතො;

නත්ථෙව්වාමන්තණං ලොකෙ, විධාතබ්බෙන වත්ථුනා;

තං යථා භව රාජෙනි, නිජ්ජන්තත්ථො භවෙනි ව.

සිද්ධස්සාති දෙවදත්තත්තාදිනා සිද්ධස්ස, අත්ථොති දෙවදත්තාදි, කතං ආභිමුඛං සමාධානං යෙනාති විග්ගහො, ක්‍රියායං විනිශ්ච්ඡතෙ ගච්ඡ භුඤ්ජාති, ආමන්තණං නත්ථී... ඉදානි

විධියමානත්තෙනාලද්ධසත්තිකස්සාභිමුඛයිතුමසක්කරුපත්තා, විධාතඛිබ්බෙනාති නිජ්ජාදෙනඛිබ්බෙන.

39. ඡට්ඨී

කිරියාකාරකෙච්චාදිචුත්තිගන්ථස්ස අත්ථසංවණ්ණනං කත්තුමාරභතෙ ‘එකායං සම්බන්ධො නාමෙ’ව්වාදි, කිරියාය කාරකෙහි ව නිජ්ජාදිතොති ඉමිනා සම්බන්ධස්ස කිරියාකාරකසම්බන්ධ පුබ්බකත්තමාහ, තතොයෙවායං නාකස්මිකොති න යෙසංකෙසඤ්චි ද්විත්තං භවති, විසිට්ඨානංයෙව තු ද්විත්තං භවතීත්‍යනිජ්ජසඪ්ඨාභාවො, කිරියාකාරකසම්බන්ධපුබ්බකො හි කාරකෙහි අඤ්ඤො සස්සාමිභාවාදිකො සම්බන්ධො, තථා ව චුත්තං—

‘සම්බන්ධො කාරකෙහඤ්ඤො, ක්‍රියාකාරකපුබ්බකො;
සුත්තායමස්සුත්තායංවා, ක්‍රියායං සො-හිධියතෙනි.

තත්ථ අස්සුත්තායං කිරියායං ‘රඤ්ඤො පුරිසො’ව්වාදො කිරියා කාරකසම්බන්ධපුබ්බකො-ඤ්ඤො එව සස්සාමිභාවාදිකො සම්බන්ධො පතියතෙනි, ‘සරති රජ්ජස්ස’ත්‍යාදො තු සුත්තමානෙ කිරියාසද්දෙ, එත්ථ පන සන්තමපි කමමං වත්තුමනිච්ඡිතං, විසෙසනභාවොයෙව සරණම්පති රජ්ජස්ස පටිපාදියතෙ’රජ්ජසම්බන්ධිසරණ’න්ති, කිරියාකාරක සම්බන්ධො හි සබ්බත්ථ වත්ථුට්ඨිතිවසෙනෙවත්ථී, තන්තිමිත්තො ව සස්සාමි භාවාදි, තත්ථ සස්සාමිභාවවිච්ඡායං විජ්ජමානොපි කිරියාකාරක සම්බන්ධො න වත්තුමිච්ඡිතො, යථා ‘අනුදරා කඤ්ඤා’ති, සො වායං සම්බන්ධො සස්සාමිභාවජඤ්ඤජනකභාවා-වයවාචයවිභාවාදිලක්ඛණො ඛණ්ඩිධොති වෙදිතඛිබ්බො, තත්ථ සස්සාමිසම්බන්ධෙ රඤ්ඤො පුරිසො, ජඤ්ඤජනකසම්බන්ධෙ නිග්‍රොධස්ස ඛිජං, අවයවාචයවිසම්බන්ධෙ රුක්ඛස්ස සාඛා, ඉදානි සම්බන්ධස්සෙතස්ස කිරියාකාරකසම්බන්ධසඤ්ජාතත්තං යථායොගමඤ්ඤත්‍රාප්‍යවගමයිතුං කිඤ්චි උදාහරණමාහ-‘තථා හි’ව්වාදි, පරිපාලනකිරියාකතො නෙසං සම්බන්ධොති ඉමිනා පරිපාලනපරිපාලනලක්ඛණො-යං සම්බන්ධොති දස්සෙනි, සා අයම්පරි පාලනලක්ඛණො කිරියා සම්බන්ධමස්සෙදම්භාවහෙතුං ජනයිත්වා නිවත්තති, අත්ථජ්ජකරණාදිනා ත්විමාය කිරියායායං සම්බන්ධොති විසෙසො වසියතෙ, න ඡට්ඨියා විසෙසාවගමනෙ සාමත්ථියං... තස්සා සබ්බත්ථෙකරුපත්තා, සුත්තමානෙ එව වා කිරියාසද්දෙ කාරකභාවස්ස හෙතුනො වචනිච්ඡායාභාවෙ

අස්සෙදම්භාභාවසංඛාතස්සෙව ඵලස්ස වත්තුමිච්ඡිතත්තා තථෙව සම්බන්ධො ජාතො ඡට්ඨියාහිධියතෙ ‘රජ්ජස්ස සරතී’ති, චුත්තං හි—

ජනයිත්වාන සම්බන්ධං, ක්‍රියා කාවි නිවත්තති;
සුයාමානෙ ක්‍රියාසද්දෙ, සම්බන්ධො ජායතෙ ක්වච්ඡිති.

පරිපාලයතීති පුරිසම්පරිපාලයති, තතො පාලනාදිකා උපකාර සභාවා කිරියාද්විත්තමිති තෙසං සම්බන්ධිනී භවති, රඤ්ඤා හි කාරියමානා තංසම්බන්ධිනීපුරිසවිසයත්තාවපුරිසයොගිනීත්‍යුභිත්තමිතිකිරියාසම්භවති, තතොයෙවතස්සා උභයසම්බන්ධිනියා කිරියාය සම්භවෙඅස්සෙදන්ති බුද්ධියා හෙතුභූතස්ස අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛසභාවස්ස සම්බන්ධස්ස භාවතො කිරියාජනිතත්තමස්ස, අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණො... සබ්බො නිරපෙක්ඛත්තෙ සම්බන්ධාභාවා, සම්බන්ධි බුද්ධිසබ්භවස්සාති සම්බන්ධිසු රාජපුරිසාදීසු අස්සෙදන්ති ඵලමිපවත්තාය බුද්ධියා සබ්භවස්ස. පරෙසං විය “ගුණ ඡට්ඨි”ති වචනන්තරාභාවෙ උභයත්ථපි (චෙත්ථ) [(යෙව) (පොත්ථකෙ)] ඡට්ඨිජ්ජ- සංඛිගොති බොධෙතුමාහ-‘නනු චෙ’ව්වාදි, සච්චන්ති යථා චුත්තං චොදනමබ්භූපගම්ම චොදකම්පති යථාචුත්තං සම්බන්ධරූපං තතො-ඤ්ඤත්‍රාප්‍යපසං හරිත්වා තත්ථ ඡට්ඨිජ්ජසංඛිගං චොදෙතුමාහ- ‘දෙවදත්තො’ව්වාදි, අතථ මිච්චාදිනාසනිපිඅඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණෙ සම්බන්ධෙ වචනිච්ඡායෙචෙත්ථ කාරණන්ති චොදකාධිජ්ජායමත්‍රොපනෙත්වා තදෙව විසෙසතො ඡට්ඨියා අභාවෙ සමුපනෙතුං ‘යජ්ජෙවමිහාපි’ව්වාදිකමාහ, තත්ථ අථාති චොදකාධිජ්ජායජ්ජකාසනාරම්භෙ නිපාතො, ඵලං වත්තබ්බන්ති ඵලං යදිපිච්චාදිනා වක්ඛමානනායෙන වත්තබ්බං, පරිපාදෙතබ්බතායාත්‍යාදිනා ඉදන්දිපෙති “විසෙස්සං විධෙයතාය න පරාධීනන්ති අජ්ජධානභාවතො ඛ්‍යතිරිච්චතෙ තතො-ත්තනිට්ඨමෙව, න රූපන්තරම්භජති‘පුරිසස්සෙ’ති, විසෙසනන්තු රාජාදිකං තදභිගතායානුවදියමානමජ්ජධානත්තා කාරකරූපතො ඛ්‍යතිරිච්චතෙ, තතො රූපන්තරං භජති ‘රඤ්ඤො’ති, තතො ඛ්‍යතිරෙක ලක්ඛණො සම්බන්ධො හොති, එකස්ස සම්බන්ධිත්තාසම්භවා වත්ථුතො ද්විට්ඨො විසෙසනගතත්තෙන පතීයතෙ තතො ඡට්ඨි විසෙසනමෙවානුධාවති පතීතිවිසයෙ සද්දජ්ජවත්ති”ති, යො හි විකජ්ජනං විසයො සො සද්දානන්ති, අතොයෙව සම්බන්ධො නියමෙන විසෙසනහෙදමනුවිදධාති... වත්ථුතො ද්විට්ඨස්සාපි තග්ගතත්තෙන පතීතියා යථා භාතුං ධනන්ති, නාවස්සම්භාතුං ධනන්තිච්චෙව භවති, තථා සත්‍යපි විසෙස්ස හෙදෙ විසෙසනගතමෙව හෙදමනු(විදධා)ති ‘දෙවදත්තස්ස අස්සා’ති, තදෙන සබ්බං විසෙසනගතත්තෙන සම්බන්ධපතීතිතො-වකජ්ජියතෙ, විසෙස්සගතත්තෙනාපි තජ්ජතීතියං නියමෙන තග්ගතහෙදානුවිධානං සියා විසෙසනගතහෙදානුවිධානමිව, ද්විට්ඨත්තන්තු වත්ථුතො [වත්තුතො] න විරුජ්ඣතෙ, වත්තුපට්ඨිද්ධමෙව ව ද්විට්ඨත්තං මනසිකත්වා තංවාදිහි ද්විට්ඨො සම්බන්ධොහිධියතෙ, අතොයෙවායං

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා
බ්‍යතිරෙකවිහත්ති

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා
(යාගමයන)...

බ්‍යතිරිච්චමානවිසෙසනභූතසම්බන්ධිගතබ්‍යතිරෙකලක්ඛණසම්බන්ධාහි-
ධානප්පවත්තිතොති, නීලාදිවිසෙසනන්තු පරත්ථත්තෙනාප්පධානම්පි න
කාරකභාවතො බ්‍යතිරිච්චති... නීලාදිසද්දෙනුප්පලාදිදබ්බාහිධානතො, යථා
'නීලමුප්පලම්පස්ස, නීලෙනුප්පලෙන ධීතං, නීලස්සුප්පලස්ස ගන්ධො'ති, යදා
තු න විසෙස්සපවත්ති තදා බ්‍යතිරිච්චතෙව 'නීලස්ස ගුණස්ස
උප්පලන්තිස්සයො'ති කාරකභාවලක්ඛණා පධානභාවා බ්‍යතිරිච්චතෙ එව
නීලාදි, තතො විසෙසනමෙවානෙකප්පකාරතායාව තිට්ඨතෙ, තතො විසෙ-
සනං කිඤ්චිදෙව කාරකරූපතො පධානභාවා බ්‍යතිරිච්චතෙති විසෙසන
මත්තෙනාපි සෙසං සබ්බං තථා සියාති නාසඬකනියන්ති.

ද්වෙපිති රාජපුරිසා ද්වෙපි, තතියෙ ගෙහසඬබාතෙ සම්බන්ධිති.
සහයුත්තම්පට්ඨව එවන්ති ඉමිනා පුරිසස්ස අප්පධානත්තමෙව දීපෙති, අභිමතාති
පාණිනියානං සුත්තන්තරෙන අභිමතා, යතො ඡට්ඨිය-මත්තතො මතෙ
සම්බන්ධනිස්සයා, තෙනාහ- 'සම්බන්ධමෙවි'ච්චාදි, සම්බන්ධො චෙත්ථ මාතු
සරණානමට්ඨානාදිකිරියානිමිත්තොති කෙවි, අඤ්ඤෙ තු සරණස්ස
කිරියාරූපත්තා කිරියන්තරමන්තරෙතෙව දබ්බෙන සම්බන්ධොපපත්තිමාහුයථා
ද්වින්තං ජතුකතො සංසිලෙසො, ජතුතො තු කට්ඨේනාත්තනායෙව, න
ජත්වන්තරකතො සංසිලෙසොති. පරෙසං තතියත්ථෙ දුතියත්ථෙ ව
කිතකප්පයොගෙ ඤ්ඤත්‍රාපි (පඤ්චම්‍යත්ථෙ) සත්තම්‍යත්ථෙ ව ('ඡට්ඨි වා') ති
(2-6-20) දුතියා පඤ්චමීනඤ්චා'ති (2-6-29) ව සුත්තන්තරෙහි
ඡට්ඨිතිමතා, තස්සාපි වත්තිච්ඡාතොව සාධිතභාවං දස්සෙතුමාහ-
යථාචෙත්ථාතිආදි, එත්ථාප්‍යාදො උදාහරණද්වයෙ සුත්තන්තරමන්තරෙන
සම්පදානත්තාභාවා සම්බන්ධවචනිච්ඡායමෙව පරෙසම්පි ඡට්ඨි, තෙනාහ-
'එත්ථා'තිආදි, බහුලන්තිමස්ස අත්ථං දස්සෙති 'යථා දස්සන'න්ති,
අවිසංවාදකාලොකස්සත්‍යාදිකං කම්මෙ උදාහරණං, පඤ්චම්‍යත්ථෙ පන
වත්තිච්ඡාතොව සබ්බෙ තසන්ති දණ්ඩස්සාත්‍යාදිති උදාහරණාති වෙදිතබ්බාති.

40. තුලා

අනභිමතාති 'තුලාත්ථෙභ්‍යතුලොපමාහි තතියාඤ්ඤතරිස්ස'න්ති (2-3-
72) සුත්තෙන තුලොපමාහි අඤ්ඤෙහි තුලාත්ථෙහි යොගෙ තතියාය
විධියමානත්තා පාණිනියානං අනභිමතා, යස්මා සදිසා භාවා තෙසං නොපමාති
'අප්පුනස්ස තුලා නත්ථී'ත්‍යාදිකමුච්චතෙ, තස්මා එවං යථාචුත්තනයෙනාති
තදෙවන්තිමස්ස අත්ථො වෙදිතබ්බො, තදෙවන්ති වා නිපාතසමුදායො
යථාචුත්තනිදස්සනත්ථො, තුලොසුති සදිසෙසු, තථාචුත්තාති
අප්පුනස්සතුලානත්ථීත්‍යාදිනා තෙන පකාරෙන චුත්තා.

41. අතො

සුත්තෙ ‘අතො’ති වුත්තං ‘අකාරන්තතො’ති කථං වුත්තීති ආහ ‘අතො’තිආදි, ආදෙසා භොන්තීති සෙසො, යකාරානංයෙව සිද්ධං... ආච්ඡාදෙසානමෙකවණ්ණත්තා, ලොපෙ කතෙති ඕකාරස්ස ලොපෙ කතෙ, තන්තෙති යථාවුත්තං ධ්වාද්‍යස්පටික්ඛිපති, පටික්ඛෙපෙ කාරණමාහ- ‘පරලොපස්සා’තිආදි, කාරණන්තරං වත්තුමාරහතෙ ‘කිඤ්චා’තිආදි, නිව්චම්පරලොපොව සියා, න පුබ්බලොපොපි ආගමජ්ජයොගානුකූලොන්‍යානිපි සක්කා වත්තුන්ති ආහ-‘නවා’තිආදි, නිව්චම්පරලොපොයෙවාති න ව සක්කා මන්තුන්ති සම්බන්ධො, එවං සන්නෙත්‍යාදිනා තත්ථ විරොධමාහ, අතොසම්භවාති ආදෙසාකාරතො සම්භවා, කිස්සාකාරවිධානං ‘‘යොසු කිස්ස පුමෙ’’ති (2-93) එතදෙවපයොජනන්තිආදිනා වුත්තජ්ජයොජනාභාවෙ කාරණමාහ-‘අනිට්ඨත්තා’ති, අනභිමතත්තාති අත්ථො, පයොජනාභාවානභිමතත්තමෙව දස්සෙසුමාහ-‘එතදත්ථමෙවා’තිආදි, ඉමස්සාති ‘‘අතො යොනං ටාටෙ’’ති මස්ස සුත්තස්ස, කිස්මාත්ථෙවාති ‘කිස්මා’ ඉති එතාදිසං සුත්තමෙව, කිස්මා යොනං ටාටෙතිවාති ‘‘කිස්මා යොනං ටාටෙ’’ති සුත්තං වා, අතොති ‘අතො’ ඉති සුත්තං, තාදිසස්සපයොගස්සාති අග්ගා, අග්ගෙ ඉති පයොගස්ස.

42. නිනං

යස්මා එකමෙව රූපමුදාහටං, තස්මා රූපාරූපානි රූපෙරූපානීති භෙදො වෙදිතඛිබ්බො, තෙන හි බහුවචනෙ [බහුවචනෙන (පොත්ථකෙ)] පටිමාදුතියාසු ‘අට්ඨිනී’ති එකමෙව රූපමුදාහටන්ති දස්සෙති.

44. සස්සාය

සුඤ්ඤිති ඤකාරො කිමත්ථොති ආහ-‘ඤකාරො’තිආදි, අසති හි ඤකාරෙ‘ඤානුබන්ධො’ති ඤකාරෙන විසෙසනෙන සුකාරො න විසෙසී යෙය්‍ය සතියෙව තස්මිං තෙන සො විසෙසීයෙය්‍ය, තස්මා ‘‘ඤකානුබන්ධාද්‍යන්තා’’ති සුත්තෙ ‘ඤකානුබන්ධා’ති විසෙසනං විසෙසනභාවො අත්ථො පයොජනං යස්ස සො විසෙසනත්ථො, බහුලං වචනෙනානභිමතමනවසෙසං වචන්ථාපියතීති වුත්තියං. ‘‘හියොයා’’ත්‍යාදිකමුපදිට්ඨන්ති දස්සෙතුමුපක්කමතෙ ‘සාමඤ්ඤො’තිආදිනා, ඡට්ඨි හවතීති (සෙ)සො, නනුව අත්ථසද්දෙනාඤ්ඤපදත්ථසමාසෙ කථං වතුත්ථායත්ථො-වසීයතීති වුවිචනෙ, වතුත්ථිඑකවචනෙ අත්තත්ථ’න්ති එත්ථ සද්ධම්මසවනාදිකමත්තනිමිත්තන්ති යො-ත්ථො, සො වත්ථො-ඤ්ඤ පදත්ථෙපි, තස්සා-ඤ්ඤපදත්ථභූතස්සාපි අත්තා අත්ථො පයොජනම්භවති නිමිත්තභාවෙනාති නාත්ථභෙදොති ත එත ඉමවජ්ජිතානං සබ්බාදීනන්ති ත එතඉමසද්දෙහි එව වජ්ජිතානමඤ්ඤොසං

සබ්බාදීනං, පටිසිද්ධෙසුපි කස්සපි ආදෙසො දිස්සතීති දස්සෙතුමාහ ‘තසද්දස්ස වා’ති.

45. සප

ඉත්ථියා වට්ඨයාති පසඤ්ඤානම් උනමුදාහරණාති.

46. ස්සාවා

සපසඤ්ඤෙහිති ඉදං තෙතිමාමුහි තිමස්ස අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙන වා විසෙසනං දට්ඨබ්බං, චුත්තියං කතන්ති ආදිකං කත්තාදිප්පකාසනත්ථං කතං, තායාති සබ්බත්ථ විකප්පොදාහරණං.

47. නම්හි

‘‘ආගමා තග්ගුණිභූතා තග්ගහණෙන ගය්හන්ති’’ති පරිභාසා වචනමෙතං තත්ථ තග්ගුණිභූතාති තස්මිං ආගමිමිහි ගුණිභූතා, අවයවවසෙන පච්ඡා භවත්තො අමුඛ්‍යභූතා, තග්ගහණෙනාති ආගමිග්ගහණෙන තග්ගහණෙන ගහණතොති ආගමිභූතස්ස නං ඉච්චස්ස ගහණෙන ගහණතො, ‘නම්හි විහත්තිමිහි’ති තු වත්තබ්බං, විපල්ලාසො වා එත්ථ දට්ඨබ්බො.

(49) ඉකාරස්සෙවවාතිආදිනා චුත්තමෙව විවරති තිස්ස ඉච්චාදිනා, තස්ස තිස්ස, නිද්දිට්ඨත්තාති තිස්ස නිද්දිට්ඨත්තා, ‘‘නම්හි තිචතුන්තම්ත්ථියං තිස්ස චතස්සා’’ති (2-20) තිස්සාදෙසො ‘‘නම්හි නුක ද්වාදීනං සත්තරසන්න’’න්ති (2-47) නුක, තිස්සන්නං.

51. සුඤ්ඤ

විහත්තිසුත්තෙති ‘‘ද්වෙද්වෙකානෙකෙස්වි’’(2-1) ව්වාදිසුත්තෙ, ස්සන්නති බහුවචනෙන සහිතමෙකවචනමාහ, සුත්තමිදන්ති ‘‘සුඤ්ඤස්සා’’ති ඉදං සුත්තං, සුත්තෙ පන සතීති ‘‘සුඤ්ඤ සස්සා’’ති සුත්තෙ සති.

55. රත්තා

රත්ති ව ආදි ව රත්තාදෙසො, තෙහි.

56. සුභි

අනුකරණවසෙනාති අනුසදිසං කරණං වචනමනුකරණං.

57. ලේතු

තෙනාති යතො ලේතුඉති විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතස්ස පච්චයස්ස ගහණං, තෙනාති අත්ථො, පච්චයස්ස ගහණා තදාදිගහණං ලබ්භතෙ...

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

“පච්චයග්ගහණෙ යතො සො විහිතො, තදාදිනො ගහණ”න්ති ඤායා,
විසෙසනත්තෙන වත්තුමිච්ඡිතත්තා තදන්තග්ගහණං...

“විධිබ්බිසෙසනත්තස්සා”ති (1-13) වචනතොති මනසි නිධායාහ-
‘යතො’ඉච්චාදි, සො ක්‍රියත්ථො ආදි යස්ස සො තදාදි, සො පච්චයො-න්තො
යස්ස සමුදායස්ස සො තදන්තො, තාදිසස්ස තදා දිතදන්තසමුදායවිසෙස(ස්ස)
ගහණං, න තු තදන්තමත්තස්සෙත්තත්ථො, නනු ච ‘ල්ත්ථි’ති විසෙසනත්තෙන
වත්තුමිච්ඡිතෙ භවතු “විධිබ්බිසෙසනත්තස්සා”ති තදන්තස්ස ගහණං,
පච්චයග්ගහණෙන පන තදාදිනො ගහණං කථං සියා වචනාභාවාත්තාහ-
‘තදවිනාභාවිත්තා’ති, යතො විහිතො, තෙන විනා න භවති සිලෙනාති
තදවිනාභාවී, තස්ස භාවො තස්මා. “පච්චයග්ගහණෙ යතො සො විහිතො
තදාදිනො ගහණ”න්ති ඤායස්ස යත්ථ පච්චයග්ගහණං තත්ථ සාධාරණත්තා
‘තදාදිනො’ති චුත්තං, තදාදිසමුදායස්ස ගහණෙ පනෙත්ථ විසෙසො න දිස්සති...
අධිකත්තාති [අධිගතත්තාචාති (පොත්ථකෙ)] ආදීසු විසෙසදස්සනාසම්භවා,
‘තුංස්මා ලොපො විච්ඡායං තෙ” ත්‍යත්‍ර (5-4) තු දිස්සති විසෙසො, වක්ඛතිහි
තත්ථ “තුංතායෙනවෙ භාවෙ භවිස්සති ක්‍රියායං තදත්ථාය”න්ති (5-61)
තුංපච්චයං වක්ඛති”ච්චාදි.

58. ෧෨

අඉත්තෙවචත්තබ්බන්ති ‘ගෙආ’ඉත්තෙව චත්තබ්බන්ති චුත්තං හොති,
පක්ඛෙ දීඝවිධානෙනෙවාති ඉමිනා අකාරාදෙසෙ කතෙ පක්ඛෙ
දීඝවිධානෙනෙව, අඤ්ඤත්ථවරිතත්ථතායාති ල්ත්චන්තාදිනො අඤ්ඤත්ථ
භොජුරිසා භොජුරිසඉච්චාදො ජාතිපදත්ථනිස්සයනෙන කතත්ථතාය, පරිස
මත්තත්ථතායාති චුත්තං හොති, අවස්සං දීඝභාවෙ කාරණමාහ
‘යදිවාකාරො’ඉච්චාදි, යදිව ආකාරොති පදච්ඡෙදො.

60. සමුභ්මා

සඉතිසඤ්ඤා සසඤ්ඤා තාසං, කඤ්ඤාසඤ්ඤාතිආදීසු සසඤ්ඤානං
බහුත්තා බහුවචනෙන නිද්දෙසො, සරුපස්සාති සස්සාති සසද්දරුපස්ස, තථා
භො චුභ්මාති එත්ථ තථාති ඉමිනා චුභ්මාතිරුපස්ස නිරුත්තියං නිද්දිට්ඨත්තාව
එත්ථ සඬගහිතභාවං දස්සෙති. එවං විවරන්තිති තස්මා ස සබ්බො ගස්ස
අකාරආකාරා”තිආදිනා එවං විවරන්ති, තෙ හි අව ආව ඉව ඊව එවාති ද්වන්දෙ
පුබ්බසරානං ලොපං කත්වා එත්තුපසිලෙසනිද්දෙසං වණ්ණෙත්ති,
සාමඤ්ඤවිධානන්ති ‘චුභ්මකත්තුඉසි සබ්බො’ච්චෙවමවිසෙසත්වා
සාමඤ්ඤක කථනං, කිමත්ථන්ති කිං අත්ථො පයොජනං යස්ස තං කිමත්ථං.
සාමඤ්ඤවිධානං කිමත්ථමපනෙවං පයොජනාසඬකායං
පයොජනාසඬකාවිචාරණං මනසි නිධාය ‘ආගති ගණොය’න්ති චුත්තත්තා ආහ-
‘අත්ථතො’ච්චාදි, අත්ථතොති සා මත්ථියතො, අනෙත්තාති ‘ආගතිගණොය’න්ති

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා
 ඉමිනා වචනෙන, ඉදං චුත්තං හොති ‘ආගතිගණොයන්ති ඉමිනා
 තදාකාරසඛිබාතජාතිජ්ජධානගණත්තජ්ජකාසනෙන යදි සම්බොධනෙ
 එකාරන්තාකාරන්තලාභිනං කත්තු ඉසි සබ මුනි හදන්තාදීනං ගහණං පයොජනං
 න සියා, අඤ්ඤථා අනුපපජ්ජනං සියාති
 එවමඤ්ඤථානුපපත්තිලක්ඛණසාමත්ථියතො සාමඤ්ඤවිධානෙ
 පයොජනමාහෙ’ති, සොයන්ති ඉමිනා චුත්තියං ‘ආගති ගණොය’න්ති චුත්තං
 වචනං නිදස්සෙති.

63. ඝොස්සං

ස්සඤ්ච ස්සාව ස්සායොව අඤ්ච තිඤ්චාති ඉතරිතරයොගෙ වත්ථ
 සමාසො,ස්සං ස්සා ස්සායං තිංසු.

64. එක

ඝොව ඔව ඝො ඝාන්තඔකාරන්තා, නත්ථි ඝො යෙසන්තෙ අඝො, තෙසං,
 සාමඤ්ඤවිධානතොති කස්සචි ලිඛිගස්ස අපරාමාසා සාමඤ්ඤෙන විධානතො,
 නාදෙකවචනෙසුති නාදීසු එකවචනෙසුති අත්ථො, හි හෙතුමිහි, යස්මා කස්සචි
 එවං දුට්ඨාධිජ්ජායො සියා, තස්මා දුතියමුදාහරණන්ති අත්ථො, දුතියොපි
 හෙතුමිහි, යස්මා සබ්බෙසං සඛිගහණත්ථං, තස්මා න ව තථාධිජ්ජෙතන්ති
 අත්ථො, සබ්බෙසමෙකවචනානං සඛිගහණාභාවෙ සුත්තානං
 විරචනාජ්ජකාරමාහ-‘අඤ්ඤථා’තිආදි, උපරිවාතයාදීස්ථයමධිජ්ජායො
 ‘සුත්තස්ස ‘අංයොස්ථෙසොන’න්ති විරචිතත්තා සාමඤ්ඤෙන-
 කවචනෙස්ථෙසස්ස නරස්සත්තජ්ජතීති තජ්ජට්ඨෙසධාභාවා’දණ්ඩි කුල’න්ති
 රස්සත්තං ‘සිස්මිං නපුංසකෙ’ති විධිසුත්තං වදෙය්‍යා’ති,
 ඔකාරන්තජ්ජට්ඨෙසධන්ති ‘අඝොන’න්ති ඔකාරන්තජ්ජට්ඨෙසධං, ආදෙසන්තරං
 ‘‘ගොස්සා ගසිහිනං සුගාවගවා’’ත්‍යාදීනා (2-67) කරියමානං ගාවාදෙසාදිකං,
 එත්ථ පන නපුංසකෙ එකවචනත්තං දණ්ඩි කුලන්ති වක්ඛමානත්තා නොදාහටං,
 යොසු පන ‘‘යොලොපනිසුදීඝො’’ති (2-88) අදීසස්සාපි දීසවිධානසාමත්ථියා
 පඨමමෙව දීසස්ස රස්සාභාවෙකාව කථාති නොදාහටං, දණ්ඩිදණ්ඩිති ඉච්චෙව
 තු හවති, නොස්සවාති පාඨො දිස්සති, එත්ථ විජ්ජමානෙ ගෙ පරෙ ඔකාරන්තස්ස
 වා රස්සාපජ්ජනදොසම්පසඛිගතො නොස්සා’ති පාඨෙන හවිතබ්බං.

67. ගොස්සා

ගාවෙන ගවෙනාති කරණෙපි සමානං, ගාවස්ස ගවස්සාති ඡට්ඨියාපි.

69. ගවං

සෙනාති සුතත්තා සෙඉති චුත්තියං නිමිත්තං පරිකප්පිතං.

72. ගාච්ඡ

සද්දන්තරත්තෙන කොචි දොසොති සම්බන්ධො, ආදිසිතබ්බා ආදෙසා කාතබ්බා.

73. යං

පෙන පසඤ්ඤාය යුත්තා ඊථි, පච සො ඊවාති වාථි අභෙදග්ගහණෙන, අඤ්ඤස්සාති ඉකාර උකාරඌකාරස්ස.

77. ස්මි

ලොකෙ දෙවදත්තො දත්තොති එකදෙසෙන සමුදායවොහාර දස්සනතො ස්මිතොතිමස්ස ස්මිං වචනස්සාත්තයමත්ථො දස්සිතොත්තාහ-‘ස්මිති ඉමිනා’තිආදි.

81. කුලා

බ්‍රහ්මාදීසු ‘ඉතො ක්වචි සස්ස වානුබන්ධො’ති පාඨාති සම්බන්ධො, බ්‍රහ්මාදීසුති “සබ්‍රහ්මාදිතෙ”ති (2-60) සුත්තෙ චුත්තබ්‍රහ්මාදීසු, පාඨාති ‘ඉතො’ත්තාදිතො ගණසුත්තස්ස පාඨා, වානුබන්ධොති ඉමිනා (එවාදෙසං) නිද්දිසති.

85. කු

සො [හස්මා] අන්තො යස්ස සො තදන්තො සමුදායො, තස්ස, “වානුකඬ්ඨිතං නොත්තරත්තාවත්තති”ති විඤ්ඤවචනං, විදුතො විදුති කුපච්චයත්තස්ස උදාහරණං, විඤ්ඤුතො විඤ්ඤුති “විතො ඤාතො”ති (5-39) සබ්බඤ්ඤුතො සබ්බඤ්ඤුති “කම්මා”ති (5-40) .

86. ලො

ලොපොත්ථෙව සිද්ධත්තාති වොමුත්තපක්ඛෙ ලොපොතීම්නාව සිද්ධත්තා.

87. නනො

අමුයාති ඉත්ථියං යාදෙසො, නනොතිමස්සිදං පච්චුදාහරණං.

88. යොලො

පඨමාදුතියායොනමෙකතො උදාහරණාති අට්ඨි අට්ඨිනිති, තානිව යොලොපනිලාතිස්සෙව දස්සිතාති, තථායෙවාඤ්ඤානිපි ඤායන්තිති.

92. න්‍යස්ස

ටමුත්තපක්ඛොති අසන්තං කුබ්බන්තස්සාති ටාදෙසෙන මුත්තපක්ඛො,න්තුස්සචෙවන්ති පසිද්ධන්තාව ටාදෙසමුත්තපක්ඛං උපමෙති, “සඤ්ජානං තාරකාදිත්ථිතො”ති (5-45) ඉතො අන්ධිතා.

93. යොසු

ටාදෙසො-තිප්පසජ්ජතිති කස්මා වුත්තං නනු තදන්තස්ස සමුදායස්ස පත්තෙ “ජට්ඨියන්තස්සා”ති (1-17) අන්තස්සෙව හොති, තථාසති නෙවාතිප්පසඬිගො, තස්මා කස්මාතිප්පසජ්ජතිති වුත්තන්ති, සච්චං, තථාපි ‘කුස්සා’ති වත්තුං සක්කුණෙය්‍යත්තෙ ඉස්සාති වුත්තත්ත **[වුත්තන්ථි]** සාමත්ථියතො තදන්තස්ස ටාදෙසො-තිප්පසජ්ජතිති තථා වුත්තන්ති, නනු ‘කුස්සා’ති වුත්තෙපි සොවාතිප්පසඬිගො තදවත්ථොයෙවාති සච්චං, තථාපි යදි සමුදායස්ස ටාදෙසො-හිමතො සියා ‘තථා සති කිං කුග්ගහණෙන ඉස්සත්ථෙව වදෙය්‍යාති නාතිප්පසජ්ජතිති, කුග්ගහණෙන නාමත්තෙ ඉකාරස්සෙව කුසඤ්ඤත්තාති ඉදං පන විසෙසනත්තෙන වත්තු මනිච්ඡිතෙ යුජ්ජති.

94. චෙචො

සහවරිතඤ්ඤායස්සාති “තංසහවරිතා තග්ගහණෙන ගය්හන්ති”ති ඤ්ඤායස්ස.

95. යොමහි

හෙතුකුරුසද්දෙහි යොසු ඉමිනා ටාදෙසෙ “ලොපො”තිමිනා යොලොපෙ වා සම්පත්තෙ “පච්චයනිස්සිතං බහිරඬ්ග”න්ති යොලොපතො “පකතිනිස්සිතමන්තරඬ්ග”න්ති “අන්තරඬ්ගබහිරඬ්ගසු අන්තරඬ්ගවිධි බලවා”ති පයමං ටාදෙසෙ නිමිත්තාභාවාච ලොපා භාවොති දස්සෙතුමාහ-‘හෙතුකුරුසද්දෙහි’චවාදි.

99. සබ්බො

නනු කතරාදයොව සබ්බාදිසද්දවචනියා හොන්ති සමාසෙනාහිනිත්තා, න තු සබ්බසද්දො **[සද්දස්සෙ (පොත්ථකෙ)]** ත්‍යාහ-‘අවයචෙන’ත්‍යාදි,යදිපි ‘සබ්බ සද්දො ආදි යෙස’න්ති අවයචෙන විග්ගහො, තථාපි සමුදායොවාස්සත්ථො භවති... යෙසන්ත්‍යනෙන සමුදායස්ස පරාමාසාති භාවො, ඉතීති හෙතුමිහි, කො භවන්තානං ද්විත්තං බහුන්තං වා එකො දෙව දත්තො කඨාදිහි වා අත්ථෙ ද්විහි බහුහි වා එකස්ස නිද්ධාරණෙ සති කිම්භා නිද්ධාරණෙ රතර රතමෙසු ණාදිවුත්තියං “එකත්ථතාය”න්ති (2-119) විහත්තිලොපෙ “රාත්‍රබන්ධෙන්තසරාදිස්සා”ති (4-132) අන්තසරාදිලොපෙ කිංසද්දස්ස රුපසිද්ධිති දස්සෙතුමාහ කතමා’තිආදි, උහො අංසා අස්සාති අත්ථෙ “අයුහද්විතීහංසෙ”ති (4-49) අයෙ“සරො ලොපො සරෙ”ති (1-26)

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටීකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

සරලොපෙ රූපසිද්ධිති ආහ-‘උභො අංසා’ඉච්චාදි, කායං වචන්ථා නාමෙ ත්‍යාහ-
‘සාහිධෙය්‍යා’ත්‍යාදි, අවධිච්චාදිනා තස්සෙවාත්ථං විභාවෙති, අධංසො අහට්ඨතා
අවධිභාවෙයෙවාචට්ඨානං, සාහිධෙය්‍යා පෙක්ඛාති එත්ථ සො සකො
අහිධෙය්‍යො අත්ථො දිසාදි සාහිධෙය්‍යාති ගහිතොති ආහ-‘පුබ්බාදීන’න්තිආදි,
සාහිධෙය්‍යන්ති කම්මතො පරා අපපුබ්බා ‘ඉක්ඛ=දස්සනෙ’තිමස්මා
‘‘ක්වචණ’’ඉති (5-41) අණ්පච්චයෙ සාහිධෙය්‍යාපෙක්ඛො, සො
වාචධිනියමොති දස්සෙතුමාහ-‘තමපෙක්ඛති’ච්චාදි, තත්ථාධිජ්ජායං විචරති
‘තථාහි’ච්චාදිනා, එත්ථ ච පරාදිසද්දාහිධෙය්‍යා-ත්ථො දිසාදෙසාදි
පුබ්බාදිසද්දාහිධෙය්‍යස්සාත්ථස්ස දිසාය දෙසාදිනො වාචධිභාවෙන නියමවසෙන
පචත්තති, යො වාචධිභාවො නියමවසෙන පචත්තති, සොවාචධිභාවො
නියමවසෙන පචත්තො පුබ්බාදිසද්දවචනියං දිසාදෙසාදි මපෙක්ඛතීති
සාහිධෙය්‍යාපෙක්ඛොවධිනියමොයෙව වචන්ථාති වුච්චතීත්‍යයමධිජ්ජායො, න තු
අහිධෙය්‍යායන්ති අසම්භවා, අසම්භවමෙව දස්සෙන්නො ආහ-‘යො හි’ච්චාදි,
කොසල්ලෙන නිමිත්තෙනාති කුසල සද්දස්ස පචත්තිනිමිත්තෙන
කොසල්ලෙන, උත්තරාකුරවො උත්තරකුරුදීප වාසිනො, දෙසො වා,
‘නාඤ්ඤඤ්ච නාමජ්ජධානා’ති (2-136) අනෙතෙව සඤ්ඤායං
සබ්බාදිකාරියස්ස නිසිද්ධන්තෙ කිමසඤ්ඤායංභ්‍යනෙනෙනත්‍යාහ
‘නාඤ්ඤඤ්චෙ’ත්‍යාදි, කිඤ්චි පුබ්බත්තාදිකමුද්දිස්ස කෙසඤ්චි
පුබ්බොපරොත්‍යාදිකා අත්ථානුගතා සඤ්ඤා අත්ථත්ථසඤ්ඤා.

104. ති

‘‘වානෙකඤ්ඤත්ථෙ’’ති (3-17) විකජ්ජානුවත්තනතො අයුත්තත්තාභාවං
දස්සෙති‘නයිදමයුත්ත’න්ති, යුත්තතා වාස්ස පාඨෙ ඛ්‍යහිචාර දස්සනතොති
වත්තුමාහ-‘නපුංසකෙ’ච්චාදි, පාඨානුගතා හි සුත්තරවනා, විකජ්ජානුවත්තියා
අනපුංසකමීදමෙව වචනං තස්ස ක්වචි ඛ්‍යහිචාරත්තෙ ඤාපකන්ති වත්තුමාහ-
‘තස්ස වා’තිආදි, අවස්සමෙවමෙත්ථ අත්ථො ගහෙනබ්බො, අඤ්ඤථා
යථාවට්ඨිතපාඨානුක්කමෙනාත්ථග්ගහණෙ සති සුත්තස්ස [සුත්තස්සා
(පොත්ථකෙ)] මුඛ්‍යත්තජ්ජතීතිනො කථන්තමඤ්ඤස්ස ඤාපකං භවෙය්‍ය,
මුඛ්‍යභාවෙ හි ඤාපකත්ථං න යුජ්ජෙය්‍ය.

108. අනෙ

නනු ච ‘‘ලක්ඛණපටිපදවුත්තෙසු පටිපදවුත්තස්සෙව ගහණ’’න්තිමාය
පරිභාසාය ලක්ඛණකස්සාකාරස්ස ගහණං න පජ්ජොතිත්‍යාසඬ්ඛිය
පටිපාදයමාහ-‘රස්සාකාරො’ච්චාදි, පරිභාසාය වස්සායමත්ථො
‘‘ලක්ඛියතෙනෙනෙති ලක්ඛණං, සාධිවසාධුජානන හෙසුත්තා සුත්ත [සත්ථ]
මුච්චතෙ, පටිගතමිපදං පටිපදං, උච්චාරිතමඤ්ජසෙත්‍යත්ථො, ලක්ඛණඤ්ච
පටිපදඤ්ච ලක්ඛණපටිපදානි, තෙහි වුත්තානි රූපානි ලක්ඛණපටිපදවුත්තානි,

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා
 තෙසු, චුත්තසද්දො පච්චෙකම්පරිසමාපියතෙ ‘ලක්ඛණචුත්තෙසු
 පටිපදචුත්තෙසු’ති, තත්තාඤ්චසා යමනිද්දිට්ඨං, කෙවලං
 ලක්ඛණදස්සනෙනාස්මිං ලක්ඛණෙ සත්තවස්සමනෙන රූපෙන භවිතබ්බන්ති
 ලක්ඛණෙන පටිපාදිතං, තං ලක්ඛණචුත්තමිත්තප්ඵවතෙ, යන්ත්වඤ්ජසා
 සද්දෙනෙව පටිපාදිතං, තං පටිපදචුත්තන්ති චුච්චතෙ, තස්මිං ලක්ඛණචුත්තෙ
 පටිපදචුත්තෙ ච රූපෙ සති පටිපදචුත්තස්සෙව ගහණං, නෙතරස්සෙ’ති,
 පටිපදචුත්තස්සෙවෙත්තාවධාරණෙන නියමරූපභාස්සා පරිභාසායාවගමායතෙ,
 සො ච නියමො අනියමපුබ්බකෙ සන්දෙනෙ සත්තවතිට්ඨතෙ, තස්මා යත්ත
 ලක්ඛණචුත්තමෙව කෙවලං, න පටිපදචුත්තං, තත්ත නායං පරිභාසා වතිට්ඨතෙ,
 යත්තාපි පටිපදචුත්තමෙව කෙවලං, න ලක්ඛණචුත්තං, සොපොතිස්සා අවිසයො,
 යත්ත ද්වෙ රූපානි සම්භවන්ති තත්තෙවා යම්පරිභාසා සන්දෙනාපාකරණමුඛෙන
 පවත්තාති ඤායජ්ජත්තොයෙවා මත්ථො ඉමාය පරිභාසායානුවාදායතෙ, තථාහි
 සන්දෙහයානෙසු යදාපොකරූපමෙවමහින්තමුහින්තං, තථාපි ලක්ඛණචුත්තං
 රූපං ලක්ඛණෙ නොන්තියමානං ධුමග්ගි විය ජලබලාකා විය වානු මානිකං,
 යන්තු පටිපද චුත්තං රූපං, තං පච්චක්ඛසිද්ධං, පච්චක්ඛානුමානෙසු ච
 පච්චක්ඛම්බලවන්තරං පමාණන්ති අතො පටිපදචුත්තමෙව ගය්හතීති.

110. ක්වචෙ

තප්පංසකලිඨිගෙ එකාරෙන න භවිතබ්බන්ති සම්බන්ධො.

114. ලොපො

අකාරස්සන්තරඨගත්තෙ කාරණමාහ-‘පකතිනිස්සිත්තා’ති, පකතියා ඉදං
 පාකතං “ඤො”ති (4-34) ඤො, ලොපස්ස බහිරඨගත්තෙ කාරණමාහ-
 ‘පච්චයනිස්සිත්තා’ති, අන්තරඨගෙව්වාදිනා
 “අන්තරඨගබහිරඨගෙස්වන්තරඨගවිධි බලවා”ති පරිභාසමුපලක්ඛෙති,
 අඨගසද්දො-වයවවාචී, අන්තෙ සද්දො සත්තමාත්ථෙ, අඨගෙ භවමන්තරඨගං
 විහත්ථාත්ථෙ-සඨ්ඛාසමාසො “එඔනම වණ්ණෙ”ති (1-37) අත්තං
 රාගමො, අඨගතො බහි බහිරඨගං “පයාපාබහිතිරො පුරෙපච්ඡා වා
 පඤ්චමායා”ති (3-5) අසඨ්ඛාසමාසො, අත්ත වාන්තරඨගං බහිරඨගන්ති
 නාඨගෙභවමන්තරඨගං, අපිත්වන්තරඨගනිස්සිතං කාරියමන්තරඨගං,
 නාපාඨගතො බහිභූතො සමුදායො බහිරඨගං, කිත්තු බහිරඨගනිස්සිතං
 කාරියම්බහිරඨගං යථා මඤ්චනිස්සිතෙසු සද්දායන්තෙසු ‘මඤ්චා
 සද්දායන්ති’ත්තප්ඵවතෙ තං වියෙති අතොයෙවා සඨ්ඛාසමාසෙපි
 ලිඨිගවිහත්තිවචනන්තරයොගො ‘අන්තරඨගො අන්තරඨගා’ති, සඨ්කෙතිකො
 භායමසඨ්ඛාසමාසො, න පුබ්බපදත්ථජ්ජධානො, යථා-
 පච්චක්ඛස්සාක්ඛනිස්සිත්තාවබොධත්ථං ‘අක්ඛමක්ඛම්පති වත්තතෙ’ති
 විච්ඡාය-මසඨ්ඛාසමාසෙපි කතෙ පච්චක්ඛ

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

ඤාණස්සාක්ඛනිස්සිතත්තඤාපනත්ථං සඨකෙතවසෙන කතො-යමසඨ්ඛ්ඛාසමාසො, න පුබ්බපදත්ථප්පධානොති‘පච්චක්ඛො පච්චක්ඛා’ති ලිඬගවිහත්ති වචනත්තරයොගො, තථෙවාය-මත්තරඬගනිස්සිතො-යං සමුදායනිස්සිතොති ඤාපනත්ථං සඨකෙතවසෙන කතො-යමසඨ්ඛ්ඛාසමාසොති ලිඬගවිහත්තිවචනත්තරයොගො න විරුජ්ඣතෙ, අථවා අත්තරඬගමස්ස කාරියස්සාත්ථිති ‘සද්ධාදිත්ථ’ (4-84) තථා බහිරඬගත්ති, අත්තරඬගඤ්ච බහිරඬගඤ්ච අත්තරඬගබහිරඬගානි, තෙස්වත්තරඬගො බලවාති. අත්තරඬග කාරියස්ස බලවත්තං සාධෙතුං ‘සබ්බපයමං විධෙය්‍යත්තා’තිආදි වුත්තං, ඉදම්පන අත්තරඬගකාරියස්ස බලවභාවසාධනෙ කාරණං න භොති, අත්තරඬගත්තා බලවභාවොයෙව හි සබ්බපයමං විධෙය්‍යත්ත කාරණං, තථා වාහ-‘යො ලොපතො අකාරස්ස පයමමෙව භවතෙ කාරණමාහ අත්තරඬගත්තා අකාරස්සා’ති, තස්මා නායං පායො සටතෙ, අත්තරඬගබලවභාවසාධනස්ස පන ලොකතො ඉච්ඡිතත්තා අයමෙවත්ථෙ පායො සටතෙ’ අත්තරඬගමෙව කාරියම්බලවං ලොකෙ තථාදිට්ඨත්තා, තථා හි ලොකො පාතොවා’ත්තාදි, ලොකෙ තථාදිට්ඨත්තාති අත්තරඬගබලවභාවස්ස ලොකෙ එවං වක්ඛමානන යෙන දිට්ඨත්තා, අථවා කෙනචි විධුරප්පච්චයොපනිපාතෙන කාරණවෙ කල්ලෙන වා කදාචි කත්තුමසක්කුණෙය්‍යත්තෙපි අත්තරඬගස්ස අවස්සං විධෙය්‍යත්තං දස්සෙතුමාහ සබ්බපයමං විධෙය්‍යත්තා’ති, සතිසම්භවෙති නිමිත්තස්සානුපහතත්තා කාරියස්ස සම්භවෙ සති.

116. යෙ

ඉවණ්ණස්සාති වුත්තත්තාති ‘යෙ පස්සිවණ්ණස්සා’ති එත්ථ ඉවණ්ණස්සාති වුත්තත්තා.

118. අසං

ලිඬගවචනහෙදෙපි ඛ්‍යයරහිතත්තා අඛ්‍යයවත්තඋපසඬගනිපාතානං පුබ්බාවරියසඤ්ඤා, අසති සඬ්ඛ්ඛා යෙසත්තානාසඬ්ඛ්ඛානීත්තාහ- ‘එකත්තෙ’ච්චාදි, එකානෙකෙසුති වුත්තත්තා සඬ්ඛ්ඛාවිසෙසෙ විධියමානාසාදයො කථමසඬ්ඛ්ඛොහි උප්පජ්ජිතුමුස්සහත්තෙ ඉච්චාසයෙනාහ- ‘කථමසඬ්ඛ්ඛොහි සාදිනං සම්භවො’ති. අථ නිස්සඬ්ඛ්ඛොහි භොතුසාදිනමසම්භවො උච්චං රුක්ඛස්සිච්චාදොතු සඬ්ඛ්ඛාසම්භවෙ භවිතබ්බමෙව සාදිහිච්චාහ-‘සඬ්ඛ්ඛාසම්භවෙවෙ’ච්චාදි. වුත්තිගන්ථස්සාධිප්පායං විවරති ‘අඤ්ඤාථෙ’ ත්‍යාදිනා, කිමෙසමුප්පත්තියම්පයොජනං යෙනාසඬ්ඛ්ඛොහි තදුප්පත්ති නො-නුමියතෙ ච්චාසඬ්ඛ්ඛාහ-‘තස්සඤ්ච සතිය’ත්තාදි, අසති හි සාදිනමුප්පත්තියමුච්චමාදිනමසඬ්ඛ්ඛානමපදත්තං නත්ථිති යො ආදිසු පදස්මා පරෙසං තුම්භාම්භසද්දානං සවිහත්තිනං වොනොආදිකං පදනිමිත්තං කාරියං න

සියාති ‘උච්චං වො, උච්චං නො’තිආදයො පයොගා න සිජ්ඣන්ති, සති තු ස්‍යාදුජ්ජත්තියං ලුත්තෙසුපි තෙසු පදත්තනිජ්ජත්තියායෙව තදුජ්ජත්තියො පදත්තෙ සිද්ධෙ පදලක්ඛණං කාරියං සිජ්ඣතෙවාති භාවො. පරෙහි ඵත්ථ ‘තස්සං සාලාය’න්ති වචනිච්ඡායං ‘තත්‍ර සාලාය’න්ති යථා සියාති “අබ්‍යයත්වා ස්‍යාදිනො”ති (පා, 2-4-82) අබ්‍යයතො පරස්සිත්ථියමාජ්ජව්වයස්සාපි ලොපො විහිනො, තෙනාහ- ‘අසඬ්ඛොහි’ච්චාදි, තද්‍යුත්තන්ති ආජ්ජව්වයස්ස ලොපවිධාන මයුත්තංත්‍යත්ථො. අථ කෙනාත්‍ර ආජ්ජව්වයො විධියතෙ යෙනාස්සාපි ලොපො-නුසාසියතෙ “ඉත්ථියමත්වා”ති (3-26) වෙ නෙතදත්ථි, ඉත්ථියමාජ්ජව්වයස්ස විධානතො-සඬ්ඛොහිච්චාදි, තස්මා අසඬ්ඛොහි ආජ්ජව්වයස්ස සම්භවොයෙව නත්ථිත්‍යනත්ථකමාජ්ජව්වයස්ස ලොපවචනන්ති නානත්ථකං ඉත්ථියන්ති (3-26) හි ගුණිජ්ජධානො නිද්දෙසො ඉත්ථත්තවති ආජ්ජව්වයාදයො විධියන්තෙ ‘තස්සං සාලාය (මිච්චෙ තස්මිං පදත්ථො) තත්‍රෙ’ති අසඬ්ඛොහිච්චාදිත්ථත්තවති වත්තතෙ, තස්මා සියායෙ වෙනස්මා ආජ්ජව්වයොත්‍යවස්සමාජ්ජව්වයස්ස ලොපො විධෙයොනාති යො මඤ්ඤතෙ, තම්පති ආහ-‘යදීපි’ච්චාදි, විසෙසාහිධානාත්‍යපගමෙ වත්ත මානොයමසඬ්ඛොහිච්චාදිත්තවති නිද්දෙසො වත්තතෙ’ති වොහයමික්ඛතෙ, ඉත්ථියන්ති නිද්දෙසස්ස ගුණිජ්ජධානත්තං සාධෙතුං ‘ඉත්ථත්තවති හි ආජ්ජව්වයාදයො’තිආහ, තත්‍රෙහිමස්සාසඬ්ඛොහිච්චාදි සාලායං වත්තනතො ආහ- ‘ඉත්ථත්තවති වා’ති, අයම්පසිද්ධිරූපෙන න වත්තතෙති සම්බන්ධො, යදි අයම්පසිද්ධිරූපෙන වත්තතෙ, කුතො චරහි ඉත්ථත්තාවසායොත්‍යාහ- ‘ඉත්ථත්තාවසායො’ච්චාදි. ඉදානි ජිනිත්දබ්බද්ධිවචනමානීය තස්සා යුත්තත්තමුඛිභාවයිතුමාහ- ‘යොප්‍යාහි’ච්චාදි, යදීපිච්චාදි ජිනිත්දබ්බද්ධිවචනං, තස්සාති ඉත්ථත්තස්ස, පදත්ථො ච ඉත්ථත්තං සියාති යොප්‍යාහෙති සම්බන්ධො, ගම්මමානත්ථත්තා ඉතිසද්දාජ්ජයොගො, තස්සායුත්තන්ති තස්සෙවං වාදිනො ජිනිත්දබ්බද්ධිනො වචනමයුත්තංත්‍යත්ථො, කුතොච්චාහ- ‘ඵචං හි’ච්චාදි, යදි ඉත්ථත්තස්ස වාක්‍යත්ථතා ඉත්ථිජ්ජව්වයනිවත්තිකතා, ඵචං සති සාලායමිච්චාදිසද්දත්තරාපෙක්ඛා ඉත්ථත්තජ්ජතීති තත්‍රෙත්‍යාදීසු සියාති අත්ථො, නෙව තථා පතීයතීති භාවො, චුත්තමෙවත්ථං චුට්ඨිතුමාහ- ‘තථාහි’ච්චාදි, අවිද්දසුඅයන්ති දිට්ඨන්තො පඤ්ඤාසො, අවිද්දසු අයන්ති උභයත්‍රාප්‍යත්‍රෙකවචනසිස්ස නිවත්තියා කතං යමෙකත්තං, තං සද්දත්තරාද්‍යනපෙක්ඛමෙව පතීයතෙත්‍යත්ථො, ඉත්ථත්ත චුත්තිනා සාලාදිසද්දෙන සාමානාධිකරණං තත්‍රෙත්‍යත්තස්සාති ඵතාවතා ආජ්ජව්වයො උජ්ජජ්ජතීති ච න සක්කා වත්තුන්ති දස්සෙත්තො ආහ- ‘සමානාධිකරණත්තමිපි’ච්චාදි, සමානාධිකරණත්තමිපිති (ඉත්ථි) චුත්තිනා සාලාදිසද්දෙන සාමානාධිකරණමිපි, ආජ්ජව්වයාදීනං නාඬිගන්ති සම්බන්ධො.

119. එක

එවාති අනුවත්තතෙඵව, එකොත්ථො යස්ස පකතයාදිසමුදායස්ස සො එකත්ථො ‘අස්ස චෙකත්ථසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං ඊයාදි විධානන්තයාහ- ‘එකත්ථතා ඊයාදිවිධාන’න්ති, ඊයාදිචුත්තියන්ති වත්තනං චුත්ති ඊයාදිනං චුත්ති, ඊයාදිවිධානෙ සතිත්තත්ථො, සමාසතොති සමාසිතා, තෙනෙවාති “දිස්සන්තඤ්ඤපි පච්චයා”ති (4-120) සුත්තෙනෙව.

120. පුබ්බ

යදා වාත්‍රාධිසද්දප්පයොගො තදා තෙනෙව විහත්තත්ථස්ස චුත්තත්තා න සත්තම් පයුජ්ජතෙ, යදා සත්තම්, න තදාධිසද්දො, තෙනා සකපදෙනෙව විග්ගහො ඵවං දස්සනීයොති ආහ- ‘ඉත්ථිසු කථා පවත්තා’ති, ඉත්ථිසද්දතො සත්තම්භවතෙ කාරණමාහ- ‘තංසමානාධිකරණත්තා’ති, තෙන අධිසද්දෙන සමානත්ථත්තාති අත්ථො.

121. නාතො

සො ව අමාදෙසො, ආදෙසස්සෙවාති අංආදෙසස්සෙව, අපඤ්චමියාති පඤ්චමිං වජ්ජෙත්වා. අඤ්ඤත්‍ර විධියමානො-යමමාදෙසො පඤ්චමියම්පටිසිද්ධත්තා පඤ්චමියා පටිසෙධෙන සයම්පි පටිසිද්ධො නාම භොතීත්තයාහ ‘ආදෙසස්සෙවායං පටිසෙධො’ති, ලොපපටිසෙධස්ස ‘නාතො’ති පුබ්බවාක්‍යෙන චුත්තස්ස අයම්පටිසෙධො නෙති සම්බන්ධො, අථ කථමිදම්පඤ්චමියාත්තමාදෙසෙනෙවාතිසම්බන්ධති න ලොප පටිසෙධෙනාති පරිභාසමාහ-‘අනන්තරස්ස විධි වා භොති පටිසෙධො වා’ති, එත්ථ අන්තරසද්දස්සානෙකත්ථත්තෙපිභාන්තරාලවාචිති න විජ්ජතෙ අන්තරම්මජ්ඣමස්සෙත්තන්තරො, අන්තරාලමත්තපටිසෙධෙ පයොජනං නත්ථිත්තන්තරාලගතස්ස විධිනො පටිසෙධස්ස වාභාවානන්තරොත්‍යුප වරියතෙ අනන්තරා ගාමාත්‍යාදි විය, දිට්ඨත්තෙ පන මජ්ඣස්ස න විජ්ජතෙ-න්තර මෙසන්ති විග්ගහෙ සුත්තෙප්‍යනන්තරස්ස විධානන්තරස්සාපි දිට්ඨත්තා ද්වින්තමෙකොප්‍යනන්තරොත්‍යුච්චතෙ, තෙනෙවානන්තරස්සාති පරිභාසායමෙක වචනං, ඉතිසද්දො ඉදමත්ථෙ, ඉති ඉමාය පරිභාසායාදෙසෙනාහිසම්බන්ධතීත්තත්ථො, තෙනාති යථාචුත්තපරිභාසාය වසෙන, යෙන කාරණෙනාදෙසෙනාහිසම්බන්ධති තෙනාත්තත්ථො, අලොපොති ලොප පටිසෙධො, සාමත්ථියාලද්ධන්ති ද්වින්තමත්ථානං විධානාය ද්වෙ වාක්‍යාති භවන්ති, තත්‍ර ‘නාතො’තිදං පටිසෙධවිධායකමෙකං වාක්‍යං, ‘අමපඤ්චමියා’ති දුතියමමාදෙසස්ස, තත්‍රාපඤ්චමියාත්‍යාදෙසෙනෙවාති සම්බන්ධති, චුත්තවිධානා න ලොපපටිසෙධෙන, තථාසත්‍යමපඤ්චමියාතිදං වාක්‍යං යදි න විසෙසත්ථමාලම්බතෙ තමන්තරොත්‍යුපපත්තිනො-ඤ්ඤථා කිත්තයෙනෙත්තත්ථබලෙන ලද්ධන්ති අත්ථො, අලොපොති ජොතෙතීති

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

සම්බන්ධො, වාක්‍යානෙදෙන විවරණං කතං, න එකවාක්‍යාත්තෙනාති
බ්‍යාතිරෙකො එකවාක්‍යාත්තායඤ්ඤි කාරිය ද්වයස්සපි පඤ්චමියම්පටිසෙධො සියා
‘පඤ්චමිං වජ්ජෙත්වා තං කාරියද්වයං වෙදිතබ්බ’න්ති, යදිපි සිද්ධාති
සම්බන්ධො, යෙන නාප්පත්තියාත්තෙන “යෙන නාප්පත්තෙ විධිරාරබ්භතෙ,
තස්ස බාධනම්භවති”ති මම්පරිභාසමුපලක්ඛෙති, කිමත්ථම්භායං පරිභාසා
පඨායතෙ ඉහ සත්ථෙ-පවාදා උස්සග්ගෙ බාධන්තෙති නියමො, තත්‍ර චුස්සග්ගා
දුට්ඨා නියතප්පත්තයො අනියතප්පත්තයො වෙති, යෙ
සබ්බත්ථාපවාදවිසයම්පවිසන්ති, තෙ නියතප්පත්තයො චුච්චන්තෙ, යෙ
ක්වච්චදෙවාපවාදවිසයම්වගාහන්තෙ, තෙ අනියතප්පත්තයො චුච්චන්තෙ, එවං
දුට්ඨෙසුස්සග්ගෙසු යෙ-නියතප්පත්තයො, තෙසමෙව බාධනම්ච්ඡියතෙ, න
නියතිකානං, තෙන තප්පදස්සනත්ථමයම්පරිභාසා පඨායතෙති,
යෙනෙත්‍යුස්සග්ගස්ස නිද්දෙසො, තෙති පටිසෙධවාචී නිපාතො, අප්පත්තෙ
අසම්පුට්ඨෙ විසයෙ ඉත්‍යාජ්ඣාභාරියං, යෙන උස්සග්ගෙන නාප්පත්තෙ
පත්තෙඵ්ව සම්පුට්ඨෙඵ්ව විසයෙත්‍යාත්ථො... ‘ද්වෙ පටිසෙධා පාකතමත්ථං
ගමෙන්නි’ති කත්වා, විධියතීති, පටිසෙධො විධානඤ්ච, ආරබ්භතෙ විධි

යතෙ පඨායතෙත්‍යාත්ථො, අනෙතාපවාදවිධින්දස්සෙති, තස්සෙති
ආදොයෙනෙති නිද්දිට්ඨස්සඋස්සග්ගස්සබාධනම්භවත්‍යාපවාදෙන, යෙන
ත්වප්පත්තෙ විසයෙ ආරබ්භතෙ තස්ස බාධනං න භවතීත්‍යාත්ථො, කුතොති වෙ
අනවකාසත්තා, තථාහි යදි උස්සග්ගෙන සබ්බො විසයො ගතීතො සියා, කො-
පවාදස්සඅඤ්ඤො විසයො සියා, තස්මා අනවකාසත්තා (න) අප (වාදෙ) පන
තස්ස බාධනම්භවතීත්‍යාවසෙයං, යෙන තුස්සග්ගෙන කොච්ච දෙවාපවාදවිසයො-
නුප්පත්තොසියා, නසබ්බො, තම්පති සාවකා සත්තා තම්බාධතෙති චුත්තං
හොති, ‘පඤ්චපුලිමානයෙ’ත්‍යත්‍ර පඤ්චන්තං පුලානං සමාහාරොති
විසෙසනසමාසො “නදාදිතොච්ච” (3-27) සමාහරණං සමාහාරොති
සමාහාරස්සපි භාවරූපත්තා ආහ ‘භාවප්පධානත්තෙපි’ති, ගුණභූතදබ්බාති
පුලානි.

125. ඉම

සුත්තෙ අනිත්ථියන්ති කිමත්ථිය (මනෙන) පටිසෙධවචනෙන, යතො
ඉමස්සෙත්වෙවානිත්ථිලිඬගෙන නිද්දෙසොති මනසිකත්වා ආහ-
නාමග්ගහණෙ’ඉච්චාදි, “නාමග්ගහණෙ ලිඬගවිසිට්ඨස්සාපි ගහණ”න්ති
පරිභාසායං, තත්ථ ලිඬගෙන සුත්තෙ නිද්දිට්ඨතො අඤ්ඤෙන කෙනචි විසිට්ඨං
නාමං ලිඬගවිසිට්ඨං, තස්ස, යත්ථ සද්දසාමඤ්ඤසන්නිස්සයනං, තත්ථ
නාමග්ගහණෙ සතිලිඬගවිසිට්ඨස්සාපි ගහණං හොති... සාමඤ්ඤ
සබ්බවිසෙසානුප්පවෙ සත්‍යොධිප්පායො, ඉදමෙවාති අනිත්ථියන්ති
වචනමෙව, ඤාපකන්ති පත්ති පුබ්බකො පටිසෙධො, සො ඉත්ථියම්පත්තියං

සති අනිත්ථියන්ති කතො සියාති අනිත්ථියන්ති පටිසෙධවචනමෙවෙමං පරිභාසං ඤාපෙතීති අත්ථො, ඉමිනා ඉමිස්සා පරිභාසාය සාමත්ථියලද්ධතං දස්සෙති.

127. සිමිහ

අනපුංසකස්සාති පරියුදාසොති අනපුංසකස්සාති එත්ථ නඤ්ඤද්දස්ස පරියුදාසො-ත්ථොත්තාත්ථො.

129. මස්සා

තත්තෙනතිආදිනා කත්ථවි පරිභාසාවතිරනිච්චාති සුචෙති.

130. කෙවා

හොතු සිතො-ඤ්ඤත්‍රකෙ සති සාදෙසො, සිමිහි තු කප්පච්චයා පඨමමෙව කතො මස්ස සාදෙසොති තප්පච්චයෙ සති ‘කෙවා’ති කිං සාමඤ්ඤෙන සාදෙසවිධානෙන ත්‍යාසඬ්ඛිය සුත්තස්ස සාමඤ්ඤ විධානෙ ඵලං දස්සෙතං ‘කෙනෙකත්ථතායං’ත්‍යාදිමාහ, කෙනෙකත්ථතායන්ති කප්පච්චයෙන සහ ණාදිචුත්තියං, පුබ්බභාගස්සාති අසුභාගස්ස පදත්තාභාවාති ‘එකත්ථතායා’ති (2-119) විහත්තියා පදත්තසාධිකායාපගමෙන පදත්තාභාවා, පදසඬ්ඛාරනිබන්ධනොති පද සිද්ධි හෙතුකො, ‘නිමිත්තාභාවෙ නෙමිත්තිකස්සාප්‍යභාවො’ති ඤායස්සායමත්ථො ‘නිමිත්තං කාරණං හෙතුත්‍යනත්ථත්තරං, නිමිත්තස්ස අභාවො නිමිත්තාභාවො, තස්මිං නිමිත්තාභාවෙ හෙතුවිනාසෙත්‍යත්ථො, නිමිත්තා ආගතො නෙමිත්තිකො, ඵලභූතො ධම්මො, නිමිත්තෙ භාවො වා නෙමිත්තිකො, නිමිත්තස්සාභාවෙ තං හෙතුකො පවත්තස්ස නෙමිත්තිකස්ස ඵලස්සාප්‍යභාවො භවතී’ති, තථාහි ඡත්තනිමිත්තජායා ඡත්තාපායෙන භවති, පදිපනිමිත්තදස්සනං පදිපාපායෙ න භාති, තථෙහාපි නිමිත්තතො පවත්තානං නිමිත්තාභාවෙ අභාවොයෙව යුත්ති මාති මඤ්ඤතෙ, අඤ්ඤත්‍රවාති සිතො අඤ්ඤත්‍ර ව.

131. තත

ත්‍යඵතානං තකාරස්ස පරිච්චාගාය ‘තතස්සා’ති චුත්තං.

132. ටස

ඉමිස්සායාත්‍යාදීසු ‘ස්සං ස්සා ස්සායෙ’ත්‍යාදිනා (2-52) ඉ, ‘තදාදෙසා තෙ විය හොන්ති’ති පරිභාසතො සාද්‍යාදෙසීනං ගහණාස්සායාදෙසාදීනං ගහණසම්භවෙපි කිං ස්සායාදිග්ගහණෙ න සුත්තගුරුකරණෙන ත්‍යාසඬ්ඛිය ‘ස්සායාදිග්ගහණ’මිච්චාදි, චුත්ති ගන්ථො චුත්තොති දස්සෙතුමාහ- ‘නනු චෙ’ත්‍යාදි, ටසස්මාදිකං ‘ටසස්මාස්මිත්තන්තාස්විමස්ස වා’ති වත්තබ්බං, නමාදීනමපි විධිග්ගහණාය [නාදීනමපවිග්ගහාය (පොත්ථකෙ)], තස්සා

දෙසිනො ආදෙසො තදාදෙසො, තස්ස, තස්ස ආදෙසිනො ගහණං තග්ගහණං, තෙන.

134. දුති

අඤ්ඤාතානි ගුරුනිද්දෙසමකත්වා අඤ්ඤෙන ලුහුප්පකාරෙන නිද්දිසනෙ සති, එකච්ඡත්තිනිද්දිට්ඨත්තානි ‘දුතියායොස්සා’ති එකච්ඡත්තියා නිද්දිට්ඨත්තා, අඤ්ඤාතානි ආදිනා නෙකදෙසොතිවචනපරියන්තෙනෙනෙන ‘න ත්වෙකච්ඡත්තියුත්තාන’න්ති පරිභාසෙකදෙසස්ස අධිප්පායො පකාසිතොති ඤාතබ්බං, එතදෙවානුවත්තතීත්තානෙන තු “එකයොග නිද්දිට්ඨානම්පෙකදෙසො-නුවත්තතෙ” තීමස්ස, එකච්ඡත්තියුත්තානං එකදෙසො නානුවත්තතෙති යොජනා පරිභාසායං, ඤාපෙතීති පුබ්බෙ විය සාමත්ථියෙන ඤාපෙති.

139. නාඤ්ඤං

අප්පධානප්පට්ඨෙසධතො සබ්බාදීනං තදන්තවිධිනා භවිතබ්බං, අඤ්ඤා හි සබ්බාදිග්ගහණෙ කො පසඬගො පියසබ්බාදීනං, යතො අප්පධානප්පට්ඨෙසධො, කරියතෙ තෙන පරමසබ්බෙඉච්චාදි හොතීති දස්සෙතුමාහ- ‘අප්පධානප්පට්ඨෙසධො’ඉච්චාදි.

140. නති

යත්ථානි යස්මිං කත්තරි කරණෙ වා, කත්තරි තතියාසිද්ධිමාහ- ‘කරොති’ච්චාදි, කරොතිමහි කරධාතුමහි ගම්මමානෙ, මාසෙන කතාති පාඨෙන භවිතබ්බං... මාසෙන කතානං පුබ්බානන්ති වත්තබ්බත්තා, පුබ්බභාවෙති පුබ්බභවතෙ මාසස්ස කරණත්තං, එත්ථ තු මාසෙන කරණභූතෙන පුබ්බභූතානන්ති අත්ථො, තෙනෙවෙත්ථාපි භවන්තීති පාඨෙන භවිතබ්බං.

141. චත්ථ

වස්ස අත්ථො චත්ථො, සොයෙවානි එත්ථ සමාසස්ස පරාමාසො, චත්ථො එත්ථ සම්භවති කින්තු සබ්බාදි න චත්ථසමාසවිසයොති පාඨෙන භවිතබ්බං.

144. මනා

කිං ඛුලංවිධානා ‘චුද්ධාසභාවො’ [ඔත්ථාභාවො (පඤ්චිකායං)] ති පාඨෙන පයොජනං යෙන තදන්ථමෙව “සුමෙධාදීනමචුද්ධි චෙ”ති ගණපාඨො කතො, හෙමසද්දෙන හෙමමයානි ගහිතාන්තහෙදෙනත්තාහ- ‘හෙමමයානී’ති, කප්පන සද්දෙන සීසාලඬකාරජාලානි ගය්හන්ති, තානියෙව වාසසානි පටා තංසරික්ඛතාය, සකත්ථෙපි යථාගම්මභවන්තීති සම්බන්ධො, බාණාදීසු අභිධෙයොසු මනාදීසු න පට්ඨියන්තීති යොජනා, බාණාදීසුති බාණ

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

සද්දක්ඛයාදීසු, අහසද්දස්ස මනාදිකාරියාසම්භවා අහසද්දො මනාදීසු න දට්ඨබ්බො, රහසීති නිපාතත්තා ඉකාරස්ස ව අසබ්භවා රහසද්දො ව මනාදීසු න දට්ඨබ්බොති සජ්ඣාභාරො සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො, ඉකාරස්ස කච්චායනො සම්මනො කරියමානස්ස ඉකාරාදෙසස්ස ව, රහතිසද්දස්ස නිපාතත්තං සභාවතො පකාසෙතුං ‘රහසීත්තාදි’මාහ, රහොසද්දෙති එත්ථ රහසද්දොති පාඨො- වගන්තබ්බො, තෙනාති යෙන අහසද්දස්ස මනාදිකාරියාසම්භවො රහසීතිව නිපාතො, තෙන, ඉහමනාදීසු.

146. භව

ගෙති ගසඤ්ඤෙ පරෙ, කුතො-නුඉච්චාදො භො’ඉති බහුවචනන්තො නිපාතො, තථාසති ‘තයොජනා’ති යුජ්ජති, තඤ්ච නිපාතත්තං සමත්ථෙතීති [නිපාතමත්තෙති] දස්සෙතුමාහ- ‘බහුත්තෙ’ච්චාදි.

148. න්තස්සං

සත්තමාන්තං භවතීති සෙසො, නනුවත්තස්සාති වුත්තෙ ත්තත්තූප්පච්චයොවාචසීයති, න තදන්තවිධීති [න්තත්තූප්පච්චයොවා නාවසීයති, තදන්තවිධීති පාඨෙන භවිතබ්බං] ආහ- ‘න්තප්පච්චය ස්සෙවෙ’ච්චාදි, සුතත්තාති සොතවිඤ්ඤාණෙන ගහිතත්තා පච්චක්ඛත්තාති වුත්තං භොති, අනුමිතස්ස “විධිබ්බිසෙසනන්තස්ස”ති (1-26) ලිඛිගතො තදන්තසඬ්ඛාත අත්ථදස්සනසඬ්ඛාතඅනුමානඤ්ඤාණෙන විඤ්ඤාතස්සාති අත්ථො.

154. රාජ

දළ්භො ධම්මො ධනු අස්ස දළ්භධම්මා. රාජාදීස්විමප්පච්චයෙ පඨිතෙ

තදන්තො පච්චයග්ගහණ පරිභාසාය ගය්හතී ත්‍යාහ- ‘ඉමිනා ඉච්චාදි.

162. ලේතු

පච්චයඉච්චාදිනා “පච්චයග්ගහණෙ යස්මා සො විහිතො තදාදිතො තදන්තස්ස ව ගහණ”න්ති ඤායං දස්සෙති, තත්ථ යතො විහිතො තං විනා න භවති පච්චයොත්තානෙන ඤායෙන පත්තොයෙවාත්ථො ආබ්‍යායතෙ ‘පච්චයග්ගහණෙ යස්මා සො විහිතො, තදාදිතො ගහණ’න්ති, “විධිබ්බිසෙසනන්තස්සෙ”ති තදන්තග්ගහණංත්තාබ්‍යායතෙ ‘තදන්තස්ස ව ගහණ’න්ති, සො පකතිවිසෙසො ආදි යස්ස සමුදායස්ස සො තදාදි, සො පච්චයො-න්තෙ යස්ස සමුදායස්ස සො තදන්තො, තාදිසස්ස තදාදිතදන්තසමුදායවිසෙසස්ස ගහණං, න තු තදන්තමත්තස්සෙත්තාත්ථො, ඉහ තු තදන්තග්ගහණමෙවානුරූපන්ති’ දස්සෙතුමාහ-“කත්තරි ලේතුණකා”ති

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

ඉමිනා ත්‍යාදි, තදාදිතදන්ත සමුදායස්ස තු ගහණෙ ඵලං ‘ඛාජිගිසී’තිආදීසු දට්ඨබ්බං, තඤ්ච “තුංස්මා ලොපොච්චිජායං තෙ”ති (5-4) සුත්තෙ සයමෙව වක්ඛති.

165. සලො

කච්චායනෙ “සකමන්ධාතාදීනඤ්චෙ”ති (2-3-44) සුත්තිනං, සොපි ලේඛන්තොයෙවාත්‍යාහිමතසිද්ධීති දස්සෙතුං. චුත්තියමුදාහරංත්‍යාහ- ‘සකමන්ධාතු’ඉච්චාදි, ලේඛන්තො මන්ධාතුසද්දො අත්ථිති ‘සකමන්ධාතු’ සද්දොපි ලේඛන්තොති සජ්ඣාමානො පදසම්බන්ධො දට්ඨබ්බො, තතොපිති න කෙවලං කත්තුතොව, මන්ධාතුසද්දස්ස ලේඛන්තතං සාධෙත්වා සකමන්ධාතුසද්දම්පටිපාදෙතුං ‘සබ්බෙස’න්තිආදිමාහ.

169. ටප

සඬ්ඛ්‍යාසද්දො යදිපි සඬ්ඛ්‍යානෙ වත්තතෙ, තථාපි සඬ්ඛ්‍යානද්වාරෙතිධසඬ්ඛ්‍යෙයො වත්තතිත්‍යාහ-‘චුද්දසහි සඬ්ඛ්‍යාහි’ති පාඨෙන භවිතබ්බං, චුද්දසසද්දවචනීයාව පඤ්චාදිසඬ්ඛ්‍යා, යතො සඬ්ඛ්‍යාසද්දො නෙහ පරිග්ගහිතොති.

175. දිවා

දිවසතො ස්මිතො ටිම්භි පුබ්බසරලොපෙ දිවි.

181. යොනං

දුතියාග්ගහණෙනාති ‘දුතියායොස්ස නෙ වා’ත්‍යෙවං සුත්ත රචනායං දුතියාග්ගහණෙන.

185. නාමහි

ඵනාදෙසස්සාසම්භවාති නාස්ස ස්මාදෙසත්තා.

187. ගස්සං

උභයවිකප්පොති සමාසාසමාසපක්ඛද්වයවිධානං, කච්චායනචුත්ති කාරස්ස විජ්ජටිපත්තිමාවිකත්තුමාහ-‘කච්චායනෙ’ච්චාදි, ඉත්ථිපුමන්තපුංසක සමුහොති ඵත්ථායන්තෙසං සාධනක්කමො ‘ද්වන්ද්වජට්ඨිහි සමාසෙ ඉත්ථිපුමනපුංසකසමුහො’ති යිතෙ “සමාසෙ ව විහාසා”ති (2-2-35) පුමන්තස්ස අමාදෙසෙ “වග්ගන්තං වා වග්ගෙ”ති (1-42) නිග්ගහිතස්ස වග්ගන්තො.

192. ප්‍රම

කම්මාදිත්තා එතස්සාපි අභාවපක්ඛෙති “නා ස්සෙ නො”ති (2-80)
කම්මාදිතො නාස්ස එතාදෙසකරණතො වුත්තං.

197. ඉමෙ

ආදෙසො කථනං, අන්වාදෙසො-නුකථනමිච්චාහ-‘අන්වාදෙසො කථිතානුකථන’මිති, කථිතස්සානුකථනං කථිතානුකථනං, අනෙත ව නෙහ පච්ඡා උච්චාරණමත්තමන්වාදෙසො, කිඤ්චරහි එකස්සාහිධෙය්‍යස්ස පුබ්බසද්දෙන පටිපාදිතස්ස දුතියමිපතිපාදනමන්වාදෙසොති වදති, තෙනෙහ න හවති ‘දෙවදත්තං භොජය, ඉමඤ්ච යඤ්ඤදත්ත’න්ති, කෙනචි විසෙසන්තරයොගෙන කථිතස්සානුකථනං අන්වාදෙසොති සම්බන්ධො. කථමිපන විසෙසන්තරයොගො ගම්‍යතෙච්චාහ- ‘සාමත්ථියා’ති, කෙනචි විසෙසෙනායොගෙ වුත්තස්සෙව පුනබ්බවනානුපපජ්ජනං සාමත්ථියං, තෙනෙවාහ- ‘අඤ්ඤප්ප’ච්චාදි.

198. කිස්ස

නවිරුජ්ඣතිති ඉමිනා “ඉත්ථියමත්වා”ති (3-26) සාමඤ්ඤෙන විධානතො ස්‍යාද්‍යාන්තමජ්ඣෙපි ඉත්ථියමිපච්චයො නවිරුජ්ඣතිති වදති.

204. නමහි

නනු යථාක්කමං නංවිහත්තික්කමෙනාපි සම්භවති, තථාසති ‘ද්වින්නං සද්දානං ද්වෙආදෙසා කමෙනෙ’ච්චෙව කස්මා වුත්තං ත්‍යාසඬ්ඝියාහ ‘න නංවිහත්තික්කමෙනාපි’ති. කාරණමාහ- ‘තස්සානපෙක්ඛිතත්තා’ති, ඉමිනා නිස්සයකරණමෙකා සත්ථියා යුත්තිති දස්සෙති, අපෙක්ඛිතෙ කථං භවෙය්‍යා ත්‍යාහ- ‘යදි හි’ච්චාදි, අපෙක්ඛිති යථාක්කමං, එවමඤ්ඤෙන “කිඤ්චාපි ජාතිනිද්දෙසෙන ද්වෙපි නං රූපානි ගස්භන්ති, තථාපි ‘තිවතුන්න’න්ති විය බ්‍යත්තිනිද්දෙසොව යථාක්කමොපකාරීයමානාන, මනුදෙසස්ස තථා විඤ්ඤයමානත්තාති නංසුඉච්චෙව වදෙය්‍ය, න තථා වුත්තං, තතො-වසීයතෙ ‘න යථාක්කමමෙත්ථාපෙක්ඛිත’න්ති.

205. න්න

නනු ත්තන්තූනන්ති තදන්තා ගස්භන්ති පච්චයග්ගහණපරිභාසාය, තථා සති කාරිශිත්තෙන තදන්තාව ගස්භන්ති කථං ත්තන්තූයෙවා ත්‍යාසඬ්ඝියාහ- තෙයෙවෙ’ච්චාදි, පච්චක්ඛතායාති [සුතථාය-පඤ්චිකා] සුතත්තා, බලවත්තා තෙයෙව කාරිශිත්තෙන ගස්භන්තිති සම්බන්ධො, න තදන්තා, දුබ්බලාති බ්‍යතිරෙකං වත්වා දුබ්බලත්තෙ කාරණමාහ- ‘අනුමිතත්තා’ති, අනුමිතත්තං

සාධෙතුමාහ- ‘අනුමිතාහි’විවාදි, භවිහත්තීනන්ති පාඨො යුත්ත තරො, තස්ස අන්තාදෙසෙ අකාරෙති සම්බන්ධො.

219. යොමිහි

යොමිහිති සත්තමාන්තජාතිනිද්දෙසා ලබ්භමානත්ථවසෙන ‘පච්චෙක’න්ති චුත්තියං චුත්තං, තෙනෙවාහ පඤ්චිකායං- ‘කථමිදමවසියතෙ යොමිහිති නිද්දෙසා’ති, තස්සදානි අත්ථම්පකාසෙතං ‘පච්චෙකන්ති ඵකෙකස්මි’න්තිආදි චුත්තං. ඵකෙකස්මිං යොමිහි ද්විත්තං ආදෙසානං සම්භවා ආදෙසිනම්පි බහුත්තසම්භවොති සුත්තෙ ‘ද්විත්ත’න්ති බහුවචනනිද්දෙසො, චුත්තියම්පන පච්චෙකං යොමිහි පච්චෙකං ද්විසද්දසම්භවා ‘ද්විස්සා’ති චුත්තං, දුතියායම්පි දූවෙ ද්වෙ.

228. නාස්මා

පකතවසෙනාති තුම්භාම්භානමාදෙසානමධිකතවසෙන, කමමනතික්කමම න භවත්තීති සම්බන්ධො.

230. වංචා

කච්චායනාවරියො තුම්භාම්භෙහි පරාය චතුත්ථි ඡට්ඨි සවිහත්තියා ‘සස්සං’ති (2-3-3) සුත්තෙන අමාදෙසං විධාය ‘තුම්භං අම්භ’න්ති බහුවචනරූපානි සාධෙති... ඵකස්මිම්පි අත්තනි ගුරුආදිකෙ ව ගාරව වසෙන බහුවචනරූපදස්සනතොති දස්සෙතුමාහ-තුම්භං අම්භ’න්තිආදි, තස්සායුත්තත්තා ‘තමයුත්ත’න්ති වත්වා අයුත්තතං සාධෙති ‘ඵවං හි’විවාදිනා, ඉමස්මිම්පන සත්ථෙ ඵකස්මිම්පි සබ්බථා බහුවචන රූපසාධනක්කමං දස්සෙතං ‘ඉධ පනා’තිආදිමාරද්ධං.

232. අපා

නෙතාති නකාරෙන, පදසඤ්ඤාවිධාය කච්චනාභාවෙපිති පාණිනි යානම්ච සාදිත්තාද්‍යන්තානං පදසඤ්ඤාවිධායකස්ස සුත්තස්ස අභාවෙපි, අන්වත්ථවසෙන පදන්ති ගස්භමානෙ අතිජ්ජසඬිගොපි සියාති ආහ- ‘රුළුහියාවාතිජ්ජසඬිගා භාවො’ති, ආබ්‍යානං සාබ්‍යයකාරක විසෙසනං වාක්‍යන්ති කෙච්චි, ඵකාබ්‍යාතිකං වාක්‍යන්තාපරෙ, තං සබ්බං ඵකතො සඬිගහෙත්වා ‘පදසමුහො වාක්‍ය’න්ති චුත්තිකාරෙන චුත්තන්ති දස්සෙතුමාහ- ‘සාබ්‍යයෙ’විවාදි, ආබ්‍යානං ත්‍යාද්‍යන්තමාහු, අබ්‍යයමසඬිබ්‍යං, ආබ්‍යානං සාබ්‍යයං සකාරකං සවිසෙසනඤ්ඤා වාක්‍යසඤ්ඤා භවතීත්‍යත්ථො, විසෙසනන්ති කාරකවිසෙසනස්ස කිරියා විසෙසනස්ස ව සාමඤ්ඤෙන ගහණං, සාබ්‍යයං-සද්ධිං වචනි, සකාරකං ඔදනං පචනි දෙවදත්තො පචනි, සකාරකවිසෙසනං-මුදුං විසදමොදනම්පචනි, දස්සනීයො දෙවදත්තො පචනි,

සකිරියාවිසෙසනං- මුදුං පවති, මන්දං පවති, පදසමුහො වාක්‍යාන්ති චුත්තෙ අයම්පි අධිජපායවිසෙසොවසියතීති වත්තුමාහ-වත්තු'ම්චිවාදි, යටෙච්චවාදිනා අනෙකාබ්‍යාති කම්පි ගුණජපධානභාවෙ නොපකාරතො වාක්‍යමෙකම්භවති... පද සමුහො වාක්‍යාන්ති චුත්තත්තාති වදති, යථා වාක්‍යනානත්තන්ති සම්බන්ධො. ඉහාපිති වත්තුම්චිජිතත්ථෙත්‍යාදොපි.

233. යොනං

භිග්ගහණෙ පඤ්චමීභිස්සාපි ගහණම්භවෙය්‍යාති සුත්තෙ 'අපඤ්චමා'ති චුත්තං, තුම්භෙහි පුඤ්ඤං පසුතං අනප්පකන්ති ගාථාපාදෙ තුම්භෙහිතිආදිසු තත්තා න වොආදෙසො, තුම්භෙ තිට්ඨථ නගරෙති පුබ්බවාක්‍යතො වාක්‍යාන්තරත්තා එකවාක්‍යතා නත්ථි, තුම්භෙ විය දිය දිස්සන්ති අම්භෙ විය දිස්සන්තීති විග්ගස්භ 'දිස-පෙක්ඛණෙ' ඉච්චස්මා 'සමානඤ්ඤභවන්තයාදි තූපමානා දිසා කම්මෙ රිරික්ඛකා'ති (5-43) කජ්ජච්චයෙ 'නතෙ කානුබන්ධනාගමෙසු'ති (5-85) එත්තාභාවෙ 'සාදිසාදිනෙකත්ථ'න්ති (3-1) සමාසෙ ව 'එකත්ථතායං'ති (2-119) විහත්තිලොපෙ ව 'සබ්බාදීනමා'ති (3-86) ආ 'තුම්භාදිසාන'ම්චිවාදි.

235. අන්වා

පච්ඡා ආදෙසො අන්වාදෙසොති ගහිතෙ කථිතානුකථනන්ති කථං ඤායතීති ආහ- 'පච්ඡා කථනඤ්ච කථිතාපෙක්ඛන්ති කත්වා'ති.

236. සපු

සහ විජ්ජමානො පුබ්බො යස්ස සො සපුබ්බො.

237. නච

අපරම්පරයොගජ්ජනිපත්‍යත්ථන්ති 'ගාමනගරානං වෙනා'තිආදිනා චුත්තස්ස පරම්පරයොගස්ස අග්ගහණත්ථං.

240. නසා

ජටා අස්ස අත්ථිති ජටිලො, සොච ජටිලකො, ජටිලකාති එකත්ථෙ නිදස්සිතවිසෙසවචනං, මාණවකාති විය න සාමඤ්ඤවචනං, අසත්තෙ සම්පත්තෙති ඉදං 'ආමන්තණං පුබ්බමසන්තං වා'ති (2-239) සුත්තස්ස සාමඤ්ඤතා චුත්තං, සාමඤ්ඤවචනස්ස පටිසෙධොති ඉමිනා විසෙසවචනෙ ජටිලකඉච්චත්‍ර 'ආමන්තණං පුබ්බමසන්තං වා'තිමස්ස පත්තින්දස්සෙති, දෙවදත්තාදිසාමඤ්ඤවචනෙති දෙවදත්තො දෙවදත්තසද්දො ආදි යස්ස, තඤ්ච තං සාමඤ්ඤවචනඤ්ච, තස්මිං දෙවදත්තාදිසාමඤ්ඤවචනෙ මාණවකෙ මාණවකසද්දෙ පරභූතෙ සති, උභින්නම්පි අසත්තෙති ඉමිනා ඉදං දීපෙති

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

දුතියකණ්ඩ වණ්ණනා

“දෙවදත්තාති විසෙසවචනත්තා පටිසෙධාභාවා පුබ්බපරානමුභිත්තම්පි
“ආමන්තණං පුබ්බමසන්තං වා” තීදං පජ්ජෙති” ති.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටිකායං සාරත්ථවිලාසිනියං.

දුතියකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

3. තතියකණ්ඩවණ්ණනා

1. ස්‍යාදි

යස්සාතිකමාවට්ඨිතස්සයොආදිඅක්ඛරසමුදායස්ස, කින්තන්ති ආහ-
 ‘ඉද’මිච්චාදි, ඉදන්ති යථාචුත්තං ස්‍යාදිසමුදායරූපං, අවයවෙන විග්ගහො
 සමුදායො සමාසත්ථො, සමුදායෙ පවත්තා සද්දා අවයවෙසුපි වත්තන්තිති
 ස්‍යාදිසද්දො සිආදිකෙ අවයවෙපි වත්තනෙ, විධිග්ගහණඤායෙනාති
 “පච්චයග්ගහණෙ යස්මා ස විහිතො තදාදිනො තදන්තස්ස ව ගහණ”න්ති
 ඤායෙන. ස්‍යාදි අන්තෙ යස්ස තං ස්‍යාදාන්තං. නනු ච
 “ස්‍යාදිස්‍යාදිනෙකත්ථ”න්ති සාමඤ්ඤෙන චුච්චමානෙ යංකිඤ්චි ස්‍යාදාන්තං
 යෙනකෙනචි ස්‍යාදාන්තෙන සහෙකත්ථිභාවමරහති, තථාහි යථා
 ගාමගතොතිආදො, තථා පස්ස දෙවදන්තෙ ගාමං, ගතො යඤ්ඤදන්තො
 ගුරුකුලන්ති ආදොපි සමාසො ත්‍යාසඬ්ඛියාහ-‘සාමඤ්ඤෙන චුත්තෙපි’ච්චාදි,
 යස්ස ස්‍යාදාන්තස්සයෙන ස්‍යාදාන්තෙන සම්බන්ධො, තෙන ස්‍යාදාන්තෙන
 සහතං ස්‍යාදාන්තමෙකත්ථම්භවතීති සම්බන්ධතො විඤ්ඤායති අවසීයතීති
 යස්සාත්‍යාදිස්වත්ථො, තථා ච ගාමගතොත්‍යාත්‍රත්ථිමෙස-
 මඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණො සම්බන්ධොත්‍යාකත්ථිභාවො,
 තතොයෙවෙත්ථාහු-

නියතං සාධනං සාධ්‍යං, ක්‍රියා නියතසාධනා;
 සන්තිධානෙන මෙතෙසං [වෙථිස්සා (පොත්ථකෙ)], නියමො-
 යම්පකාසතීති.

අයමෙත්ථ අත්ථො “යතො ගාමමිච්චෙනං සාධනං සාධ්‍යං කිරියං
 තංඛ්‍යපදෙසජානනායොග්‍යමපෙක්ඛතෙ ගතොති, අතො සාධනං කාර කං
 සාධ්‍යං කිරියාය නියතං, යතො ච කිරියා සයං සාධනමපෙක්ඛතෙ කිං ගතොති,
 අතො කිරියාපි නියතං සාධනමෙතිස්සාති නියතසාධනා හොති අයං යථාචුත්තො
 නියමො අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාවසෙන වත්තමානො ඵතෙසං සාධ්‍යසාධනානං
 සන්තිධාන මත්තෙන අඤ්ඤමඤ්ඤතො පකාසතී”ති. පස්ස දෙවදන්ත ගාමං,
 ගතො යඤ්ඤදන්තො ගුරුකුලංත්‍යාත්‍ර තු ගාමන්ති සාධනං පස්සෙති
 සාධ්‍යමපෙක්ඛතෙ, ගතොති ගමනකිරියා තු ගුරුකුලමපෙක්ඛතෙ, තතො ච
 ගාමගතානං වාක්‍යන්තරාවයවානං නත්ථොචාපෙක්ඛාති න භවති සමාසො,
 සබ්බත්ථොචමුහනීයං, සම්බන්ධො හි අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණො
 සම්බන්ධාන්තරතො-නවට්ඨිතං නිවත්තෙත්වා විසෙසෙ නිවෙසෙති, තථාච
 චුත්තං—

තස්ස ත්වාකඬ්ඛතො හෙදෙ, යා පරිජලවමානතා;

විසෙසෙ තං නිවෙසෙන්නො, සම්බන්ධොවාචනින්දතීති.

හෙදෙ විසෙසෙ ගාමන්තෙනං සාමඤ්ඤං විසෙසාපෙක්ඛං ‘ගාමමාසීසති, ජහාති, ගතො’ති, තථා ‘ගතො ගාමං, වනං, ගුරුකුල’න්ති වෙවමාකඬ්ඛතො-හිලසතො තස්ස තු පධානපදස්සුපසජ්ජනපදස්ස ව යා පරිප්ලවමානතා අනවට්ඨිතතා තං විසෙසෙ විසිටියෙ සම්බන්ධිනි නිවෙසෙන්නො පතිට්ඨපෙන්නො සම්බන්ධොවානෙකජපකාරො ක්වචි සාධ්‍යසාධනභාවලක්ඛණො ක්වචි පකතිවිකාරභාවසභාවො ක්වචි සස්සාමි සම්බන්ධරූපො අවජින්දති සම්බන්ධාන්තරතො නිවත්තෙතීති අත්ථො, යතො-යමපෙක්ඛා වාක්‍යකාලෙයෙව නිරූප්‍යතෙ, තතො යත්ථාත්ථි පදානමපෙක්ඛා, තත්ථ සමාසාවගමො, යත්‍ර තු නත්ථි, තත්‍ර න භවතීත්‍යනුපදිටියො විසයවිභාගො ඤායතෙති භාවො, බාලෙ අබුධෙතු නිස්සාය විචින්නො සමාසවිධානලොපාදිනානෙකජපකාරො පටිපත්තියා සාධුසද්දපරිජානනත්ථමුපායො සම්භවති, පරමත්ථතො තු සද්දන්තරත්තා අවචන්තං **[අඤ්ඤත්තං]** වාක්‍යසමාසානං හෙදො, න හි වාක්‍යෙ දිට්ඨපදානි සමාසෙ සන්ති, තථා ව චුත්තං—

බාලෙ නිස්සායුපායො-යං, විචින්නො පටිපත්තියා;

හෙදො වාක්‍යසමාසානං, චචන්තං **[ඤ්ඤත්තං (පොත්ථකෙ)]**
සද්දන්තරං යතොති.

අතොයෙවාති යතො සාමඤ්ඤෙන චුත්තෙපියස්සයෙන සම්බන්ධොතෙන සහ තදෙකත්ථම්භවතීති සම්බන්ධතො විඤ්ඤායතීති නානිට්ඨං කිඤ්චිපිභ හොති, අතොයෙව හෙතුතොති අත්ථො. බ්‍යපෙක්ඛා සාමත්ථියපරිග්ගභායෙති පදානමඤ්ඤොඤ්ඤාකඬ්ඛා බ්‍යපෙක්ඛා, සාව සා මත්ථියං, තස්ස පරිග්ගභාය. සමත්ථවචනං න කතන්ති පාණිනියෙහි විය “සමත්ථො පදවිධි”ති (පා, 2-1-1) සමත්ථවචනං න කතං. සමත්ථො පද විධිති පරිභාසායමයමත්ථො “විධියතෙ **[විධියතීති (පොත්ථකෙ)]** විධි, පදානං විධි පදවිධිසමාසාදි, යොකොච්ඡ සත්ථෙ පදවිධි,සො සමත්ථො විග්ගහ වාක්‍යත්ථාහිධානෙ (සත්ති) වෙදිතඛිබො”ති, තාදිසපරිභාසාය බ්‍යාපාරතො තෙසං ‘පස්ස දෙවදත්ත ගාමං, ගතො යඤ්ඤදත්තො ගුරුකුලං’ ත්‍යාදො නානිට්ඨජපත්ති, සාමත්ථියඤ්ඤෙත්ථ ද්විධාත්‍යුපගම්‍යතෙ වාක්‍යෙ බ්‍යපෙක්ඛාචුත්තියමෙකත්ථිභාවො වෙති **[චුත්තියමෙකත්ථිභාවො වාක්‍යෙ බ්‍යපෙක්ඛාවෙති (පොත්ථකෙ)]**. තත්ථ පට්ඨමස්ස පරිග්ගහං වචනමන්තරෙන පටිපාදිය දුතියස්ස පරිග්ගහමිදානි වචනෙන පටිපාදයමාහ- ‘එකත්ථි භාවො’විවාදි, එකත්ථිභාවො භින්නත්ථානං සාධාරණත්ථතාවසෙන පවත්තිවිසෙසො, වාක්‍යෙ හි සාධාරණත්ථතා නත්ථි භින්නත්ථත්තා, අතොයෙවෙත්ථ හෙදතිබන්ධනා ජට්ඨ්‍යුපජායතෙ ‘රඤ්ඤො පුරිසො’ති, චුත්තියන්තුභයපදබ්‍යවචජින්නත්ථාහිධානතො සාධාරණත්ථතා

භවති, ඉදං චුත්තං හොති “සමාසෙ විසෙසනං විසෙස්සමනුපවිසති එකීභවති විසෙසනං, වාකො තු විසෙසනං විසෙස්සතො විසුංයෙවා වතිට්ඨතෙ”ති. ද්වන්ද්වසමාසස්ස තු පදානං විසෙසනවිසෙස්සාභාවෙපි සකලපදත්ථජ්ජධානත්තා ‘රඤ්ඤො ගො ව අස්සො ව පුරිසො වා’ති වාකාතො ‘රඤ්ඤො ගවාස්ස පුරිසා’ති සමාසස්ස විසෙසො එකත්ථි භාවලක්ඛණො භවත්තො, තථාහි තත්ථ වාකො භින්නත්ථනිබන්ධන සමුච්චයපටිපාදනාය වසද්දො පයුජ්ජතෙ, සමාසෙ තු නජ්ජයුජ්ජතෙ, එකත්ථ වචනෙනෙවාති “සාදිසාදිනෙකත්ථ” තොසකත්ථවචනෙනෙව, එකත්තීභාවොයෙව භවතීති සෙසො, එවකාරො න වාකො තථාහි දීපෙති. වාකො කථන්ති ආභ- වාකො’තිආදි.

වාකොති විග්ගභවාකො, විසෙසෙන ගය්හති ඤායත්තානෙනෙති විග්ග- හො, සො ව තං වාකාං වෙති විග්ගභවාකාං, විසෙසෙන වා ගහණං විග්ගහො, තදත්ථං වාකාං විග්ගභවාකාං, තස්මිං, කායං ඛ්‍යාපෙක්ඛාති ආභ- ‘හෙදාදිලක්ඛණා’ති, ආදිසද්දෙන සංසග්ග හෙද සංසග්ගානඤ්ච ගහණං.

තත්ථ සාන්තරෙහි සාමාන්තරෙහි ව ඛ්‍යාචුත්ති ඡෙදො, සංවිසෙස සාම්චිසෙසානං සම්බන්ධො සංසග්ගො, තදාභ- ‘තථාහි’ච්චාදිනා, හෙදකො ඛ්‍යාවත්තකො, අත්ථගහිතොති කාරණවසෙන හෙදවාදිනා ගහිතො, යදෙච්චාදිනා සංසග්ගවාදිනො-ධිජ්ජායමාහ යදා තුභයම්පිච්චාදිනා උභයවාදිනො, අහිමතොති “පාක්කඛාරාසමාසො”ච්චනෙන (2-1-3) පාණිනිනා ඉච්ඡිතො. පාක්කඛාරාති “කඛාරා කම්මධාරයෙ”ච්චනෙන (2-2-38) කඛාරාසංසද්දනා පගෙවාති අත්ථො.

‘පුථ භින්නො අත්ථො යෙසං පදානං තානි පුථගත්ථානි, වාකො හි රඤ්ඤො පුරිසො තෙත්ථ රාජසද්දො රාජත්ථමෙව වදති, පුරිසසද්දො පුරිසත්ථමෙව, චුත්තියන්තු රාජපුරිසොතෙත්ථ රාජසද්දොපි පුරිසත්ථමෙව වදතීති ද්වින්තමෙකත්ථිභාවො භවති, අඤ්ඤොයෙවාචයවත්ථාන්චිතො සමුදායත්ථො පාතුභවතීති තදපෙක්ඛාය චෙකත්ථිභාවො චුච්චතෙ, ජහමානසකත්ථචුත්තිමහ්‍යපගම්ම චුත්තං- ‘විසෙසනස්ස සකත්ථ පරිච්චාගෙන’ච්චාදි, අතොයෙව පරො චොදෙස්සති ‘නනු චෙ’ච්චාදිනා. එකත්ථිභවනං සමසන්නති ඉමිනා එකත්ථන්ති සමාසොති නාත්ථන්තරන්ති දීපෙති.

ජහමානානි පදානි සකත්ථං යස්සං (සා) තථා චුත්තා, නාව්චන්තාය ජයාතීති එවම්ඤ්ඤෙන “පරිච්චාගමත්තමහිසන්ධාය ජහමානසකත්ථංත්‍යච්චතෙ, න තු සබ්බථා පරිච්චාගොපරොපකාරාය තස්සොපාදානතො, සබ්බථා ව සකත්ථපරිච්චාගෙ පරොපකාරාසම්පාදනතො-නුපාදානමෙව පයොජනාභාවා තස්ස සියා”ති, ථපති වඩ්ඪතී. අත්ථන්ති රාජසද්දවාචිචං. අච්චන්තපරිච්චාගෙපි

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

තනියකණ්ඩවණ්ණනා

න දොසො... වාකොස දිට්ඨස්සුපසජ්ජනස්ස චුත්තියං
සොයෙවායන්තාන්වයාවසායනො තදන්ථාව ගතියාති දස්සෙන්තො ආහ- ‘අථ
චෙ’ව්වාදි.

සොයෙවායන්තාප්ඤ්චසායො-න්වයො, සොයෙවායං රාජසද්දො යො
වාකාසාලෙ දිට්ඨොති වොහාරිනමෙකත්තාවසායෙනාසත්තාපි
(රාජසද්දස්ස)ත්ථෙ පුරිසස්ස විසෙසනම්භවිස්සතීති භාවො, එත්ථෙච
දිට්ඨන්තමාහ- ‘යථෙ’ව්වාදි.

2. අසං

අබ්බයන්ති යදඤ්ඤෙසං පසිද්ධන්ති ලිඛිතවචනහෙදෙපි බ්බයරහිතත්තා
උපසග්ගතිපාතානං පරෙහි අබ්බයසඤ්ඤාකරණනො අබ්බයන්ති පරෙසං
පසිද්ධං, තෙසන්ත්වයං සමාසො අබ්බයන්ථපුබ්බිගමත්තා අනබ්බයං
අබ්බයම්භවතීති අබ්බයිභාවො පසිද්ධො, අසඬ්බයස්ස සුත්තත්තා තස්සෙච
විහත්තාන්ථාදයො විසයභාවෙන විසෙසනාතීති විඤ්ඤායන්තීත්තාහ-
‘අසඬ්බො’ව්වාදි, ඉමිනා නෙමෙසමාසත්ථාති දීපෙති.

තාවසද්දස්ස කමචුත්තියං යො-ත්ථො සම්පජ්ජතෙ තමාහ- ‘විහත්තා’ව්වාදි,
විහත්තාත්ථෙ උදාහරිත්ථාති විහත්තාත්ථවිසයෙ වත්තමානස්සාසඬ්බයස්ස
ඉත්ථිසද්දෙන සමාසමධිත්ථිති උවාහරිත්ථා, නිච්චයමාසාන මවිග්ගහො,
අසකපදවිග්ගහො වා යුත්තො, අඤ්ඤථා අනිච්චතාපත්තීත්තාහ-
‘නිච්චසමාසත්තා’ඉව්වාදි.

අසකපදෙන අනත්තනියපදෙන අඤ්ඤපදෙන විග්ගහො අසකපදවිග්ගහො,
තෙන, එත්ථ හි යථා කුම්භස්ස සම්පංතාඤ්ඤපදවාකොස සම්ප
සද්දෙනුපසද්දවචනියස්ස චුත්තත්තා උපසද්දො නප්පයුජ්ජතෙ, යථා ඉත්ථි සුති
එත්ථාධිසද්දවචනියස්සා (ධා)රත්ථස්ස සත්තමියා චුත්තත්තා නාධිසද්දොති
‘ඉත්ථිසු’ති අඤ්ඤපදවාකාසං චුත්තං, කථාපවත්තාති ත්වාධෙයොසා පදස්සනං,
එචං සබ්බත්ථොත්තෙයං, අසකපදවිග්ගහෙනාත්ථොච චුත්තො,

අධිසද්දස්ස පන පුරතොවට්ඨිතස්සාධාරෙ වත්තමානස්ස
තංසමානාධිකරණෙන සත්තමාන්තෙනිත්ථිසද්දෙන සහ සමාසොති
දස්සෙතුමාහ-‘අධිසද්දො’ව්වාදි.

සාදාදිලොපොති අධිසද්දො ඉත්ථිසද්දො ව පරෙසං සත්තමි බ්බවචනානං
ලොපොති අත්ථො. අත්ත (භාව) සම්පත්තීති සරීරසම්පත්ති අධිප්පෙතාති
බ්බමසද්දස්ස සරීරං අත්ථොති ආහ- ‘බ්බමං සරීරන්ති, කත්ථථි
උත්තරපදත්ථප්පධානත්තාවාසඬ්බයසමාසස්ස ‘සම්පන්නං බ්බම’න්ති විග්ගහො
චුත්තො.

සමාසවිභක්තියාති සමාසතො උප්පන්නවිභක්තියා, සකලො
පදෙසසකලො, පරිග්ගහාපෙක්ඛාති අභ්‍යුපගමාපෙක්ඛායාති අත්ථො,
අභ්‍යුපගමෙපි හි පරිග්ගහසද්දො-

සපථෙ පරිචාරෙ ච, මූලාභ්‍යුපගමෙසු ච;

රට්ඨිති රාහුගහිතෙ, දාරෙසු ච පරිග්ගහො''ති නිසණ්ටු.

සකලස්ස භාවො සාකල්‍යං-සකලසද්දප්පවත්තනිමිත්තං, තම්පන නිස්සෙස
[මතනිස්සෙස (පොත්ථකෙ)] ග්ගහණා පුටු භවතීත්‍යාහ- 'අසෙසග්ගහණ'න්ති,
තිණානං සාකල්‍යන්ති විග්ගහො, තිණසද්දෙන හි තිණසහිතාති ගහිතාති,
තෙනෙව චක්ඛති ඛ්‍යතිරෙකනායෙ- 'තං සබ්බං තිණසහිතමජ්ඣො- හරතී'ති,
සතිණමජ්ඣොහරතීතෙත්ථාධිප්පායත්ථ මාහ-'යාචා'තිආදි.

තිණසද්දො උපලක්ඛණං සෙසා-නජ්ඣොභාරියානං, තෙනාහ
'තිණාදිකමපි'ති. පරිග්ගහාපෙක්ඛායන්තභූතස්ස ගහණත්ථං 'අඛ්‍යායං
විභක්තියමිපා'දිසුත්තෙ 'සාග්‍යධිතෙ'ති නිප්ඵාදනත්ථමන්තවචන
මුදාහතමිපාණිනිනා, තම්පි සාකල්‍යෙයෙවාහරිතුං [සාකල්ලෙනොදාහරිතුං]
සාග්‍යධිතෙත්‍යදාහරිත්ති දස්සෙතුං 'තතො'ත්‍යාදි වුත්තං.

තතොති යතො සකලසකලෙ න චත්තති, පරිග්ගහාපෙක්ඛාය සමත්තියා
අත්තතො සකාසා සාකල්‍යං න හිජ්ජතෙති සම්බන්ධො, සමත්තියමිපි අත්තෙ
උදාහරණන්ති සෙසො.

අග්ගිපරියන්තන්ති අග්ගිඅත්ථො ගන්ථො තාදත්තියා අග්ගි,
සොපරියන්තො-ස්ස අජ්ඣෙයස්සාති අග්ගිපරියන්තං, යත්තකස්සාජ්ඣෙයස්ස
පරිග්ගහො, තස්ස අග්ගි පරියන්තො, අග්ගිනා පරියන්තභූතෙන සහිතො
සකලොති විග්ගහො, අග්ගිතො සාකල්‍යන්ති චා.

සද්දිකානන්ති ඛ්‍යාකරණඤ්ඤානං. අත්ථාභාවෙඉත්‍යත්ථග්ගහණං
ඉතරෙතරාභාවෙ ධම්මාභාවෙ ච මා සියාති, අතොයෙව චොච්චතෙ
'අථෙතරෙතරාභාවෙ'ඉච්චාදි, ඉතරස්මිං ඉතරස්ස අභාවො ඉතරෙතරාභාවො,
ගො අස්සො න භවතීති හි අත්ථන්තරත්තං නිසෙධියතෙ, න චත්ථුභාවො,
බ්‍රාහ්මණො න භවතීත්‍යත්‍රපිබ්‍රාහ්මණත්තධම්මො නිසෙධියතෙ, න චත්ථුභාවො,
පරත්තාතිආදිනා විජ්ජට්ඨෙධි විසයමාහ.

අතික්කමාභාවෙති එත්ථ අතික්කමාති පඤ්චමියා අසමාසනිද්දෙසොති ආහ-
'අතික්කමා'ති, න පනුප්පන්නස්ස පච්ඡාති ඉමිනා අතික්කමාභාවො නාම
උප්පන්නස්ස පච්ඡා අභාවොති දස්සෙති.

නිත්තිණන්ති උත්තරපදත්ථප්පධානො-සඬ්ඛ්‍යාසමාසො. සම්පතිසද්දස්ස සාමඤ්ඤවචනත්තෙපි ඉධාධිජ්ජෙනං කාලං දස්සෙතුමාහ- ‘උපභොගස්සෙ’විවාදි, උපභොගො කම්මසාධනො ලහුපාචුරණස්ස නායමුපභොගකාලොති විග්ගහො, (අති) ලහුපාචුරණන්ති රූපසිද්ධිති දස්සෙතුං ලහුපාචුරණස්සාතිආදි චුත්තියං චුත්තං.

යොග්ගං රූපන්ති විග්ගහෙ අනුරූපං, නනු වානු නිව්චසමාසත්තාසපදවිග්ගහෙන භවිතබ්බංත්‍යාසඬ්ඛිකියාහ-‘විච්ඡාය’මිව්වාදි, අනුසද්දෙන හි යොගෙ විච්ඡායං “අනුනා”ති (2-10) දුතියා විධියතෙ, වාකොයෙවාස්ස ච පයොගො නාඤ්ඤත්‍රෙති වාක්‍යමිපි භවතීති මඤ්ඤතෙ. සකිබ්බිති එත්ථාපි “අකාලෙ සකත්ථෙ”ති (3-81) සහස්ස සො.

සදිසො කිබ්බියාති එත්ථ කිබ්බියා පසිද්ධභූතාය සාධියස්ස සාධනභාවෙන ගහිතාය සධම්මත්තෙන කොච්ඡාධියො සදිසොති චුත්තොති කිම්ඨ සදිසො අප්පධානං. [පධානමෙවාති අත්ථො] තථා සති පුප්පපදත්ථප්පධානෙනාසඬ්ඛ්‍යාසමාසෙන සකිබ්බිති එත්ථ න භවිතබ්බන්ති ආහ- ‘නනුවෙ’ත්‍යාදි, කිබ්බියාති සම්බන්ධෙ ඡට්ඨි, එත්ථ පන සදිසත්තස්ස කිබ්බියා- ප්පට්ඨිඤ්ඤත්තාප්පධානත්තං. නෙතදත්ථිතිආදිනා යථාචුත්තං වොදනං පරිහරති.

යථා දෙවදත්තොති එත්ථ යදි සමාසො භවෙය්‍ය, දෙවදත්තෙන සදිසො යථාදෙවදත්තන්ති භවෙය්‍ය, පට්ඨිඤ්ඤත්තා පන (න) සමාසොති, කිබ්බිති මක්කටස්සාහිධානං. පෙට්ඨානුක්කමෙනාති චුත්තත්තා අනුපෙට්ඨන්ති තනියන්තතා ගම්‍යතෙ. චක්කෙන යුගපදි සචක්කං.

4. යාවාවධාරණෙ

අමත්තානං යත්තකො පරිච්ඡෙදො යාවාමත්තං.

5. පය්‍යපාබ්‍හිතිරො පුරෙපච්ඡාවාපඤ්චම්‍යා

පඤ්චම්‍යාති කස්මා චුත්තං නනු අචුත්තෙපි තස්මිං චක්ඛමානනායෙන පඤ්චම්‍යන්තත්තා පඤ්චම්‍යන්තෙහෙව සමාසො විඤ්ඤායතීත්‍යාසඬ්ඛිකියාහ-‘යදිපි’විවාදි. තථාපිවිවාදිනා පරිහරති, භොතු කාමං ‘පරිපබ්බතං විජ්ජොතතෙ’ති දුතියානියෙධාය, අඤ්ඤත්‍ර කථන්ති ආහ ‘ඉහ වෙ’ත්‍යාදි.

ආචත්තාරො වාති ආසද්දො වාකො, සරණෙ වා, ගාමො බ්‍හි තිට්ඨතීත්‍යාත්ථො, පුරතො ගාමම්පස්සාති වදන්තො පුරත්‍යාත්ථප්පසානොයන්තිද්දෙසො, නසරූපප්පධානොති දස්සෙති, අහිමුබ්බෙ ගාමම්පස්සාත්‍යාත්ථො. අචුත්තානමෙනානුපලක්ඛණාති, තස්මා ‘තිරො

ගාමම්පස්සා'තිපි චූත්තං හොති, තිරියතො ගාමම්පස්ස, පච්ඡතො ගාමම්පස්සාති අත්ථො.

අපසද්දයොගෙ නිව්වපඤ්චන්තස්ස විකප්පෙන සමාසවිධානාවාහවනෙනොදාහරණං දින්නං (එත්ථ) පඤ්චමායාති පයොජනාභාවෙපි අඤ්ඤදත්ථං කරියමානමිභාප්‍යත්ථවන්තං හොති.

6. සමී

“අනු යං සමයා”ති (2-1-15) ව “යස්ස වායාමො”ති (2-1-16) ව පාණ්ණිනිතො වචනද්වයං, අයමෙතෙසමත්ථො “යස්ස සමයා සමීපවාචී අනුසද්දො, තෙන සහ සමස්සතෙති ව, අනු යස්සායාමවාචී, තෙන සාදාද්‍යන්තෙන සහ සමස්සතෙ”ති ව. වත්ථුතො තු සාමීපායාමවන්තානමනිද්දෙසෙපි සාමත්ථියා තදාක්ඛෙපොති දස්සෙත්තො ආහ-‘සමීපායාමාන’මිච්චාදි.

සමබන්ධිත්තාති සමබන්ධිසද්දා සකත්ථමිච නියතපටියොගිතමාක්ඛපන්ති... තෙන විනා තෙසං සකත්ථාභාවා. ආයාමො දීඝතා, “යස්ස සමීපායාමෙස්වනු”ති යථාචූත්තසුත්තද්වයමාක්ඛෙපෙනුපදිසති, වනස්ස සාමීප්‍යමනුවනං, “අසඬ්ඛං විහත්තිසමීපත්තිසමීප” ඉච්චෙව (3-2) සිද්ධෙපුන සමීපග්ගහණං විකප්පත්ථං, තෙන වනස්සානුති වාකොයනාපි භවිතබ්බං.

ගඬිගාය ආයාමො අනුගඬිගං, භාගචූත්තිකාරො “ලක්ඛණෙන”ති වත්තතෙ. යස්සායාමවාචී අනු, තෙන ලක්ඛණෙන සමස්සතෙ අනුගඬිගං බාරාණසී, ගඬිගාය ලක්ඛණභූතාය පසිද්ධායාමගුණාය බාරාණසී ලක්ඛියතෙ යාවායනායාමා ගඬිගා තාවායමිපිති සභාවතො තුපමානොපමෙය්‍යභාවො සමාසෙ පතියතෙ ගඬිගා විය දීඝා”ති ලක්ඛියලක්ඛණභාවං වණ්ණෙති. එවං සති බාරාණසීති පඨමා නොපපජ්ජතෙති මඤ්ඤමානො ආහ-‘ගඬිගායා මෙන යුත්තා “ත්‍යාදි. අනුගඬිගං බාරාණසියාති බාරාණසියා ගඬිගායාමො ලක්ඛණන්ති අත්ථො.

7. තිට්ඨ

අකතසමාසාවාති අනෙත ඉමිනා කතසමාසතං දීපෙති, තිට්ඨන්තීති ඉදංන්තප්පච්චයන්තස්සාත්ථපදන්ති දස්සෙතුමාහ-“න්තොකත්තරි වත්තමානෙ”තිච්චාදි, (5-64) ආයතීතිමස්සාත්තපදං ආයන්තීති, පුම්භාවාභාවො නිපාතනා, අකාරො ව නිපාතනා “ගොත්ථි වත්ථෙ වා ලොපෙ”ත්‍යනු (3-46) ‘නාඤ්ඤාසඬ්ඛයත්ථෙසු’ත්‍යනුවත්තනතො.

ලුනායවාදීනමත්ථ නිපාතනා කාලෙපි නපුංසකලිඬගත්තං, සංභටායවා යස්මිං කාලෙ සංභටයවං, උම්මත්තගඬගත්ති සඤ්ඤායමඤ්ඤපදත්ථෙ වාධිකාරෙපි නිව්චසමාසො, න හි වාක්‍යං සඤ්ඤාති, ආදිසද්දෙන ‘සමස්ස සොභනත්තං සුසම’ මිච්චාදීනඤ්ච සඬගහො, පභාවනං පකාසනං.

8. ඔරෙ

ඔරං ගඬගාය, පාරං යමුනායාති සමාසෙ කතෙ නිපාතනා ඵකාරො, තෙනෙව චුත්තියං චුත්තං ‘ඵකාරත්තත්තං නිපාතනතො’ති, චුත්තිවිකප්පනත්ථතොති චුත්තියා විකප්පො අත්ථො යස්සාති විග්ගහො.

10. අමා

සොචෙකත්ථිභාවො විසිට්ඨො-හිමතොති සම්බන්ධො, මුහුත්තන්ති අව්චන්තසංයොගෙ දුතියා, පාදිසමාසං කත්ථාති ආසද්දස්ස හරසද්දෙන චුත්තිසද්දෙන [චුත්තිපදෙන (පඤ්චිකා)] කිරියාඛ්‍යාප්‍යතෙති අසත්‍යපසෙවනාදිකිරියායං සඬබාරකං සඬබාරියං වා න භවති, අත්ථිවෙහ තදුහයං, තතො තෙසං සම්භවායෙව සමාසන්තොභූතකිරියා ගම්‍යතෙති මඤ්ඤතෙ, තථාහි දධිභොජනංත්‍යාදො චුත්තෙ අධ්‍යාදිතො සඬබාරකත්තං භොජනාදිතො ච සඬබාරියත්තං පතීයතෙ, න වොපසෙකාදිමත්තරෙන සඬබාරියසඬබාරකභාවො-ත්ථිති සාමත්ථියායෙවුපසෙකාදිප්පතීති.

තදපෙක්ඛායාති ගම්මමානොපසෙවනාදිකිරියාපෙක්ඛාය. පාණිනියෙහි අත්ථෙත ‘ඵතස්සිද්’න්ති අත්ථෙ නිව්චසමාසො-හිමතො සබ්බලිඬගතා ව, තථා වචනාභාවමිහ මනසිකත්ථා ‘කථ’ මිච්චාදිනා චුත්ති යංචුත්තංවොදකවචනමාහරිත්ථා තත්ථාධිප්පායංවිවරති ‘ඵවමඤ්ඤතෙ’ච්චාදිනා, විධානං කතන්ති ඵවමඤ්ඤතෙති සම්බන්ධො, තත්ථෙච්චාදිනා අඤ්ඤ පදත්ථෙ හවිස්සතීත්‍යත්ථාධිප්පායං විවරන්තො නිව්චසමාසනං සබ්බලිඬගතඤ්ච පටිපාදයති, වාක්‍යනිවත්තිසිද්ධායෙව්‍යාති.

අත්ථසද්දෙනාවගතත්ථතාය ඵතස්සාති වත්තුමයුත්තන්ති ‘ඵතස්ස අත්ථො’ති වාක්‍යනිවත්ති සිද්ධායෙව, කථඤ්චිපි චතුත්ථායන්තා හිත්තත්ථස්ස සමාසෙ කතෙපි තත්ථ විරොධමාහ- ‘චතුත්ථායන්තස්සෙ’ත්‍යාදි.

වචනමිති “අත්ථෙත නිව්චසමාසො සබ්බලිඬගතාව”ඉති (3-1-36) වාක්‍යකාරෙන පතිට්ඨිතවචනමිපි, පාණිනියානං ‘ඵතස්ස ඉද්’න්ති අත්ථෙ සමාසෙ කතෙ යො-ත්ථො සමපප්පති, අඤ්ඤත්ථසමාසෙපි යොයෙවත්ථොති දස්සෙති ‘යො’ ඉච්චාදිනා, අනුපාදාපරිනිබ්බානනිමිත්තං වායාමොච්චාදිනා යොජෙතබ්බං... තංනිමිත්තත්තා වායාමාදීනං, තෙසං කථාදීනන්ති ඵත්ථ තෙසං වායාමාදීනන්ති වත්තබ්බං... වායාමොත්‍යාදිනා චුත්තත්තා සො ච තන්තිමිත්තං.

හොතෙව, අයමෙත්ථාධිජ්ජායො “එතස්ස ඉදන්ති වාකො අත්ථෙන සමාසෙ සබ්බලිඬගතා ව ‘එතදන්ථො එතදන්ථා එතදන්ථ’න්ති වායාමාදයො ව සමාසන්ථා හොන්ති, එතං අනුපාදාපරිනිබ්බානමත්ථො පයොජනමෙතස්ස එතිස්සා එතස්සාති අඤ්ඤපදන්ථෙපි එසං පදානං සොයෙවත්ථොති නාත්ථහෙදො”ති.

ඉදඤ්ච “අවිජ්ජපටිසාරත්ථානි බො ආනන්දං කුසලානි, අවිජ්ජපටිසාරො පාමොජ්ජත්ථාය...පෙ.... විමුත්තිඤ්ඤාණදස්සනං අනුපාදාපරිනිබ්බානත්ථාය එතදන්ථො වායාමො එතදන්ථා කථා එතදන්ථා මන්තනා එතදන්ථං සොතාවධාන”න්තිආදි (තිකඬගුත්තර, ආනන්දවග්ග) පාළිං නිස්සාය වුත්තං.

පාණිනියෙහි “කත්තුකරණෙ කිතන්තෙන බහුල”න්ති (2-1-32) කිතන්තෙන තනියාසමාසවිධානා තත්ථෙව බහුලග්ගහණෙන ‘ගාමනිග්ගතා’දිසු සමාසො වුත්තො, තෙනෙත්ථාන්තොදාහරණානං ද්විත්තමධිකත්තං, සමාසාභාවො-හිමතොති පාණිනියෙහි “පුරණගුණසුභිතත්ථසද්ධායතබ්බසමානාධිකරණෙන”ති (2-2-11) සුත්තෙ ගුණ ඉතිවචනෙනාහිමතො, සදිති සඤ්ඤා තෙසං න්තමානානං.

සො කථන්ති ඉහ ‘භාවතිත්තත්ථෙහි’ති භාවජ්ජවචයන්තෙනෙව සමාසපටිසෙධවිධානා ‘බ්‍රාහ්මණස්ස සුක්කා’ ඉච්චාදො සො සමා සජ්ජපටිසෙධො කථං සිජ්ඣතිති අත්ථො.

ගුණත්තනියෙවාති ගුණසභාවෙ එව, අහිමතොති වාත්තිකකාරස්සාහිමතො “තදවට්ඨෙහි ව ගුණෙහි”ති, තසද්දෙනාස්ස ගුණස්ස පරාමාසො තස්මිංයෙව ගුණෙ අවතිට්ඨන්තිති තදවට්ඨා, ගුණෙයෙව ගුණාතිට්ඨන්ති න කදාවිපි සොයමිත්‍යහෙදා දබ්බවුත්තයො සුක්කාදයො විය තෙ තදවට්ඨා ගුණා ගන්ධාදයො, තදවට්ඨිතෙහි ගුණෙහි ජට්ඨි සමස්සතෙති වත්තබ්බන්ති අත්ථො.

ආහිමතොති “පුරණා”දිසුත්තෙ අත්‍යයග්ගහණෙන, දෙවදන්තස්සාති ජට්ඨියා ගුරුමිහි සාපෙක්ඛත්තෙපි ගුරුසද්දස්ස සම්බන්ධිසද්දත්තා සකත්ථෙ [වාකො] විය වුත්තියං ඛාපෙක්ඛා-යාහානිතො වුත්තිසබ්භාවං වචනන්තරෙන සාධෙතුමාහ- ‘තථාවාහු’ති.

සාත්ථෙවාති සකත්ථෙ විය, අස්සාති සම්බන්ධිසද්දස්ස, සාමත්ථියං ගමකත්තඤ්චත්ථිති පදානමඤ්ඤොඤ්ඤාපෙක්ඛාලක්ඛණං සාමත්ථියං සාමත්ථියාභාවෙපි විග්ගහවාක්‍යත්ථස්ස ගමකත්තං වා අත්ථිති අත්ථො, ගුරුනො කුලං දාසස්ස හරියාති විග්ගහො, අථාත්‍ර බ්‍රාහ්මණස්ස උච්චෙ’ඉච්චාදො සාමත්ථියං ගමකත්තං වා නත්ථිති කුතො-වසිතං, යෙන තදාභාවාත්‍ර සමාසාභාවො වණ්ණියතෙච්චාහ- ‘සාමත්ථාදිනොත්ථි’ච්චාදි.

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

තනියකණ්ඩවණ්ණනා

සමාසාහාවො-හිමතොති “පුරණා”දිපුත්තෙ සමානාධිකරස්සාපි උපාදානතො. සෙහිති අත්තනියෙහි, නාහිමතොති “වයුත්තෙහි සෙහි අසමාසිතෙහි ඡට්ඨිසමාසප්පටිසෙධොවත්තබ්බො” (වා) ත්‍යානෙන, පුඨගත්ථතාය **[හින්තත්ථතායං-චුත්ති]** මිච්චස්සවිවරණං ගවාදීනමසමාසෙති, එවමස්සාදීනං සමාසෙනාලන්ති සම්බන්ධො.

යොගිනන්ති ඉතරීතරයොගිනං, අනෙනෙනරෙතරයොගවත්ථසමාසං වදන්ති. චුත්තිහොතිත්‍යස්ස විවරණං ඡට්ඨිසමාසො භවතිති, එකත්ථිහාවෙඉච්චස්ස විවරණං ගවාදීනඤ්ච වත්ථසමාසෙ සතිති.

රුළුහින්තාති සමාසස්සෙව කීළාවාවකත්තෙන ජීවිකාය ව පච්චාය කත්තෙන පසිද්ධත්තා, න වාක්‍යස්සාති ‘උද්දාලපුප්ඵහඤ්ජිකා’ත්‍යාදො රුළුභිවසෙන නිච්චසමාසො භවස්සතිති තත්‍ර කිං වචනෙනෙති මඤ්ඤතෙ, සරසි රුළුහන්ති විග්ගහො.

අයම්පන අමාදිසමාසො කම්මධාරයදිගුසමාසාති සබ්බෙපි පරෙසං තප්පුරිසසදිසත්තා තප්පුරිසා, යථා හි තස්ස පුරිසො තප්පුරිසොති උත්තරපදත්ථප්පධානො, තථා තෙ සියුං, සඬ්ඛ්‍යාපුබ්බත්ත නපුංසකත්තසඬ්ඛාතෙහි ද්විති ලක්ඛණෙහි ගච්ඡති පවත්තතිතිදිගු.

11. විසෙ

කින්තං විසෙසන මිච්ඡාහ-‘යමි’ච්චාදි, යං අවත්ථාපයති තං චුච්චතිති සම්බන්ධො, කින්තං විසෙස්සමිච්චාහ-‘යදනෙකෙ’ච්චාදි, යං අවත්ථා පියතෙ තමහිධියතෙති සම්බන්ධො, නත්ථෙකත්ථෙතෙත්‍යුච්චමානෙ විසෙස්සෙනෙති කථමවගමානෙ, යතො එවං විවරිතවා ත්‍යාසඬ්ඛියාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි.

සම්බන්ධිසද්දත්තාති එවං මඤ්ඤතෙ “සම්බන්ධිසද්දා සකත්ථමිච් නියතම්පටි-යොගිනමාක්ඛිපන්ති... තෙන විනා තෙසං සකත්ථස්සාසම්භවාති, විවරිතවාති විවරිත්ථ, එකත්ථෙතෙතිමස්ස සමානාධිකරණෙන සහ සමාසො හොතිති එවං සාජ්ඣාහාරො අත්ථො වෙදිතබ්බො, අත්ථසද්දස්සානෙකත්ථත්තා විසෙසෙති ‘අත්ථො අභිධෙය්‍යා’ති. කථං තෙනත්ථො චුච්චතිත්‍යාහ- ‘අධිකරීයති’ච්චාදි.

විසෙස්සස්ස සමානාධිකරණත්තඤ්ච විසෙසනාපෙක්ඛන්ති සම්බන්ධො. විසෙස්සසද්දස්ස විසෙසනෙන සහ සමානාධිකරණත්තං විසෙසන සද්දාපෙක්ඛන්ති එවමෙත්ථ අත්ථො දට්ඨබ්බො, තත්ථ කාරණමාහ- ‘සම්බන්ධා’ති, අධිකරණස්ස සමානත්තං නාම හින්තානං සම්බන්ධිනං භවති, සම්බන්ධිනො ව සම්බන්ධමන්තරෙන න හොන්ති **[හොති (පොත්ථකෙ)]** ති

විසෙසනවිසෙස්සානං සම්බන්ධො විඤ්ඤායනෙ, එවං විඤ්ඤානා තස්මා සම්බන්ධාති අත්ථො.

සද්දබ්‍යතිරෙකෙන හෙත්ථ අත්ථානං විසෙසනවිසෙස්සභාවො න සම්භවති, තථා හි ‘නිලමුප්පල’න්ති පඤ්ච වත්ථුනි සන්නිහිතාති නිලන්ති නිලත්තං ගුණසාමඤ්ඤං, නිලො ගුණො, තදාධාරො දබ්බන්ති තිණි, උප්පලන්ති උප්පලත්තං උප්පලජාති, දබ්බඤ්ච තන්තිස්සයොති ද්වෙ.

තත්ථ උප්පලජාති ගුණජාතීනං **[නිලජාතිඋප්පලජාහධනං (කාතන්තටීකා)]** තාව න සම්භවති විසෙසනවිසෙස්සභාවො ජාතියා නිග්ගුණත්තා, නිලත්තස්ස ච නිලගුණෙ සමවායිතො, උප්පලත්තස්ස ච උප්පලදබ්බෙ සමවායිතො සමානාධිකරණත්තමිපි නත්ථි, උප්පලජාතියා නිලස්ස ච ගුණස්ස අත්ථි සමානාධිකරණත්තං... නිල මුප්පලන්ති පවත්තිනිමිත්තානං උප්පලජාතිනිලගුණානමෙකමධි කරණංතිස්සයොති, විසෙසන විසෙස්සභාවො තු නත්ථි ජාතියා අනිලත්තා, ගුණදබ්බානන්තු සම්භවතිවිසෙසනවිසෙස්සත්තං දබ්බස්සානෙකගුණත්තා, සමානන්තු තෙසම්පරමධිකරණං තතියං නත්ථි, යෙන සමානාධිකරණත්තං සියා, එවං නිලදබ්බ උප්පලදබ්බානමිපි අඤ්ඤමඤ්ඤපරිභාරෙන වත්තුම්චිණ්ණානං න විසෙසන විසෙස්සභාවො, නාපි සමානාධිකරණත්තං, කස්මා අඤ්ඤමඤ්ඤාසම්බන්ධතො අපෙක්ඛාභාවතො, චුත්තපටිපක්ඛතො පන වක්ඛමානනයෙන සද්දානමෙව සාමානාධිකරණං විසෙසනවිසෙස්සත්තඤ්ච වෙදිතබ්බං, තෙනෙවාහ-‘අතොයෙවෙ’ච්චාදි.

අතොයෙවාති යතො විසෙස්සස්ස සමානාධිකරණත්තං විසෙසනාපෙක්ඛං, අතොයෙව හෙතුතොති අත්ථො, හින්තනිමිත්තජ්ජ යුත්තානමෙවාති සාමඤ්ඤෙන නිලගුණාධාරෙ දබ්බෙ ගුණෙයෙව චා නිලසද්දස්ස, උප්පලසද්දස්ස ච සාමඤ්ඤෙන ගුණවති දබ්බෙ වත්තමානත්තා අඤ්ඤමඤ්ඤසු හින්තෙසු සද්දජ්ජවත්තියා කාරණෙසු පයුත්තානං සද්දානමෙව **[නිට්ඨානමෙව (පොත්ථකෙ)]**.

සමානාධිකරණත්තන්ති නිලුප්පලසද්දානං විසුංවිසුං යොගෙ විසිට්ඨදබ්බ වාවිත්තස්සාසම්භවා, නිලඤ්ච තං උප්පලං වෙති සාමානාධිකරණො සන්නිපතිතෙ සති සම්භවා එවං තත්ථ විසිට්ඨෙ වත්ථුමිහි පවත්තානං තෙසං සමානත්ථතා, එවකාරෙන ඛ්‍යවච්ඡින්නමත්ථං දස්සෙතුමාහ-‘නත්ථහින්තෙ’ච්චාදි.

නනුවෙත්‍යාදි වොද්‍යං, සීසම්පාතිති සීසපා රුක්ඛවිසෙසො, නයිද මෙවම්ච්චාදි පරිභාරො.

අථ තුවචනෙඉච්චාදිනා පරස්ස වචනාවකාසමාසඤ්ඤානෙ, විසෙසචුත්තීති ඵලස්ස රුක්ඛස්ස ව සාමඤ්ඤසද්දත්තා භාවෙන විසෙසෙ චුත්ති, ඉමෙසන්ති සීසපාදීනං න සමොධාරිතාති න නිච්ඡිතා, සාමඤ්ඤචුත්තියෙව සමොධාරිතාති අධිප්පායො, අවසිතා නිච්ඡිතා චුත්ති යෙසං සීසපාදීනං තෙ අවසිතචුත්තයො, පයතනං විතා තදා පප්පොති වාති සම්බන්ධො, පයතනන්ති ‘සාමත්ථියලද්ධෙපිවිසෙස්සෙ’තිවචනං. තඤ්චනත්ථිච්චාදි පරිභාරො, සරුපමත්තකථනායාති චුත්තත්ථානම්පි සරුපමත්තකථනාය ‘පුපෙ බහු ආනයෙ’ති යථා, එවං ඡාතියකන්ති සරුපකථනප්පකාරයුත්තං. උපසංහරමාහ- ‘තදෙව’මිච්චාදි, නිපාතසමුදායොවායං චුත්තෙන පකාරෙනෙත්තස්ස අත්ථෙවත්තෙන.

අඤ්ඤතරසම්භවෙපි තත්තිවත්තියා වචනසබ්භාවං දස්සෙතුමාහ- ‘අථපි’ච්චාදි, අඤ්ඤතරසම්භවෙපිති විසෙසනස්ස විසෙස්සස්ස වා සම්භවෙපි, යත්රප්පුහින්තමත්ථි විසෙසනවිසෙස්සභාවසම්භවො තත්ථපිතාව බහුලංවචනතොව නිවත්ති හොති, කිම්පනා-ඤ්ඤතරසම්භවෙති දස්සෙතුමාහ- ‘යථා පුණ්ණො’ඉච්චාදි, එත්ථ පන අඤ්ඤෙපි පුණ්ණනාමකා සන්තීති ඛානිචාරසම්භවා උභින්නම්පි විසෙසනවිසෙස්සභාවසම්භවෙ බහුලංවචනමෙව සමාසං නිවත්තෙති, එවං විධෙපිති අඤ්ඤතරසම්භවෙපි, න කෙවලං විසෙසනවිසෙස්සභාවසම්භවෙ, අථ ඛො එවං විධෙප්පාඤ්ඤ තරසම්භවෙපිත්තවිසද්දස්ස අත්ථො.

යප්පෙවමිච්චාදි පච්චෙකං විසෙසනවිසෙස්සභාවෙ සති අනිට්ඨා පාදනචොදනා, පච්චෙකං විසෙසනං සියා උභින්නම්පි විසෙසනත්තා, තත්ථ දොසමාහ- ‘විසෙස්සස්සව පුබ්බනිපාතො’ති, වො-වධාරණෙ, වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ වා, කුතොච්චාහ- ‘නාග්ගහිතෙ’ච්චාදි, ඉති කාරණෙ, අතො කිමනිට්ඨමායාන මිච්චාහ- ‘උප්පලනීලන්තිපි සියා’ති, ඉත්ථඤ්චරහි කිත්තයාහ- ‘නීලුප්පලන්ති චෙ’ච්චාදි. පරිභාරමාහ- ‘නෙසදොසො’ච්චාදි, උපපත්තයන්තරමාහ- ‘අථ චෙ’ච්චාදි.

අඤ්ඤමඤ්ඤානුපකාරිත්තාති අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස විසෙසනවිසෙස්සත්තෙ නානුපකාරිත්තා සප්පධානත්තාති අත්ථො, අථ ද්වින්නම්පි අප්පධානත්තං කස්මා න සියා තයාහ- ‘අප්පධානත්තෙපි’ච්චාදි, සකසකප්පධානාපෙක්ඛාවත්තානන්ති සකෙසකෙ පධානෙ අත්තති අපෙක්ඛාවත්තානං. අථ කුතො දබ්බස්සෙව පධානත්තමසිතං, න තු ගුණස්සෙත්තාසඤ්ඤා ඤායමුපනිස්සයති ‘අථ චෙ’ත්තාදිනා. ඡාගොත්තපො චුච්චනෙ, තං සෙතවණ්ණමාලහෙථ මාරෙයා, චුසනං වා කරෙයාති අත්ථො, ආපුබ්බො ලහි හි මාරණෙ චුසනෙ ව වත්තෙන, දෙසනායන්ති [වොදනායන්ති

වොදනාවාකා (පොත්ථකෙ)] වෙදවාකොති අත්ථො, කුතො ඡාගතො-
ඤ්ඤො නාලබ්භතෙච්චාහ- ‘න හි’ව්වාදි.

ඡාගාභාවෙති සෙනගුණයුත්තස්ස ඡාගස්සාභාවෙ, පිට්ඨපිණ්ඩිමාලබ්භාති
සෙනගුණයොගෙන විට්ඨපිණ්ඩිං ආලම්භ, න ච නාලම්භතෙ තස්මා ගුණො
අප්පධානන්ති අප්පකාහරිතබ්බං.

පුන වොදෙන්තො ආහ- ‘නනු වෙ’ව්වාදි, අථෙත්තාධිජ්ජායමාසඤ්ඤාතෙ,
අනිට්ඨමාපාදයති නිලසද්දෙපි පසඤ්ඤාතී, කුතොච්චාහ- ‘සොපිහි’ව්වාදි, ඉදං
චුත්තං හොති- “උප්පලසද්දො ඡාතිවාචී, න තු දබ්බවාචී, ඡාති
විසිට්ඨදබ්බවාචිත්තා යදි දබ්බවාචීති චුච්චතෙ, තදා නිලසද්දෙපි ගුණවිසිට්ඨ
දබ්බවාචිත්තා දබ්බවචනමාපජ්ජති ඉමෙසං න කොචි විසෙසො”ති,
පරිහරන්තො ආහ ‘නෙදමත්ථී’ව්වාදි, අපායිතො අපගන්තාරො දබ්බාති
ගම්යතෙ, කුතොච්චාහ- ‘සතිපි’ව්වාදි, ඉති කාරණං.

විසෙසනමෙකත්ථෙතෙති සිද්ධෙපි පපඤ්චත්ථං පරිජ්ඣුටත්ථඤ්ච
උදාහරණබහුත්තං දස්සෙතුං පාණිනියෙහි බහුං සුත්තිතං, සබ්බස්සෙනස්ස
පච්චක්ඛාතභාවං දස්සෙතුං චුත්තියමුදාහරණමත්තං දස්සිතං, තදිදානි
බ්‍යාබ්‍යාතුකාමො ආහ- ‘පුබ්බකාලෙ’ව්වාදි, ඡින්නොච විසෙසනන්තී
සම්බන්ධො “පුබ්බකාලෙක සබ්බධුරපුරාණනවකෙවලානි
සමානාධිකරණෙන”ති (2-1-49) තෙ සමෙත්ථ සුත්තං, තත්ථෙකාදීනං
චුත්තියමුදාහරණානි න දස්සිතානුපලක්ඛණතොච විඤ්ඤායන්තීති
දස්සෙතුමාහ- ‘ඵකෙ’ව්වාදි, ඵකො ච සො පුරිසොචාත්තාදිනා විග්ගහො
උපලක්ඛණත්තායෙව ච ‘සත්ත ච තෙ ඉසයො ච සත්තිසයො’ව්වාදිකඤ්ච
දට්ඨබ්බං.

උපමීයතෙ පරිච්ඡිජ්ජතෙ-නෙනත්තපමානං, උපමීයතීත්තපමෙයාං, තෙසං
උපමානොපමෙයානං සාධාරණො යො ධම්මො සාමනාතෙන විසිට්ඨං
යදුපමෙයාං, තං වචනෙනත්තත්ථො උපමානොපමෙයාව්වාදි කස්ස, සමාසො
භවතීති සෙසො, කාරණමාහ- ‘විසෙසෙ’ව්වාදි, විසෙසාපරිග්ගහාති
විසෙසනන්තොච සාමඤ්ඤෙන පරිග්ගහා, ඵචමභූ තස්සාපීති
උපමානරූපස්සාපි. නනු සත්ථීසද්දස්සසත්ථීයං චුත්ති සාමාසද්දස්ස තු
දෙවදත්තාය, අතො බ්‍යාධිකරණත්තා කථමෙත්ථ සමාසොච්චාසඤ්ඤාත-
‘යදෙ’ව්වාදි, සමානො ධම්මො සාමන්තාදි යස්ස සො සධම්මො, තස්ස භාවො
සාධම්මීයං සාමන්තං, තස්මා දෙවදත්තත්ථෙ වත්තතෙ උපචාරවසෙන,
සාමාසද්දෙපි ගුණවචනොපි සාමන්තං වත්වා
සද්ධාදිත්තවසෙනාහෙදොපචාරෙන වා දෙවදත්තායං වත්තතෙ, නනු ච
සාමාසද්දස්ස දෙවදත්තාහිධානෙ වරිතත්ථතාය සත්ථී ගුණෙන

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා
නිද්දිට්ඨාත්‍යානියතගුණප්පතීතිප්පසඨගො
සත්ථියාත්‍යාසඨකියාහ- ‘යදිපි’ චිවාදි.

තතියකණ්ඩවණ්ණනා
නෙකගුණාධාරත්තා

ඉහාති නිද්ධාරණෙ, එතෙසං ගුණානං මජ්ඣෙකි අත්ථො, ඉහ වා සත්ථියං,
සාමගුණවත්තතාය සාමායාති ගම්‍යතෙ, පසිද්ධිවසෙනාති
සත්ථිසාමාත්‍යත්‍රොපමානං සත්ථි, උපමෙය්‍යා දෙවදත්තා, පසිද්ධන්තුපමානං
භවති නාප්පසිද්ධං... පසිද්ධසාධම්මියා සාධ්‍යු සාධනමුපමානන්ති කත්වා
සත්ථියෙව සාමඨගුණෙන පසිද්ධා න දෙවදත්තා, තස්මා සාමගුණප්පසිද්ධියාති
අත්ථො. සාධ්‍යුතෙ උපමීයතෙතෙනෙති සාධනමුපමානං, සාධ්‍යතෙ
උපධීයතෙති සාධ්‍යමුපමෙය්‍යං, පසිද්ධස්ස සාධම්මියං තෙන,
සාධ්‍යස්සාප්පසිද්ධස්ස කස්සචි සාධනං සාධ්‍යසාධනං. යත්‍රත්ථිචිවාදිනා
බහුලංචචනසාමත්ථියා සාමඤ්ඤවචනෙනෙව සමාසසඛිභාවං වත්වා
අඤ්ඤනාසඛිභාවමුදාහරණෙන ථුට්ඨිතුං ‘ඵලා ඉව තණ්ඩුලා’ත්‍යාදි ආරද්ධං.

තණ්ඩුලසද්දොති උපමෙය්‍යභුතතණ්ඩුලසද්දො, තණ්ඩුලත්තම්පි වත්වා
දබ්බෙ පවත්තො සාමඤ්ඤවචනො නතු භවතීති සම්බන්ධො, දබ්බෙති
තණ්ඩුලදබ්බෙ ඵලදබ්බෙ ව.

උපමානොපමෙය්‍යසාධාරණසුරත්තාදිධම්මචචනාප්පයොගෙති
උපමානොපමෙය්‍යානං සාධාරණො යො විසාරදත්තාදිධම්මො තබ්බචනස්ස
‘මුනි අයං සීහො විය විසාරදො’ත්‍යාදො විසාරදාදිසද්දස්සාප්පයොගෙති අත්ථො,
කෙසඤ්චිති කෙසඤ්චි සද්දානං මජ්ඣෙකි, විසෙස්සත්තමෙව ථුට්ඨයති. ‘තථා
චෙ’ත්‍යාදිනා, විසෙසනවිසෙස්සානං යථිට්ඨත්තා නිච්චං සීහාදීනං
විසෙස්සතායෙව චචනිච්ඡාති පුබ්බනිපාතත්තාප්පසඨගොති භාවො,
උපපත්‍යන්තරමාහ-‘විසෙසනස්සෙචෙ’චිවාදි, යදිපි සීහො විසෙසනමෙව න
විසෙස්සං, තථාපි බහුලාධිකාරා විසෙසනස්සාපි පරනිපාතොති භාවො.

අථාත්‍රාපි විසෙසනත්තෙව සමාසප්පටිපාදනෙ’මුනි අයං සීහොච
විසාරදො’චිවාදො සාමත්ථියතොච සමාසාප්පසඨගෙපි උපමානො පමෙය්‍යානං
සාධාරණවිසාරදත්තාදිධම්මචචනාප්පයොගෙ සති තප්පසඨගාභාවත්ථං
චචනමාරබ්භනීයන්ති වොදෙති ‘නනුචෙ’ත්‍යාදිනා, සාමත්ථියතොති
සාමඤ්ඤවචනප්පයොගෙ සාපෙක්ඛත්තා සමාසාප්පසඨගොති සාමත්ථියං
තස්මාති අත්ථො. සාමඤ්ඤප්පයොගත්ථන්ති සමාසවාකො සාමඤ්ඤවචනස්ස
සුරත්තාදි(නො), අප්පයොගත්ථං, තථා භිච්චිවාදිනා සාමඤ්ඤසද්දප්පයොගෙ
සාමත්ථියතො සමාසාසඛිභාවා සුත්තන්තරස්සානාරබ්භනීයභාවං සාධෙති.

විසෙසානත්තබ්භාවාති සාමඤ්ඤස්ස සමාසෙ අන්තොභාවෙපි
තිඛිණත්තාදිනො විසිට්ඨස්ස සුරස්සාදිච්චනීයස්ස විසෙසස්ස සමාසෙ
අනන්තොගධත්තා අප්පසඨගො සාපෙක්ඛමසමත්ථන්ති. අථෙති

‘සච්චමෙත’ න්ති ආදිං පරච්චනමාසඬිකිය වදති, එවමාදිසිජ්ඣනත්ථං සමාසොති (ඤාපනත්ථං) ආරබ්භතීයම්භවතීති සම්බන්ධො.

පධානස්සාති ‘රඤ්ඤොපුරිසො-හිරුපො’තෙත්ථ අහිරුපසාපෙක්ඛස්ස පුරිසස්ස විසෙසනත්තෙනෙවා [විසෙසනං තෙනෙවා (පොත්ථකෙ)] ජපධානං, සමාසාවයවභූතං රාජානං පති විසෙස්සභාවෙනාවිඵලිතසකත්ථතාය පධානභූතස්ස පුරිසස්ස. ආදිසද්දෙන ‘රාජපුරිසස්ස දස්සනීයස්ස ගෙහ’න්ති සඬිගණ්හාති.

එත්ථ හි ගෙහම්පති විසෙසනභාවෙනාජපධානත්තෙපි රාජානම්පති පධානභූතස්ස පුරිසස්ස සාපෙක්ඛස්සාපි සමාසො භොතෙව. ඉදඤ්චඤාපනත්ථං චචනාරම්භජපයොජනඤ්ච, කාරණමාහ- ‘ගමකත්තා’ඉච්චාදි.

ගමකත්තාති විග්ගහවාක්‍යත්ථස්ස චුත්තියම්පතීයමානත්තා ගමකත්තං තස්මා, නචෙහ ගමකත්තමත්ථීති ‘මුනි සීභොව සුරො’ත්‍යත්‍ර තු වාක්‍යතො යොත්ථො පතීයතෙ, නායං ‘මුනි සීභො සුරො’ත්‍යතො ගම්‍යතෙති ගමකත්තං නත්ථී-ති අත්ථො, තථාහි මුනිසීභසද්දෙනෙවො පමානොපමෙය්‍යභාවනිමිත්තස්ස විසාරදත්තස්ස සභාවෙනෙවොපාදානතො විසාරදසද්දස්ස තෙන සම්බන්ධාභාවො.

අපචග්ගො නිබ්බානං, වාක්‍යමෙවෙති එවකාරෙන ඛ්‍යවච්ඡින්නමත්ථම්පදස්සයමාහ- ‘චුත්තිනිවත්තෙති’ති බහුලාධිකාරතො විඤ්ඤායති, නනු චාත්‍ර විසෙස්සභාවාසම්භවාජපසඬිගොයෙව චුත්තියාති වොදෙති. ‘නනුචෙ’ත්‍යාදිනා.

පුණ්ණතාඛ්‍යහිවාරාති පුණ්ණතාසඬිබාතස්ස බාලාදිඅචත්ථාවිසෙසස්ස අවිනාජපවත්තිතො ඛ්‍යහිවාරී හි විසෙස්සම්භවති යථා නීලතායුජ්ජලං, පරිහරති ‘නෙදමත්ති’ච්චාදිනා, මන්තාණිපුත්තානං අනෙකත්තාති කෙවලං මන්තාණියා පුත්තො පුණ්ණොයෙවොති අභාවා තෙසං බහුභාවතො, අත්තනො අත්තනො ගහස්ස පතයොති ගහපතීනං බහුත්තං පාකට්ඨෙව.

චුත්තියෙවෙති එවකාරෙන ඛ්‍යවච්ඡින්නමත්ථමාහ-‘වාක්‍යං නිවත්තෙති’ති. විසිට්ඨජාතිචචනාති චුත්තං කණ්ඞසජ්ජජාතියා ලොභිතසාලිජාතියා ච විසිට්ඨත්තා.

තච්ඡකො සජ්ජොති ඛ්‍යාඛ්‍යෙයමුපනික්ඛිජ්ජවොදයමාහ- ‘නනු චෙ’ච්චාදි. තච්ඡකභාවානපෙතොති බාලයුචත්තාදිසඬිබාතතච්ඡකභාවතො අඛ්‍යාචුත්තො, අත්ථිනාමධෙය්‍යොති තච්ඡකො නාම කොචි තත්තාමො අත්ථි, කිරියාසද්දොති තච්ඡතීති තච්ඡකොති එවං කිරියාය පවත්තිනිමිත්තත්තෙනොපාදින්නො

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

තනියකණ්ඩවණ්ණනා

වඩ්ඪකීවාචී තච්ඡකසද්දො, එවං මඤ්ඤතෙ “යථාචුත්තනයෙන විසෙසනවිසෙස්සසබ්භාවා සමාසෙන භවිතබ්බං, තථා සති කිමිදං පච්චදාහරණං කත”න්ති. අත්‍ර කෙනචී න නාමධෙය්‍යස්සෙත්‍යාදි නොපජායතෙවාත්‍යෙතදවසානං චුච්චමානමනුදායනං නිරාකත්තුකාමො ආහ- ‘යොපා හෙ’ව්වාදි.

ඉමස්සායමධිජ්ජායො “චුත්තනයෙන තච්ඡකසද්දස්ස කිරියා සද්දස්සාත්ථවිසයාපෙක්ඛායාභාවතො විසෙස්සත්තාභාවා පච්චදාහරණමිදං කත”න්ති.

කස්මා අයුත්තම්ච්චාහ-‘යතො’ව්වාදි, නාමධෙය්‍යස්ස කිරියාවාචිතො ච අත්ථාහිධානසාමත්ථියං තුල්‍යං වා න වා, අවයවජ්ජෙද්ධියා සමුදායජ්ජෙද්ධි බලවති වා නවෙත්‍යෙතං විචාරෙතුං යතො නාධිකතන්ත්‍යත්ථො, කිඤ්චරහි අධිකතන්ත්‍යාහ- ‘අපිත්ථි’ව්වාදි, තච්ඡකසද්දොනෙකත්ථචුත්ති නානෙකත්ථොති විචාරෙතුමධිකතන්ති යොජනා.

එවං මඤ්ඤතෙ- “විසෙසනවිසෙස්සභාවචිත්තායං සද්දානමත්ථාහිධානසාමත්ථියචිත්තා න යුජ්ජතෙ ‘සති සම්භවෙ ඛ්‍යතිචාරෙ ච විසෙසනං සාත්ථකං හොති’ති විසෙසනං මග්ගීයතෙ, නාසම්භවෙ නාඛ්‍යතිචාරෙ යථා සිතං (හිමං) උණ්හොග්ගීති, තස්මා සම්භවඛ්‍යතිචාරචිත්තා විසෙසනවිසෙස්සභාවචිත්තායමුපයුජ්ජතීති තච්ඡකසද්දො-නෙකත්ථචුත්තිවා න වෙත්‍යෙතදෙව විචාරෙතුමධිකතන්ති කත්ථවිපි විසෙසනවිසෙස්ස සබ්භාවෙ සමාසො හොතෙවා”ති, යදිපි නාමධෙය්‍යකිරියාවාචිතමතුල්‍යමත්ථාහිධානං සමුදායජ්ජෙද්ධියා ච බලවතිත්තං, තථාපි වක්ඛමානනයෙන සමාසසබ්භාවා න කාචි භාතීති දස්සෙතුමාහ- ‘එත්ථ වා’තිආදි.

එත්ථවාති කෙචි පක්ඛෙ ච, කඤ්චි පිළමාවහතීති සම්බන්ධො, කුතොච්චාහ ‘තථාහි’ව්වාදි. එවං මඤ්ඤතෙ- “යදිපි සමුදායජ්ජෙද්ධියා සති කිරියාසද්දත්ථවිසයාපෙක්ඛා නොපජායතෙ, තථාපි නාමධෙය්‍යස්සෙව තච්ඡකසද්දස්සාප්‍යනෙකත්ථචුත්තිත්තමත්ථෙව... සජ්ජවිසෙසෙ මනුස්සෙ ච තත්තාමකෙ නාමධෙය්‍යස්ස තච්ඡකසද්දස්ස පවත්තිසබ්භාවා(ති) විසෙසනවිසෙස්සසබ්භාවතො සමාසජ්ජසඬ්භො තදවත්ථො යෙවා”ති, න කෙවලං සජ්ජවිසෙසස්සෙව තච්ඡකසද්දො නාමධෙය්‍යමපිතු මනුස්සානම්පීති පිසද්දත්ථො. තච්ඡකසද්දස්සානෙකත්ථචුත්තිත්තෙපි න සමුදායජ්ජෙද්ධියා අවයවජ්ජෙද්ධිබ්‍යාති දස්සෙතුමාහ- ‘නවා’තිආදි. වො-වධාරණෙ, කුතොච්චාහ ‘කිරියෙ’ව්වාදි. කමෙනත්ථජ්ජෙද්ධිති යං, එතම්පන සක්කා විඤ්ඤාතුන්ති යොජනා.

යන්ති යං පසිජ්ඣන්තං, කමෙනාති බාධාභාවතො අනුක්කමෙන. එවඤ්ඤෙති ඉමිනා නවෙනාදිනා චුත්තං පච්චාමසති... කම්පට්ඨිතිතං සියා පරිහටං සියාති අත්ථො, ඉති ඉමිනා කාරණෙන ‘තච්ඡකො සජ්ජො’ති පච්චුදාහරණං න යුත්තං... තච්ඡකසජ්ජොති සමාසසබ්භාවතොති අධිජ්ජායො, නෙදමෙවමිච්චාදිනා පරිහරති, යදා වරති යථා චුත්තෙන විසෙසනවිසෙස්සභාවසම්භවො, තදා කථංතාහ- ‘යදා විසෙසනෙ’ව්වාදි. තදාපි කථං වාකොන භවිතබ්බමිච්චාහ- ‘ඉදඤ්ඤෙ’ව්වාදි. බහුලංචවනතොයෙවාති අධිජ්ජායො.

අඤ්ඤස්සාති කම්මති සම්බන්ධවචනිච්ඡායං ඡට්ඨී. අවච්ඡෙදකත්තාති එත්ථ කත්තුනා භවිතබ්බන්ති කාලස්සාති කත්තරි භාවයොගෙ ඡට්ඨියා අජ්ඣාහරිතබ්බං. පත්තාපන්නෙහි දුතියන්තස්ස ජීවිකම්පන්නො ජීවිකා පන්නොති සමාසො ‘කාරකං බහුල’න්තෙව (වං-2-2-19) විහිතො දුතියන්තෙන තු තෙසං සමාසත්ථං සුත්තන්තරං කතං පරෙහි, අත්ථඤ්ඤෙ තෙසමිත්ථිලිඬිගානම්පි සමාසෙනෙව, කාරනිවත්තියා, තථා මාසො ජාතස්සාති විග්ගහෙ පරිමාණවාචිනා ඡට්ඨියන්තෙන පරිමාණවචනානං කාලසද්දානං, තදාහ- ‘පත්තාපන්නාන’මිච්චාදි, පරිමාණං මාසාදි පරිච්ඡෙදො තමස්සත්ථිති පරිමාණි ජාතාදි.

එත්ථ හි මාසො පරිමාණං පරිච්ඡෙදකත්තා, ජාතො පරිමාණි පරිච්ඡෙජ්ජත්තා, පත්තා ජීවිකානෙනාති [\[පත්තො ජීවිකන්ති පාඨෙන භවිතබ්බං\]](#) වචනිච්ඡායං යො-ත්ථො සො- ඤාපදත්ථසමාසෙපායතින්තො වචනිච්ඡාහෙදමන්තරෙනාතිදස්සෙතුං ‘අඤ්ඤපදත්ථෙ භවිස්සති’ති යං චුත්තියං චුත්තං, තං බ්‍යාබ්‍යාතුකාමො ආහ- ‘වානෙකඤ්ඤත්ථෙ ඉච්චෙවා’තිආදි. අඤ්ඤත්ථ සමාසෙ කතෙ සබ්බත්ථ “ඉත්ථියං භාසිතෙ”ව්වාදිනා (3-67) පුම්භාවො. මාසො ජාතස්සාති වචනිච්ඡායං යො-ත්ථො, සො- ඤ්ඤත්ථසමාසෙපායතින්තො වචනිච්ඡාහෙද මන්තරෙනාති දස්සෙතුමාහ- ‘යස්ස ජාතාදිනො’ව්වාදි.

ජාතසද්දස්සත්ථමාහ සම්පන්නොති, සම්පුණ්ණොත්තාත්ථො, ඉමිනා ව මාසො ජාතො-ස්සාති විග්ගහස්ස අත්ථො දස්සිතො, අඤ්ඤථාති යදි මාසො තස්ස අඤ්ඤපදත්ථස්ස ජාතාදිනො සම්පුණ්ණො න භාතීති අත්ථො. ත්තත්තවත්තුනං නිට්ඨාසඤ්ඤං විධාය තදන්තස්සඤ්ඤත්ථසමාසෙ “නිට්ඨා”ති (2-2-36) සුත්තෙන පුබ්බනිපාතො චුත්තො, තදාහ- ‘නචෙ’ව්වාදි, පුබ්බනිපාතජ්ජසඬිගො නච සියාතිසම්බන්ධො, කුතොච්චාහ- ‘ජාති’ව්වාදි. කෙසඤ්චිති වාකාකාරමාහ, නච යුත්තන්ති සම්බන්ධො, කාරණමාහ- ‘විසෙසන’මෙව්වාදි, තථාහිව්වාදිනා විසෙසනස්ස සාත්ථකත්තෙ

සමාසබ්භාවමභාවෙ වාභාවං සාධෙති... ඡට්ඨිසමාසෙ ‘සති සම්භවෙ ඛණ්ඩාරෙ ව විසෙසනස්ස සාත්ථකම්භවතීති විසෙසනස්ස සාත්ථකත්තා.

අවචනෙපිති නියමවචනෙ (අ)සතිපි, ඡට්ඨිසමාසජ්ජසඬ්භො වරහි චුත්තනායෙන ඛණ්ඩවිච්ඡේද්ද ඛණ්ඩවිච්ඡේදකත්තාභාවෙන විසෙසනානත්ථකායා න භවෙය්‍ය වෙ වාකොනාපි න භවිතබ්බන්ති ආහ- ‘වාකායං ත්වි’ව්වාදි. අයම්පන විසෙසනසමාසො පරෙහි කම්මධාරයොති ඤායති... යථා කම්මං කිරියං පයොජනඤ්ච ධාරෙති එවමයං සමාසො කම්මමිව ද්වයං ධාරයතීති.

12. නඤ්ඤ

එත්ථෙවාති “ථ නඤ්ඤස්ස” ඉති (3-74) සුත්තෙථව. පාමනපුත්තොතිපාමා කුට්ඨවිසෙසො අස්ස අත්ථිති පාමසද්දා “දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා”ති (4-120) නජ්ජච්චයො, පාමනස්ස පුත්තො, යදි හෙත්ථ ඤකාරො විසෙසනත්ථො න කරියෙථ, තදා “ථ නස්සා”ති සුත්තං කරියෙථ, තථා ව සත්‍යුත්තරපදෙ පරතො පාමනසද්දෙ නකාරස්සාපි ටො

සියාති භාවො, නනු චිහ සමාසවිධිමිති ඤ කාරොච්චාරණා ඤ ලොප රහිතස්ස සමාසො න භවතීති වත්තුමුචිතං, න තු “ථ නඤ්ඤස්සා”ති විසෙසනත්ථොති [ඤ්ඤකාරො එත්ථොව විසෙසනත්ථො, ති භවිතබ්බ] සච්චං, කිත්ත්විහ සමාසවිධිමිති ඤ කාරස්ස ඛණ්ඩවිච්ඡේදං න දිස්සතෙ.

පරිශුදාසචුත්තීති පරි තුලිතමුග්ගය්‍ය නිසෙධනියස්ස අසනං ඛෙපනං චජ්ජනං පරිශුදාසො, තෙන පරිශුදාසෙන විසිට්ඨෙ-ත්ථෙ චුත්ති අස්සෙති පරිශුදාසචුත්ති, පසජ්ජප්පටිසෙධචුත්තීති පටිසෙධනියමෙව පසජ්ජ පත්වා තංසදිසමනපෙක්ඛිය නිසෙධො, තෙන චුත්ති අස්සෙති පසජ්ජප්පටිසෙධ චුත්ති.

යත්ථ බ්‍රාහ්මණා අඤ්ඤොව භවතීත්තො වාකොනාත්ථත්තරවිධානා විධිනො පධානත්තං, අත්ථත්තරවිධානසාමත්ථියෙනෙව බ්‍රාහ්මණස්ස පටිසෙධො පතියතෙ, බ්‍රාහ්මණස්ස [බ්‍රාහ්මණස්සා (පොත්ථකෙ)] නිවත්තනෙ තදපෙක්ඛායාඤ්ඤස්ස විධානයොගතො සකපදෙන නඤ්ඤොන විධිභාගී න චුච්චතෙ, කිඤ්චරහි අඤ්ඤසද්දෙන... පරිශුදාසනිස්සයිනොඤ්ඤසද්දස්සෙව වාකොය පයොගතො’ අඤ්ඤො බ්‍රාහ්මණා අබ්‍රාහ්මණො’ති, නඤ්ඤස්සව ස්‍යාද්‍යන්තෙන සාමත්ථියං, න ත්‍යාද්‍යන්තෙනෙතොකවාකායතා... අඤ්ඤො බ්‍රාහ්මණා අබ්‍රාහ්මණොති තත්ථ තත්ථ පරිශුදාසචුත්තීත්තා.

පසජ්ජප්පටිසෙධෙතු පටිසෙධස්ස පධානත්තා බ්‍රාහ්මණො න භවතීති වාකොය බ්‍රාහ්මණස්ස පටිසෙධො විධි අත්ථගම්මො වාකාහෙදො, සකපදෙන ව නඤ්ඤොන පටිසෙධභාගිවාචී සම්බජ්ඣතෙ. කො සො බ්‍රාහ්මණා අඤ්ඤොති ආහ- ‘බ්‍රාහ්මණත්තානජ්ඣාසිතො’ව්වාදි.

ඉතරස්මිත්ති පසප්පපටිසෙපෙක්ඛෙ, කෙනචි සංසයනිමිත්තෙනාති උපචිතදස්සනාදිනා කෙනචි සංසයකාරණෙන, සබ්බමිපි පදං සකත්ථෙ පයොගම්පති ඤාණමපෙක්ඛතෙ, තඤ්ච ඤාණං ද්විධා සම්මාඤාණං මිච්ඡා ඤාණඤ්ච. උභයම්පෙතබ්බාහ්මණසද්දං පවත්තයති. තත්ථ සම්මාඤාණ පුබ්බකෙ අබ්බාහ්මණසද්දප්පයොගෙ නත්ථි නඤ්ඤස්ස බ්‍යාපාරො, න හි තත්ථ තෙන කිඤ්චි කරියති. මිච්ඡාඤාණපුබ්බකෙ තු විජ්ජතෙ තස්ස බ්‍යාපා රො තත්ථ හි තෙන මිච්ඡාඤාණප්පභවතා පරස්සාබ්‍යායතෙ, මිච්ඡාඤාණං චෙන්ද්‍රියභෙතුකං, විනා සදිසත්තං න භවතීති පටිසෙධෙ සති උත්තරපදත්ථසදිසො සමාසත්ථො ජායතෙච්චාහ- ‘තත්ථ සදිසත්තං විනෙ’ව්වාදි. රජ්ජයං හි සප්පබ්බද්ධි සදිසත්තා.

පයොගසාමත්ථියාවෙනි අබ්බාහ්මණමානායෙච්චාදිපයොගසාමත්ථියා ව. එවම්මඤ්ඤතෙ- “යදාත්‍ර බ්බාහ්මණමත්තස්සානායනං සියා පුබ්බපදස්සුච්චාරණමනත්ථකං සියා, අථ න කස්සචි ආනායනං එවම්පි සබ්බස්සෙවා බ්බාහ්මණසද්දස්සානත්ථකත්තං, තස්මා පයොගසාමත්ථියාපි සදිසප්පටිපත්ති” ති.

තග්ගතාති සදිසත්ථගතා. යථාචුත්තස්සෙවා-ත්ථස්සුපබ්බහනාය විඤ්ඤචචනමුපඤ්ඤස්සති ‘අනොයෙව චුච්චතෙ’ව්වාදි. අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථො “නඤ්ඤචචනෙන ඉවසද්දෙන ව යං යුත්තං තදඤ්ඤස්මිං තප්පදත්ථසදිසෙ-ත්ථෙ පටිපත්තිං ජනෙති, තථාභ්‍යත්ථසම්පච්චයො ලොකෙ දිස්සති ‘අබ්බාහ්මණමානායා’ති බ්බාහ්මණසදිසො ඛත්තියාදි ආනීයතීති, අධිකරියති නියුජ්ජතෙ සද්දො-ස්මිත්තායධිකරණං. යථාචුත්තෙන ව බ්‍යාබ්‍යානෙන කිම්ථිධං සිද්ධන්තාහ- ‘තදෙව’මිච්චාදි. කෙචි පන උත්තරපදත්ථප්පධානත්තමිහ වණ්ණෙන්නි.

සමත්ථවාදීනන්ති “සමත්ථො පදවිධි” (පා 2-1-1) ත්වෙවං වාදීනං. සමත්ථ වාදීනං සමාසො විධෙයොයාති සම්බන්ධො, විධෙයොයාති චචනත්තරෙන විධෙයොයා, තථාහි අපුනගෙයොයාති ගායනෙන නඤ්ඤස්ස සම්බන්ධො, න තු පුනසද්දත්ථෙත. අනොකාසං කාරෙත්ථාති කරණෙන සම්බන්ධො න ඕකාසෙන. අමුලාමුලං ගන්ත්ථාති ගමනෙන, න මූලෙනාති අසාමත්ථියං. ගමකත්තවාදිනොති අසාමත්ථියෙපි යත්‍ර ගමකත්තං තත්ථ සමාසො භොතෙව, තතො ගමකත්තඤ්ච සමාසස්ස නිබන්ධනන්ති යො වදති තස්සෙත්තත්ථො. එත්ථාපිති අපුනගෙයොයාත්‍යාදොපි, නන්වයමප්‍යාවරියො ගමකත්තවාදි, තථාසති ගමකත්තාඉච්චනහිධාය බ්‍හුලාධිකාරාති කස්මාචුත්තන්ති ආහ-‘සො චෙ’ව්වාදි.

කෙහිචිති චුත්තිග්ගන්ථෙත බ්‍යවච්ඡින්නමත්ථං දස්සෙන්නො ආහ- ‘කෙහිවියෙව න සබ්බෙහි’ති, අපුනගෙයොයාති “ථ නඤ්ඤස්සා”ති (3-74)

නස්සටො, අනිජ්ජසඬ්ඛාභාවතොති සුත්තන්තරොන සමාසෙ අවිහිතෙපි අනභිමතත්ථානම්පතීතියා අභාවතො.

13. කුපා

සායාදිවිධිනොති කාරකවිභත්තිවිධානතො විසුං ඉත්ථමභූතාදීසු විධානා සායාදිවිධිතිසඬ්ඛං ගතස්ස සායාදිවිධිනො, අසායාදිවිධිමහිති පරියුදාසො-නත්ථකොති වොදෙන්තො ආහ ‘නන්වි’ව්වාදි, අනත්ථකං හවෙය්‍යා... ලක්ඛණාද්‍යත්ථානං සමාසෙ ගුණිභූතත්තා සමාසතො කිරියාසම්බන්ධානුරූපවිභත්තියත්ථස්ස පධානභාවතො, පරිහරති ‘නයිදමෙව’මිව්වාදිනා. “අනුනා”ති (2-10) විච්ඡායමනුනා යොගෙ දුතියා විධානසාමත්ථියා වාක්‍යමිපි හොති, අඤ්ඤථා නිව්වසමාසෙ දුතියා විධානමනත්ථකත්ති භාවො, නිගමයති තස්මාඉව්වාදිනා, “කු පාපත්ථෙ”ති පරෙසං ගණපායො, එවමුපරිපි “දුනින්දායං”ත්‍යාදි වෙදිතඛ්ඛං.

14. චිත්‍රි

විසද්දොති එත්ථ චිත්‍රි ඉමිනා විජ්ජව්වයන්තං පරාමසති, විජ්ජව්වයන්ත සද්දොති අත්ථො.

15. භූස

පිතිසම්භමොති පිතියා සම්භමො පිතිපුබ්බිකා පච්චුට්ඨානාසන දානාදිවිසයා තුරිතතා, අලංභුත්වා පරියත්තං සම්පුණ්ණං භුත්වා.

16. අඤ්ඤෙ

පුරොභූය අග්ගතොභූය. තිරොභූය අන්තරධානීභූය. අනච්චාධානෙන ඉමස්ස අත්ථො ‘උපරියාධානතො අඤ්ඤත්‍රා’ති, ආධානං පතිට්ඨාපනං, ඉච්ඡන්තීති පාණිනියාදයො ඉච්ඡන්ති, උරසි කත්වා පාණින්ති පාණිං උරසි කත්වා.

17. වානෙ

අනෙකග්ගහණස්ස පයොජනං වත්තුමුපසක්කති ‘ඉධෙ’ව්වාදි, විච්චිතෙකසඬ්ඛාසාමඤ්ඤන්ති විච්චිතං එකසඬ්ඛාය සාමඤ්ඤං, එවං මඤ්ඤතෙ “යදි‘සායාදි සායාදිනෙ’ති වත්තුමිච්චිතෙකසඬ්ඛාසාමඤ්ඤස්ස පරිග්ගහො න සියා තදා ඉහානත්ථක (මනෙක)ග්ගහණං සියා තෙනෙහානෙ කග්ගහණසාමත්ථියායෙව ‘සායාදිසායාදිනෙ’ති වත්තුමිච්චිතෙකසඬ්ඛා සාමඤ්ඤම්පරිග්ගහිතන්ති විඤ්ඤායතෙ”ති තෙනෙව්වාදිනා ඉදං දස්සෙති “තෙන යථාචුත්තෙන පුබ්බෙ චුත්තො සබ්බොපි සමාසො පුබ්බපරානං ද්වින්තංයෙව සායාද්‍යන්තානං හොති”ති.

යජ්ජෙවං කථං ‘තද්වුජානො’ති බහුලාධිකාරෙන විසෙසන සමාසගබ්භකාරකසමාසෙන වා සිජ්ඣති, අයං අඤ්ඤපදත්ථසමාසො. චත්ථෙ බහුන්තම්ථිට්ඨත්තා තදත්ථඤ්ඤවානෙකග්ගහණං, තෙන ‘භොතු පොතු පිතා පුත්තා’ති භොති උත්තරපදෙ (යොති) සම්බන්ධෙ පරතො පුබ්බපදස්ස ‘පුත්තෙ’ති (3-65) සුත්තෙනාත්තෙන, අඤ්ඤථා ද්විත්තං-ද්විත්තං සමාසෙ සම්බන්ධ උත්තරපදසම්භවෙන “විජ්ජායොතිසම්බන්ධානමා තත්ථ චත්ථෙ”ති (3-64) ‘පුත්තෙ’ති ච සුත්තද්වයෙනාත්තෙන ‘භොතා පොතා පිතා පුත්තා’ති ආපජ්ජෙය්‍ය. අනෙකන්ති පට්මත්තත්තා ස්‍යාදීතීදමෙවානුවත්තතෙ, තෙනෙවානෙකං ස්‍යාද්‍යන්තම්චිචෙව චුත්තං. අථාඤ්ඤත්ථෙති චුත්තෙ-ඤ්ඤස්ස වාක්‍යස්සත්ථෙති අචත්ථා පදස්සෙචිචෙව කස්මා චුත්තත්තාසඬකියා හ- ‘ස්‍යාද්‍යන්තස්සෙ’ච්චාදි, තස්සෙවාති සාමන්තීයලද්ධස්ස ස්‍යාද්‍යන්ත පදස්සෙව සමාසො විඤ්ඤායතීති සම්බන්ධො.

තස්ස ගුණා තග්ගුණා තස්සෙච්චනෙනාඤ්ඤපදත්ථො නිද්දිසියතෙ, තස්ස අඤ්ඤපදත්ථස්ස යෙ ගුණා යාති විසෙසනාති, තෙසං සංවිඤ්ඤාණං ගහණං තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං, අථවා සො ගුණො යස්ස සො තග්ගුණො, තග්ගුණස්ස තග්ගුණසුත්තස්සාඤ්ඤපදත්ථස්සසංවිඤ්ඤාණං, න ගුණවිරහිතස්සා(ති) තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං, එත්ථ පන ‘අඤ්ඤපදත්ථෙ තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං ප්‍යත්ථී’ති පරිභාසියති, තත්ථායමත්ථො “අඤ්ඤපදත්ථෙ සමාසෙ-ඤ්ඤපදත්ථො විසෙසනෙන සහ විඤ්ඤායති නවිසෙසනරහිතො”ති, ක්වචි අතග්ගුණසංවිඤ්ඤාණස්සාපි දස්සනෙ නාපිසද්දො, යත්‍රාවයවෙන විග්ගභො සමුදායො සමාසත්ථො තත්ථෙව තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං භවති, තග්ගුණසංවිඤ්ඤාණතො අඤ්ඤං අතග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං, තස්මිං, යත්‍රාවයවොයෙව සමාසත්ථො තත්‍රාතග්ගුණසංවිඤ්ඤාණං.

එත්ථ පන බහුධනසද්දො පුරිසස්ස උපලක්ඛණභාවෙන කතත්තා. අභිමතොති පාණ්ණියානං අභිමතො දසන්තං සම්පෙ ආසන්නා දසන්තම්ච්චාදිවාකොය.

පරිමාණමෙවසඬ්ඛෙය්‍යන්ති පරිමාණලක්ඛණමෙව සඬ්ඛෙය්‍යං, තඤ්ච පරිමාණලක්ඛණං සඬ්ඛෙය්‍යඤ්ච.

සඬ්ඛ්‍යානරූපන්ති සඬ්ඛ්‍යානසභාවං.

පරිමාණෙනාති පඤ්චසඬ්ඛ්‍යාය පරිච්ඡිජ්ජමානෙන සඬ්ඛ්‍යායසඬ්ඛාතෙන පරිමාණෙන.

සඬ්ඛ්‍යානචුත්තීති තෙන අනතිචත්තියමානතප්පරිච්ඡෙදක සඬ්ඛ්‍යානරූප සඬ්ඛාතෙ සඬ්ඛ්‍යානෙ චුත්ති යස්සා සා සඬ්ඛ්‍යානචුත්ති-පඤ්චසඬ්ඛ්‍යා.

දිට්ඨන්තෙනිමිනා ඉමං දීපෙනි “යථා පඤ්ච පරිමාණමෙසන්ති පඤ්චකාති එත්ථ පරිමාණරූපො-වයවහෙදසමුදායසභාවො පකතියත්ථො සමුදායිනො සකුනා පච්චයත්ථො, තථා තිදසාති එත්ථාපි”ති, කප්පච්චයො පකතිප්පච්චයත්ථහෙදසම්භවෙන.

කෙච්චි පනාති ඉමිනා පාණිනියෙ දස්සෙති.

පකතිප්පච්චයත්ථහෙදසම්භවාති ඉමිනා පරෙසං පකතිප්පච්චයත්ථානං හෙදාභාවස්ස ඉච්ඡිතත්තා සඤ්ඤායං සකත්ථෙ කප්පච්චයස්ස විධානං දස්සෙති.

සායාදාන්තස්සාති ඉමිනා වාසද්දස්ස පදත්තං දස්සෙති.

තදත්ථෙපිති තස්ස වාඉති අඤ්ඤපදස්ස අත්ථෙපි, තදත්ථො චෙත්ථ විකප්පත්ථො වා සියා තදා පන ද්විත්තං ගහණෙන න තිණ්ණං, තෙසන්තු ගහණෙන ද්විත්තං, සංසයො වා, තදා තු සංසයස්සොභයා ලම්බනරූපත්තා ද්වෙවාති චුත්තෙ තයො, තයොවාති චුත්තෙ ද්වෙ අපෙක්ඛියන්තිති බුද්ධිවිසයා පඤ්ච අත්ථා සමාසාහිට්ඨෙයො හොන්ති.

නාමත්තෙනාති රුළුහිනාමත්තෙන, අභිමතො පාණිනියානං, විකප්පිතං සුත්තන්තරෙන විභාසා සබ්බනාමසඤ්ඤාවිධානෙන.

අවයවධම්මෙනාති අවයවසඬ්ඛාතෙන සභාවෙන.

නනු ව සමානාධිකරණානං බහුබ්බිහි චුත්තො පාණිනියෙහි ‘පඤ්චහි භුත්තමස්සෙති බ්‍යාධිකරණානං න සියා’ති, තථා පයමත්ථං චජ්ජෙත්ථා සබ්බවිභ්‍යාත්ථෙසු ඉට්ඨො ‘චුට්ඨෙ දෙවෙගතොච්චත්‍ර චුට්ඨදෙවොති න සියා’ති තස්මා කථමත්‍ර බ්‍යාධිකරණානං පයමත්ථෙ සමාසො චණ්ණියතෙච්චාසඬ්ඛියාහ- ‘බ්‍යාධිකරණානම්පි’ච්චාදි, බ්‍යාධිකරණානම්පි යථාහිධානංසමාසසබ්භාවතො පඤ්චහි භුත්තමස්සෙත්තාදො බහුලාධිකාරා අනභිධානතො වා න භවිස්සති, තතොයෙව ච පඤ්ච භුත්ත චන්තො-ස්සෙති සමානාධිකරණානම්පි ක්වචි න භවිස්සති, තථා පයමත්ථෙපි ක්වචි න භවිස්සති චුට්ඨෙ දෙවෙ ගතො’ති. තුල්‍යයොගෙ ගම්‍යමානෙති අත්ථො.

අඤ්ඤත්‍රවාති තුල්‍යයොගතො-ඤ්ඤත්‍ර සලොමකොත්තාදීසු ව, විජ්ජමානාති ලොමානාස්ස, විජ්ජමානා පක්ඛා අස්සාති විග්ගහො. උපසඬ්ඛ්‍යාතො “සායාදාධිකාරෙ-ත්ථිඛිරාදීනමුපසඬ්ඛ්‍යාන”න්ති (2-2-24-වා) සභාවතො එව නිවත්තො න සුත්තන්තරතො, ගතත්ථස්සාපි හි පයොගෙ අනවට්ඨානං සියා පිට්ඨපෙසනෙ විය, කථඤ්චරහි බ්‍රාහ්මණෙ බහු ආනය, අහං පවාමීති

කණ්ඨෙය් සම්භවොති කාලස්ස කණ්ඨෙය් සම්භවො. ටිසද්දත්ථොති කණ්ඨටිසද්දෙ ටිසද්දත්ථො. ඔට්ඨසද්දොව මුඛවුත්තීත්තානෙන ගම්මමානත්ථත්තා දුතියස්ස මුඛසද්දස්සාප්පයොගමාහ, තස්මා ඔට්ඨොව මුඛමස්සාති විග්ගය්හ ඔට්ඨමුඛොති සමාසො, න ච පාණි පාණාන්තරස්ස මුඛං, මුඛෙනෙව ච පාණිමුඛස්ස සදිසත්තං පසිද්ධන්ති සාමත්ථියා ඔට්ඨමුඛමිව මුඛමස්සෙත්තාත්ථෙව තිට්ඨතෙ, උපත්තාසාන්තෙත්තූපත්තාසා, විසයදස්සනත්ථාති ඉමිනා'කණ්ඨෙය් කාලො යස්සා'ත්තාදීකමෙව වාක්‍යාන්ති දස්සෙති. සමුදායෙ විකාරෙවාති සමුදායසම්බන්ධෙ විකාරසම්බන්ධෙ ච. තංසමාසස්සාති තස්සා ඡට්ඨියා සමාසස්ස, තදභිධායිනන්ති සඬ්ඝාත විකාරාභිධායිනං, කෙසානං සඬ්ඝාතො ඉච්චාදි පරෙසං වාක්‍යං. ධාතුතො ජාතං ධාතුජං, උත්තරපදං පතිතසද්දාදි, තස්ස පයොගොති පතිතසද්දස්ස පයොගො.

“නඤ්ඤාමාත්ථාත්ථාන” නීති (2-2-24) වාත්තිකං, එතනාහ-‘ඤ්ඤා කාරානු
බන්ධා’ඉච්චාදි. පාණිනියා තු අවිජ්ජමානසද්දො නඤ්ඤාමාසො, පදන්තරෙ
නාස්ස බහුබ්බිහි වොත්තරපදලොපො, අවිජ්ජමානා පුත්තාස්ස
අපුත්තොවිජ්ජමානපුත්තොති සාධෙත්ති, ඉච්ඡතෙ පාණිනියෙහි...
දක්ඛිණපුබ්බා සද්දානං නානත්ථත්තා බාධිකරණත්තා, වචනෙහිති සුත්තෙ
විජ්ජමානෙහි, අය මඤ්ඤපදත්ථසමාසො පරෙහි බහුබ්බිහිති වුවචති තථාහි
බහවො විභයො යස්ස සො බහුබ්බිහි, යථා බහුබ්බිහිති අඤ්ඤපදත්ථස්සධානො
තථා අයමිති.

සමුවීචි පිණ්ඩිකරණං, කො සොති ආහ- ‘සාධනමෙක’මිච්චාදි. එකං සාධනං එකං කිරියං වා පටිච්ච වීයමානතාති සම්බන්ධො, කෙසන්ති ආහ- ‘කිරියාසාධනාන’න්ති, කෙනාති ආහ- ‘අත්තරුපභෙදෙනා’’ති. තත්ථ දෙවදත්තො භුඤ්ජති තිට්ඨති පවතිවාති සාධනම්පටිච්ච කිරියානං අත්තරුපභෙදෙන වීයමානතා වෙදිතබ්බා, ධවෙ ච බද්ධිරෙ ච පලාසෙ ච ඡන්දාති කිරියම්පටිච්ච අත්තරුපභෙදෙන සාධනානං වීයමානතා වෙදිතබ්බා.

සෞඛ්‍ය සම්ප්‍රවේශය හවර්ති සෙසො, කෙසන්ති ආහ- 'තුල්‍ය බලාන' මිව්වාදි.

තුල්‍යබලානන්ති ඉමිනා විසුං පධානභාවෙන කිරියාභිසම්බන්ධා
අඤ්ඤමඤ්ඤානපෙක්ඛත්තමාහ.

අනියතක්කමයොගපථ්ථානන්ති කමො ච යොගපථ්ථකද්ව, අනියතං
කමයොගපථ්ථං යෙසං සද්දානං තෙසං, යථෙත්තාදිනා තත්ථොදාහරණං

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා තනියකණ්ඩවණ්ණනා
 දස්සෙති, එත්ථායමධිජ්ජායො “එත්ථ ගවාදීනං විසුං
 පධානභාවෙනානායනකිරියාහිසම්බන්ධා තුල්‍යබලතා ගවාදීනං
 චුත්තක්කමෙනෙව නායනාභාවා අනියතක්කමතා ගවාදීනං යුගපදි නායනාභාවා
 අනියත යොගපජ්ජතා ව භොති, තථා අඤ්ඤං තාදිසම්පී”ති. අනු පච්ඡා
 පධානානුරොධෙන (වයනං) අත්ථාවයො, තං බ්‍යඤ්ජයති ‘යත්ථෙ’ව්වාදි,
 තදනුරොධෙනාති තදනුගුණෙන, උදාහරති ‘යත්ථෙ’ව්වාදි, හික්ඛාගමනමෙත්ථ
 පධානමත්තරච්ඡගත්තා, නෙතරං බ්‍යරච්ඡගත්තා, තං කරණෙ යදි ගාවොපි පස්සති
 තාප්‍යානායති, එත්ථ තු ගොස්සානායනං හික්ඛාටනමපෙක්ඛතෙ,
 නෙතරම්තරස්ස... විනාපි තෙන තදනුට්ඨානතො. ඉතරස්ස ඉතරෙන යො ගො
 ඉතරෙතරයොගො, සො ව එතාදිසොති ආහ- ‘අඤ්ඤමඤ්ඤෙ’ව්වාදි.

අවයවජ්ජධානො වාති සාභාවිකාහිධානසාමත්ථියෙනාපුපුභුතො ව,
 චුත්තිවයෙන සාරිපුත්තසද්දො මොග්ගල්ලානත්ථො භොති
 මොග්ගල්ලානසද්දො සාරිපුත්තත්ථොපිති අඤ්ඤමඤ්ඤත්ථෙ පධානතො
 යුගපද්‍යාධිකරණවචනෙ සති වත්ථ සමාසොති සො-යමධිකරණ සමුදායො
 උභයපදානුගතඋභයත්ථවසෙන චතුබ්බිධොපි යුගපදි බුද්ධියා ගය්හමානො
 කදාපි උබ්භුතාවයවහෙදො තෙනෙව
 සාභාවිකාහිධානසාමත්ථියෙනෙව්වෙවමවයවජ්ජධානො ව, නනු ව
 ජනනමරණානීති විරුද්ධානං කථමෙකෙනාහිධානන්ති චුච්චතෙ- සබ්බොපි
 සද්දො පයුජ්ජමානො (ඉතරී) තරෙනාවධාරණං වත්තතෙ, තෙන එකෙකො
 සද්දො එකෙකස්සත්ථස්ස වාවකො, තථාපි යථා සාරිපුත්තමොග්ගල්ලානාති
 එත්ථ බ්‍රහ්මවචනස්සඤ්ඤානුපපත්තියා යුගපද්‍යාධිකරණවචනතා භොති,
 තථානුපි බ්‍රහ්මවචනස්සඤ්ඤානුපපත්තිලක්ඛණෙන සාමත්ථියෙන
 එකෙනාප්‍යහිධානං භොති. ඉති හෙතුමිහි, යතො එවමවයවජ්ජධානො තතොති
 අත්ථො.

බ්‍රහ්මත්තාති කිඤ්චාපි වාකො නෙසං **[වාකොනෙවෙසං (පොත්ථකෙ)]** විසුං
 බහ්වත්ථතා, න හි සාරිපුත්තමානායාති චුත්තෙ මොග්ගල්ලානස්සාපි
 සම්පච්චයො භවති, තථාපි යතො චුත්තිවිසයෙ සහභූතානමෙවෙසං විසුං
 බහ්වත්ථතා, තතො තත්ථ වචනීයස්ස අත්ථස්ස සඬ්ඛ්‍යාතෙදෙන බ්‍රහ්මත්තං.
 සමාහරණං පිණ්ඩිකරණවසෙන සංහරණං සමාහාරො, සො වෙවං
 වෙදිතබ්බොති දස්සෙතුමාහ ‘අඤ්ඤමඤ්ඤෙ’ව්වාදි.

එත්ථ ව කිඤ්චාපි ඉතරීතරයොගස්ස සමාහාරස්ස ව භාවරූපත්තා
 අදබ්බරූපතා, තථාපිතරීතරයොගෙ තු යථා ගුණවච නානං සුක්කං වත්ථං
 සුක්කො කම්බලො සුක්කා ගාවීති නිස්සයහෙදතො ලිඬගවචනසිද්ධි, තථා
 තද්ධම්මානමහිධානතො නිස්සයතො ලිඬගවචන සිද්ධි වෙදිතබ්බො,
 සංහතිජ්ජධානත්තාවෙකවචනන්ති යදා බ්‍රහ්මත්තං සමුදායො

තිරොහිතාවයවහෙදො සංඝාතො පක්කමීයතෙ, තදා සමාහාරොච්චෙව සංහතිප්පධානත්තා එකවචනං හොතීති අත්ථො. තදනුට්ඨානතොති තස්ස කරණතො. ඛාතිකරො මිස්සතා, ඛාතිකරං දස්සෙති පාණ්ඩිවාදිනා, පච්චෙකං පරිසමත්තියං වාක්‍යබහුත්තං දස්සෙති ‘තත්ථ හිච්චාදි.

චක්ඛුඤ්ච සොතඤ්ච, මුඛඤ්ච නාසිකා ව, හනු ව ගීවා ව, ඡවි ව මංසඤ්ච ලොහිතඤ්ච, නාමඤ්ච රූපඤ්ච, ඡරා ව මරණඤ්චාති විග්ගස්භ සමාසො, ‘සමාහාරෙ නපුංසක’ ත්ති (3-20) සබ්බත්ථ නපුංසකලිඬිගං, ස්‍යාදිම්හි මුඛ නාසිකන්තිආදීසු ‘ස්‍යාදීසු රස්සො’ ති (3-23) රස්සො. අලහතා ගොමුඛං ඩිණ්ඩිමො හෙරිවිසෙසා, ආළම්බරං පණවො, මුරපො මුදඬිගො, මද්දවො මුදඬිගො. මද්දවවාදනං පණවවාදනඤ්ච සිප්පමස්ස මද්දවිකො පාණ්ඩිකො, සම්මං කංසතාළං, තාළං හත්ථතාළං, අලසතා ව ආළම්බරො ව, මුරපො ව, ගොමුඛො ව, සඬිඛො ව ඩිණ්ඩිමො ව, මද්දවිකො ව, පාණ්ඩිකො ව, ගීතඤ්ච වාදිතඤ්ච, සම්මඤ්ච තාළඤ්චාති විග්ගහො. යුගස්ස හිතා යොග්ගා ගොණා, තෙසමීදං යොග්ගං කසිකම්මං, තස්ස අඬිගං. තෙනාහ- ‘කසිහණ්ඩාන’ ත්ති, එාලොකසකො, පාවනං පතොදො, යුගො ව නඬිගලඤ්චාති විග්ගහො. පිණ්ඩමායුධවිසෙසො, අසි ව සත්ති ව තොමරඤ්ච පිණ්ඩඤ්චාති විග්ගහො. වම්මං සරවාරණඵලකං, කලාපො තුණ්ණිරං, පහරණඤ්ච ආවරණඤ්චාති විග්ගහො. අහි ව නකුලො ව, බීළාරො ව මුසිකො ව, කාකො ව උලුකො ව, නාගො ව සුපණ්ණොචාති විග්ගහො. සඬ්ඛ්‍යා ව පරිමාණඤ්ච සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණං, තත්ථ පරිමාණසඤ්ඤානං යථාදීසො ව මජ්ඣිමො ව දීසමජ්ඣිමං. එකකඤ්ච දුකඤ්චාති විග්ගහො, දුකතිකාදීසුපි එසෙවනායො.

බුද්දජන්තු සියා- නට්ඨී, අථවා බුද්දකොච යො;
සතං වා පසතෙ යෙසං, කෙච්ඡි ආනකුලා අපි.

කීටො ව පතඬිගො ව, කුන්ථො ව කිපිල්ලිකො ව, ඩංසො ව මකසො ව, මක්ඛිකා ව කිපිල්ලිකාචාති විග්ගහො. පචනවණ්ඩාලාති ඔ රබ්භිකාදීනං රුල්භිසඤ්ඤා. උරබ්භෙ හන්ත්වා ජීවතීති ඔරබ්භිකො, එවං සෙසෙසු. සානං සුනබං පචතීති සපාකො, වෙනා තච්ඡකා, රථකාරා වම්මකාරා. සාධාරණා සමානා, වරණසද්දො- යං ඉධ ගස්භතීති සම්බන්ධො, යථා සකමජ්ඣයනාය වරීයන්ති වතාන්‍යතෙසුති වරණානි, කඨාදිවාක්‍යානාප්ඣයනානි සාධාසඤ්ඤකානි. යස්මා එතෙහි වරති අරියසාවකො ගච්ඡති අමතං දිසං, තස්මා වරණානි සීලාදයො පණ්ණරස ධම්මා. තෙනාහ- ‘කඨාදීහි’ තිආදි, කඨාදීහිති පසිද්ධිවසෙන කමාතික්කමෙනාපි චුත්තං, තතො ආදිසද්දෙන අතිසාදයො ගස්භන්ති. අතිසෙන භාරද්වාපෙන කඨෙන චුත්තං විදන්තාධීයන්ති වාති ‘අඤ්ඤස්මි’ ති (4-121) ණො, ‘ලොපො’ ති (4-123) ලොපො අතිසා භාරද්වාජා කඨා. කලාපිනා චුත්තං විදන්තාධීයන්ති වාති, තෙනෙව ණො,

කලාපා, කඨා ආදී යෙසං තෙ කඨාදයො, තෙහි අජ්ඣෙය්‍යවිසෙසෙ ව පුරිසෙ ව උපචාරාති සම්බන්ධො.

සීලාදයොතිආදිසද්දෙන ඉන්ද්‍රියසංචරාදයො ගස්හන්ති. සීලඤ්ච පඤ්ඤාණඤ්ච, සමථො ව විපස්සනා ව විජ්ජා ව චරණඤ්චාති විග්ගහො. එකතො අජ්ඣයනමෙනෙසුති එකජ්ඣයනාති, පකඨාති වචනාති පාවචනාති සද්ධම්මො, එකජ්ඣයනාති ව තාති පාවචනාති ව තෙසං, දීඝො ව දීඝාගමො ව මජ්ඣිමො ව මජ්ඣිමාගමො ව, එකුත්තරො ව අභිගුත්තරාගමො ව සංයුත්තාගමො ව, බන්ධකො ව විභච්ඡගොවාති විග්ගහො.

තෙසන්ති ඉමිනා ලිඛිතවිසෙසානන්ති ඡට්ඨියන්තතං දීපෙනි, ඉත්ථි ව පුමා ව, දාසී ව දාසො ව, වීචරඤ්ච පිණ්ඩපාතො ව සෙනාසනඤ්ච ගිලානපච්චයො හෙසජ්ජපරික්ඛාරො ව, තිණඤ්ච කට්ඨො ව සාඛා ව පලාසො වාති විග්ගහො. ඡෙකො දක්ඛො, පුබ්බො ව පරාචාතිආදිනා විග්ගහො.

පුබ්බදක්ඛිණන්තිආදීසු “ඛ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා”ති (1-33) රස්සො. කාසො ව කුසො ව උසිරො ව බීරණඤ්ච, මුඤ්ජඤ්ච බබ්බජඤ්චාති විග්ගහො. බදිරො ව පලාසොවාතිආදිනා ව, ගජො ව ගවජො වාතිආදිනා ව, හත්ථි ව ගොව අස්සො ව වළවාවාති ව, හංසො ව බලාවා වාතිආදිනා ව, බකො ව බලාකාවාති ව. හිරඤ්ඤඤ්ච සුවණ්ණො ව, මණි ව සඬබ්බො ව මුත්තා ව වෙළුරියො ව ජාතරූපඤ්ච රජතඤ්චාති ව, සාලි ව යවකොවාතිආදිනා ව, සාකඤ්ච සුවඤ්චාතිආදිනාව, කාසියො ව කොසලාවාතිආදිනා ව විග්ගහො, ජනපදවාචිනා ව බහුවචනන්තා.

එකච්ඡතිච්චාදිනො එකඤ්ච තං චිසතිවාති විසෙසනසමාසො වා සියා, එකඤ්ච චිසති ව එකච්ඡතීති චත්ථසමාසො වා, සමාහාරෙ නපුංසකත්තන්තු න පජ්ජොති, “නානුසාසනීයං ලිඛිතං සොකනිස්සයත්තා ලිඛිගස්සෙ”ති ලොකෙ නපුංසකලිඛිගස්සෙහානභිධානතො නපුංසකලිඛිතං න භවිස්සතිත්‍යධිජ්ජායො, සභාපරිසායාති ඤාපකතො වා සමාහාරෙ නපුංසකලිඛිගමත්‍ර ඛ්‍යතිචරතීති දට්ඨබ්බං.

පුබ්බජ්ජයොගො-හිමතොති උපසජ්ජනසඤ්ඤකස්ස ස්‍යාදීති පයමාය නිද්දිට්ඨස්ස සමාසෙ පුබ්බනිපාතො “උපසජ්ජනං පුබ්බ”මිච්චනෙන (2-2-31) ඉට්ඨො කමස්ස පධානභාවෙන චත්තුමිට්ඨත්තාති “ස්‍යාදිස්‍යාදිනෙකත්ථ”න්ති (3-1) එත්ථ ස්‍යාදීති පයමානිද්දිට්ඨස්සාසඬබ්‍යාදිනො පුබ්බමච්චිඨානතො ස්‍යාදිනෙති තනියානිද්දිට්ඨස්ස පච්ඡාවට්ඨානතො “ස්‍යාදිස්‍යාදිනා”ති සුත්තෙ පටිපාටියා පධානභාවෙන චත්තුමිට්ඨත්තා.

පරජපයොගො-භිමතොති හෙට්ඨා චුත්තසුත්තෙන පුබ්බනිපාතෙ පත්තෙ “රාජදන්තාදීසු පර”න්තිමිනා (2-2-30) පරනිපාතො-භිමතො, වචනෙනාති- “බහුල”න්ති වචනෙන, පුබ්බකා ලුප්පත්තස්ස පරජපයොගො-භිමතොති රාජදන්තාදීපාඨතො ඵවා-භිමතො.

කමම්පච්චනාදරාති ඉමිනා පධානභාවෙනා-ක්කමස්ස චත්තුම්ඨයත්තමාහ. සරො ආදි යස්ස තං සරාදි, සඬ්ඛො ව දුන්දුහි ව වීණා ව, උදුක්ඛලඤ්ච මුසලො ව, ධනපති ව රාමො ව කෙසවොවාති විග්ගහො. ජංදංසද්දා ජායාසද්දසමානත්ථා අසඬ්ඛා-ජඤ්ච පති ව, දඤ්ච පතිවාති විග්ගහො, අවන්තයො ව අස්සකාව, අග්ගි ව ඉන්දොවාති විග්ගහො, තංනිවාසිමිහි ගහිතෙ අවන්ති ව අස්සකොවාති එකත්තෙනපි විග්ගහො චත්තති. ද්වන්දසමාසො- යං ද්වන්දසදිසත්තා ද්වන්දො, ද්වෙ ව ද්වෙ ව පදානි ද්වන්දානීති හි උභයත්ථජපධානො- යං ද්වන්දසද්දො.

21. සඬ්ඛා

අථ “සමාහාරෙ නපුංසක”න්ති (3-20) විජ්ජමානෙ කිං “සඬ්ඛාදී” ති ඉමිනා සත්ථගාරවකරෙනාති ආසඬ්ඛිය වොදෙති ‘නනුවෙ’ව්වාදි. තථාහිව්වාදිනා “සමාහාරෙ නපුංසක”න්තෙව සිජ්ඤානං සමත්ථෙති. යථාචුත්තවොදනාවාලතෙ පරාධිජ්ජායං පරිකජ්ජෙත්තො’චත්ථෙ’තිආදිමාහ.

නෙති ඉමිනා චත්ථෙතිආදිනා කතපරිකජ්ජනා න සිජ්ඤාතීති දස්සෙති, තත්ථ හෙතුමාහ- ‘සම්බන්ධස්ස පුරිසාධිනත්තා’ති, සතිවෙව්වාදිනා ‘සමාහාරෙ නපුංසක’න්තෙත්ථ විසෙසනග්ගහණෙ පයොජනං චත්ථා ‘සඬ්ඛාදී’ති ඉමස්ස නිරත්ථකත්තමෙව ටීරිකරොති.

පයොජනෙති ලාඝවජ්ජපයොජනෙ;
සම්බන්ධියතීති විසෙසනග්ගහණං සම්බන්ධියති;
එත්ථාති එතස්මිං ‘සඬ්ඛාදී’සුත්තෙ;
තත්තෙති ඉමිනා යථාචුත්තං වොදනං නිවත්තෙති.

‘සඬ්ඛාදී’ති සුත්තස්ස සාත්ථකත්තමාහ- ‘චත්ථසමාසානන්තර’ම්ව්වාදිනා. එකත්තත්තපදෙසො කාතබ්බොති “සඬ්ඛාපුබ්බො දිගු”ති (2-1-52) සඬ්ඛාපුබ්බස්ස සමාසස්ස දිගුසඤ්ඤං විධාය තදත්ථස්ස “දිගුරෙකවචන”න්තිමිනා (2-4-1) එකත්තත්තපදෙසො පරෙහි විය කාතබ්බො.

සමාහරණං සමාහාරොති ඉමිනා භාවසාධනො-යං සමාහාරසද්දො. යදි සමාහරියතීති සමාහාරොති කමමසාධනො සියා, තදා පඤ්ච කුමාරියො සමාහටාති වාක්‍යස්සාත්ථෙ චුත්ති සියා පඤ්චකුමාරීත්තොත්ථ

සකපදත්ථප්පධානත්තා බහුවචනං සියා “සාපස්සාන්තස්සාප්පධානස්සා”ති (3-24) අප්පධානරස්සත්තඤ්ච න සියා... සමාහටානමෙව කුමාරීනං පධානත්තා, තස්මා පඤ්ච ගාවො ස මාහටානොත්තස්මිං වාකො සමාසොච නත්ථි කම්මසාධනස්සානුපගමතො. පඤ්චන්තං ගුන්තං සමාහාරො, චතුන්තං පථානං සමාහාරොති වාකො පන අත්ථි, සමාහාරස්සෙකත්තා තු සතං යුථං වනන්ති එත්ථ විය සාභාවිකමෙකවචනං සිද්ධමෙවෙති විඤ්ඤාපෙනි.

22. ක්වචෙ

ක්වචිසද්දස්ස පයොගනියමනත්ථො “පරො ක්වචි”ති (1-27) එත්ථ චුත්තනයෙන වෙදිතබ්බො. අවිසෙසෙන උදාහරණෙහිති පරෙසං විය “ඡායා”ති (2-2-73) සුත්තයින්වා විකප්පෙන ‘(කුඩ්ධවිඡාය) කුඩ්ධවිඡායාති ව “බාහුල්ලෙ”ති (චං, 2-2-74) සුත්තයින්වා නිව්චං ‘උච්ඡුච්ඡායං සලභච්ඡාය’න්ති ව නොදාහරින්වා සාමඤ්ඤෙන ‘සලභච්ඡායං සකුන්තච්ඡාය’න්ති උදාහරණ දස්සිතෙයි. අඤ්ඤත්ථාති බහුලභාවතො අඤ්ඤත්ථ. විග්ගහසමත්තස්සාති විග්ගහසාමඤ්ඤස්ස, යථාසම්භවන්ති පාසාදස්ස ඡායාඉච්චාදිනා සම්භවානතික්කමෙන, සද්දාති සද්දතො පරාය.

23. ස්වාදි

නනුවෙච්චාදිනා චුත්තං වොදනං නිසෙධෙති ‘තන්තෙ’ති. තත්ථ කාරණමාහ- ‘සසඤ්ඤත්තා’ත්තාදි. අසොනන්ති සමකාරවජ්ජිත්තානං, නනු ඉත්ථි යමාකාරො සො, තථාසති නපුංසකෙ සො (න සියාති) පරිකප්පෙනි ‘නපුංසකත්තා සත්තමෙව නත්ථිති වෙදි’ති. තම්පි නෙති යථා චුත්තම්පටික්ඛිතින්වා අත්ථෙච නපුංසකෙ සත්තන්ති **[නපුංසකත්තන්ති (පොත්ථකෙ)]** දස්සෙතුමාහ-ඡට්ඨිසමාසස්සෙ’ච්චාදි. නපුංසකෙ සත්තස්ස **[නපුංසකත්තස්ස (පොත්ථකෙ)]** සබ්භාවමෙව සමත්ථෙති නපුංසකත්තං හි’ච්චාදිනා, පාරිභාසිකන්ති එත්ථ සුත්තමෙවාධිප්පෙනං, පරිභාසාය නිබ්බත්තං පාරිභාසිකං සුත්තිකන්ති අත්ථො. ආරහිතබ්බමෙවිදං සුත්තං (නපුංසකස්සාපි) රස්සත්තවිධානායාති අධිප්පායො. සනිස්සිතම්පි කාරියන්ති ‘සබ්බමාදිතෙ’ත්තාදිනා (2-60) විධියමානමෙකාරාදිකාරියම්පි. එතං සනිස්සිතං කාරියං නච යුත්තන්ති සම්බන්ධො. අයුත්තත්තෙපි දොසො- යමාපතතෙවාකාසාසඬ්ඛියාහ-‘නායම්පිදොසො’ච්චාදි, න රස්සස්ස එත්ථෙච ලද්ධාවසරත්තා පඨමං තෙන පට්ටියෙ... (සනි)ස්සිතං කාරියන්ති නායම්පි දොසො පරිභාසාව සෙනාති මන්තබ්බං. සලභච්ඡායෙ ඉති පදච්ඡෙදො.

24. සම

අතොච්චවාතිආදි හෙට්ඨා චුත්තනයාවලම්බෙන චුත්තං.

25. ගොස්සු

සකත්ථපරිච්චාගෙන කුලෙ පවත්තත්තාති ඉමිනා ඡට්ඨිසමාසස්ස උත්තරපදත්ථප්පධානත්තමාහ.

26. ඉත්ථි

ඉත්ථිවිධිසු “පුටුස්ස පථවපුථවා”ති (3-39) සුත්තපරියන්තෙසු. ඉත්ථියන්ති ඉදං නාමවිසෙසනං වා සියා පච්චයත්ථවිසෙසනං වා, තත්ථ නාමවිසෙසනමෙවිදං න පච්චයත්ථවිසෙසනන්ති දස්සෙතුමාහ- ‘නාමෙ’ච්චාදි. අකාරන්තතො නාමස්මාති එකත්තාදිමහන්තත්ථවාචිතො අකාරන්තතො නාමස්මා. ඉත්ථත්තන්ති එත්ථ ඉත්ථිති ඉත්ථිලිඬගං වුච්චති. ඉත්ථියෙව හි එසාති ලිඬගීයති සඬකෙතීයතීති ලිඬගං. ඉත්ථියා එසාති පසිද්ධිමතො අත්ථස්ස භාවො සාමඤ්ඤං බාලයුවත්තාදි ලක්ඛණං ඉත්ථත්තං. කිමෙත්ථ ලිඬගං නාම—

එසෙසො එතමිති ව,
පසිද්ධි අත්ථෙසු යෙසු ලොකස්ස;
ථිපුං නපුංසකාතීති,
වුච්චන්තෙ තාති නාමාති.

අත්ථෙසු යෙසු එසා එසො එතන්ති පසිද්ධි ලොකස්ස හොති එතාති යථාක්කමං ඉත්ථිපුරිසනපුංසකලිඬගාතීති ලොකෙන වුච්චන්තීති අත්ථො. එවඤ්චකත්වා වුච්චතෙ “ලිඬගං නානුසාසනීයං ලොකනිස්ස යත්තා ලිඬගස්සා”ති. තත්ථ ගොඉච්චාදීස්ථෙසා එසොති පසිද්ධියා ඉත්ථිලිඬගත්තං, අච්චිආදීස්ථෙසා එතන්ති පසිද්ධියා ඉත්ථිනපුංසකත්තං, තට්ඨාහථි තට්ඨිච්චාදීස්ථෙසො එසාඑතන්ති පසිද්ධියා පුමිත්ථිනපුංසකත්තං, මාලාඉච්චාදීස්ථෙසාති පසිද්ධියා ඉත්ථත්තං, රුක්ඛොච්චාදීස්ථෙසොති පසිද්ධියා පුල්ලිඬගත්තං, කුලමිච්චාදො එතන්ති පසිද්ධියා නපුංසකත්තං. සමාසස්සාපොචං දට්ඨබ්බං, ජොතකාති දස්සෙතීති සම්බන්ධො. ජොතකා ඉත්ථත්තස්සෙති පකරණතො විඤ්ඤායති. තතො වෙච්චාදිනා පච්චයත්ථභාවිතො යෙ දොසා තෙසමෙත්ථනාවකාසොති දස්සෙති. සමානාධිකරණත්තං බහුවචනමිති හොතීතිසම්බන්ධො. ඉමිනා ඉදං දීපෙති “ඉත්ථත්තස්ස පච්චයත්ථත්තෙ සති පධානත්තාස්ස බ්‍යතිරෙකලක්ඛණාය ඡට්ඨියා ‘කුමාරිත්තං (දෙවදත්තායා’තිභවිතබ්බං, තතො ව න සියා කුමාරී) දෙවදත්තා’ති සමානාධිකරණත්තං, තථා කුමාරියොති බහුවචනමිති ඉත්ථත්තස්සෙකත්තා. පකතියත්ථ විසෙසනපක්ඛෙ තු පකතියා ඉත්ථත්තවිසිට්ඨං දබ්බමෙවොච්චතෙ, ආආදයො තු ජොතකතාති තත්ථ බ්‍යතිරෙකාභාවා ඡට්ඨියා අප්පසඬගො ව බහුවචනමිති අනෙකත්තාව දබ්බස්ස යුත්තන්ති යථාචුත්තදොසාවසරාභාවා ඉට්ඨත්ථසිද්ධි”ති. අඤ්ඤෙති ජයාදිච්ච ජිනිත්දබුද්ධ්‍යාවරියාදයො දස්සෙති.

ඉත්ථියමහිධෙය්‍යායන්ති ඉත්ථිලිඛිගසඛිබාතෙ ඉත්ථත්තෙ අත්ථභූතෙ, යථෙචහීතිආදිනා උපමාවසෙන යථාචුත්තමෙවත්ථං විභාවෙති. තත්ථ ඉත්ථත්තමිච්චාදිනා පරොපවණ්ණිතපක්ඛස්සායුත්තත්තන්තිච්ඡිත්තදෙති, නො පපජ්ජතෙ [නොපපජ්ජෙය්‍ය (පඤ්චිකා)] දෙවදත්තාසද්දවචනියස්සාපි ඉත්ථත්තතො අබ්‍යතිරිත්තත්තා ‘ඉත්ථත්තං දෙවදත්තායා’ති හින්තාධිකරණතා න යුජ්ජතෙ, අනුපපත්තිමෙව සමත්ථෙති ‘දෙවදත්තායාති’ච්චාදිනා. සමානාධිකරණත්තමෙව සියා ඉත්ථිසද්දවචනියතො අනඤ්ඤත්තා දෙවදත්තා සද්දවචනියස්ස ඉත්ථි දෙවදත්තාති.

අතොඵවාති ඉත්ථත්තෙ ආවිධානතොයෙව. තඛ්ඛතොත්ථස්සාති ඉදං ජයාදිච්චාදිමනානුගාමිනා [නුගාමී පන (පොත්ථකෙ)] චුත්තං, තථා හි තෙ ඵලං ලිඛිගලක්ඛණ මාහු (පා, 4-1-3 කාසිකායං) “සාමඤ්ඤවිසෙසා ඉත්ථත්තාදයො ගොත්තාදයො විය බහුජ්ජකාරබ්‍යත්තියොති [සාමඤ්ඤානි ච තුල්‍යජාතියපදත්ථසාධාරණත්තා තානි විසෙසා ච අඤ්ඤ මඤ්ඤෙහි විජාතියෙහි ච විසිස්සන්තෙ බ්‍යාවත්තන්තෙති සාමඤ්ඤවිසෙසා. බ්‍යඤ්ජීයන්තිආ ඵතෙහීති බ්‍යත්තියො සාමඤ්ඤවිසෙසානං නිස්සයා, බහුජ්ජකාරා බ්‍යත්ති යො යෙසං සාමඤ්ඤවිසෙසානං තෙ තථාචුත්තාති- (කාසිකාවචරණ පඤ්චිකා.)] තෙ භොයං මඤ්ඤන්තෙ “යථා ගොත්තාදයො සමානජාතියෙසු සඛිබෙස්චනුවත්තන්තෙ, විජාතියෙහි පන නිවත්තන්තෙ, තථා ඉත්ථත්තාදයොපි. විචිත්තත්තා පන සාමඤ්ඤවිසෙසනිස්සයානං බ්‍යඤ්ජකානං කොචියෙව සාමඤ්ඤවිසෙසො කෙනචිදෙව නිස්සයෙන බ්‍යඤ්ජතෙ, න සඛිබො සඛිබෙන (පති) නියතවිසයත්තා භාවසත්තීනං, තත්ථ යෙනත්ථෙත ඉත්ථත්තමෙව බ්‍යඤ්ජතෙ න පුමත්තං නාපි නපුංසකත්තං, සා ඉත්ථියෙව භවති න පුමා නාපි නපුංසකං. යෙන පුමත්තමෙව බ්‍යඤ්ජතෙ, සො පුමායෙව. යෙන තු නපුංසකත්තං තං නපුංසකමෙව. යො තු ද්විත්තං තිණ්ණං (වා) බ්‍යඤ්ජකො, සො ද්විලිඛිගො තිලිඛිගො වෙ”ති (පා, 4-1-3 කාසිකාවචරණපඤ්චිකා) තස්මා පඛිබතො යථා චුත්තඉත්ථත්තවතො අත්ථස්ස අභිධෙය්‍යස්සාති ඵලමෙත්ථ අත්ථො දථිධ්ඛිබො.

අථෙච්චාදිනා යථාචුත්තදොසපරිභාරාය ජිනිත්තද්වද්ධිනා යදුපවණ්ණි තං තං පරිකප්පෙති. සො ඵල වරහිච්චාදිනා උපහාසපුඛිබකමුත්තර මාවික්ඛතෙ. මසිමක්ඛිතකුක්කුටොචියාති යදා කොචි අඤ්ඤකුක්කුටො අඤ්ඤස්මා හීතො සියා, තදා විජයිතො කුක්කුටස්ස මුඛං මසියා මක්ඛෙත්වා උපනෙන්නි සො පයමං තතො හීතොපි පුන අඤ්ඤොති මන්ත්වා යුජ්ඣිතුමුස්සහතෙ. යථාත්‍ර සොච කුක්කුටො බ්‍යාපෙ නොපදස්සිතො, තථා ත්‍රාමිත්‍යත්ථො.

29. ආරා

පුංයොගෙන හරියායං චත්තමානතොච නියමෙන “මාතුලාදිත්වානී හරියායං” (3-33) ත්‍යානී, ඉමිනා ත්වනියමෙන හරියායමහරියායඤ්ච ඉනීත්‍යනියමෙන චත්තුමාහ- ‘ආරාමිකස්ස හරියා’ ඉච්චාදි.

31. ක්කි

ත්තිමිහාති ඵත්තකෙ චුත්තෙපි ත්තිප්පච්චයන්තතොති වචනෙ කාරණමාහ- කෙවලස්ස අඤ්ඤපදත්ථෙ පයොගාභාවා’ති. ඉමිනා පච්චයග්ගහණපරිභාසමන්තරෙතාපි සාමත්ථියෙනෙවායමත්ථවිසෙසො ලබ්හතීති දීපෙති.

32. සර

තංසන්නියොගාති තෙන නීප්පච්චයෙන සන්නියොගා ඵකීභාවා, අයමෙත්ථාධිප්පායො ‘යත්ථ නීප්පච්චයො තත්ථෙව යලොපො’ති.

33. මාතු

හරියායන්ති පකතිවිසෙසනත්තා මාහ- ‘හරියාය’න්තිආදි. පුන්නාමධෙය්‍යාති පුරිසස්ස සමඤ්ඤාභූතා, පුංයොගෙනාති පුරිසෙන සහ සම්බන්ධෙන හෙතුනා. ඉත්ථියං චත්තන්තීති සොයමිත්‍යාහෙදවචනිච්ඡායං යදා හරියාසඬ්ඛාතායමිත්ථියං චත්තන්තෙ, නදාදිපාඨාති චුත්තෙ විඤ්ඤායති ‘ආකතිගණත්තා නදාදිපාඨො හොන්තො ඵචං හොතී’ති දස්සෙති, පුන්නාමස්මායොගාඅපාලකන්තාති නදාදිපාඨතොති අත්ථොති සෙසො. ඉදඤ්ච නදාදීසු ගණසුත්තන්ති වෙදිතබ්බං, තස්ස අත්ථං වදති-‘පුමුනො’ඉච්චාදි, අපාලකන්තාති කිංපසුපාලිකා ඛෙත්තපාලිකා.

39. පුචු

පුචුසද්දතො සඤ්ඤායං වීප්පච්චයං සමත්ථෙති‘පුචුභූතා පථවීති හි මහී වුවචතී’ති, පුචුභූතාති හි ඉමිනා පථවීසද්දස්ස පුචුසද්දභූතත්තං විඤ්ඤාපෙති, මහී වුවචතීති ඉමිනා නදාදිපාඨා සඤ්ඤායං වීප්පච්චයත්තං, පුචුභූතා පත්ථොති අත්ථො.

40. සමා

පරාධිකාරතො පච්චයස්ස පරවිධිනාව සාමීප්‍යස්ස සිද්ධත්තා සාධීප්‍යචචනස්සන්තසද්දස්ස ගහණමනත්ථකං සියාති මන්ත්වාචයවචචතො යමන්තසද්දො ගය්හතීති දස්සෙන්නො ආහ- ‘තස්ස අන්තො’ඉච්චාදි. අවසානචති+අවයවොති පදවිෂ්ඨො, සමාසග්ගහණෙන ගහණෙ කාරණමාහ-

‘අවයවත්තා’ති. යථාචුත්තවොදනාය නිද්දොසත්තමුපමාවසෙන දස්සෙතුමාහ-
‘නායං දොසො’ව්වාදි. පල්ලවිතස්ස රුක්ඛස්ස පල්ලවානමවයවත්තං විය
සමාසතො උත්තරකාලං විධිය මානස්ස අකාරස්ස සමාසාවයවත්තං න
විරුජ්ඣතිති අත්ථො.

44. අසං

අතික්කන්තමඤ්ඤායොති විග්ගහො. ද්වෙ අඤ්ඤායො සමාහටාති
පරවිග්ගහෙනාත්ථමාහ, ද්වෙ අඤ්ඤායො පමාණමස්සාති විග්ගහෙනෙවං
සමාසො තතො මත්තප්පච්චයෙ තග්ගප්පච්චයෙ වා තස්ස “ලොපො”ති (4-
123) ඉමිනා ලොපෙ කතෙ විසෙසනසමාසා අකාරොති දස්සෙතුං
‘කථ’මිව්වාදිනා යං චුත්තං තං දස්සෙතුං ‘අඤ්ඤපදත්ථෙ’ව්වාදි චුත්තං.
සමාසවිධානං අනොපීති මත්තාදිප්පච්චයලොපං කත්වා
“විසෙසනමෙකත්ථෙ”ති (3-11) සමාසවිධානා, අථ
නායමඤ්ඤායද්දෙනෙවං සමාසො, මානෙ පච්චයලොපවසෙන විනාව
අප්පච්චයෙන නිට්ඨප්පත්තීති මත්තවා ‘අඤ්ඤපද්දො වා’ව්වාදිනා යං චුත්තියං
චුත්තං තත්ථ ආසඬ්ඤාං විරවයති ‘අථෙ’ව්වාදි. ද්වඤ්ඤායද්දස්ස
පමාණනිවත්තනතො කථඤ්ඤායද්දත්ථා සියාති ‘යථා තථා
අඤ්ඤපදත්ථෙ වත්තතු’තිචුත්තං. නනු නිරඤ්ඤායද්දත්තාදි සබ්බමඤ්ඤායද්දෙන
සාධෙතුං සක්කා, තථා සති කිමඤ්ඤායද්දා අප්පච්චයවිධානෙනෙතාසඬ්ඤාය
පයොජනත්තරං අපදිසිතුමාහ- ‘සබ්බත්ථෙ’ව්වාදි. අඤ්ඤායද්දතො අප්පච්චයෙ
අවිහිතෙ නිරඤ්ඤායද්දත්තාදි සියා තත්තනිවත්තනමෙත්ථ පයොජනත්තී දස්සෙති
‘අඤ්ඤායද්දනිවත්තනත්ථ’න්ති.

45. දීසා

දීසරත්තත්තාදො නානුසිට්ඨත්තා ලිඬගවිසෙසස්ස කථං
නපුංසකත්තමෙවිව්වාසඬ්ඤාය වොදෙති ‘නනුවෙ’ව්වාදි. නායංදොසොව්වාදිනා
පරිහරති. “ලිඬගං නානුසාසනීයං ලොකනිස්සයත්තා ලිඬගස්සා”තිදමාලම්බ
වදති ‘ලොකෙ’තිආදි. අථවාති පක්ඛන්තරොපදස්සනත්ථෙ නිපාතො, විහජ්ජාති
විහජ්ජිවා. ක්වචිති යොගවිභාගෙනාති අධිජ්ජායො.

අහොරත්තත්ති සමාහාරෙ (වත්ථ) සමාසා නපුංසකත්තං. අතිරත්තොති
පුල්ලිඬගෙ පාදිසමාසො, සමුදායසද්දස්සාපාවයවෙ චුත්ති සබ්භාවතො
එකදෙසවවතො පුබ්බරත්තාදො රත්තිසද්දොව්වාහ-‘පුබ්බා ව සා රත්ති
වා’තිආදි. එවමෙකරත්තත්ති පාඨෙන න භවිතබ්බං... තස්ස සමාහාරෙන
සමාසත්තාභාවා. නපුංසකලිඬගම්පන ලොකසන්නිස්ස යත්තා විඤ්ඤායං.

අසමාසන්තපක්ඛෙති සමාසන්තඅප්පච්චයස්සාභාවපක්ඛෙ. පුබ්බා අතික්කන්තා රත්ති පුබ්බරත්ති(ති රත්ති සද්දො) නෙකදෙසවචනොති සමාසන්තාභාවො.

46. ගොත්ථ

නනුවෙච්චාදිනා යථාපාදිතදොසං නායං දොසොති පරිහරති. සාදාදිලොපස්සිච්චාදිනා සුලභසාදි ලොපනො පාසුලභනද්ධිත ලොපොච අලොපෙතිමිනා පරාමට්ඨුං යුත්තොති දස්සෙති.

47. රත්ති

රත්තින්දිවං භුඤ්ජතීති පයොගෙ ආධෙය්‍යෙ භොජනසංඛ්‍යාතෙ අපෙක්ඛිතෙ රත්තාදයො ආදෙය්‍යසාපෙක්ඛා, තෙසම්පි ඉමිනා නිපාත නෙනෙවාතිමතා සමාසස්ස සිද්ධිති දස්සෙන්නො ආහ- ‘රත්තන්දිව’න්තිආදි, රත්ති ච දිවාචාති විග්ගහො, චත්ථසමාසෙ තු ර(ත්තින්දි) වා.

50. දාරු

සමාසත්ථො (ඵත්ථ) දාරු, නාස්ස මුඛ්‍යාහි අභිගුලීහි සම්බන්ධො යුජ්ජති, නනු ද්වෙ අභිගුලී පමාණමස්ස දාරුනොච්චාදිං මුඛ්‍යො අභිගුලීසද්දොගහිතොති සම්බන්ධො සම්භවති කිමෙවං වුවචනෙච්චාසංඛිකියාහ-‘යදිපි’ච්චාදි, පමාණවචනෙනාති මත්තාදිපච්චයත්ථභූතපමාණවාචකෙන, අභිගුලී සද්දස්ස දාරුනො පමාණවාචකත්තා චුත්තං- ‘දාරුනො සම්බන්ධො අත්ථි’ති. විසෙසනසමාසනො පරං තදත්ථවිසයෙ තස්මිංපමාණත්ථවිසයෙ “මානෙමත්තො”තිආදිනා (4-46) මත්තාදිප්පච්චයෙනහවිතඛිඛන්තිඅත්ථො, ලොපෙනහවිතඛිඛන්ති සම්බන්ධො, “අසංඛිකියොති වාචිගුල්‍යා නඤ්ඤාසංඛිකියත්ථෙසු”ඉච්චත්‍ර (3-44) යදාඛ්‍යාතං, තදිහාප්‍යතිදිසමාහ- ‘පුබ්බෙ වියසිද්ධ’න්ති, අනකාරන්තානන්ති භූමිආදිනං, තඛිබ්බානෙ තස්ස අප්පච්චයස්ස විධානෙ පයොජනංසිස්සොකාරොතිසම්බන්ධො. ඉමිනා කච්චායනානං පකරණෙ පයොජනං දස්සිතං. අථව පනෙත්ථ “ක්චචි සමාසන්තගතානමකාරන්තො”ති (ක, 2-7-22) ඉමිනා අකාරන්තස්ස සමාසන්තෙ කතෙ සාමත්ථියා ‘සාච’ඉති (ක, 2-3-29) සිස්සාකාරාදෙසාභාවා නිච්චමොකාරන්තරූපං සම්පජ්ජතීති පරිකප්පියතස්සායුත්තභාවං දස්සෙතුං යං චුත්තංචුත්තිකාරෙන, තං දස්සෙතුමාහ-අකාරන්තස්සපි’ච්චාදි, යං-චුත්තං සිස්සාකාරා දෙසනිවත්තනෙ අකාරකරණෙ සාමත්ථියං, තදභාවා සිස්සාකාරාදෙසො න නිවාරියතීති දස්සෙතුමාහ-‘නචෙ’ච්චාදි. චරිතත්ථතාය නිට්ඨිතප්පයොජනතාය, තෙනෙච කච්චායනචුත්තිකාරෙනෙච අප්පච්චයන්ත මුදාහටං සක්කතගන්ථානුසාරෙන, අඛ්‍යාඤ්ජනන්තත්තාති ඉමිනා තිණ්ණමෙසං සද්දානං සක්කතෙ

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටීකා

තනියකණ්ඩවණ්ණනා

බ්‍යඤ්ජනන්තත්තමෙව බොධෙති, නිරත්ථකන්ති පුබ්බෙව අකාරන්තත්තා නිරත්ථකං, ආකාරවිධානෙනෙනෙවාති (ක, 2-7-25) “ධනුම්භාව” ඉත්‍යාකාරවිධානෙනෙව.

51. චිච්චි

අඤ්ඤමඤ්ඤකිරියෙති කිරියාපරිවත්තනමාහ, ඉමිනා සුත්තෙ කිරිය සද්දාහාවෙපි චිතිහරණසද්දෙනෙව කිරියාබ්‍යතිහාරෙති ලබ්භතීති දස්සෙති.

52. ලත්චි

පටිමුක්කකම්බු ආමුක්කවලයා.

53. වාඤ්ඤ

කාපෙක්ඛෙහීති කප්පච්චයමපෙක්ඛිතෙහි.

54. උත්ත

ආපරිච්ඡෙදාවසානා න පරෙ [පරෙන (පොත්ථකෙ)] තතො පරං ණාදිකාරියවිධානා.

57. ටන්ත

වාදෙසෙ පුබ්බසරලොපො, අතිසයෙන මහන්තීති විග්ගහෙ “තරතමිස්සිකිසිට්ඨාතිසයෙ”ති (4-64) තරප්පච්චයො ණාදිචුත්තියං විහත්තිලොපො. මහත්තරසද්දා ‘නදාදිතොච්චි’ (3-27) මහතො භාවොති වාකො “තස්ස භාවකම්මෙසුත්තතා ත්තන ණා ණයා ණිය ණියා”ති (4-56) ත්තො, විහත්තිලොපො, ජට්ඨිසමාසො, තෙනාහ ‘රත්තඤ්ඤාන’මිච්චාදි.

58. අ

ත්තො තෙති සම්බන්ධො.

60. පර

පරාසද්දො එත්ථ අධිකත්ථොති ආහ-‘අධිකා’ති.

63. ක්ථු

අපවාදවිසයෙපිති “විජ්ජායොනිසම්බන්ධානමා තත්‍ර චත්ථෙ”ති (3-64) ඉමස්ස අපවාදසුත්තස්ස විසයෙපි.

64. විජ්ජා

අථ විජ්ජායොනිසම්බන්ධානම් තුච්චමානෙ විජ්ජාසම්බන්ධිනං යොනිසම්බන්ධිනන්ති කථං විවරණම් විවාහ-‘විජ්ජායොනි’විවාදි, විජ්ජා ච යොනි ච විජ්ජා යොනී තාසං සම්බන්ධො, සො යෙසං අත්ථි තෙ භොතාදයො මාතාදයො ච අභෙදොපවාරෙනෙහ විජ්ජායොනිසම්බන්ධිසද්දෙන ගය්හන්තීති අධිජ්ජායො, තසද්දෙනාති තත්ත්වෙන. තෙ ච ල්ලුපිතාදයොති තසද්දෙන පරාමට්ඨා ල්ලුපිතාදයො ච, අත්ථෙ කාරියා සම්භවා තංවාචකො සද්දො ගය්හති.

65. පුත්තෙ

ල්ලුපිතාදී (ති පුබ්බ) පුත්තෙ තත්ත්වෙ ගතිල්ලුපිතාදී.

66. විස්මිං

පච්චයග්ගහණපරිභාසාය විජ්ජාවයන්තෙති වුත්තං.

67. ඉත්ථි

ඉත්ථිසද්දෙන ඉත්ථිලිඛිගං ගතිතං න ඉත්ථි, තග්ගහණෙ සති ‘ඉත්ථියං වත්තමානෙ’ති වුත්තිගන්ථස්ස ඉත්ථිසඛිබානෙ අත්ථෙ වත්තමානෙති අත්ථො ගය්හෙය්, එවං සති ‘කල්‍යාණිජපධානා’ති එත්ථාපි පුම්භාවො පසජ්ජෙය්... පධානසද්දස්ස කල්‍යාණියං වත්තමානත්තාති ආහ- ‘ඉත්ථියන්ති ඉත්ථිලිඛිගෙ’ති. අථ ඉත්ථියන්ති එත්තකෙ වුත්තෙ කථං තග්ගහණං සියාති ආහ-‘විසෙසනෙ’විවාදි, එකත්ථෙති වුත්තෙපි ඉත්ථියං වත්තමානෙති අයමත්ථො විඤ්ඤායතීති ඉත්ථියන්ති වචනමනත්ථං සියාති සමත්ථමඤ්ඤානුපපත්තියන්ති ඉත්ථියන්ති විසෙසනම්ත්ථිලිඛිගස්සෙව ගහණෙති ආහ- ‘විසෙසනෙ’විවාදි, ඉත්ථියන්ති ඉත්ථිලිඛිගස්සෙව ගහණන්ති සම්බන්ධො. ඛ්‍යවච්ඡෙජ්ජාභාවා විසෙසනමනත්ථකං සියාති එකත්ථෙඉච්චනෙනෙව ඉත්ථියං වුත්තියා (ගම්ම) භාවතොති භාවො. පුමෙ පුල්ලිඛිගෙ වත්තමානො සද්දො පුමාසද්දො, සකලොති පදෙසසකලො හි ගය්හති... කස්සපි පුත්තත්ථස්ස පුභුතත්තා, තෙනෙවවාහ- ‘ඉත්ථියන්තු න වත්තත්තෙ’ති.

69. සබ්බා

වත්තනං එකස්මිං අත්ථෙ අධිත්ථිවිවාදො ඉත්ථිවිසිට්ඨෙ සත්තමියත්ථාදො, වාසිට්ඨොවිවාදො වසිට්ඨාදිවිසිට්ඨෙ අපවිවාදො, පුත්තියතිවිවාදො පුත්තාදිවිසිට්ඨෙ ඉච්ඡාදාත්ථෙ පවත්ති, තෙනාහ-‘එකත්ථිභාවො’ති. සාමඤ්ඤ ගහණත්ථන්ති ඉම්නා මත්තසද්දස්ස කසිණත්ථෙ පවත්තිමාහ.

70. ජායා

එවන්ති ඉමිනා ඉතරිතරයොගෙ චත්ථසමාසං විභාවෙති. ජානිජායා, සද්දන්තරෙනාති ජානිසද්දෙන තථාසද්දොපදිට්ඨෙන දං ජං සද්දන්තරෙන ව, කෙසඤ්චිති බරිගතන්තිආදීසු ‘බරි’තිආදීනං කෙසඤ්චි, බරිති බරත්ථෙ චත්තමානො-යං සද්දො නියතවිසයො... ගතසද්දං විනා අඤ්ඤත්ථ අදිට්ඨත්තා, නායම්පයොගොති තුදම්පතිජ්ජයොගං නිවත්තෙන්වා හෙතුමාහ- ‘ආගමෙ’ව්වාදි, අඤ්ඤෙහි වාති ඉමිනා රූපසිද්ධිං ගණ්හාති.

75. අන

නනු සුත්තෙ ‘සරෙ’ති එත්තකං වුත්තං ‘සරාදො’ති කථං ලද්ධන්ති ආහ- ‘සරෙ’තිආදි, වණ්ණෙ යන්තන්තදාදොති සිට්ඨවචනං, වණ්ණෙ පරභූතෙ යං කාරියං විධියතෙ තං සො වණ්ණො ආදි යස්ස තං තදාදි, තස්මිං තදාදො උත්තරපදෙ සම්පජ්ජතිති අත්ථො, බාධාතුතො ක්තජ්ජවචයෙ විහිතෙ රස්සෙනාකාරෙනවායම්පයොගො, න විසුං අකාරෙනාති දස්සෙතුං න ආක්ඛාතං අනක්ඛාත ‘‘බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා’’ති උත්තරපදාදි සරස්ස රස්සත්ත’න්ති වුත්තං.

76. නබ්බ

සඤ්ඤාසද්දෙසුචාතිආදිනා අවයවත්ථනිරපෙක්ඛානම්පි යථාකථඤ්චි නිජ්ජත්තිං දස්සෙන්තො සබ්බෙසමෙව සද්දානං නිජ්ජන්තවාචිතඤ්චාත්තනො දීපෙති, යථාකථඤ්චි නිජ්ජත්ති, රුළුභියා අත්ථනිච්ඡයො, තෙන සඤ්ඤෙච්චාදො-ධිජ්ජායං විවරති ‘යංකිඤ්චි’ත්තාදිනා, ඉත්ථි ව පුමා ව ඉත්ථිපුමං, න ඉත්ථි පුමන්ති සමාසෙ නිපාතනෙනිමිනා නපුංසකාදෙසො [නපුංසකනිද්දෙසො (පොත්ථකෙ)] ති දස්සෙති ‘න ඉත්ථි’ව්වාදිනා. බී-බ්බෙය, බර-විනාසෙ වාති හි එතෙහි ‘න බීයති න බරති’ති අත්ථෙ ‘‘භාවකාරකෙස්ව සණ්ඨාසකා’’ති (5-44) අජ්ජවචයෙ’ න බ්‍ය න බර’ඉති යිතෙ බත්තාදෙසොති ආහ- න බීයති’ව්වාදි.

77. නගො

එවන්ති ඉමිනා ගච්ඡතිති වාකො ක්චිජ්ජවචයාදිං දස්සෙති, විසෙසො පනෙත්ථ නඤ්ඤ්ඤ(ටො) වසලො වණ්ඩාලො, සීතෙන කරණභූතෙන.

78. සහ

තත්ථ තස්මිං පරභූතෙ, යස්ස ව ඤාත්තන්ති සම්බන්ධො.

80. අප

අප්පච්චක්ඛං පච්චක්ඛඤාණෙනානුපලබ්භතීයං තම්පනාත්ථතො-
නුමෙය්‍යමෙව. තස්මිං ගම්මමානෙ යමාදෙසොති කෙනචි
ලිඬිගෙනාධිගතෙනානුමානඤාණෙනානුමෙයුත්තමග්‍යාදිතොති දස්සෙතුමාහ-
'කපොතෙ'ව්වාදි. කපොතාදිභාවෙති කත්ථචි සරාදො
කපොතවාතමණ්ඩලිකාදීනං දස්සනවසෙන සබ්භාවෙ සති. අග්‍යාදිදස්සනතොති
අග්ගිපිසාවාදිදස්සනතො, අඤ්ඤත්‍රාපිති සරාදිතො අඤ්ඤත්‍ර,
කපොතවාතමණ්ඩලිකාදිතො ලිඬිගස්ස, අග්‍යාදියොගන්ති අග්ගිආදීහි
අනුමෙය්‍යහි සම්බන්ධං. මත්ත්වාති අනුමානඤාණෙන ජානිත්වාපයොගොති
සාග්ගිසපිසාවාති පයොගො.

81. අකා

සකත්ථෙව වත්තමානස්ස සහසද්දස්සාති වත්තබ්බෙව වත්තමානො
තප්පධානොයෙවාති ආහ- 'සකත්ථප්පධානස්ස සහසද්දස්සා'ති, චුත්ති භවතීති
සම්බන්ධො, යුගපදි ධුරා සධුරං. අපරණ්භෙන සහිතං සහා පරණ්භං.

82. ගන්ථ

'අට්ඨාදස නිමෙසා තු, කට්ඨා තිංසන්තු තාකලා'ති වචනතො ආහ- 'කලා
කාලවිසෙසො'ති. කලාදිසඬ්ඛාතගන්ථස්සාන්තෙ සහසද්දො
වත්තතීතිසමාසවාක්‍යං නිද්දිසති 'කලන්ත'ම්චිවාදි. ගන්ථන්තෙච්චිවාදිතා
ආසඬ්ඛකතොයමධිප්පායො 'කාලත්ථපරිච්චාගෙන ගන්ථන්තෙ වත්තමානත්තා
අකාලත්ථො'ති. ගන්ථචුත්තිපි කලාදි කාලසද්දත්ථං නාතික්කමතීති
අධිප්පායෙනාහ- 'ගන්ථචුත්තිපි'ව්වාදි. අධිකො මාසකො අස්සාති සමාසකො,
විකප්පෙන සිද්ධෙති 'සහස්ස සො-ඤ්ඤත්ථෙ'ති (3-78).

83. සමා

සමානො පති යස්සා සපත්තිනී සපත්ති ඉති නිප්ඵන්නානමෙකදෙසො
'පත්තිනී පත්ති'ති දස්සිතොති වත්තුමාහ- 'යක්ඛාදි ත්චිනී'ව්වාදි. වයසද්දස්ස
'සරවයායවාසවෙතා ජලාසයාක්ඛයලොහපට්මනෙසු'ති ගණපාඨතො
අක්ඛයෙ වත්තමානස්සො මනාදිත්තා ඔකාරන්තත්තන්ති දස්සෙතුමාහ-
'වයො'තිආදි. යප්පච්චයන්තොති ඉමිනා නිපාතනෙන තකයප්පච්චයන්තො.

84. උද

'අඤ්ඤස්මි'න්ති (4-121) ඉයප්පච්චයවිධායකං සුත්තං.

88. තුම්භා

තුම්භෙ විය දිස්සන්තීති තුම්භාදී අම්භාදීච්චාදිං “සබ්බාදීනමා”ති (3-86) ආ.

90. විධා

ගබ්භෙනාති ඉමිනා කුච්ඡිගතෙන ගබ්භෙන සහ ද්විභදයත්තමස්සාති දස්සෙති, පුබ්බපදෙති දුස්සද්දෙ.

92. දිගු

ගුණා පටලා [ද්වෙ පදානි අස්ස ඉති භවිතබ්බං] ද්වෙ පාදා එසං ද්වෙ සතානි අස්ස, ද්වෙ සහස්සානි අස්ස, ද්විත්තං සතානං ද්විත්තං සහස්සානං වා සමාහාරොති විග්ගහො.

93. නිස්ච

ද්වත්තිපත්තාති පඨමන්තා‘පුර-පුරණෙ’ඉච්චස්මා කරණත්ථෙ “භාව කාරකෙස්ව සණ සකා”ති (5-44) අප්පච්චයෙ ස්වාදිසමාසොති දස්සෙතු මාහ-‘ද්වත්තිපත්ත’ඉච්චාදි.

94. ආසං

ද්වෙ ච තිංසා ච, ද්විහි වා අධිකා තිංසාති විග්ගහො.

96. චත්තා

සම්පත්තවිභාසායන්ති අයංයොගො (සම්පත්තවිභාසාති) දස්සෙති, සම්පත්තෙ විභාසා විකප්පොති අත්ථො, තයො ච චත්තාලීසා ච, තීහි වා අධිකා චත්තාලීසාච්චාදිනා විග්ගහො, තිස්සො චත්තාලීසා අස්ස තිචත්තාලීසං ගණො.

97. ද්විස්සා

සම්පත්තවිභාසත්තාති “ආසඬ්ඛ්‍යායෙ”ච්චාදිනා (3-94) ආකාරෙ සම්පත්තෙ විභාසත්තා.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

තනියකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චතුත්ථකණ්ඩ

1. ණො වාපච්චෙ

නනු ව ‘ණො වාපච්චෙ’ති වචනතො කථං පකතිවිසයාවගමො සියා. යථාකථංඤ්චි පකතිවිසයාවගමෙපි සාමඤ්ඤවචනතො පන ධම්මෙනාපච්චන්ත්‍යාදො යතො කුතොචි ධම්මෙනිච්චාදිතොපි සියා ණා දිපච්චයොත්‍යාසඬ්ඬිකියාහ ‘අපච්චවතා’ච්චාදි. අපච්චස්සාති අපච්චත්ථස්ස, අපච්චවතාති “ණො වාපච්චෙ”ති වසිට්ඨාද්‍යත්ථස්සෙව පරිග්ගහණාය සාමඤ්ඤවචනතො යො අපච්චවා තතො, අත්ථතො පන අසම්භවා දඬබාවකසද්දාව සාමත්ථියෙන ඡට්ඨියන්තා සබ්බලිඬ්ඬගවචනා ජායතෙති විඤ්ඤාතබ්බං. ධම්මස්මාපච්චංත්‍යාදිසු ණාදිප්පච්චයො (න ජායතෙ) ති සම්බන්ධො.

ධම්මෙනාති ධම්මෙන කරණභූතෙන. ධම්මායාති ධම්මත්ථං, ධම්මස්මාති ධම්මහෙතුනා, තතො අසම්භවෙ කාරණමාහ ‘සාපෙක්ඛන්තා’ති. සාපෙක්ඛන්තමෙව සමත්ථෙති ‘අපච්චවාහි’ච්චාදිනා, ධම්මෙනාපච්චං කස්සාති පුච්ඡිත්වා දෙවදත්තස්සාති අපෙක්ඛියමානං වදති. දෙවදත්තස්සාති අපච්චවා දෙවදත්තාදි අපෙක්ඛියතෙති සම්බන්ධො, හිසද්දො හෙතුමිහි. න හෙත්ථ ණාදිචුත්ති අඤ්ඤත්ථ **[නහෙනකාමන්තත්ථ (පොත්ථකෙ)]** සාපෙක්ඛන්තා කම්බලො වසිට්ඨස්සාපච්චං දෙවදත්තස්සාති එත්ථ පන වසිට්ඨො-පච්චවාති තතො ඡට්ඨියන්තා හොතිච්චාසඬ්ඬිකියාහ- ‘න චෙ’ච්චාදි. න ව හොතීති සම්බන්ධො.

කාරණමාහ- ‘අසම්බන්ධා’ති. න හෙත්ථ සම්බන්ධො වසිට්ඨස්ස කම්බලාපෙක්ඛන්තෙන අපච්චස්ස ව දෙවදත්තාපෙක්ඛන්තෙනාත්ථන්තරාපෙක්ඛාය වසිට්ඨස්සාපච්චෙන සම්බන්ධාභාවායෙව වසිට්ඨස්ස අපච්චං වාසිට්ඨොති ණාදිචුත්තියා භාවෙ සාමත්ථියං නත්ථි, සමත්ථඤ්ඤි වසිට්ඨං රාජපුරිසාදි සමාසචුත්තියමෙකත්ථත්තමිව වාසිට්ඨාදිණාදිචුත්තියං ණාදිප්පච්චයමුප්පජායති, නාසමත්ථං, තතො සබ්බමෙවෙනම්මනසි නිධාය චුත්තං- ‘අසම්බන්ධා’ති.

යදි පනෙත්ථ ණාදිප්පච්චයො සබ්බථා සම්බන්ධමපෙක්ඛතෙ, තදා විසෙසතො යස්සාපච්චෙන සම්බන්ධො තතොච ජනකතො සො සියාති දස්සෙතුමාහ- ‘යජ්ජෙව’මිච්චාදි.

යො ජනකොති යොයො යස්ස යස්ස අපච්චස්ස ජනකො. තතොයෙවාති තස්මාතස්මා ජනකතොයෙව. සියාති තස්මිං තස්මිං අපච්චත්ථෙ ණාදිප්පච්චයො

සීයා. තත්ථ හෙතුමාහ- ‘තස්සෙවාපච්චෙන යොගා’ති. යොගාති අපච්චසම්බන්ධතො, න මූලජපකතිතොති පරමජපකතිතො න භොතීති චුත්තං භොතී. හෙතුමාහ- ‘අයොගා,ති, වචනාභාවම්පෙත්ථ දස්සෙතුං චෙ’ත්‍යාදි චුත්තං.

වචනන්ති සුත්තං, සම්බන්ධාභාවා (තාදිසවචනාභාවා) ච මූලජපකතිතො ණාදිජපච්චයස්සාභාවං දස්සෙත්වා ඉදාති මූලජපකතිතොවාස්සාහිමතභාවං දස්සෙතුං ‘මූලජපකතිතො’ච්චාදි චුත්තං.

කථම්පනිදං විඤ්ඤායතිච්චාදිනා ජනකස්සෙවාඛ්‍යාහිතස්සාපච්චෙන මූඛ්‍ය සම්බන්ධමාතීය ඉදමයුත්තත්තාදිනා ඛ්‍යවහිතජනිතස්සාප්‍යපච්චයස්ස පරමජපකතියාහිසම්බන්ධසබ්භාවං චත්වා තං සාධයිතුමාරහතෙ ‘කථ’ම්ච්චාදි, එවං හිච්චාදි කථංපනිදම්ච්චාදිනා යථාචුත්තස්ස සමත්ථ නවාක්‍යං, හියස්මා තං දිස්වා තථා පුච්ඡිතො දෙවදත්තස්සවාතිආදිනා උජ්ජාදෙතාරමෙව නිද්දිසති, නාත්තානං පිතාමහො, තස්මා උජ්ජාදෙතායෙවාපච්චෙන සම්බජ්ඣති න පිතාමහොති යොජෙත්වා අධිජ්ජායො වෙදිතබ්බො. ඉදං යථාචුත්තමුජ්ජාදෙතුනිද්දිසනං, තෙන අපච්චෙන සද්ධිං උජ්ජාදෙතුයෙව ජනකස්සෙව යොගො සම්බන්ධො පටිපාදෙතුං න සක්කාති සම්බන්ධො.

තන්තිතං [තත්ථ-ඉති (පඤ්චිකායං)] පුච්ඡානිමිත්තං, තෙනාති අපච්චෙන. අපතනන්ති නරකෙ අපතනං භවති, සොති යොසො යස්සාත්‍යනියමනිද්දිට්ඨො සො ඤාතුං න ඉච්ඡිතොති සම්බන්ධො. ඉමිනා ඉදං දිපෙති- ‘‘නපතත්‍යනෙන නරකෙත්‍යපච්චන්ති චුච්චති අපච්චෙනානෙන යස්සකස්සචි අවිසෙසෙනාපතනම්භවති නරකෙ සොසො තාය පුච්ඡාය ඤාතුං න ඉච්ඡිතො’’ති. සො වාති කස්සායං පුත්තොති පුච්ඡායානුරොධනෙ සො උජ්ජාදෙතායෙව ඤාතුම්ච්ඡිතොති සම්බන්ධො. තුසද්දො චෙත්ථාපච්චෙන නරකාපාතසබ්බ ජනජානනිච්ඡාවිසෙසජොතකො, යදි සීයාති සම්බන්ධො, අත්තානම්පි නිද්දිසෙය්‍ය න කෙවලමුජ්ජාදෙතාරං, අත්ථිච්චාදි පිතාමහස්ස අත්තනොපි නිද්දෙසෙ කාරණවචනං, තං අපච්චං නිමිත්තං කාරණං, යස්ස තං තංනිමිත්තං තස්මා [කත්වා (පොත්ථකෙ)] එවං දිට්ඨිකො හිච්චාදිනා යථාචුත්තං සමත්ථෙති.

ඛ්‍යවහිතජනිතෙනාපිති ඛ්‍යවහිතෙන කත්තුනා ජනිතෙනාපි, කරණෙ වායං තතියා, හෙතුම්හි වා. කස්මා එවං දිට්ඨිකොති ආහ ‘යං නිමිත්තං හි’ච්චාදි. හිසද්දො යස්මාදත්ථෙ. යස්සාති පුබ්බජස්ස, තෙන අපච්චෙන අපතනං තදපතනං තතො, ඉදං චුත්තං භොති ‘‘තෙන ඛ්‍යවහිතජනිතෙනාපි පුමුනා පුබ්බජොපි නරකං න පතති සො පුබ්බජස්සාප්‍ය පච්චං භවති යථාචුත්තෙන නිබ්බවනෙනා’’ති. තස්මාච්චස්ස පුබ්බෙ චුත්තයස්මාත්‍යනෙනාහිසම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. උපපත්‍යන්තරමාහ-‘උපචාරතොචෙ’ච්චාදි. පුබ්බ පුබ්බභාවෙ සතීති පුබ්බස්ස පුබ්බස්ස විජ්ජමානත්තෙ සති. ඛ්‍යවහිතෙන ජනිතෙ අපච්චෙපි

නිමිත්තං අපායාපතකාරණභාවො අත්ථියෙ වානි සම්බන්ධො. කෙසන්ති ආහ-
 ‘පුබ්බෙසන්ති පුබ්බජානන්ති අත්ථො, කෙ නාති ආහ- ‘පාරම්පරියෙනා’ති.
 අහෙදොපචාරොනාති පුබ්බපුබ්බභාවෙ සතිච්චාදිනා චුත්තනයෙන ජනකස්ස විය
 පාරම්පරියෙනපුබ්බෙසම්පිනිමිත්තතා වතො ජනකසදිසත්තා ජනකාව නාම තෙ
 සිද්ධන්ති එවමහෙදෙන උපවරණතො චිත්තනතොති අත්ථො. උභයථාති
 ඤායෙන උපචාරොනථාති උභයෙන පකාරෙන, එවමුභයථාපි මූලජපකතියා
 පච්චෙතාහිසම්බන්ධා කථමනන්තර [\[මනන්තරාදි \(පොත්ථකෙ\) \(තත්ථ\)](#)
[පොත්ථකෙ\]](#) ජනිතෙනාපච්චෙතාදිපූරිසසම්බන්ධොයෙන තතො
 ණාදිජපච්චයො සියාති නාසඬික්ඛියං.

තතො වානි මූලජපකතීතො ව, අපච්චසාමඤ්ඤවචනිච්ඡායන්ති ඉත්ථි
 පුත්තපුංසකත්තවිසෙසොපග්ගාහි අපච්චසාමඤ්ඤස්ස වචනිච්ඡායං.

එවම්මූලකතීතො- පච්චසාමඤ්ඤෙන ණාදිජපච්චයං වචන්ථපෙත්වා ඉදාති
 අපච්චාදිතොපි භොතෙව ණාදි සාමඤ්ඤවිධානා. සො ව බහුලාධිකාරතො
 ගුරුජනායත්තත්තා තන්තියොගාවරණෙන පසත්ථෙ යෙවාපච්චෙ
 ඛාවහිතජනිතෙපි ඉත්ථිවජ්ජිතෙ සියාති දස්සෙතුමාහ ‘නත්තාදිහි’ච්චාදි.
 සතියෙව ගුරුජනෙ සජ්ජධානභාවෙන කුච්ඡිතෙ-පච්චෙතු නත්තාදිචුත්තිහි
 වසිට්ඨාදිහි ණාදිජපච්චයො භොති වාසිට්ඨොතිආදි, ඉත්ථියඤ්ඤ ව න භොති
 වාසිට්ඨිතිආදි.

අත්ථතොති සාමත්ථියතො. අපච්චෙ විධියමානො පච්චයො අපච්චවතා
 ඡායමානො තස්සාපච්චන්ති අත්ථෙ ඡායති. සොවාය මත්ථවිසෙසො
 ඡ(ට්ඨියන්ත) තාභාවෙ කථං සියාති ඉදමෙත්ථ සාමත්ථියං. අනන්තරෙ වාපච්චෙ
 පුත්ත-හිධෙයා නත්තාදො වාපච්චෙ-හිධෙයාති සසම්බන්ධො. කුතොපි
 අපච්චවතා නත්තාදො එව. ඉදඤ්ඤ සබ්බම්බහුලවචනෙව සම්පජ්ජති ආහ-
 ‘බහුලාධිකාරා’ති. අපච්චෙති එකවචනෙන නිද්දෙසෙ පුමුනා නපුංසකෙන
 කරියති, තෙනෙ කස්මිං යෙවාපච්චෙ සියා, න බහුසු වසිට්ඨස්සාපච්චාති
 වාසිට්ඨාති, න චිත්ථි වාසිට්ඨාති, න චිත්ථියං වාසිට්ඨිත්තාසඬිකියාහ-
 ‘ඉදඤ්ඤෙ’ච්චාදි. ඉදඤ්ඤ අපච්චවචනඤ්ඤව. ඉමිනා චෙත්ථ තථා නිස්සයකරණං
 දස්සෙති. තස්ස වචනිච්ඡාභාවතොති තස්ස ලිඬගවචනස්ස සුත්තෙ
 වත්තුමිච්ඡායාභාවතොති අත්ථො.

කිං පන කාරණං සුත්තෙ ලිඬගවචනාවචනිච්ඡායං තස්සාජ්ජධානත්තා
 යෙනකෙනවි ලිඬගාදිනා නිද්දෙසො-වස්සං කත්තබ්බොති නානන්තරියකත්තා
 තස්සෙහොපාදානං,

යථාධඤ්ඤත්ථිනොපලාලාදිනොපාජ්ජධානස්සොපාදානන්ති. තතොයෙවාහ-
 ‘උපලක්ඛියස්සෙත්ථ පධානත්තා’ච්චාදි. ඉත්ථිපුමත්තයුත්තජඤ්ඤවිසෙසො
 උපලක්ඛියො, අපච්චෙතිදමුපලක්ඛණං, සයන්ති යථාචුත්තමුපලක්ඛණං සයං.

කාරියජපටිපත්තියාති පුමෙ නපුංසකෙපච්චෙ-භිධෙයො විධි හොතිච්චෙවං කාරියජපටිපත්තියා චත්තුං න ඉට්ඨං.

චචනන්තරෙපි අඤ්ඤස්මිං චචනෙ. ආණ්ඨි ණ්ප්පච්චයසුත්තං වදති. අගොත්තාදිතොති යොගොත්තස්සාදිභූතො න හොති, තතො, තෙනෙව “ආණ්ඨි”ති සුත්තෙ (4-5) වක්ඛති-‘අකාරන්තමත්තතොවායංණින ගොත්තාදිභූතතො’ති. වාක්‍යසමාසාපිති යථාසංඛ්‍යානාහ. තස්මිං අත්ථෙති තස්මිං වාක්‍යාපදස්සිතෙ අත්ථෙ, තත්ති වාක්‍යං. සමාසවුත්තිඤ්ච නිවත්තෙය්‍යුත්ති සම්බන්ධො.

සතිපතාති වාකාරෙ සති තු අනිච්චත්තා ණ්ප්පච්චයස්ස. සොපිති සමාසොපි, සමාසොතිආදිනා පක්ඛන්තරමාහ. තෙන වාක්‍යසිජ්ඣානෙන. පක්ඛෙ වාක්‍යසමාසාපි සියුත්ති පක්ඛෙ සමාසවුත්තියා එව බාධිතත්තා පක්ඛන්තරෙ ණාදිවුත්ති න බාධියතීති වාක්‍යවුත්තියොපි සියුත්ති අත්ථො.

2. වච්ඡා

වච්ඡකච්චාදිනා කච්චාදිගණං දස්සෙත්වා තස්ස විභාගෙන නිජ්ඣත්තිං දස්සෙතුං ‘වච්ඡාදිහී’තිආදිමාහ. “කණ්හො බ්‍රාහ්මණෙ”ති ගණසුත්තං. තත්ථ කණ්හසද්දො බ්‍රාහ්මණෙ චත්තමානො ණානණාය නප්පච්චයෙ උප්පාදයතීති අත්ථො. එවමාදිහිච්චාදිනා ආකතිගණත්තමස්ස දස්සෙති. “කතාණියොවෙ”ති ගණසුත්තං, දිච්චාදිසුති යතොණො දස්සති “ණා දිච්චාදිහී”ති (4-4), තෙ දිච්චාදියො, තෙසු පාඨාති තංසුත්තජ්ජදෙසෙ “කතා ණියොවෙ”ති පාඨාභාවෙපි දිච්චා දිනමාකතිගණත්තා පඨිතමෙව නාම තත්ති වුත්තං.

ණොති ණාප්පච්චයෙ කතෙ. ගොත්තාදිසද්දාති ගොත්තෙ වංසෙ ආදිභූතා සද්දා. වංසොති අත්ථයො. සොයෙව ගාවං සජාති සාධාරණං විජාතිවිනිවත්තනං සකථාදිවචනං තායතීති ගොත්තත්ති වුත්තං, තෙනාහ-‘ගොත්තං වංසො’ති. තස්සාති ගොත්තස්ස, තස්සාදයො ගොත්තාදයොති සෙසො. කෙනෙ ගොත්තාදයොච්චාහ- ‘සඤ්ඤාකාරිනො’ච්චාදි. වච්ඡාදයො නත්තාදිනො අපච්චස්ස අපච්චං තදපච්චාදි වාති දස්සෙතුමාහ-‘නත්තාදිනො’ච්චාදි.

3. කත්ති

සපසඤ්ඤන්තාවෙන්ථ භීයො කත්තිකාදයොති ගස්හන්ති. යදි පනෙත්ථ අඤ්ඤෙපි ගස්හන්ති, අත්ථි පණ්හිආදයො කෙච්චයෙව කත්තිකාදිසු අත්තොගධා හොන්තීති චත්තුමාහ- ‘එත්ථා’තිආදි. විනතා සුපණ්ණමාතා, තෙහීති විධවාදිහී. විධවාදිගණං දස්සෙති ‘බන්ධක’ච්චාදි. විගතො ධවො පති අස්සාති විධවා, බන්ධකී අභිසාරිණි.

4. ණ්‍යදී

යස්ස ච චවග්ගොති සම්බන්ධො, කෙවලං ගග්ගොති එත්තකමෙවා දස්සෙත්වා පරසත්ථාගතගග්ගාදිගණකදෙසභුතකුණ්ඩනීසද්දතොපි කොණ්ඩඤ්ඤොති මුදාහරන්තො සො ගග්ගාදිගණොප්‍යත්‍රාහ්‍යුපගතොති විඤ්ඤාපෙති. තස්මා තස්මිං ගග්ගාදිකෙපි පරසත්ථපඨිතෙ යොයො පයොගො ආගමෙ දිස්සති චචිජො අග්ගිවෙස්සොච්චාදි. සොපිහ වෙදිතඛිබ්බොති දස්සෙතුමාහ-‘ගග්ගාදි’ච්චාදි. ගග්ගාදීති ගග්ගාදි අයං. ගොත්තස්ස ගග්ගවංසස්ස ආදිභූතෙන ගග්ගෙන උපලක්ඛිතො ගණො ගොත්තාදිගණො, තෙන ගග්ගො නාම කොචි, තස්සත්ථපච්චං ගග්ගීති භවති. පපුත්තාදොවාති අවධාරණං ගග්ගස්සාපච්චං ගග්ගිච්චෙව යථාසියාති.

5. ආණි

පකතස්සාති “මාගධං සද්දලක්ඛණ”න්ති වා “නාමස්මා”ති වා පකතස්ස. ආති නාමවිසෙසනෙසති “විධිබ්බිසෙසනන්තස්සා”ති තදන්ත විධිනා අකාරන්තො ගය්හතීති ආහ-‘විසෙසනෙන වා’තිආදි. අනන්තරමපච්චන්ති සම්බන්ධො.

6. රාජ

පච්චයන්තෙනාති රාජඤ්ඤොති පච්චයන්තෙන. රාජඤ්ඤොතිමස්සත්ථො බත්තියජාතීති, රාජඤ්ඤජාතීති අත්ථො. රඤ්ඤො අපච්චං රාජාපච්චං.

8. මනු

සමුදායෙනාති පච්චයන්තසමුදායෙන, ජාතියන්ති මනුස්සජාතියං. ජාතියද්දාඵනෙති ඉදං මනුස්සො මානුසොති එත්ථ අපච්චත්ථාභාවෙ හෙතුච්චනං. අපච්චත්ථො එත්ථ නත්ථෙවාති ච ඉදං විසුං මනුස්සමානුස සඛිබ්බාතස්ස පච්චත්ථස්සාභාවදස්සනත්ථං වුත්තං. ණොවාති මනුනො අපච්චන්ති අත්ථෙ“ණො වාපච්චෙ”ති (4-1) ණප්පච්චයොව. න ජාතීති බ්‍යතිරෙකමාහ.

9. ජන

රාජසම්බන්ධෙති රඤ්ඤොති වුත්තරාජසම්බන්ධෙ. පඤ්චාලානං බත්තියානං අපච්චං, පඤ්චාලානං ජනපදානං රාජාති වා එවමෙත්ථ වි(භාගො) වෙදිතඛිබ්බො ඔක්කාකානං අපච්චං රාජා වා ඔක්කාකො.

11. ණරා

සාමඤ්ඤෙන රත්තසද්දස්සාත්ථමාහ- ‘කුඬිකුමාදිනා’ති. අඤ්ඤථා ‘රාගො කුසුම්භාදී’ති චුත්තත්තා කුසුම්භාදිනාති (චුත්තං) සියා, රඤ්ඤී අය මත්ථී අභිසංඝිගෙ‘භොජනෙ රත්තො’ති. අත්ථී චණ්ණවිසෙසෙ ‘රත්තොගො’ති, ලොභිතොත්තාත්ථො, අත්ථී සුක්කසජ චණ්ණන්තරාපාදනෙ‘රත්තො පටො’ති. ඉහ තු තතියෙ-ත්ථෙ චත්තමානො ගය්හතීති චුත්තං- ‘චණ්ණන්තරමාපාදිත’න්ති. රාගාති.

අත්ථග්ගහණන්ති අත්ථජ්ජධානත්තා නිද්දෙසස්ස චුත්තං. තඤ්චාවරියාන මුපදෙසතො අවිච්ඡින්නා (වරිය) පාරම්පරියාවගමායෙන, රාගාති කසාව සංඛාතඅත්ථනිද්දෙසො. තෙනාති පටස්ස රත්තභාවෙ රාගස්ස කරණනිද්දෙසො, රත්තන්ති පච්චයත්ථනිද්දෙසො, පච්චයො වායං කසා චත්ථතො භවත්තසම්භවා, තෙන සුත්තෙ රාගාති චුත්තෙපි තඛ්ඛාවකා කසාවසද්දාති විඤ්ඤායති, රාගාති පන තෙනාති රාගස්සෙව නිද්දිට්ඨෙපි තඛ්ඛාවෙතා [තඛ්ඛාවකභාවෙතා-ති භවිතඛ්ඛං] ත්ථො නිද්දිට්ඨො, තඛ්ඛාවකා ච භොන්තො‘තෙන රත්ත’න්ති අත්ථෙ භොතීති කසාවෙන රත්තන්ති විඤ්ඤායතීති රාගවාචිතො තතියන්තත්තං සම්පජ්ජති, තෙන ‘ණ රාගා තෙන රත්ත’න්ති චුත්තෙපි ලබ්භමානත්ථවසෙන චුත්තං- ‘රාගවාචිතතියන්තතො’ති. සුත්තෙ පන රාගෙන රත්තන්තෙතස්මිං අත්ථෙ රාගා රාගවාචිසද්දා තතියන්තා ණජ්ජවිචයො භොතීති අත්ථො. අභිධානතොති උපචාරවසෙන කථනතො. විනාපි තෙනාති තංපච්චයං විනාපි.

12. නක්ඛ

තතියන්තතො විජ්ඣත්ථං තෙනාති අනුචත්තතෙති සම්බන්ධො. සුත්තෙ අයමත්ථො “ඉන්ද්‍රියුත්තෙන නක්ඛත්තෙන ලක්ඛිතො වෙ කාලො, තදා තෙන ලක්ඛිතෙ කාලෙත්තස්මිං අත්ථෙ තතියන්තතො නක්ඛත්තා ණො භොතී”ති. සුත්තවිචරණෙ තු තඤ්චෙත්තාදිකමධිජ්ජායවසෙන චුත්තං. තෙනාත්තනුචුත්තියා තතියන්තතොති ලබ්භති නක්ඛත්තෙනාති සුත්තත්තාති, කාලෙති පන අත්ථනිද්දෙසතො ණජ්ජවිචයාධෙය්‍යස්ස කාලො ආධාරොති විඤ්ඤායතීති ‘ලක්ඛිතෙ කාලෙ’ති චුත්තං, විසෙස්සගතවිහත්තියා විචාරිත්තාය විසෙසන ගතා ච (විචාරිතා) නාමාති ආහ- ‘නක්ඛත්තෙනෙ’තිච්චාදි, ඉහ කෙච්චි ඛන්ධපඤ්චකසංඛාතං කිරියාසභාවම්ච්ඡන්ති අනිච්චං, අපරෙ තු දඛ්ඛසභාවං නිච්චං. තස්සො භයස්සපි කාලස්ස චන්ද්‍රියුත්තෙන චුස්සාදිනා ලක්ඛියභාවා ලක්ඛණෙ තතියා යුත්තන්ති චත්තුමාහ- ‘කිරියා රූපො කාලො’ච්චාදි.

විසෙසාවසායොති කාලස්ස විසෙසාවධාරණත්ථමෙව හි ‘චුස්සි රත්ති’ච්චාදි. ලොකෙ පසුජ්ජතෙ. ගුරුතාති එත්ථ ගුරු ජීවො, න නක්ඛත්තං, චන්ද්‍රියුත්තතා පනෙත්ථ අත්ථී... චන්ද්‍රියුත්තෙන ගුරුතා රත්තියා ලක්ඛිතත්තා. කත්තිකාය

ලක්ඛිතො මුහුත්තොති එත්ථ චන්දං විනා කත්තිකාය තු කෙවලාය මුහුත්තො කාලො ලක්ඛිතො ‘කත්තිකා මුහුත්තො’ති. චුස්සෙන ලක්ඛිතා අත්ථසිද්ධිති එත්ථ චුස්සෙනින්දුයුත්තෙන අත්ථසිද්ධි ලක්ඛිතා න කාලො චුස්සොති. නක්ඛත්තයුත්තස්ස කාලස්ස රත්තාදිවිසෙසාපරාමාසෙන නක්ඛත්තවාචිතො උප්පත්තස්ස පච්චයස්ස සුත්තන්තරෙන ලොපං විධාය පුන අඤ්ඤෙන සුත්තෙන යුත්තාති දෙසවිධානෙන සකලිඤ්ඨගසඤ්ඤායුත්තෙහි-ච්ඨමහිධානං පරෙහි, තදාහ- ‘අහො රත්තො’විවාදි.

රත්තාදිවිසෙසාපරාමාසෙනාති චුස්සි රත්ති චුස්සො අහොති එවං රත්තාදිවිසෙසස්ස අපරාමාසෙන අසම්මස්සෙන අග්ගහණෙන. සකලිඤ්ඨගසඤ්ඤායුත්තෙනාති චුස්සකත්තිකාදීනං යංයං ලිඤ්ඨං යායා සඤ්ඤා, අත්තනියෙහි තෙහි තෙහි ලිඤ්ඨෙහි තාහිතාහි ච සඤ්ඤාහි යුත්තෙන නක්ඛත්තසද්දෙන. න තදුපලක්ඛිතො කාලොති කත්තිකා සද්දොඛහුවචනන්තො ඛහුතාරකත්තා කත්තිකාය, තායකත්තිකාය ලක්ඛිතොකාලොපරෙහිවිස න කථියතීති අත්ථො. අථ තදුපලක්ඛිතස්සකාලස්සෙවකත්තිකාසද්දෙනාහිධානෙ කො දොසො යෙ නෙවමුච්චතෙවිවාහ- ‘අජ්ජෙනි’විවාදි. ඉමිනා ච පරමතෙ දොසො උඛ්භාවිතො, තදත්ථත්තෙ සතීති තදුපලක්ඛිතකාලත්ථත්තෙ සති.

සත්තම් සියාති නක්ඛත්තසද්දා තද්ධිතලොපන්තා චුස්සෙන පායසං භුඤ්ජෙය්‍ය, චුස්සෙ පායසං භුඤ්ජෙය්‍යා’ත්තාදො ආධෙය්‍යන්තරාපෙක්ඛා සියා සත්තම්, යා සුත්තන්තරෙන විධියති පාණ්ණියෙහි, තතො ‘අජ්ජකත්තිකා’තෙත්ථාප්‍රාධෙය්‍යන්තරාපෙක්ඛා සත්තම් සියා ලොපන්තන්තා ‘අජ්ජකත්තිකාසු’ති, න පඨමා. පඨමායෙව පනායං පයොගො ‘අජ්ජකත්තිකා,ති. අජ්ජෙත්තාධිකරණප්පධානො අහොරත්තකාලවාචි සද්දො, කත්තිකාසද්දොපි තද්ධිතලොපෙන තක්කාලාහිධායකො, තතො යෙවඋභින්නම්පිසාමානාධිකරණා කත්තිකායොපාධිකරණං සම්පජ්ජන්තෙ, තඤ්ච න විනාධෙය්‍යෙන හොතීත්තාධෙය්‍යන්තරාපෙක්ඛායං තෙසු සත්තම්යෙව සියා, න පඨමා (උප) පජ්ජෙය්‍යාත්තාධිප්පායො. අත්තනොදානි දස්සනෙ සත්තම්යා අප්පසඤ්ඤං පඨමායෙවොපපත්තිං දස්සෙතුමාහ- ‘චන්දෙ පනුපවාරෙන’විවාදි, නාධෙය්‍යන්තරාපෙක්ඛාවිචනෙන සත්තම්යා අප්පසඤ්ඤමාහ. එවඤ්චරහි වචනමන්තරෙන පරෙසං විය සත්තම්විධායකං කථං කත්තිකාය ජාතොච්චාසඤ්ඤා තම්පට්ඨාදෙතුමාහ- ‘කත්තිකාය ජාතො’විවාදි. ඛහුවචනන්තත්තෙපි කත්තිකාය ජාතියමෙක වචනන්තං. පකාරන්තරමාහ- ‘ලොපොති’විවාදි. ලොපෙනාති කත්තිකාහි ඉන්ද්‍රියුත්තාහි ලක්ඛිතො කාලොති විග්ගය්හ කතණ්ණප්පච්චයස්ස ලොපෙන.

13. සාස්ස

සෙති පයමන්තාති සාති නිද්දිට්ඨපයමන්තා, යං පයමන්තන්ති සාවෙති දස්සිතං පයමන්තමාහ. පයමන්තස්ස දෙවතාපුණ්ණමාසිත්තභාවතො තදත්ථමහෙදෙනාහ- ‘සා’ති. කා සා දෙවතාව්වාහ- ‘ලොකජ්ජසිද්ධායෙව දෙවතා’ති. යාගසම්පදානම්පි ලොකෙ දෙවතාති පසිද්ධන්ති යාගස්ස යජිතබ්බස්ස පුරොධාසාදිතො සම්පදානම්පි පටිග්ගාහකො පින්දාදි ලොකෙ දෙයාස්ස පුරොධාසාදිතො දෙවතා සාමීති පසිද්ධන්ත්වාත්ථො, ඉන්දො දෙවතා අස්ස ඉන්දං, ආදිච්චො දෙවතා අස්ස ආදිච්චං, හවි පුරොධාසාදි යාගදබ්බං.

මන්තථොමනීයම්පි දෙවතාති පසිද්ධන්ති යෙන මන්ථෙන යො ථුයතෙ සො තස්ස මන්තස්ස දෙවතා සාමීති ලොකෙ පසිද්ධන්ත්වාත්ථො මහින්දො යමො වරුණො දෙවතා අස්සාති විග්ගහො. චුත්තනය මෙවාති “නක්ඛත්තෙනින්දුයුත්තෙන කාලෙ”ති සුත්තෙ චුත්තනයමෙව. ජාත්‍යකච්චනං මසායාති, තාරකරූපානම්පන බහුත්තා මසාසද්දො බහුවචනන්තො. පාණිනීයා “සාස්මිං පුණ්ණමාසීති සඤ්ඤාය”න්ති (4-2-21) සුත්තයිත්වා චුස්සි පුණ්ණමාසී අස්මිං චුස්සො මාසො චුස්සො අද්ධමාසො චුස්සො සංචච්ඡරොති සඤ්ඤායං පටිපාදෙන්නි, තෙන තෙසං චුස්සි පුණ්ණමාසී අස්මිං පඤ්චදසරත්තෙති එත්ථ ච හතකමාසෙ ච තද්ධිතො න හවති. ඉධ පන ‘සඤ්ඤාය’න්ති වචනාභාවෙ හතකමාසෙපි ඡට්ඨාත්ථො හවතීත්‍යාසඬක විරචයති ‘හතකමාසෙපි’ච්චාදි. පුණ්ණො මා ඉච්චත්‍ර මාසද්දො චන්ද්‍රපරියායොති ආහ- ‘මාසද්දෙනෙ’ච්චාදි. පුණ්ණො මා අස්සන්ති නිබ්බවනාති එත්ථ පුණ්ණමාසීසද්දස්ස පුණ්ණො මා අස්සන්ති නිහරිත්වා වචනාති අත්ථො. චුත්තියා අත්ථස්ස චුට්ඨකරණාය චුත්තං- ‘සො පුණ්ණො තිආදි. තස්සන්ති පුණ්ණමාසියං. සාපුණ්ණමාසී, හතකස්ස හතියා කම්මකාරකස්ස යො තිංසති රත්තො මාසො පරිබ්බයනියමිතො, තස්ස සම්බන්ධිති නෙති සම්බන්ධො.

යස්සඤ්චතිටීයන්ති අනියමෙන පටිපදාදිමාහ. අතොඵ්ච ච නිපාතනාති ඉමස්මාව නිපාතනා, තෙනෙවාහ- ‘සුත්තෙ වචනමෙව නිපාතන’න්ති. මාසසුතියාව්වාදො සාධිජ්ජායමත්ථං විවරති ‘යදිපි’ච්චාදිනා. අස්සාති සාමඤ්ඤවචනෙපි ‘සාස්ස දෙවතා පුණ්ණමාසී’ති සුත්තෙ අස්සාති අවිසෙසවචනෙපි සොයෙව පුණ්ණමාසීසද්දෙ සුයමානො මාසොයෙව ඡට්ඨාත්ථො විඤ්ඤායතීති සම්බන්ධො.

පඤ්චදසරත්තාදොති පරෙසං සඤ්ඤාගහණෙන නිවත්තිතපඤ්චදසරත්තාදො. අථ අද්ධමාසසංචච්ඡරානම්පි උදාහරණත්තෙ නොපඤ්ඤාසො කස්මා න කතොච්චාහ- ‘අද්ධමාසසංචච්ඡරාන’මිච්චාදි. එවම්මඤ්ඤතෙ “අද්ධමාසසංචච්ඡරානං න පච්චයෙනොජ්ජකමහිධානම්පි තු සංචච්ඡරෙපි චුස්සාදිමාසසම්භවාස්මිං සංචච්ඡරෙ චුස්සෙන මාසෙන සම්බන්ධා

ඵස්සොත්තප්පචාරියනෙ, යථා ච ඵස්සාදිමාසස්ස සම්බන්ධී අද්ධමාසො ඵස්සො අද්ධමාසොත්තප්පචාරියනෙ, න පනොජ්ජකන්ති තෙසමුදාහරණත්තෙ නානුපාදාන”න්ති.

14. නම

නාකඨ්ඨනත්ථොති ණස්සාකඨ්ඨනත්ථො න හොති. යද්‍යාකඨ්ඨනත්ථො අස්ස, තදා වානුකඨ්ඨිතං නොත්තරත්‍රානුකඨ්ඨෙය්‍යාති මඤ්ඤතෙ, කොචියෙව හොතීති හොන්තීති ඉතො හින්දිත්වා ආනෙතබ්බං. තදා දෙසස්සාති ඉමිනා “තදාදෙසා තග්ගහණෙන ගය්හන්ති”ති පරිභාසමුපලක්ඛෙති. කතයාදෙසස්සාපීති කතො යාදෙසො යස්ස තස්ස කතයාදෙසස්සාපීති. ඉකාරස්සාති යාදෙසතො පුබ්බෙ ඉකාරස්ස, ඉමිනා වාදෙසාදෙසීනමහෙදො දස්සිතො. තසද්දෙ නෙකෙනාපි පච්චෙකාහිසම්බන්ධෙ සිද්ධෙති එවමඤ්ඤතෙ- “යථා”තෙන කතංකීත’ (4-29) න්ත්‍යාදිසුත්තෙ එකොව තසද්දො බහුහි පච්චයත්තෙහි සම්බන්ධිතෙ, තථිහාපි එකමෙව තසද්දග්ගහණං ‘තමධිතෙ තංජානාති’ති පච්චෙකමහිසම්බන්ධිතෙ, තස්මා කිමෙතදත්ථෙත ද්විතග්ගහණෙන”ති. ද්විතග්ගහණෙ පයොජනත්තයං චුත්තං, තත්ථ පයමං දස්සෙත්තො ජානනිච්චාදිනාධිප්පායමාවිකත්වා ද්විතග්ගහණමිච්චාදිනා පදත්ථමාහ.

තත්ථ-‘යො යමධිතෙ ජානාති වා’ති ඉමිනා ද්විතග්ගහණාභාවෙ පච්චයත්ථාවයවස්ස සමුච්චයප්පසඬිගමාහ. සමුච්චයෙ සති(යො) යමධිතෙ ජානාති ව, තත්ථෙව සියා, යො පනාධිතෙ කෙවලං, න (ජානාති) තත්ථ න සියාති බොධයිතුං බ්‍යහිවාරමාහ ‘න පච්චෙකාති සම්බන්ධෙන’ති. යථා “තෙන කථං කීත”මිච්චාදො “තෙන ජිතං ජයති”ච්චාදි පච්චෙකසම්බන්ධෙන භවති එවමිමාවිඤ්ඤායීති යථෙච්චාදි කස්සාත්ථො. ‘තෙන කතං කීත’මිච්චාදිහි අවත්වා “තෙන ජිතං ජයති”ච්චාදිසුත්තෙකදෙසවචනමත්ථබ්‍යත්ති තථා චුත්තෙ හොතීති චුත්තං, තෙන ජිතමිච්චාදො ජයනාදිකා කිරියානෙ කදබ්බසමවායිත්තෙන පසිද්ධාති යුත්තො තත්ථ පච්චෙකාහිසම්බන්ධො, නෙවමජ්ඣෙකෙත වෙදනා පොකදබ්බසමවායිත්තාහියොත්තාධිප්පායො.

ඉදානි දුතියං දස්සෙති ‘ජානන’මිච්චාදි, නිමිත්ත මිට්ඨානිට්ඨබොධකාරණං මුහුත්තො කත්තිකාදි, උප්පාතො ඉට්ඨානිට්ඨසූචකං පථවිසමුද්දාදීනං සභාවපරිච්චාගෙනාඤ්ඤත්තගමනං. ජානනසාමඤ්ඤෙති නිමිත්තාදීනං ජානන සාමඤ්ඤෙ. ‘යථාචුත්තජානනස්ස අජ්ඣෙකන විසයත්තෙ හෙතුමාහ- ‘තං ජානාතීති තසද්දෙන අධියමානපරාමසතො’ති. තතියං දස්සෙති ‘යතො චෙ’ච්චාදිනා. යතො ච උප්පත්තෙන විධිනා අජ්ඣෙකන ඤාතු අභිධානමිපසිද්ධන්ති සම්බන්ධො, පොත්ථකෙසු පන අජ්ඣෙකතුඤ්ඤාතුසුති පායො දිස්සති, එත්ථායමධිප්පායො “කත්ථවි පසිද්ධිවිසයො හොති තසද්දො,

තථා ච චූත්තං සුඛොධාලඤ්ඤාකාරටීකායං පක්කන්තවිසයො තථා පසිද්ධවිසයො අනුභූතවිසයො ච තංසද්දො යං සද්දං නා පෙක්ඛතෙ'ති, තස්මා පසිද්ධවිසයෙන තසද්දෙන පුට්ඨෙව පසිද්ධියා උපසඤ්චගහත්ථං ද්විතග්ගහණං කත්තබ්බ'න්ති. අත්ථත්තයෙ චත්තමානස්ස තු තසද්දස්ස සවිසයො විසෙසො තතොචාත්ථිකෙහි චෙදිතබ්බො.

15. තස්ස

විසයසද්දො ගාමසමුදායෙපි චත්තතෙ, ගාමසමුදායො ච නාම දෙසොයෙව, තෙනාහ විසයොපි ගාමසමුදායත්තා දෙසොයෙවා'ති, ඉමිනා විසයදෙසසද්දානං සමානාධිකරණත්තමාහ. වසාති දෙසවාසිනො වසාතයො, අනුචාකො ගන්ථවිසෙසො.

16. නිවා

තත්තාමෙච්චාදිනා න කෙවලං නිවාසෙයෙව, අථබ්බො චක්ඛමානෙසු පීති දස්සෙති. පච්චයන්තං සෙබ්බාදි. දෙසනාමම්භවති චතුසු අත්ථෙසුති විඤ්ඤායති, තෙනාහ- 'නිවාසාදො විධි'ති. නිවාසාදොති නිවාස අදුරභවතිබ්බත්තඅත්ථිඅත්ථෙසු. සංහිතනාමං නාම ලොකියසද්දවො භාරාජ්පසඤ්චගමඤ්ඤසද්දවොභාරෙත්තපාත්තනාමං.

17. අද්ද

නගරමිපි දෙසොයෙවාති ආහ- 'අදුරභව'න්ති.

18. තෙන

යථායොගත්ථොති චූත්තියං චූත්තයථායොගසද්දස්ස අත්ථො.

19. තම්

පච්චයන්තනාමෙති පච්චයන්තනාමං යස්ස සත්තමාත්ථභූතස්ස දෙසස්ස හස්මිත්ති අත්ථො, නාඤ්ඤස්සෙති භූමාදිවිසිට්ඨත්ථයුත්තතො අඤ්ඤස්ස පච්චයන්තනාමං න භොතීති අත්ථො. බදරා බබ්බජා අස්මිං දෙසෙ සන්තීති විග්ගහො.

21. අජ්ජා

භීයාත්තනොති "සරම්භා ද්වෙ"ති (134) ද්විත්තං.

23. අමා

අමාසහ භවො අමච්චො.

24. මජ්ඣිම

මජ්ඣිම භවො මජ්ඣිමො, අන්තෙ භවො අන්තිමො ඉච්චාදි.

25. කණ

මගධෙසු අරඤ්ඤෙ ගඬිගායං පබ්බතෙ වනෙ කුලෙ බාරාණසියං වම්පායං මිට්ඨියං සම්භවොති විග්ගහො. “දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා”ති (4-120) එයාකොති සෙසො. පච්චයන්තරදස්සනෙ සති ඉමිනාව සුත්තෙන ඉතො අඤ්ඤත්‍රාපි පච්චයන්තරාති භොන්තිති සෙසො, ගාමෙ භවො උදරෙ භවො පඤ්චාලෙසු භවො බොධිපක්ඛෙ භවොති විග්ගහො.

26. ණකො

සරදෙ භවො, භවා වාති විග්ගහො.

27. තමස්ස

සිප්පසද්දත්ථමාහ-‘ලොසල්ල’න්ති. තමෙව ඛාඤ්ජයති ‘කිරියෙ’ච්චාදිනා, කරණං කිරියා වාදනාදිකස්ස අභ්‍යාසො, සො පුබ්බො යස්සාති සමාසො, විණාදිසද්දෙහි කිවුච්චතෙච්චාහ- ‘විණාදි’ච්චාදි, දබ්බං තංතංසමුදායරූපං. සිප්පඤ්චාති වත්වා තදත්ථං විභාවෙති ‘කිරියා විසෙසො’ති. වාදනාදිකිරියාය විසිට්ඨො ජානනකිරියාවිසෙසොති අත්ථො, ඉමිනා විණාදිසද්දා දබ්බත්ථවුත්තිනො වාදනාදිකිරියං කිරියා විසෙසඤ්ච සිප්පමුපවාරෙන වදන්තිති දීපෙති. ඉතිසද්දො හෙතුමිති. සායෙවෙති අභ්‍යාසිතබ්බා ජානනකිරියාවිසෙසස්ස පුබ්බභූතා වාදනකිරියා, විසෙසෙතුං යුත්තා විණාදිසද්දෙනාති අධිප්පායො.

යුත්තතා චෙත්ථ... විණාදිවාදනවසෙන සිප්පස්ස ගහෙතබ්බභාවතො, කථං විණාදිසද්දෙහි දබ්බවුත්තිති වාදනා වුච්චතිති ආහ- ‘විණාදි විසයත්තා’ති, වාදනවුත්තිවිණාදිසද්දානං සිප්පවුත්තිත්තං යථාවුත්තස්සො පමාවසෙන වත්තුමාහ- ‘යථෙ’ච්චාදි. විණාදිවාදනන්ති යථෙති සම්බන්ධො. වුත්තමෙව ඵ්ථයන්තො වුත්තිගන්ථස්ස මුඛං විවරියති ‘කිරියෙ’ච්චාදිනා. කිරියාත්‍යාසපුබ්බකං ඤාණක්ඛමං කොසල්ලං වාදනකිරියා විසයත්තා විණාවාදනමිච්චනෙන කිරියාසද්දෙන වුච්චතිත්තත්ථො. මුදඬිගං මුදඬිගවාදනං සිප්පමස්ස, වංසො සිප්පමස්සාති විග්ගහො. සීලමද්දබ්බං කථං පංසුකුලාදි(නො) සීලත්ථසමානාධිකරණත්තෙනාහිධානන්ත්‍යාහ- ‘පංසුකුලාදිධාරණ’මිච්චාදි. තඤ්ච සීලන්ති සම්බන්ධො.

අප්පිච්ඡතායාති පච්චයප්පිච්ඡතාය. සන්තුට්ඨිතායාති චතුසු පච්චයෙසු ද්වාදසවිධසන්තුට්ඨියා. අනුවිධියමානං කරියමානං. ඵලනිරපෙක්ඛන්ති ඉමිනා ඉධ ලොකෙ විවරාදිහෙතු පණ්ඩාය පංසුකුල ධාරණාදිං පටික්ඛිපති, සීලං

තප්පරභාවෙන සෙවනා. ඉදං වුත්තං හොති “පංසුකුලාදිධාරණං පංසුකුලාදිවිසයන්ති පංසුකුලාදිසද්දෙනොපචාරෙනාහිධියතෙ, සීලං පංසුකුලධාරණවිසයන්ති පංසුකුලාදි සද්දෙනොපචාරෙනොච්චති”ති. තිච්චරං සීලමස්සාති විග්ගහො තෙසං ගුලො පණ්ණාමස්සාති විග්ගහො තොමරං, මුග්ගරො පහරණමස්සාති විග්ගහො, උපධියත්‍යුපරිආධියතීති රථඛිගං වූච්චති. කාමක්ඛන්ධකිලෙසාහිසඬ්ඛාරා වා උපධි උපද්ධාති සුඛං දුක්ඛංවාති කත්වා.

28. තංහන්ති

බහුමිහි භූතානගතෙසුපි පච්චයභාවෙ කාරණමාහ-
‘සඬ්ඛ්‍යාකාලානමච්චිච්ඡිතත්තා’ති, සුත්තෙ වුත්තාය එකසඬ්ඛ්‍යාය
වුත්තමානකා ලස්සෙව ච චත්තුමනිච්ඡිතත්තාති අත්ථො.

තදුපාදානන්තුති තෙසමෙකච්චනාදීනමුපාදානන්තු. තං නානන්තරීය
කත්තාති උපලක්ඛණවසෙන තෙසං වචනකාලන්තරානමච්චනාභාවත්තාති
අධිප්පායො. හන්තිච්චාදිත්‍යාද්‍යන්තස්ස කිරියාප්පධානත්තෙ කථං ණාදීනං
තදත්ථෙ ජායමානානං සාධනප්පධානත්ත මිච්චත්‍ර හෙතුමාහ ‘සභාවතො’ති.
මිනෙ හන්තීති මෙනිකො. අප්චිහා අනිමිසා ච මච්ඡා, දිට්ඨොච සන්දිට්ඨන්ති
ඉමිනා සංසද්දස්ස විසුං අත්ථභාවං දස්සෙති. ලොකුත්තරධම්මොති නච්චිධො
ලොකුත්තරධම්මො, එලධම්මොපි හෙට්ඨිමො සකදාගාමිච්චස්සනාදීනං
පච්චයභාවෙන උපරිමග්ගාධිගමස්ස උපනිස්සයභාවතො පරියායතො
දිස්සමානොච වට්ඨහයං නිචත්තෙති, භාවනාහිසමයවසෙන මග්ගධම්මො
සච්ඡිකිරියාහිසමයවසෙන නිබ්බානධම්මො.

වට්ඨහයන්ති කම්මකිලෙසවිපාකසඬ්ඛාතං තිච්චවට්ඨහයං. විධාන වචනන්ති
අප්පත්තෙ-ත්ථෙ නියොගසඬ්ඛාතවිධිතො පකාසනං එහිපස්ස වචනං.
පරිසුද්ධත්තාති කිලෙසමලවිරහෙන සබ්බො විසුද්ධත්තා. අමනුඤ්ඤම්පි කදාචි
සප්පයොජනං යථාසභාවප්පකාසනෙන දස්සෙතබ්බං භවෙය්‍යාති තදභාවං
දස්සෙති. තෙනාහ ‘විජ්ජමානම්පි චෙ’ච්චාදි. නනු ච එහිපස්සාති ත්‍යාද්‍යන්තා,
තස්මා නෙතෙති පච්චයො පප්පොති, තථාහි පාටිපදිකතො
පච්චයවිධානම්පටිපාදිතං, න ත්‍යාද්‍යන්තතො නාපි වාක්‍යතො, තස්මා
කථමෙහිපස්සිකොති හොතීති ආහ-‘එහිපස්සසද්දොචාය’මිච්චාදි.
පදසමුදායස්සානුකරණොති පදසමුහස්ස අනුකරණභූතො එකො
එහිපස්සසද්දො. අථවා එහි ආගච්ඡ ඉමං ධම්මං පස්සාති යො අප්පත්තෙ-ත්ථෙ
නියොගසඬ්ඛාතො විධි, තබ්බාවකො යන්තිපාතො එහිපස්සාති, එහිපස්සවිධිං
අරහතීති එහිපස්සිකො, අථවා එහිච්චෙව නිපාතො, දස්සනං ඤාපනං පස්සො,
එහිති පස්සො ඤාපනං එහිපස්සො, එහිපස්සං අරහතීති එහිපස්සිකො.

29. නෙන

එකිභාවොති මුග්ගෙහි සංසට්ඨානං මාසානම්ච මිස්සිභාවො. එසොති සංසග්ගො, උක්කංසෙනාති උක්කංසාධානෙන [උක්කංසසාධනෙන (පොත්ථකෙ)] ච භවිතබ්බන්ති සම්බන්ධො. සංසග්ගඋක්කංසානං සහභාවස්ස අනෙකන්ති කත්තෙ කාරණමාහ- ‘අසුච්ඡිද්ධිබ්බෙ’ච්චාදිනා. බ්‍යතිරෙකමාහ- ‘නුක්කංසො’ති යත්ථ සංසග්ගරහිතං කෙවලමහිසඬිබත්තමත්ථි, තත්ථ පච්චයමුදාහරණෙන දස්සෙත්වා විජ්ජාය සහ සංසග්ගස්සාවිජ්ජමානත්තෙ කාරණං වදති ‘රුපි ධම්මත්තා’තිආදි. රූපං භූතොපාදායහෙදමස්ස අත්ථිති රුපි, සතාදි සංසට්ඨං භත්තාදි. තස්ස ධම්මො සභාවො සංසග්ගො, තස්ස භාවො තත්තං, තස්මා, තස්සාති සංසග්ගස්ස, විජ්ජාත්චරුපි... යථාචුත්ත රූපසභාවාභාවා, තෙනාහ- ‘විජ්ජාය ච අරුපිත්තා’ති චරඉච්චන්ධාතුයෙව වරති.

වාචසිකං මානසිකන්ති ‘මනාදීනං සක, යංකිඤ්චිති සතාදිකං යංකිඤ්චි. බාහුලකෙනෙවෙත්ථාවධාරණං ලබ්හතීති චුත්තං- ‘තතො වා’ති, දෙවදත්තෙන කීතොති සො අත්ථො තදත්ථො, තස්ස අප්පතීති අභිධානසත්තිවෙකල්ලෙන චුත්තියමනවගමො, දෙවදත්තිකොති හි චුත්තෙ දෙවදත්තෙන කීතොත්තයමත්ථො නප්පතීයතෙ... තාදිස සද්දසත්තිවෙකල්ලෙන තදත්ථස්සානම්ඨියමානත්තා, අවගමො ච නාම සති සාමත්ථියෙ සියාති ඉමමත්ථං සඬිබ්බෙපතො දස්සෙතුමාහ- ‘තදත්ථාප්පතීතියා’තිආදි.

අභිධානලක්ඛණත්තන්ති අභිධානං සති සාමත්ථියෙ වාකොය වචනීයස්සාත්ථස්ස චුත්තියා කථනං ලක්ඛණං සභාවො යෙසන්තෙ අභිධානලක්ඛණා, තෙසං භාවො තත්තං, තබ්බාදිසමාපොයවමෙව දට්ඨබ්බා. මරිචෙන අභිසඬිබ්බතං සංසට්ඨං වාති, සලාකාය ජිතන්ති විග්ගහො.

30. තස්ස

යො ‘දිස්සන්තඤ්ඤෙපි පච්චයා’ති (4-120)

34. ණො

පචුත්තෙපිති කච්චායනෙන පචුත්තන්ති අත්ථෙ ‘අඤ්ඤස්මිං’තිස්මිංණො හොතෙවාති අධිප්පායො.

35. ගවා

දුතො රුක්ඛස්ස.

38. මාතා

මාතාපිතුන්තං මාතාපිතරොති මාතුයා මාතාපිතරො පිතුස්ස මාතාපිතරො, න එකමෙකතො ද්විසුති එකතො එකතො චුත්තනයෙන ද්විසුද්විසු අත්ථෙසු න භවතීති අත්ථො.

39. හිතෙ

මාතු හිතො, පිතු හිතොති විග්ගහො.

40. නින්ද

සෙන රූපෙන ඤාතෙපි විසෙසරූපෙන අඤ්ඤාතො අඤ්ඤාතවිසෙසො. කට්ඨාදිමයා යා පටිමා තම්පට්ඨජන්දකං. සම්බන්ධො සස්සාමිලක්ඛණො අස්ස අත්ථිති සම්බන්ධි කස්සාති කිං සද්දනිද්දිට්ඨො, සොච විසෙසො, සම්බන්ධිවිසෙසො විසයො අස්ස අඤ්ඤාණස්සාති සමාසො. පයොගාසම්භවාති අයමස්සොති චුත්ත අස්සප්පකතියාපි පයොගා සම්භවා. තථාහි යදි යස්සාවචන්තමජානනං සියා තථා සති සබ්බථා චත්ථුජානනාභාවෙ පකතියෙව න සියා, න හි සබ්බථා අවිඤ්ඤාතත්ථො සද්දො පයොගමහරති, තස්මා සරූපෙන ඤාතස්ස යස්ස විසෙසො අවිඤ්ඤාතො, සොයෙවිධ අඤ්ඤාතො-තිමතොති විඤ්ඤායතෙ, අඤ්ඤාතො-ස්සොකස්ස [අඤ්ඤාතො සෙසඤ්ඤස්ස (පොත්ථකෙ)] චා කුතොතිචා කිං සභාවො චෙති හි අස්සකොති. කප්පච්චයන්තො භත්ථිකඉච්චයන්තාමධෙයාං නාමං යස්ස භත්ථිවියාති දස්සිතපට්ඨාගස්ස සො කප්පච්චයන්තනාමධෙයොයා. අහිනිවෙසෙන චා සිජ්ඣන්ති යථා අජ්ජනාදිවෙසධාරිති අජ්ජනාදිසද්දෙනාති අධිජ්ජායො.

පටිමායාති එත්ථ පූජනත්ථා එව පටිමා ගහිතා, මොරසමාන නාමත්තා මොරොවියාති යොජනා, වඤ්චා තිණපුරිසො, ඉධ පන තං සදිසො පුරිසො මනුස්සො වඤ්චා. අකස්මා එව ආකස්මිකං “සකත්ථෙ”ති (4-122) ණකො. යංකිඤ්චි අබුද්ධිපුබ්බකං, තමාකස්මිකං, තස්මිං ආකස්මිකෙහිධෙයොයා සති ඉවසද්දත්ථෙ චත්තමානතො ඊයො භොතීති අත්ථො. කාකො ච තාලඤ්ච ඵලං කාකතාලාති, තෙසමිව මිලනං. අජාබග්ගානමිව මිලනං යදාකස්මිකං, කිඤ්චි තම ජාබග්ගියං, ණො ඉවත්ථෙ. සක්කරන්ති “සංයොගෙ ක්වච්චි”ති (4-125) වුද්ධාභාවො. මුතීව, බාලොව, කුලිසමිව, එකසාලාඉවාති විග්ගහො, ලොහිතොව ලොහිතිකො ඵට්ඨකමණි.

41. තමස්ස

දොණාදිත්තාදිසද්දෙන බාරසතාදයොපි පරිමාණවිසෙසා ගය්හන්ති. සඬ්ඛායා අසීතිපඤ්චාදයො, අඤ්ඤං චා යංකිඤ්චිති උපඬ්ඪකායාදි, සොළස දොණා එකා බාරි. නනු පඤ්චකං ගන්ථජාතන්ති වත්ථා අඤ්ඤං චා සඬ්ඪාදිකන්ති චුත්තං තං

කථං පාණ්ණියෙහි විය “සඬ්ඛ්‍යාය සඤ්ඤාසඬ්ඝසුත්තාජ්ඣයනෙසු”ති (5-1-58) සුත්තිතත්තාභාවාති මනසි නිධාය ‘සඬ්ඛ්‍යාවාවිහි’ව්වාදි වුත්තං. “ආදසහි සඬ්ඛ්‍යෙයෙ වත්තන්ති”ති පඤ්චසද්දස්ස සඬ්ඛ්‍යෙයෙ වුත්තත්තා ආභ- ‘පඤ්චාවයවා’ති. පරිමාණසද්දසන්නිධානෙ සඬ්ඛ්‍යානෙපි පඤ්චසද්දොති මඤ්ඤමානො ආභ- ‘පඤ්චසඬ්ඛ්‍යානඤ්චෙ’ති. පඤ්චා වුත්තයොති පඤ්චවාරා, රූපානිති ච පරියායන්තරෙන ආවුත්තිසද්දස්සෙ වාත්ථං ඛ්‍යත්තං කරොති.

44. කිම්භා

නනු සුත්තෙ සඬ්ඛ්‍යායන්ති න වුත්තං කතායාදයො ච පයොගා සඬ්ඛ්‍යා පරිමාණෙයෙව දිස්සන්ති කථං නාමෙත්ථායං විධිති ආභ- ‘ඛ්‍යුලෙ’ව්වාදි. සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණෙයෙව යං විධිති කිං සද්දෙ සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණ විසයෙයෙව වත්තමානෙ අයං රතාදිකො විධිති අත්ථො, නනු චෙත්ථ කිං සද්දො පඤ්ඤෙ වත්තමානො කථං සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණෙ වත්තතෙති වුච්චතෙ, යජ්ජපි සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණෙ න වත්තතෙ, තථාපි සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණස්ස පුච්ඡියමානත්තා සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණවිසයෙ වත්තතෙ වාති. ඛ්‍යුලාධිකාර පයොගසාමත්ථියහෙතුනිදස්සතෙ ඵලමාභ- ‘යත්‍රත්ථි’ව්වාදි, පරිච්ඡෙදකත්තෙන පරිමාණකත්තෙන. අයමෙත්ථාධිජ්ජායො “යදාකිමිදං සඬ්ඛ්‍යා පරිමාණමෙසං දසන්නං න කිඤ්චි අජ්ජකමෙවෙනන්ති සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණමෙව කිං සද්දෙන නින්දියතෙ, තදාපි සඬ්ඛ්‍යා පරිමාණස්ස නින්දියමානත්තා සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණවිසයත්තමෙවෙති ඛෙපෙ වත්තමානාපි කිං සද්දා රතිව්වාදි සියා, ඛ්‍යුලාධිකාරාදිතොච පනෙත්ථ න සියා”ති. රකාරානුඛන්ධා ඉසද්දලොපත්ථාති යොජනා.

45. සඤ්ජානං

බුහුක්ඛාපිපාසජ්ජකතීහි ඛසන්තාහි අකම්මවචනිච්ඡායං “ගමනත්ථා කම්මකාධාරෙ වා”ති (5-59) කත්තරි ක්තෙ ඤ්චිහි ච බුහුක්ඛිතො පිපාසිතොති සිද්ධෙපි වත්තමානෙ පයොගත්ථං බුහුක්ඛාපිපාසාති පායො.

46. මානෙ

සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණපරිච්ඡෙදරූපන්ති උම්මානපරිමාණාදිකං සඬ්ඛ්‍යං පරිච්ඡෙදරූපං. තත්‍ර ච උච්චත්තෙන මානමුම්මානං, සඬ්ඛ්‍යො මානං පරිමාණං.

47. තග්ගො

“පමාණපරිමාණෙහි සඬ්ඛ්‍යායවාපි සංසයෙ මත්තොවත්තබ්බො”ති (5-2-37) පාණ්ණියවත්තබ්බකාරවචනං, තත්ථ පමාණ මායාමො. සඬ්ඛ්‍යායාති පඤ්චමී. එතෙහි සංසයෙ මත්තො වත්තබ්බොති අත්ථො. විදන්ථිමත්තං රතනමත්තං වාතිආදීනි කමෙන තත්ථොදාහරණානි.

න චත්තබ්බන්ති යථාචුත්තචත්තබ්බවචනං පටික්ඛිපති. පටික්ඛිත්තෙ තස්මිං විදත්ථිමත්තං රතනමත්තං වාතිආදි(නා) යංකිඤ්චි දණ්ඩපුබ්බණ්ණාදිකං [පණ්ණාදිකං (පොත්ථකෙ)] සංසයිතං, තෙන මානසඤ්ඤාතස්ස පටිච්ඡෙදස්සාභාවා කථමෙතෙ පයොගා සිද්ධන්ති ආසඤ්ඤාතස්ස තත්ථ කාරණමාභ- ‘තථාභ්‍යුභනතො සිද්ධන්තා’ති. තථාභ්‍යුභනතොති විදත්ථිමානමිපමාණමස්ස රතනමිමාන මස්සාත්‍යාදිනා තෙනස්පකාරොන අභ්‍යුභනතො අභ්‍යුපගමතොති අත්ථො. සංසයො ච නාම උභයපක්ඛපරාමසනෙ සති සියාති යථාචුත්තමබ්භුහනං සාධෙතුමාභ-නාන්තරොනෙ’විවාදි. පක්ඛද්වයෙහිති විදත්ථි මානමස්ස රතනමිමානමස්සාති එවමාදිකෙහි පක්ඛද්වයෙහි. අභ්‍යුභනං සංසයස්සාති ගම්‍යතෙ. ජණ්ණ මානමස්ස ජණ්ණතග්ගං.

48. ණොච

පුරිසො පමාණමස්සාති විග්ගහො.

49. අයු

උපාධ්‍යන්තරොපාදානාති ‘අංසෙ’ති නිමිත්තන්තරොපාදානා නිවත්තනීති යොජනා.

50. සඤ්ඤා

සච්චුතිසාසදසන්තාය සඤ්ඤාය පටිමන්තාය අස්මිං සතසහස්සෙ අධිකා සඤ්ඤාති අත්ථො ඛො භවතීති සුත්තත්ථො. සච්චුතිසා සදසන්තාති පටිමාවචනං පටිමන්තතො විධිඤ්ඤාපනත්ථං. නනු ච සුත්තෙ ‘සතසහස්ස සතසහස්සෙ ඛො’ති න චුත්තං, තථා සති චුත්තියං කථං ‘සතං සහස්සං සතසහස්සං වා’ති චුත්තන්තාසඤ්ඤාතස්ස-උභයථාවගමා’තිආදි. උභයථාවගමාති සතං සහස්සන්ති ච සතසහස්සන්ති ච උභයස්පකාරොනාවගමා, උභයථාවගමො පයොග දස්සනඤ්ඤෙත්ථ එවං විවරණෙ කාරණන්ති අධිස්පායො. පච්චයත්ථෙත සමානජාතියෙ පකත්‍යත්ථෙ සතීති යෙනකෙනචි සුචණ්ණකභාපණාදිනා පච්චයත්ථෙත සමානජාතියෙ. සුචණ්ණමාසකදින [සුචණ්ණකභාපණාදිනං (පොත්ථකෙ)] මසමාන ජාතියානං. අකෙවලං වොදාහරණං දස්සෙතුං ‘එකච්ඡ’න්ති චුත්තං. අනිස්ථන්තන්තා සද්දානමිධ පච්චයග්ගහණපරිභාසාවතාරො නත්ථි.

51. තස්ස

නනු ච සඤ්ඤාසද්දො සඤ්ඤානෙ සඤ්ඤායො ච චත්තතෙ, කථමෙත්ථ සඤ්ඤානෙවසිතා චුත්ති යෙනෙවං විවරණං කතමිච්චාභ- ‘යදිපි’විවාදි, පච්චාසන්තං සඤ්ඤාසද්දස්සාති අධිස්පායො. ඉමිනා ච කරණසාධනො-යං පුරණසද්දොති විඤ්ඤාපෙති. යතොති චුත්තයං සද්දසම්බන්ධිනා තංසද්දෙන

සෙති උල්ලිඛිතිතස්ස සඬ්ඛ්‍යාතිඅත්ථමුපදස්සිය සායෙව පුරියතෙතිමස්ස කම්මභාවෙන තිට්ඨතීති දස්සෙතුං තෙන පුරණෙන පුරියතෙ'ති ආහ.

සම්පජ්ජතෙති පුරියතෙත්‍යස්සත්ථමාවික්ඛති. අනෙතෙනං දස්සෙති “(න) සට්ඨාදීනම්ච දඬ්ඛානං දඬ්ඛන්තරෙ නාතිරිත්තීකරණං සඬ්ඛ්‍යාය පුරණං කිඤ්චරහි තස්ස සමජ්ජත්තියෙවා”ති. අථ කායං චචොයුත්ති ‘සාසඬ්ඛ්‍යා පුරියතෙ යෙනෙ’ති, යාවතා සාති යස්මා පච්චයො විහිතො තස්ස සඬ්ඛ්‍යාසද්දස්ස පරාමාසො තස්ස ච පුරණෙන අහෙදොච්චාසඬ්ඛියාහ- ‘අහෙදෙනොච්චතෙ සඬ්ඛ්‍යා පුරියතෙ යෙනෙති’ති අභිධානාභිධෙය්‍යානමහෙදොපචාරෙන වුවච්ඡිත්‍යත්ථො, සඬ්ඛ්‍යොයාපුරණෙ ධො න භොතීති චත්ථා තදත්ථං විභාවෙතුමාහ- ‘ද්වාදසන්ත’මිච්චාදි. සො සට්ඨා තාසං සට්ඨානං පුරණො දඬ්ඛානං දඬ්ඛන්තරෙ නාති රිත්තීකරණවසෙන. විසතියා පුරණොතිආදිනා විග්ගහො.

54. ඡා

කච්චායනෙන “ද්විතීහි තියො”ති (2-8-42) සුත්තෙන ද්විතිසද්දෙහි තියජ්ජවචයං විධාය “තියෙ දුතාපි චා”ති (2-8-43) ද්විතීනං දුතාදෙසෙන දුතියං තතියන්ති ච “චතුෂෙහි ථයා”ති (2-8-41) සුත්තෙන චතුතො ථජ්ජවචයං විධාය ද්විත්තෙන චතුත්ථන්ති ච නිජ්ඣාදිතං. ඉධ තථා භාවෙන කථං තෙ සිජ්ඣන්තීති ආසඬ්ඛිය වුත්තියං ‘කථ’මිච්චාදි වුත්තන්ති දස්සෙතුමාහ ‘සඬ්ඛ්‍යො’ච්චාදි. වුත්තියං ‘දුතියස්සා’තිආදිනා සුත්තකදෙසා දස්සිතාති තාති සම්පුෂ්ණං කත්ථා දස්සෙතුං ‘දුතියස්සා’තිආදිනා ‘චතුත්ථතතියාන’මිච්චාදිනා ච වුත්තාති.

55. එකා

සඬ්ඛ්‍යාවචනස්ස ගහණෙ කො දොසොච්චාහ-‘සඬ්ඛ්‍යාවාචි’ච්චාදි. ඛුත්තවිසයෙ පයොගො න සියාති සඬ්ඛ්‍යාවචනස්ස එකත්ථෙ නියතත්තා වුත්තං. එකාකීහිච්චස්ස අත්ථමාවික්ඛති පධානභූතෙහෙව’ච්චාදිනා. උපපජ්ජකෙ ඛුත්තවිසයෙ පයොගොත්‍යපෙක්ඛතෙ.

56. චචිඡා

තරො භොතීති වුත්තෙපි තෙහි තරො භොතීති විඤ්ඤායති, චචිඡාදීහිති සුත්තතා පන චචිඡාදීනන්ති ච විඤ්ඤායතිති චචිඡාදීනන්තිආදිනා වුත්තිගන්ථොපදස්සනං. නනු තනුත්තෙ චචිඡාදීහි පච්චයො විධියතෙ, යෙ ච සරීරෙන කිසාවච්ඡාදයො, තත්‍රාප්‍යවිසෙසෙන පයොගො පසජ්ජති [පයොපසජ්ජතෙ (පොත්ථකෙ)] විසෙසානුපාදානතො, තස්මා කථමත්‍ර සභාවස්සෙව තනුත්තං විඤ්ඤායතෙ යෙනෙවං විචම්චිචාහ- ‘චචිඡාදිසද්දාන’

මිච්ච-දී, වච්ඡාදීහි පකතීති පච්චයෙ විධියමානෙ තාසං පචත්තිනිමිත්තං වයොවිසෙසාදි, යස්මිං සති වච්ඡාදයො සද්දා දබ්බෙ-හිනිවිසන්තෙ, තං පච්චයා-සන්නං, න ච කිසත්තස්ස භාවා දබ්බෙ වච්ඡාදිසද්දා පචත්තන්තෙ. අතො තස්සෙව සද්දප්පචත්තිනිමිත්තස්ස තනුත්තෙ යුත්තං පච්චයෙන භවිතුං, (න) තනුත්තමත්තෙති මඤ්ඤතෙ. පචත්තිනිමිත්තං සම්බන්ධි ආසන්නන්ති සමානාධිකරණානි.

වච්ඡො පඨමවයො, තස්ස තනුත්තං දුතියවයප්පත්ති. දුතියඤ්ඤි වයං පප්පොත්තස්ස වච්ඡස්ස පඨමො වයො වච්ඡසද්දස්ස පචත්තිනිමිත්තං කිඤ්චිමත්තාවසෙසං භවති අමුමෙවාහ-‘සුසුත්තස්සෙ’ව්වාදිනා. උක්ඛොතරුණොදුතියවයප්පත්තො වුච්චතෙ, තස්ස තනුත්තං තතියවයප්පත්ති. තතියඤ්ඤි වයප්පත්තකාලෙ දුතියස්ස වයස්ස උක්ඛසද්දප්පචත්ති නිමිත්තස්ස කිඤ්චිමත්තා වසෙසතො [වසිස්සතෙ (පොත්ථකෙ)] ජාතිසඬ්ඤාත්තා ගද්දභජානියා වළවාජානියා ච මිස්සත්තා. භාරවාහකත්තම්පති යො සමත්ථො, සො උසහොත්තවුච්චතෙ, යදාතු තස්ස භාරවාහකත්තෙ සාමත්ථියං මන්දං භවති පරික්ඛිණං, තදා තනුත්තම්භවතීත්තාහ- ‘සාමත්ථියස්ස තනුත්තං අප්පබලතා’ති.

57. කිම්භා

සමුදායො නාම ද්ව්‍යවයවො වා සියා බහුකාවයවො වා, තත්ථ ද්ව්‍යවයවසමුදායා නිද්ධාරණෙ සාමත්ථියා එකස්සෙව නිද්ධාරණං විඤ්ඤායති තමෙවානුසරති. බහුකාවයවසමුදායාපො ‘කස්ස නිද්ධාරණෙ’ති සුත්තෙ එකස්සාති වචනාභාවෙපි එකස්සෙව නිද්ධාරණං විඤ්ඤාතබ්බං තෙනෙව කතරො භවතං දෙවදත්තො’ත්තාදිකමුදාහරණමදාසි. කතරො භවතං දෙවදත්තො කතරො භවතං කඨොත්තාද්‍යදාහරණබහුත්තෙන නිද්ධාරණවාචිනමබහුත්ථෙපි නිද්ධාරියමානවාචිනී’ති බහුත්තෙන වුත්තං. අපච්චපරංපරාය පචත්තං ගොත්තං වංසො, තදහි ධායිතො අපච්චප්පච්චයන්තාපි අහෙදොපචාරෙන ගොත්තං, තෙවාපච්චා පච්චවත්තසම්බන්ධද්වාරොනාපච්චෙ පචත්තාති සම්බන්ධිසද්දා භවන්ති, වරණසද්දා ච කඨා යො කිරියාසද්දා භවන්ති කඨාදීහි වුත්තජ්ඣයනත්ථං යථා සකංවතවරණකිරියානිමිත්තත්තෙනාජ්ඣෙකුසු පචත්තාති තෙසං සම්බන්ධිසද්දානං කෙසඤ්චි අත්ථස්ස කිරියාසද්දානං වාත්ථස්ස අසත්‍යපි ජාතිත්තෙ ජාතිනිබන්ධනං ලොකෙ කාරියමිථිදං තදුත්තං “ගොත්තඤ්ච වර-ණෙහි සභා”ති. තත්ථාපි ජාතිත්තම්පරිභාසිතං, තෙනාහ- ‘කඨස්ස වරණත්තා ජාතිත්තං ගොතත්තා ජාතිත්ත’න්ති ව.

58. නෙන

ලොකියාති පරසද්දසත්ථකාරෙ සන්ධායාහ. ඉහ තු අවිසෙසෙන වුත්තන්ති සම්බන්ධො. නිරුත්තියං සාමඤ්ඤෙන වුත්තත්තාති යොජනා. සාමඤ්ඤෙන

වුත්තාකාරං දස්සෙතුං ‘කථ’න්තිආදි වුත්තං. දෙවෙහි දත්තො බ්‍රහ්මුතා දත්තොතිආදීනි කත්තරි කරණෙ වා විග්ගහවාක්‍යානි. දෙවදත්තො දෙවදත්තිකො දෙවියො දෙවලොතිආදීනි වුත්තිපදානි.

තත්ථ නිරුත්තිපිටකාගතානං ‘දෙවදත්තා දෙවදත්තිකො’තිආදීනං වුත්තිපදානමඤ්ඤථා නිජ්ඵත්තිමුපදස්සිය දෙවලො දෙවියොතිආදීනම්පන වචනන්තරෙනෙව නිජ්ඵත්තිං දස්සෙතුං ‘දෙවෙහි දත්තො’තිආදි වුත්තං. පරසද්දසත්ථකාරානම්පි දෙවලො දෙවියොති වචනන්තරෙනෙව සාධනං සාධනාකාරඤ්ච තෙසං දස්සෙතුං ‘කෙවිහී’තිආදි වුත්තං. එකදෙසතොයෙව පච්චයම්ච්ඡන්ති තෙන තෙසං දෙවලො දෙවියො දත්ති ලොච්චාදි භවති. කප්පනාගාරවොති දත්තසද්දලොපනාමෙකදෙසවසෙන කප්පනාගාරවො.

59. තස්ස

න ච සබ්බෙතිආදීනා බ්‍රහ්මාදිකාරෙ එලං වුත්තං. භාවසද්දො කත්ථවි කිරියායං වත්තතෙ ‘භාවෙ අයං විධි’ති. කත්ථවි අධිජ්ජායෙ ‘අයමෙතෙසං භාවො [භාවොධිජ්ජායො]’ති. කත්ථවි පදත්ථෙ ‘ඉමෙ භාවා’ති. කත්ථවි සත්තාමත්තෙ ‘තිණානං භාවො’ති. තෙනාහ-‘භාවසද්දස්සෙ’ච්චාදි. රූපසාධන ද්වාරෙනාති භාවසද්දස්ස රූපසාධනද්වාරෙන, සප්පන්ති පකාසෙන්ති අත්ථ මනෙතාති සද්දො. සොච අභිධානං අභිධියතෙ-නෙනත්ථොති කත්ථා. බුජ්ඣති අත්ථසරූපන්ති බුද්ධි, සාච පතියතෙ-නෙනත්ථො පච්චෙති අත්ථ මිති වා පච්චයොති වුව්චති.

නනු ච ‘භවන්ති එතස්මා බුද්ධිසද්දා’ති වුත්තං. තස්මා පවත්තිනිමිත්තමුභින්නම්පි භවති, තථාසති ‘සද්දප්පවත්තිනිමිත්ත’න්ති සද්දස්සෙව පවත්තිනිමිත්තතා කස්මා වුත්තාති වුව්චතෙ. පාකටභාවෙන අභිධානාභිධෙයාසම්බන්ධස්ස සද්දස්සෙව පවත්තිනිමිත්තතං වත්ථා විසුං බුද්ධියා නිමිත්තස්ස රූපානුගතත්තං විසෙසෙත්ථා පවත්තිනිමිත්තතමස්සා දීපෙතුං ‘නිමිත්තවසාහි’ච්චාදිමාහ. දබ්බෙගුණොති දබ්බෙ වුත්තියං ගුණො නිමිත්තන්ති සම්බන්ධො. ගුණසද්දස්සෙව ජාතිසද්දත්තෙනොදාහරණද්වයං දත්තං... ගුණස්ස ජාතියා විසුං ජාතිනිමිත්තස්සාභාවතො [නිධිත්තස්ස භාවතො]. කිරියාදීතිආදිසද්දෙන දබ්බාදීනං ගහණං, කෙච් පන කිරියාසද්දානං කිරියා පවත්තිනිමිත්තන්තාහු. තෙසං දෙවදත්තාදීනං අවත්ථාවිසෙසෙන අවත්ථාහෙදෙන සාමඤ්ඤං තදවත්ථා විසෙසසාමඤ්ඤං. තෙනාහ-‘දෙවදත්තස්සා’තිආදි. විජ්ජමානො පදත්ථො විසයො යෙසං දෙවදත්තාදීනං සඤ්ඤාසද්දානං තෙසං පවත්තිනිමිත්තං ජාතිලක්ඛණමාවික්ඛිතම්පටිපාදිතන්ති අත්ථො.

අනෙක ව දෙවදත්තාදයො සඤ්ඤාසද්දාපි සමානා ජාතිසද්දාති චුත්තං හොති. යදි වරහි සඤ්ඤාසද්දාපි ජාතිවචනා සිද්ධං, පඤ්චවිධත්තමෙසං පරිභායතීති. නෙදමෙවං විඤ්ඤෙයාං... පසිද්ධතරජාත්‍යාහිධාන කඨගොච්ඡියවාදිසද්දා ජාතිසද්දත්තෙන විසුං පරිග්ගස්හන්ති.

සම්බන්ධිතෙදතොති ස්වාදිසම්බන්ධිතං හෙදතො. අභාවස්සහෙදතොති සංපටාදීනං සම්බන්ධිතං හෙදෙන අභාවස්ස හෙදතො අහෙදෙපි හෙදා උපවර්තා සන්තීති යොජනා. යස්ස සාමඤ්ඤස්ස වසා, තෙසු උපවර්තහෙදෙස්වාකාසාදිසු. නිරවයවාචිජ්ජමානවිසයානන්තියෙ ආකාසො විය නිරවයවා අභාවො විය අසන්තා ව, තෙ විසයො යෙසං සද්දානං තෙසන්ති අත්ථො. සාමඤ්ඤං භාවොති පුට්ඨජනාදිසාමඤ්ඤං භාවොති අත්ථො. අලසස්ස භාවො කිරියාසම්බන්ධිත්තං, බ්‍රහ්මඤ්ඤං ජාති වාපලාං නෙපුඤ්ඤං ගුණො වා. චුත්තියං සකත්ථෙකන්තාති “සකත්ථෙ”ති (4-122) ඉමිනා සකත්ථෙ කතකප්පවිවයන්තාති අත්ථො. න දට්ඨබ්බන්ති සම්බන්ධො. පත්තකාලොච පත්තකල්ලං. කරුණා එව කරුඤ්ඤං.

62. අණ්චා

“එකයොගනිද්දිට්ඨානං සහවාපවත්ති සහවා නිවත්ති”ති ‘භාව කම්මෙසු’ති අනුවත්තතෙ. තථාපි භාවෙතීම්නාවෙන්ථ සප්පයොජනත්තං දස්සෙතුමාහ- ‘භාවකම්මෙසු’චවාදි.

64. නර

යජ්ජපි සිධාතුස්ස කෙවලස්ස සුපනෙ පවත්ති, තථාපාතිපුබ්බස්ස උක්කංසෙ පවත්තිති ආහ- ‘අතිසයො උක්කංසො’ති. සො ච අතිසයො කස්ස සම්භවතිචවාහ- ‘සො ච කිරියාගුණාන’න්ති. කථං තෙසමතිසයොචවාහ- ‘ආධාරභූතදබ්බවසා’ති. කුතොචවාහ- ‘අනපෙක්ඛිතෙ’චවාදි. අනපෙක්ඛිතො කිරියාගුණානං නිස්සයො දබ්බසඬ්ඛාතො යෙසන්ති විග්ගහො, දබ්බස්ස නිස්සයභූතස්සා-තිසයත්තං හොත්තම්පි නිස්සිතානං කිරියා ගුණානං වසෙනෙව සියා නාඤ්ඤථාති වත්තුමාහ- ‘පච්චධිකරණ’න්තිආදි.

නනු ච යදි කිරියාගුණානමෙවාතිසයො, තදා න සිජ්ඣති ‘ගොතරො’ති නෙස දොසො, නො චෙන්ථ ජාතියාතිසයො, කස්ස වරහි ගුණස්ස ගො අයං යො සකථං වහති, ගොතරො-යං යො සකථං වහති සිරඤ්චාති, ජාතියා හි නිච්චායෙකරුපාය නොක්කංසාපකංසයොගො සම්භවතීති දබ්බස්සාපි නාතිසයසම්භවො. තථාහි තුලාප්පමාණස්ස ගුණකතොච මූලතො උක්කංසො දිස්සති සමානෙපි හි ආයාමෙ විත්ථාරෙ ච පටස්ස කාසිකස්සාඤ්ඤොවාග්ගො භවති මාපුරස්සාඤ්ඤො වාති. දබ්බස්සාපි සාතිසයෙහි යුත්තතාමත්තෙන සාතිසයත්තස්සුපට්ඨාපිතත්තා චුත්තං- ‘තෙනෙවාහා’තිආදි. යදග්ගෙන

කිරියාගුණානං නිස්සිතානමතිසයවසෙන නිස්සයභූතමපි දබ්බං
කථංඤ්චිද්දප්පාතිසයෙ වත්තති නාම, තදග්ගෙ තබ්බාවිකාපි පකති අත්තනො
වචනීයත්ථවසෙන තත්ථ වත්තතියෙව නාමාති ‘අතියයෙ වත්තමානතො’ති
පකතිවිසෙසනවසෙන චුත්තං, තෙනෙවාහ- ‘ඉමිනා පකති
විසෙසනත්තඤ්චාහා’ති. සකත්ථිකානං පකතිඅත්ථො ජොතනීයො භොතීති
සම්බන්ධො.

සකත්ථිකානන්ති කත්තරි ඡට්ඨි සම්බන්ධවචනිවිජාය, සකත්ථිකෙහීති
අත්ථො. හෙතුමාහ- ‘පකතිවිසෙසනන්ති’ති. ඉතිසද්දො හෙතුමිහි, යස්මා
‘අතියයෙ වත්තමානතො’ති, පකතිවිසෙසනං, තතො පකත්තාත්ථභූතෙ-තිසයෙ
ජාතත්තා සකත්ථිකෙහි යථාචුත්තනයෙන පකත්තාත්ථභූතෙතිසයො
ජොතනීයො භොතීති අත්ථො. තත්ථ නාහිධෙයොයාති බ්‍යතිරෙකමාහ, තථා ච
වක්ඛති- ‘අතියයජොතකාතරාදයො’ති.

අථ පකතිවිසෙසනත්තෙ කස්මා නාහිධෙයොයා ජොතනීයොච්චාහ
‘පකතියායෙව’ච්චාදි. උක්කංසො සමානගුණවිසයෙයෙව ලොකෙ දිට්ඨො
[පටිට්ඨො (පොත්ථකෙ)] තෙන සාමඤ්ඤවචනෙපි තාදිථවිසයෙයෙව
[සොයෙව] කාරණ වසෙන භොතීති දස්සෙතුමාහ- ‘අතියයෙන’ච්චාදි.
ද්විත්තමෙකස්සා-තිසයෙච්චාදිනා ‘ද්විබ්‍රහ්මස්සා-තිසයෙ තරතමා’ති (වං 4-3-
45) සක්කතසුත්තත්ථස්සාධිප්පායං විවරති. තරඉයාති සකචොභාරෙන චුත්තං,
තෙසන්තු ඊයප්පච්චයො. එවමිභාවිධානං සුබසානෙත්තන්ති සම්බන්ධො.

අයමෙත්ථාධිප්පායො ‘යථාචුත්තසුත්තත්ථවසෙන ද්විත්තමෙකස්ස
උක්කංසාභාවා ‘මාථුරා පාටලිපුත්තකෙහි සුකුමාරතරා’ච්චාදො තරප්පච්චයො
න භොතීති එකො මාථුරො දුතියො පාටලිපුත්තකො ඉමෙසං සුකුමාරානං
ද්විත්තමෙකො මාථුරො-තිසයෙන සුකුමාරො සුකුමාරතරො, එකමඤ්ඤෙසං
ද්විත්තමුක්කංසෙතථාඤ්ඤෙසං ද්විත්තමෙකස්සාති එවං
ද්විත්තං-ද්විත්තමෙකෙකස්ස උක්කංසෙ තරප්පච්චයො භවති, උභයත්‍ර
ත්වචයවාපෙක්ඛමිබ්‍රවචනං, තථාහි සුකුමාරත්තෙත්තක්කංසියමානානං
සමුදායානමචයවා මාථුරා බහවො පාටලිපුත්තකාපි නික්කංසියමානා
තථෙචාවයවා බහවො භොන්ති, එවං මාථුරා පාටලි පුත්තකෙහි සුකුමාරතරා’ති
තරප්පච්චයෙන සිජ්ඣති. ඉමස්මිං ගාමෙ අඬ්ඬතරා වාණිජ්ජාව්චාදොපි
කථිතෙන ඤායෙන ද්විත්තං-ද්විත්තමෙකෙකස්ස උක්කංසෙ තරප්පච්චයො
භවති, බ්‍රවචනන්තු කත්ථවි අවයවාපෙක්ඛන්ති සබ්බං සක්කතෙ කිව්ඡෙන
සාධෙත්ති. ඉහ තු තථාවිධස්ස සුත්තස්සා විධානා
“තරතමස්සිකිසිට්ඨාතිසයෙ”ති තරාදීනමතිසයෙ සාමඤ්ඤෙන විධානා
සබ්බත්ථ තරප්පච්චයෙන සුබසාධනං භොතී”ති.

අවත්ථාගෙදෙනාති පටුතරාවත්ථාවතො පටුඅවත්ථාය භින්නත්තා චුත්තං,
තථාහි තමෙවාචත්ථන්තරයුත්තං චත්තාරො භවන්ති අඤ්ඤෙ
‘භවංසුඅවත්ථො’ති. පකාරන්තරෙනපි සාධනෙ හෙතුමාහ- ‘අතිසයමත්තෙ වා
විධානතො’ති. අනවට්ඨිතත්තමාහ- (‘අතිසයවාපි’විවාදි). පඤ්චස්ථෙතෙසුති
එතෙසං යථාචුත්තානං තරාදීනං පඤ්චන්තං මජ්ඣෙ, රූපානි ගුණච්චනස්ස
චුත්තියමුදාහරිතාති. කිරියාවචනස්ස තු ‘අතිසයෙන පාවකතරො
පාවකතමො’ති. ඉස්සික ඉයඉට්ඨා සරාදී තතො (අඤ්ඤතො) න භොන්ති
බහුලාධිකාරා.

66. තස්ස

තස්සාති සාමඤ්ඤෙන චුත්තෙපි විකාරසම්බන්ධියෙව ඡට්ඨියන්තො
ගස්හති, ඡට්ඨියන්තසම්බන්ධියෙව ච විකාරො ගස්හති සම්බන්ධවසාති
දස්සෙතුමාහ ‘යස්සා’විවාදි. කොසකාරකපාණවිසෙසෙහි කතො කොසො.
පාණයො සත්තා, ඔසධොපාළපාකන්තා, රුක්ඛා පුප්ඵළපගාති
රුක්ඛොසධිනං ලක්ඛණං වදන්ති තල්ලක්ඛණෙනත්ථ රුක්ඛො සධයො න
ගස්හන්ති, කිඤ්චරහි ඔසධිසද්දෙන ලතාදිපි ගස්හති, රුක්ඛසද්දෙන
(වනජප)තයොපි, වනජපතයො හි ඵලවන්තා න පුප්ඵවන්තා. කථං ගාවස්ස
විකාරෙ පුරිසෙ මයොච්චාහ- ‘අඤ්ඤස්මි’න්තිආදි. ගාවස්ස ඉදං ගොමයං.

67. ඡතු

උපපත්තාන්තරන්ති පච්චයලොපතො යුත්තාන්තරං.

68. සමු

තිසුත්තරෙසු ච වත්තතෙති සම්බන්ධො. රාජඤ්ඤමනුස්සානම්පි
ජාතියමපච්චෙ ඤ්ඤස්සජ්ජච්චයානං විධානා චුත්තං ‘ගොත්තජ්ජච්චයන්තා’ති
ආහ- ‘රාජඤ්ඤානං සමුහො’විවාදි. උක්ඛො උසහො. ඔට්ඨො බරතො,
උරබ්භො මෙසො, ඵවම්ච්චාදිනා ‘උක්ඛානං සමුහො’විවාදි. වාක්‍යමපදිසති.
කාකානං සමුහොති විග්ගහො, ණිකඅචිත්තාති ඉමිනා ණිකො අචිත්තවාච
කෙහෙව දිස්සතීති ඤාපෙති. අපුපො පිට්ඨපුපො, සංකුලන්ති (ගුළු)
මිස්සකඛජ්ජකවිසෙසො.

69. ඡනා

“තදස්සට්ඨානම්ඨයො වා”ති (2-8-13) කච්චායනසුත්තස්සාය මත්ථො
“තදස්සට්ඨානම්ච්චෙතස්මි. අත්ථෙ ඡට්ඨියන්තතො ඊයජ්ජච්චයො භොති”ති.
තෙන මදනස්ස ධානං මදනීයං බන්ධනස්ස ධානං බන්ධනීයංත්‍යාදිකං
සාධෙත්ති. ඉධ පන තථාවිධස්සාහාවා කථං තං සිජ්ඣතිත්‍යාසඬ්ඝිය

‘මදනීය’න්තිආදිකං චුත්තං, තං දස්සෙතුමාහ- ‘මදනීයාදිප්පසිද්ධියා’චවාදි.
සාධනක්කමං දස්සෙතුමාහ- ‘එවමඤ්ඤතෙ’චවාදි.

යානන්ති කාරණං. “උපමත්ථායිතත්ත”න්ති (2-8-14)
කච්චායනසුත්තස්සායමත්ථො “උපමත්ථො ආයිතත්තප්පච්චයො හොති”ති
තෙන ධුමො විය දිස්සන්ති ධුමායිතත්තං තිමිරමිච දිස්සන්ති
තිමිරායිතත්තංත්‍යාදිකං සාධෙන්නීති චුත්තනයමෙව. තම්පිහච්චාදිකං ද්විසු
සාධනක්කමදස්සනං, ධුමො විය දිස්සන්ති දස්සිතො යො කම්මත්ථො සොපි
ධුමායිති කත්තුචසෙන සක්කා පරිකප්පෙතුන්ති කත්තුසාධනතො ධුමායිතසද්දා
සකත්ථෙත්තප්පච්චයෙපි ධුමො විය දිස්සන්ති අත්ථො ආයිතත්ථප්පච්චයෙපි
නාත්ථහෙදො-ඤ්ඤත්‍රචචනිච්ඡාහෙදාති දට්ඨබ්බං, භාවත්ථො පන තෙසං
භාවප්පධානචසෙන ලබ්භති, ධුමස්සෙව දස්සනන්ති විග්ගහෙ ආයිතත්තෙන වා.

70. ඉයො

අඤ්ඤස්මින්නි අඤ්ඤස්මිම්පි අත්ථො ඉයොති යොජනා.

74. කථා

පවාසෙ දුරගමනෙ සාධු පවාසිකො, උපවාසෙ රත්‍යභොජනෙ සාධු
උපවාසිකො.

75. පථා

පථො සාධු උපාකාරකං පාථෙය්‍යං, මග්ගොපකරණං, සපතිම්භි ධන පතිම්භි
සාධු උපකරණං සාපතෙය්‍යං ධනං.

77. රායො

තුමන්තකිරියායාති සාතෙතුං (ත්‍යාදීතු) මන්තකිරියාය. වා සද්දො
සමුච්චයො, සාතෙතුං වාතිආදිනා යොජෙතබ්බො.

78. තමෙ

ඉතිසද්දෙන ඛාවච්ඡින්නමත්ථමුපදස්සයමඤ්ඤනාපෙක්ඛං සප්පධානං
මන්ත්වාදි විධිම්භිදමත්ථද්වයං ඛ්‍යාපාරියතිච්චාහ-‘එත්ථ අස්ස අත්ථී’ති. නනු ව
යං යස්ස හොති තං තස්මිම්පි හොති (යං යස්මිං හොති) තස්සාපි තං හොති
තෙනෙව චුච්චතෙ- ‘ඡට්ඨිසත්තමීනමවිසෙසො’ති, තත්‍රඤ්ඤ තරනිද්දෙසෙනෙව
සිද්ධෙ කිමත්ථමිහ ඡට්ඨිසත්තමීනං හෙදෙනොපාදානං කරියතීති චුච්චතෙ-
යත්‍රාවයවාචයවිභාවො, තත්ථෙව ඡට්ඨිසත්තමීනමත්ථස්ස අවිසෙසො
[චත්ථුතො (පොත්ථකෙ)] යථා ‘රුක්ඛෙසාබා රුක්ඛස්ස සාබා’ති.

සස්සාමිභාවජඤ්ඤජනකභාවාදො තු නාවස්සමාධාරාධෙය්‍යභාවොති
ද්විත්තමෙවත්ථානමුපාදානන්ති.

නනු ච සම්භවෙ ඛ්‍යභිචාරෙ ච සති විසෙසනං සාත්ථකං භවති යථා
‘නිලමුජ්ජල’න්ති, නෙවාත්ථිත්තස්සාත්ථි ඛ්‍යභිචාරො, තථා ච චූත්තං- ‘න
සත්තං පදත්ථො ඛ්‍යභිවරති’ති, තස්මා ඛ්‍යවෙච්ඡෙජ්ජාභාවා
නිරත්ථකමත්ථිතිවිසෙසනන්ත්‍යාහ- ‘පදත්ථස්සෙ’ව්වාදි. සත්තායං අඛ්‍යභිචාරෙ
පිති සම්බන්ධො. කාලන්තරා ඛ්‍යභිචාරත්ථමත්ථිතිවිසෙසනන්ති දස්සෙතුමාහ-
‘කාලෙ’ව්වාදි.

නනු ච සුත්තෙසු කාලො පඨානං න භොති, “තෙන කතං කීතං”ත්‍යාදිනා හි
පච්චයත්ථො දස්සිතො, තථා හි කායිකංචාවසිකං ත්‍යාදො න කාලසම්පච්චයො,
ඵවමිභාපි සත්තාමත්තෙ භවිතබ්බං, අත්ථිති තු චත්තමානසත්තාය ඵව
පරිග්ගහො කථමචසියතෙ යෙන කාලවිසෙසනං සියාති. සච්චං, කිත්තු
පදත්ථස්ස සත්තාඛ්‍යභිචාරාභාවෙපි අත්ථිතිවිසෙසනොපාදානසාමත්ථියානු
විසිට්ඨො සත්තා අත්ථිති විසෙසනත්තෙනොපාත්තා, න සත්තාමත්තන්ති
පතියතෙ, සා පන විසිට්ඨා සත්තා සම්පතිසත්තා, අත්ථි ච තස්සා ඛ්‍යභිචාරො
සාමඤ්ඤසත්තායාති යුජ්ජතෙව විසෙසනවිසෙස්සභාවොති මඤ්ඤතෙ. උපාධිති
විසෙසනං.

න භුඤ්ජතිව්වාදිවියාති යථා න භුඤ්ජතීති නඤ්ජස්ස පටිසෙධන්තා
විරුද්ධත්ථපදස්ස සන්තිධානෙ-ත්ථන්තරස්ස පටිසෙධරූපස්සත්ථස්සාවගති
පදනිබන්ධනස්ස විධිනො අබාධිකා භවති, තම්චාකායත්ථො. අධිජ්ජායත්ථ මාහ-
‘අත්ථිචචනිච්ඡාය යො විසයො තස්ස නියමො’ති. කති පයසම්භවෙ න පන
ගොමා රුක්ඛවාති යොජනා, තෙහීති පසංසාපහුතෙහි. කකුදෙ ආචත්තො
කකුදාවත්තො, නින්දිතො කකුදාවත්තො අස්ස අත්ථිති කකුදාවත්තී. කථං
නින්දිතත්තමස්සිව්වාහ-‘කකුදා චත්තො’ව්වාදි. සංසත්තො දණ්ඨො අස්ස
අත්ථිච්චනෙන ගෙහට්ඨිතෙන විජ්ජමානෙනපි දණ්ඨෙන දණ්ඨිති නාහිධියතීති
චදති. දබ්බෙහිධෙය්‍යති ජාතිසන්තිස්සයගොපිණ්ඩඅස්සපිණ්ඩාදිසඬ්ඛාතෙ
දබ්බෙ-හිධෙය්‍ය, භවං භවෙය්‍යාති යදාකදාවි භවත්තො යදි භවෙය්‍ය.

79. චන්ත්ච

පඤ්ඤවා “ඛ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා”ති (1-33) රස්සො.

80. දණ්ඩා

ද්වෙ භොන්තීති ඉකො ඊවෙති ද්වෙ භොන්ති, ඵකමෙකංචාති උභිත්තං.
වාසද්දො ද්වෙ භොන්තීති ඵත්ථාපි දට්ඨබ්බො. උත්තම්ඤෙව ධනා ඉකොති
ගණසුත්තං විවරති ‘උත්තම්ඤෙවා’තිආදි. කෙනෙත්ථ සමාසොති ආහ-

‘සාදිසාදිනෙකත්ථත්ති සමාසො’ති. උත්තමිණො ධනසාමී. අසන්නිහිතෙ අත්ථාති ගණසුත්තං, අසන්නිහිතෙතිමස්ස අත්ථං විවරති ‘අප්පත්තෙ’ති. අසම්පත්තෙති අත්ථො. අසන්නිහිතෙති ච අත්ථො ඉච්චස්ස විසෙසනං. අත්ථනං අසන්නිහිතෙ අත්ථෙ ආසිසනං අත්ථො, සො අස්ස අත්ථීති අත්ථිකො අත්ථී. තදන්තාවාති ගණසුත්තං, අසන්නිහිතෙත්තානුචත්තතෙ, අසන්නිහිතොපාධිකා අත්ථත්තා ච ඉක ඊජ්ජවිචයො භවතීත්තත්ථො. චණ්ණන්තාරියොවාති ගණසුත්තං, බ්‍රහ්මානං දෙවානං චණ්ණොති වා සමාසො. හත්ථදන්තෙහි ජාතියන්ති ගණසුත්තං.

ජාතියන්ති පච්චයවිසෙසනං. චණ්ණතො බ්‍රහ්මවාරිමිහීති ගණසුත්තං. බ්‍රහ්මසද්දෙන නියමවිසෙසො වුවචතිචවාහ-‘විජ්ජෙ’චවාදි. තස්මිඤ්චනියමවිසෙසවරණෙ තිණ්ණං බ්‍රාහ්මණාදීනමෙවාධිකාරො, නසුද්දස්සාති දස්සෙන්තො ආහ- ‘තඤ්චෙ’චවාදි. තෙචණ්ණිකො චණ්ණීති වුවචතීති සම්බන්ධො. තීසු චණ්ණෙසු භවො තදන්තොගධත්තා තෙචණ්ණිකොති භවත්ථෙ ණිකො. චණ්ණසද්දො බ්‍රාහ්මණාදිචණ්ණචචනො. තත්‍ර බ්‍රහ්මවාරිමිහිත්තානෙන සුද්දො ඛාවච්ඡිජ්ජතෙ.

අථවා බ්‍රහ්මන්ති නිබ්බානං තදත්ථො ගන්ථොපි, තං බ්‍රහ්මං නිබ්බානං ධම්මං වා තෙපිට්ඨං වරතීති බ්‍රහ්මවාරි, යති. යතයොපි හි චණ්ණීති බ්‍රහ්මවාරිනොති වුවචන්ති. චණ්ණිලිඬගීති හි චුත්තෙ තිලිඬගවාති අත්ථො. චණ්ණ සද්දො පනෙන්ථ යථාචුත්ත බ්‍රහ්මපරියායො. පොක්ඛරාදිතො දෙසෙති ගණසුත්තං. දෙසො චෙන්ථ යත්ථ(ත්ථි පොක්ඛරාදීති සො). පදුමගච්ඡ පොක්ඛරණීනං වාචකස්සාති ඉමිනා පදුමානි අස්සං සන්තීති පදුමිනීති පොක්ඛරණීපි වුවචතීති දස්සෙති. නාවා අත්ථීති නාවිකො, යාගමෙ නාවායිකො. සුබද්ධක්ඛා ඊ, බලා බාහුරුප්‍රබ්බා චෙති ච ගණසුත්තානි.

82. මුඛා

ඉහාපි පසජ්ජෙය්‍ය මධු අස්මිං සටෙ අත්ථීති එත්ථාපි පයොගෙ මධුරන්ති රජ්ජවිචයො පාපුණෙය්‍ය මධුමිහි අභිධෙය්‍යති අධිජ්ජායො. න ගච්ඡන්තීති නගා. යජ්ජපි උභසවාච්චාදො පහුතාදිවිසයායාත්ථිතාය සම්භවො, තථාපි ඤාසාදිවතො පච්චය(ත්ථ)ත්තෙන චචනිච්ඡාභාවා ඤාසවා සටොච්චාදි න සිජ්ඣති තස්මා පහුතාදිවිසයාත්ථිතාසම්භවෙපි තංවතො-ත්ථස්ස පච්චය(ත්ථ)ත්තෙන ඤාසරො දෙසොති වත්තු මිච්ඡායං පච්චයො යථා සියා අඤ්ඤත්‍රමාභවිච්චෙවමත්ථො චෙදිතබ්බොති ආහ- ‘ඉති’චවාදි. කුඤ්ජවාතිඑත්ථ කුඤ්ජසද්දො තිණලතාද්‍යච්ඡාදිතපබ්බතෙකදෙසෙ වත්තතෙ.

87. පිච්ඡා

පරෙහි වාචාසද්දා ආලො විහිතො නින්දායං, නෙහ තථෙති වොදනමුඛිභාවයති ‘නින්දාය’මිච්චාදිනා.

88. සීලා

සීලමස්ස අත්ථි, කෙසා අස්ස සන්තීති විග්ගහො. අණ්ණා නිච්චන්ති නිච්චවිධ්වුත්ථං ගණසුත්තං. ගාණ්ඨිරාජීහි සඤ්ඤායන්ති සඤ්ඤාවිසයනියමනත්ථං ගණසුත්තං. ගණ්ඨස්ස ගණ්ඨමිගසිඨගස්ස අයං ගාණ්ඨි, සා අස්ස අත්ථිති ගාණ්ඨිවො.

90. සිස්ස

සමස්ස අත්ථිති සුචාමි, සං සකියං.

91. ලක්ඛ්‍යා

අකාරාදෙසො ච ණසන්තියොගෙනාති ඉමිනා යත්ථ ණකාරො තත්ථෙචායමකාරාදෙසොති දස්සෙති. උපාදානතොති ඉමිනා නිස්සයකරණමෙකො සත්ථියො ඤායොති දස්සෙති. අන්තස්ස අවිධානසාමත්ථියාචාති ඉමිනා සතිපි පුබ්බලොපෙන පයොග නිජ්ඣත්තියං අකාරං විධාය තස්ස ලොපො නිරත්ථකොති දස්සෙති. ලක්ඛි සිරි අස්ස අත්ථිති ලක්ඛණො.

94. ඉමියා

කප්පො යොග්‍යතා අස්ස අත්ථිති කප්පියො, ජටා භානභාගො, සෙනා අස්ස අත්ථිති විග්ගහො.

95. නොප

‘ඔහාක වාගෙ’ ඉති සකකාරස්ස භාධාතුතො පයොගෙ තොජ්ජවිවයං නිසෙධෙත්වා ‘සත්ථා භීයතෙ සත්ථා භීතො’ති උදාහරණං දස්සිතං. තෙනාහ- ‘සක්කතෙච්චාදි. දස්සෙතුං තතියම්පනුදාහරණන්ති සම්බන්ධො. විජ්ජවිවයාවසානානන්ති “අභුතතඛිභාවෙ කරාසභුයොගෙ විකාරාවි”ති (4-119) චුත්තො විජ්ජවිවයො අවසානෙ යෙ සන්ති විග්ගහො. ජාතියවජ්ජිතානන්ති “තඛිඛති ජාතියො”ති (4-113) සුත්තෙන ජාතියජ්ජවිවයෙන වජ්ජිතානං. කච්චායනෙ තු තොආදීනං විහත්ති සඤ්ඤත්තා න තතො පුන විහත්තුජ්ජත්ති.

96. ඉතො

චුත්තිශං ‘එතස්ස ට එත’ ඉති අතොඉච්චත්‍ර එතස්ස ටාදෙසො එත්තො ඉච්චත්‍ර එතආදෙසොති අත්ථො.

97. අභ්‍යා

නත්‍ර ච කිං ඉමිනා සුත්තෙන, පඤ්චම්‍යන්තා “තො පඤ්චම්‍යා”ති (4-95) භවිස්සති, අපඤ්චම්‍යන්තාතු “ආද්‍යාදීහි”ති (4-98) නෙතදෙවං දට්ඨබ්බං. “තො පඤ්චම්‍යා”ති (4-95) පකතිවිසෙසානමපරාමාසතො කුතොචි පඤ්චම්‍යන්තා හොතු, අපඤ්චම්‍යන්තා පන “ආද්‍යාදීහි”ති සුත්තෙ සසඬ්ඛ්‍යාස්සාදිසද්දස්ස ගහණෙන තංසදිසා සසඬ්ඛ්‍යාඵචොපලක්ඛියන්තීතිපි විඤ්ඤායෙය්‍ය තතො අපඤ්චම්‍යන්තෙහි අභ්‍යාදීහි තො න සියාති අභිතොච්චාදි න සිජ්ඣතිති “අභ්‍යාදීහි”ති සුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

98. ආද්‍යා

නත්‍ර ච තොඉච්චෙව සාමඤ්ඤෙන සුත්තිතෙ යතොකුතොචි පඤ්චම්‍යන්තා වා අපඤ්චම්‍යන්තා වා බහුලං වා තොමිහි ඉට්ඨජ්ජසිද්ධිති කිං ආද්‍යාදීහිති සුත්තෙනාති සච්චං, තථාපි විභාගෙන දස්සිතෙ විභාගෙසො විසෙසාවසායො සියාති න දොසොති. යන්ති පඨමන්තා තොමිහි යතො.

100. කත්ථෙ

පුබ්බෙනෙවාති “සබ්බාදිතො” (4-99) ච්චාදිනාව. එතස්සාති එතසද්දස්ස, ඉමස්සාති ඉමසද්දස්ස.

101. ඨි

වාචිධානාති විකජ්ජෙන ධිජ්ජච්චයස්ස විධානා.

102. යා

යත්‍රාති චුත්තෙ යත්ථාති උජ්ජලක්ඛිතමෙව සියාති න චුත්තං. එවමුපරිපි.

104. කුහිං

හිඤ්චනං විධියතෙ “හිං හං හිඤ්චන”න්ති (2-5-9) සුත්තෙන. හිඤ්චිආදීනන්ති හිඤ්චිආචරහචිආදීනං.

105. සබ්බෙ

එතස්මිං කාලෙ එකදාඉච්චාදි දට්ඨබ්බං.

106. කදා

කුදාසද්දො චනංසද්දයොගෙව දිස්සති කුදාවනන්ති.

107. අජ්ජ

නිමිත්තනිමිත්තීනන්ති කාරණකාරියානං, සමානෙති සාධාරණං. සමානමෙව බොධෙති ‘තංයථෙ’විවාදිනා. එත්ථ පන මම්මතාලනං නිමිත්තං පාණ හරණං නිමිත්තී, තස්සාති අනජ්ජතනස්ස. උපරි ත්‍යාදිකණ්ඩෙ කර්මසද්දො තු විසද්දසංයුත්තොව දිස්සති කර්මචීති.

110. ධාසං

සඬ්ඛ්‍යාවාචිතො සද්දා සඬ්ඛ්‍යාසද්දෙන ගහිතාති ආහ- ‘අත්ථෙ’විවාදි. පකාරො දඬ්ඛගුණධිසයොපි අත්ථි, තත්ථ යදි සොපි ගය්භෙයා දඬ්ඛ ගුණානං ලිඬ්ගසඬ්ඛ්‍යාහි යොගා ධාජ්ජව්වයන්ත(මපි තඬ්ඛිසයොයෙවෙති) [වෙන්ථ (පොත්ථකෙ)] (පකාරවාචකලිඬ්ගසඬ්ඛ්‍යාහි යොගා) අලිඬ්ගමසඬ්ඛ්‍යාසද්ද [ධාජ්ජව්වයන්තමලිඬ්ගමසඬ්ඛ්‍යාසද්ද-ඉති කාසිකාචුත්තිපඤ්ජකායං] න සියා, එවඤ්ච සත්‍යත්‍යයත්තමහිමතන්තස්ස න සියා, තඤ්චිට්ඨං, කිරියාවිසයෙ තු තස්මිං ගය්භමානෙ එකධාහුඤ්ජති ද්විධාහුඤ්ජති ද්විධාගච්ඡතිවිවාදො භොජන ගමනාදිකිරියාය සබ්බථා ලිඬ්ගසඬ්ඛ්‍යාහි යොගාභාවා යථාචුත්ත දොසො න සියාති පාණ්ණීයචුත්තිකාරොන ජයාදිවිචෙන කිරියා විසයොයෙවෙත්ථ පකාරො ගහිතො. තම්පති ආහ- ‘දඬ්ඛෙ’විවාදි. කස්මා පනෙවමාහාති ආහ- ‘නවධාදඬ්ඛ’මිවිවාදි. “නවධා දඬ්ඛං, බහුධා ගුණො”ති වෙසෙසිකානං සඬ්ඛකෙනො.

තත්ථ පුථබ්‍යාපොතෙජොවාය්වාකාසකාලදිසාත්තමනානීති නව දඬ්ඛාති. රූප රස ගන්ධ එස්ස සඬ්ඛ්‍යාපරිමාණ පුච්ඡත්තසංයොගවිභාග පරත්තාපරත්තබුද්ධිසුබ්බක්ඛෙව්ඡාදොසපයනනා ව ගුණා, වසද්දෙන ගුරුත්ත දවත්තසිනෙහසඬ්ඛාරධම්මාධම්මසද්දා වෙති චතුඬ්ඛිසති බහුධා ගුණො. අත්‍රාපි යථාචුත්තකාසිකාචුත්තියා පඤ්චකාකාරොන ජීනින්දබුද්ධිනා නවධා දඬ්ඛං බහුධා ගුණොත්‍යත්‍රාපි “කිරියාජ්ඣාහරිතඬ්ඛා නවධා දඬ්ඛං බහුධා ගුණො උපදිසියති විඤ්ඤායති බ්‍යාබ්‍යායතෙ විජ්ජතෙවා”ති කිරියාවිසයොයෙව පකාරො පටිපාදිතො, පයොගදස්සනතො බ්‍යවච්ඡෙජ්ජභාවා සබ්බත්ථ කිරියෙවෙති විසෙසනොපාදානමයුත්තන්ති සම්බන්ධො.

නවධා දඬ්ඛං බහුධා ගුණාති පයොගදස්සනතො දඬ්ඛගුණවිසයානම්පකාරානං ගය්භපගත්තා බ්‍යවච්ඡෙදයිතඬ්ඛානං දඬ්ඛගුණවිසයානම්පකාරානං භාවා සබ්බස්මිං දඬ්ඛගුණවිසයෙ ජීනින්දබුද්ධිනා

චුත්තන යෙන කිරියා අත්ථෙවාති කිරියාවිසයොව පකාරො ගය්හතීති චුත්තිකාර පඤ්චිකාකාරානං විසෙසනොපාදානමයුත්තන්ති අත්ථො.

තතොයෙවාති යතො විසෙසනොපාදානමයුත්තං තතොයෙව ද්විභිච්චාදිකමාහෙති අත්ථො. අයමෙත්ථාධිජ්ජායො “ද්විධා කරොතීති කිරියාපයොගෙපි පකාරො දඬ්ඛගුණවිසයො... දඬ්ඛවිසයස්ස ගුණවිසයස්ස වා ද්විධාභාවස්ස කරියමානත්තා, නතු කිරියාවිසයො... ද්විධාභාවස්ස කරණකිරියාවිසයස්සෙත්ථ චත්තුමනිච්ඡිතත්තා. තතොයෙව කිරියාපකාරොපාදානෙ **[පකාරොතිසයනෙ (පොත්ථකෙ)]** අනු ධාජ්ජච්චයන්තජ්ජයොගො න සියාති විඤ්ඤාපෙතුං ‘ද්විභි’ච්චාදිකමාහෙ’ති තෙනාහ ‘අනු’ච්චාදි.

දඬ්ඛගුණවිසයෙ පකාරෙ ගය්හමානෙ යොයං දොසො සම්භාවිතො පරෙහි, තං දානි නිරාකත්තුමාහ ‘සතිපිච්ච’ච්චාදි. සභාවතො අලිඛිගමසඬ්ඛාසඤ්චාති සම්බන්ධො, සඬ්ඛාන්තරාපාදනෙ ගම්යමානෙ ධාජ්ජච්චයො විභිතො පාණිනියෙහි, තදාහ- ‘දඬ්ඛස්සෙ’ච්චාදි සඬ්ඛාන්තරාපාදනෙපිති පුබ්බං යා චචත්ථිතා සඬ්ඛා, තතො- ඤ්ඤං සඬ්ඛාන්තරං තස්සාපාදනං කරණං සඬ්ඛාන්තරාපාදනං, තස්මිම්පිති අත්ථො.

113. තබ්බ

සො පකාරො අස්සාති තබ්බා, තසද්දෙන පකාරස්ස පරාමට්ඨත්තා තබ්බතීතෙත්ථ පකාරචතීති අත්ථො චුත්තොති ආහ- ‘තසද්දෙන’ච්චාදි. පකාරචතීති පකාරචති අත්ථෙ. මුදුජ්ජපකාරවා මුදුජාතියො.

115. කති

කිං සඬ්ඛානම්පරිමාණමෙසන්ති අත්ථෙ “කම්භා රති ඊවරිවතක රිත්තකා”ති (4-44) සුත්තෙන රතිජ්ජච්චයං විධාය කතීති සිද්ධත්තා චුත්තං- ‘සඬ්ඛාපරිමාණවිසයෙ සාධිතත්තා’ති, කති ච සො සඬ්ඛා පරිමාණවිසයත්තා සඬ්ඛා චෙති කතිසඬ්ඛා, තාය.

116. බහු

පච්චාසත්තීති සම්බන්ධිමහි එකමහි දස්සිතෙ ද්විට්ඨත්තා සම්බන්ධස්ස පරො සම්බන්ධි විඤ්ඤායමානො පරොව විඤ්ඤායති යුත්තිතොති ‘සම්බන්ධතොවා’ති චුත්තං.

117. සකිං

නිපාතනස්සාති සකිත්ති නිපාතනස්ස.

118. සො

බණ්ඩං බණ්ඩං බණ්ඩසො, පුටු පකාරො පුටුසො.

119. අභු

නනු ච අභවනන්තාම සබ්බථා අනුප්පත්තියා චා අවත්ථන්තරෙන චා, තථා සත්‍යභූතසද්දො-නුප්පන්තමත්තවචනොපිති කථමභූතසද්දො-වත්ථන්තරෙන භූතෙ චුත්තොච්චාහ- ‘අභූතස්සි’ච්චාදි. කථමවත්ථාව තසද්දෙන පරාමසීයතීති වෙ අභූතසද්දො යදානුප්පන්තවාචී සියා, තදා තසද්දප්ප යොගොයෙව න සියා... තසද්දෙනාභූතස්සෙව ගහණතො, අභූතභාවෙච්චාදිනා සුත්තීතං සියා, තෙන තසද්දප්පයොගසාමත්ථියා අවත්ථාව තසද්දෙන පරාමසීයතී, තප්පරාමට්ඨඤ්චාවත්ථන්තරමභූත සද්දො අපෙක්ඛතෙ, තෙනාහ- ‘තඛභාවෙතිවචනා’ඉච්චාදි. භවනං භාවො තාය අවත්ථන්තරෙ භාවො තඛභාවො තස්මිං. තෙනාහ ‘අභූතස්සෙ’ච්චාදි. භාවෙති විසයසත්තමී, සංසත්තමී වාති ආහ- ‘විසයෙ ගම්මමානෙ චා’ති. කුණ්ඩලත්තෙනාති කුණ්ඩලසභාවෙන.

120. දිස්ස

දිස්සන්තීති චුත්තෙ පයොගෙ දිස්සන්තීති අයමත්ථො විඤ්ඤායතීති ආහ ‘දිස්සි’ච්චාදි, ඉදං සුත්තං විජ්ඣාසිග පරිභාසා භවතීති සෙසො. ‘‘ඤානා-පච්චෙ’’තිආදිනා (4-1) සුත්තෙන චුත්තෙස්වනෙකවිධෙසු අත්ථෙසු පරි සමත්තතො භාසතීති පරිභාසා, විධිනො පච්චයස්ස අභිගභූතා පරිභාසා විජ්ඣාසිගපරිභාසා. විධියෙවාති සුත්තමිදන්ති සම්බන්ධො. වක්ඛමානසුත්තද්වයන්ති ‘‘අඤ්ඤස්මිං සකත්ථෙ’’ති සුත්තද්වයං.

125. සංයො

අන්තරසද්දො-නෙකත්ථොපිභාන්තරාලවාචී මජ්ඣවාචී ගය්හති, න විජ්ජනෙන්තරමෙසන්ති අන්තරාලමත්තපට්ඨෙසධෙපයොජනං නත්ථීති කත්ථාන්තරා ලට්ඨස්සාභාවාන්තරාලං නත්ථීත්‍යුපවරීයති, එවඤ්ඤි ලොකෙ පයුජ්ජතෙ ‘අනන්තරා ඉමෙ ගාමා අනන්තරා ඉමෙ පාසාදා’ති අන්තරාලගතස්ස ඤ්ඤස්ස ගාමස්සඤ්ඤස්ස පාසාදස්ස වාභාවා තථා බ්‍යපදිසීයතෙ, තථෙවමිභාප්‍යන්තරාලගතස්සඤ්ඤස්ස බ්‍යඤ්ජනස්සාභාවා අනන්තරා ඉත්‍යුච්චන්තෙ, අථවාන්තරසද්දො බ්‍යවධානවාචී බ්‍යවධානාභාවතො-නන්තරා ඉති චුච්චන්තෙ. අන්තරං කරොතීති චා බාදිඉප්පච්චයං [භිජ්ජච්චයං (පොත්ථකෙ)] විධාය අන්තරායති බ්‍යවධානං කරොතීති කත්තරි අප්පච්චයං විධාය අන්තරො බ්‍යවධායකො නත්ථෙතෙසන්ති අනන්තරා. යථා ‘රුක්ඛා වනන්තෙ’ත්ථ රුක්ඛා සමුදිතාවෙකවනබ්‍යපදෙසං ලහන්තෙ, තථාත්‍රාපි බ්‍යඤ්ජනා සමුදිතාවෙනෙ සංයොගබ්‍යපදෙසගොචරත්තං පටිපජ්ජන්තෙ.

සංයොගොති හි සමුදායජ්ජධානො නිද්දෙසො
 බ්‍යඤ්ජනාත්‍යාවයවජ්ජධානො, තස්මා බ්‍යඤ්ජනාති බහුවචනෙන සංයොගොති
 එකචචනනිද්දෙසො සටතෙ, නනු ච චණ්ණානමුච්චාරිතජ්ජධංසිත්තා
 යොගපජ්ජමට්ඨිතමානානං න සම්භවති සමුදායත්තත්ති සමුදායත්තමයුත්තත්ති
 නායුත්තං, තථාහි උත්තරුත්තරග්ගාහිති බුද්ධි පුබ්බපරිභූතෙ බ්‍යඤ්ජනාවයවෙ
 සමුදායරූපෙන සඬකජ්ජෙනති සමුදායවොහාරම්පවත්තයිති.

ණානුබන්ධෙති දිතිසද්දස්ස සංයොගවිසයත්තා දෙච්චොති
 ‘සරානමාදිස්සා’ති විසයො, උචම්පසද්දස්ස සංයොගවිසයත්තා ඔචම්පිකොති
 එතස්ස විසයොති තත්ථ රාසචො වෙනතෙය්‍යො මෙනිකො දෙච්චො
 දොසග්ගාන්ති රූපානි. ඉධ තු ඔචම්පිකො කොණ්ඩඤ්ඤොති යුජ්ජන්ති.
 තෙනෙව ච තත්ථ පඤ්චිකා එත්ථ, එත්ථ ච පඤ්චිකා තත්ථ උපනෙතබ්බාති.

127. කොස

කොසජ්ජන්ති එත්ථ තස්ස ජත්තඤ්ච නිපාතනා, අජ්ජවන්ති එත්ථෙහ
 “උචණ්ණස්සා වච සරෙ”ති (4-129).

135. ජොවු

යකාරස්ස ද්විත්තෙ ජෙය්‍යො.

137. කණ

අතිසයෙන අජ්ජො, අතිසයෙන යුචාති විග්ගහො.

139. ඛෙස

සතිස්සාති වුත්තෙ සතිසද්දො විඤ්ඤායති සත්‍යන්තෙපි විසෙසනත්තෙන
 චත්තුම්ච්ඡිතෙසත්‍යන්තො කථං විඤ්ඤායතිච්චාසඬකිය “සඬබ්‍යාය
 සච්චුතිසාසෙ”ච්චාදිනා (4-50) සත්‍යන්තාදිහි ඛො විහිතො, තස්මිඤ්ච
 ඛෙතිනිමිත්තෙනොපාදිත්තෙ තදුපාදානසාමත්ථියාසත්‍යන්තොව විඤ්ඤායතිති
 දස්සෙතුමාහ- ‘ඛෙති නිමිත්තොපාදානා’තිආදි.

142. අධා

ධාතුතො අඤ්ඤො සද්දො අධාතු තස්ස. පඤ්චිකායම්පන පකතිපි
 සද්දොයෙවාති ධාතුතොඉච්චාදිනා අධාතුසද්දස්ස අත්ථමත්තං වුත්තං.

තස්සාති අධාතුජ්ජකතියා, අධාතුසද්දස්සාති වුත්තං හොති. තෙනවාති
 කකාරෙන ච, තස්මාති තෙන කාරණෙන.
 පුබ්බග්ගහණමත්තරෙනාතිපාණිනිනා ඉකාරාදෙසවිධායකෙ ඉමස්මිංයෙව

සුත්තකකාරතො පුබ්බස්ස ඉකාරාදෙසවිධානත්ථං පුබ්බග්ගහණං කතං, තං පුබ්බස්සාතිවචනං විනාති අත්ථො. සචෙතිආදිනා කථයතීති සම්බන්ධො. “ඛයඤ්ජනෙ දීඝරස්සා”ති (1-33) රස්සො චුත්තො, අස්සාති ජාතිනිද්දෙසෙ තු ආකාරස්සවිකාරො භවත්‍යව, සියා එතන්ති බහුපරිබ්බාජකාති එතං රූපං හොති. සායාදානු ඛයවහිතො... කකාරතො පුබ්බෙ සායාදි, න සායාදි කකාරා පරොති.

නනු ව අසායාදිතොති එත්ථ පසජ්ජප්පට්ඨෙසෙධො නඤ්ඤ කස්මා ගහිතො, න පරිශුද්ධාසොති ආසඩ්ධිය පරිශුද්ධාසෙස්මිං ගහිතෙ සති දොසං වත්තුමාරහතෙ ‘පරිශුද්ධාසෙ’ඉච්චාදිනා. සායාදිතොති සායාදානන්තො පරිබ්බාජකසද්දතො. පරිබ්බාජකසද්දොහි සායාදානන්තො වාකො සායාදානන්තන්තා, තෙනෙව වක්ඛති- ‘පරිබ්බාජකසද්දතො එත්ථ සායාදානප්පත්තී’ති. අසායාදිස්මා පරොති කත්වා බහුපරිබ්බාජකසද්දතො න සායාදානප්පත්තීති සම්බන්ධො.

තතොවාති බහුපරිබ්බාජකසද්දතො ව. පසජ්ජප්පට්ඨෙසෙධෙන නඤ්ඤසද්දෙන අඤ්ඤපදත්ථසමාසෙපි සියාව දොසොති දස්සෙන්නො ආහ- ‘අවිජ්ජමානොසායාදි’ච්චාදි.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං.

චතුත්ථකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

පඤ්චමකණ්ඩ

1. නිජ

බමාවීමංසාසුති පකතිවිසෙසනමෙව කථමිච්ඡිතන්ති ආහ-
 ‘සමබන්ධස්සි’ව්වාදි, පදානමඤ්ඤමඤ්ඤසමබන්ධස්ස පුරිසාධිතත්තාති
 අත්ථො, පකති විසෙසනන්ති නිජමාහ සද්දානං විසෙසනං, කිම්පන
 පකතිවිසෙසනෙ ඵල මිච්චාහ- ‘පකතිවිසෙසනොපාදාන’මිච්චාදි. යජ්ජත්‍ර
 ‘බමාවීමංසාසු’ති පකතිවිසෙසනං, කස්මිං අත්ථෙ වරති බසා විධියන්තිච්චාහ-
 ‘අත්ථන්තරස්සා නිද්දෙසා’ඉච්චාදි. අත්ථන්තරස්සාති නිසානාදිඅත්ථන්තරස්ස.
 “සුතානුමිතෙසු සුතසමබන්ධොව බලවා”ති පරිභාසමුපලක්ඛෙති
 ‘සුතානුමිතාන’මිච්චාදිනා. තෙනෙවාති කිරියාරූපාසු බමාවීමංසු බසානං
 විධානෙනෙව, සකත්ථෙ විධානෙනෙති චුත්තං හොති. තිතික්ඛකිරියන්තාති
 ඉමිනා පරෙසං විය බාද්‍යන්තානං ධාතුසඤ්ඤාවිධාන මනත්ථකන්ති දස්සෙති.

තිතික්ඛා බමා, තිතික්ඛති බමති, වීමංසා උපපරික්ඛා, වීමංසති
 උපපරික්ඛතිති අත්ථො. සුත්තෙ නිජඉති නිද්දෙසා භූවාදිකස්ස ගහණං.
 නිච්චණ්‍යන්තස්ස චුරාදිකස්ස හි තාදිසෙ පයොජනෙ සති බහුලං විධියමානෙපි
 නිච්චත්තමත්තනො නාතිචත්තති. අථවා චුරාදිමානෙනාබ්‍යභිචාරිනා සාහවරියා
 තිජොපි චුරාදිකොව, තං යථා ‘ගාවස්ස දුතියෙනාත්ථො’ති.
 චුත්තෙගොයෙවොපාදියතෙ, නාස්සො, න ගදුහො. කදාවි පන අස්සාදිනොපි
 දුතියස්ස ගහණං සියා අත්ථජ්ජකරණා දිජ්ජහාවතො.

නත්‍ර ව වීමංසායං සජ්ජවිචයවිධාන මනුපපන්තමිතරෙතරනිස්සයදොස
 දුට්ඨත්තා, තථාහි සිද්ධෙ වීමංසාසද්දෙ සජ්ජවිචයො උප්පජ්ජතෙ, සති ව තස්මිං
 වීමංසාති රූපං සම්පජ්ජතිති ඉතරෙතරනිස්සයො, ඉතරෙතර නිස්සයාති ව
 කාරියානී නොපකප්පන්තිති තෙනාහ- ‘අනුචාදරූපාන’මිච්චාදි.
 අනාදිකාලසංසිද්ධසද්දානුවානො නත්ථි ඉතරෙතරනිස්සයො දොසොති භාවො.
 පයොජකබ්‍යාපාරණිජ්ජවිචයාභාවෙ තෙජතෙති රූපං.

2. කිතා

පුබ්බෙවිය පකතිවිසෙසනාදිත්‍යනෙන “සමබන්ධස්ස පුරිසායන්තත්තා
 ‘තිකිච්ඡාසංසයෙසු’ති පකතිවිසෙසනන්ති ආහ- ‘තිකිච්ඡාය’මිච්චාදි’ත්‍යාදිකං
 සබ්බං යථායොගමෙත්ථාපි වත්තබ්බන්ත්‍යාතිදිසති. විස්සත්ථොති විසද්දස්ස
 අත්ථො. අථ කිමිත්ථං ඡජ්ජවිචයන්තස්සෙව ද්විධොදාහරණන්ත්‍යාසඬකියාහ-
 ‘අත්ථහෙදා ද්විධොදාහරණ’න්ති. නිකෙතො නිවාසො, සඬකෙතො ලක්ඛණං.

3. නින්දා

නින්ද=ගරහායං තතො “ඉත්ථියමණත්තිකයකාං චෙ”ති (5-49)
අප්පච්චයෙ තතො “ඉත්ථියමත්වා”ති (3-26) ආප්පච්චයෙ රූපං. බන්ධනීති
බධකො.

4. තුංස්මා

තුංස්මානීහ පච්චයග්ගහණමාවික්ඛති ‘තුංතායෙ’ව්වාදිනා. තතො චෙති
යතො තුංස්මාති පච්චයස්සෙව ගහණං යතො ච විසෙසන නිද්දෙසො, තතොති
අත්ථො. පච්චයග්ගහණෙ තදාදිග්ගහණං විඤ්ඤායතෙ... “පච්චයග්ගහණෙ
යස්මා සො විහිතො තදාදිනො ගහණ”න්ති ඤායතො. විසෙසනත්තෙන
චත්තුම්චිජ්ඣත්තා තදන්තග්ගහණං... “විධිබ්බිසෙසනත්තස්සා”ති (1-13)
චචනාහි මනසි නිධායාහ- ‘යතො කිරියත්ථා’ඉච්චාදි. සො කිරියත්ථො ආදි යස්ස
සමුදායස්ස සො තදාදි සො පච්චයොන්තෙ තස්ස (සො තදන්තො).
තදාදිතදන්තසමුදායවිසෙසස්ස ගහණං, (නතු) තදන්තමත්තස්සෙ ත්‍යත්ථො.
නනු ච තුංස්මාඉති විසෙසනත්තෙන චත්තුම්චිජ්ඣනෙ භවතු
“විධිබ්බිසෙසනත්තස්සෙ”ති තදන්තග්ගහණං පච්චයග්ගහණෙ තු කථං
තදාදිනො ගහණං චචනාභාවතොච්චාහ- ‘තද්විනාභාවිත්තා’ති. යතො විහිතො
තෙන විනා න භවති සිලෙනෙති තද්විනාභාවි තස්ස භාවො තස්මා. ඉමාය
යුත්තියා විඤ්ඤායතෙ-ත්ථො, යමාබ්‍යායතෙ ‘පච්චයග්ගහණෙ යස්මා සො
විහිතො තදාදිනො ගහණ’න්ති. භවත්ථෙවං තදාදිනො තදන්තස්ස ච ගහණං,
තතො කිප්ඵලංතාහ- ‘තෙනෙ’ව්වාදි.

සපාදිතොති පාදිසහිතතො. ඛ ඡ සුප්පත්තාභාවාති ඛ ඡ සානං උප්පත්තියා
අභාවා. චුත්තප්පකාරස්සෙව තුංප්පච්චයන්තස්ස පකතිභාවෙන ගහණා
සපාදිතො ඛ ඡ සානමනුප්පත්තීති අධිප්පායො. විපුබ්බා ‘ජී-ජයෙ’ඉච්චස්මා
තුංපච්චයන්තා ‘විජෙතුම්චිජ්ඣති’ති අත්ථෙ “තුංස්මා”ඉච්චාදිනා(සො), තුංස්සච
ලොපො, නෙමිත්තිකෙ එකාරෙ නිවත්තෙ ‘ජීස ජීස ඉති ද්විත්තෙ
අනාදිබ්‍යඤ්ජනලොපො “ජීහරානං ගි”ති (5-102) ගි. ජීගිසප්පකතිතො
“භූතෙ ඊඌං”ඉච්චාදිනා (6-4) ඊ. තස්මිං අඤ්ඤ. “ආ ඊ ඌ මහා ස්සා ස්සම්භානං
වා”ති (6-33) ඊස්ස රස්සෙ බ්‍යජිගිසි. යදි තු සපාදිතො සස්ස උප්පත්ති සියා,
තදා බ්‍යජිගිසිති එත්ථ ද්විබ්බවනං කරියමානං සප්පච්චයන්තස්ස
පඨමස්සෙකස්සරස්ස ද්විබ්බවනං භවතීති “ඛ ඡ සාන”මිච්චාදිනා (5-69)
විජිය ඉති සමුදායෙ ආදිභූතස්ස විසද්දස්ස සියා ඊමහි ච විහිතෙ සපාදිතො
පකතිභාවොති විසද්ද පුබ්බෙ අඤ්ඤාගමො සියා, තතො ච අවිච්ඡිසිති
අනිට්ඨමපසජ්ජෙය්‍ය.

තුංස්මා ඉච්ඡායන්ති ච පකතිප්පච්චයන්ථානමුපදිට්ඨත්තා තෙන සභාව
ලිඬිගෙන ඛ ඡ සප්පච්චයා තදන්තො ච අනුමිතො න පන තුං, තුම්භ සුතොති

ආහ- ‘න තදන්තො, නාපි ඡ ඡසා’ති. ඡීසවිජාඉච්චත්‍ර ද්විත්තෙ පුබ්බස්ස සස්ස “චතුත්ථ දුතියානං තතියපයමා”ති (5-78) ගො. තස්ස “කචග්ගහානං චග්ගභා”ති (5-79) ඡො. පාණිනිනාපිභ සප්පච්චය විධායකෙ සුත්තෙ වාක්‍යමිපි යථා සියාති වාචනං කතං, තද්‍යුත්තන්ති නිරාකත්තුමාහ- ‘වාක්‍යමිපි’ච්චාදි. පකත්‍යාදිත්‍යත්‍ර ආදි සද්දෙන අත්ථවිසෙසො ගහෙනබ්බො, පකති විසෙසො තුමන්තො, ඉච්ඡත්ථො-ත්ථවිසෙසො. ඉදං ලක්ඛණන්ති “තුංස්මා ලොපො විච්ඡායං තෙ”ඉති ඉදං ලක්ඛණං. නියොගතොති නියමෙන. ආසඬකායමුපසඬබ්‍යාන”න්ති (3-1-7) වාක්‍යකාරෙන චුත්තං නිරාකත්තුමාහ- ‘ආසඬකාය’මිච්චාදි.

අවෙනනත්තා කුලස්ස ඉච්ඡායාසම්භවොති ‘කුලප්පතිතුමිච්ඡති’ති වාක්‍යමෙවෙච්ඡාපකාසනමසිද්ධං, තෙනාසිද්ධෙන වාක්‍යනාසිද්ධානං ඛ ඡ සානං සාධනං අසිද්ධෙනාසිද්ධසාධනං. ඉච්ඡාවචනිච්ඡාති ඉච්ඡාය වත්තුමිච්ඡා. ඉච්ඡායපවත්තිතො උපලද්ධිති ඉච්ඡාය උපලද්ධි උපාලම්බො පරිජානනං පවත්තිතොති අත්ථො. වෙනනාවතිචාති චුත්තං තස්මා වෙනනාවති පවත්තිතො උපලද්ධිං දස්සෙත්වා තදපදෙසෙ නාවෙනනෙපි දස්සෙතුං ‘යොපෙසා’තිආදිමාහ. දෙවදත්තෙ රජ්ජු බීලාදිපාණිනා උයොයාගො, කුලෙ මත්තිකාවිකීරණාදි. රජ්ජු ගුණො. බීලො [කීල (පඤ්චිකා)] සංක්චාදි.

පුලො තිණාදීනං සඬ්ඝාතො. සා සුනබො මිමරිසතීති මර=පාණවාගෙ’ඉච්ඡායං තුමන්තා සො. “ඤ්ඤි බ්‍යඤ්ජනස්සෙ”ති (5-170) ඤ්ඤි. ද්විත්තෙ පුබ්බතො-ඤ්ඤස්ස ලොපො “ඛ ඡ සෙස්ථි”ති (5-76) ද්විත්තෙ පුබ්බස්සාස්ස ඉමිමරිසති. තථා පිපතිසතීති ‘පතපථ=ගමෙන’ ඉච්චස්ස. සා මිමරිසතීති සතිපි සවෙනනත්තෙ විසත්තජීවිතස්ස සුනබස්ස මරණිච්ඡා සම්භවතීති පටිපාදිතං. “ඉච්ඡාසන්තා පටිසෙධො වත්තබ්බො”ති (3-1-7) පාණිනියවාත්තිකකාරෙන චුත්තං, තත්තිරාකත්තුමාහ- ‘බුභුක්ඛිතු’මිච්චාදි. ජාතිපදත්ථනිස්සයෙන නිචුත්තිමිපටිපාදයමාහ- ‘ජාතිපදත්ථෙ’ච්චාදි. ඉතරො ඉච්ඡත්ථො.

5. ඊයො

කරියති සම්බන්ධියතීති කම්මං. තඤ්ච නාම ජාති ගුණකිරියාදබ්බ සම්බන්ධතො පඤ්චධා භවති. තත්ථ නාමකම්මං’ ඩිත්ථො ඩවිත්ථොති නාමෙන පිණ්ඩස්ස සම්බන්ධා. ජාතිකම්මං ගොඤ්ඤොති ගොත්තාදිජාතියා පිණ්ඩස්ස සම්බන්ධා. ගුණකම්මං සුක්කොනිලොති සුක්කාදිනා ගුණෙන දබ්බස්ස සම්බන්ධා. කිරියාකම්මං පාවකො පායකොති පාවකාදිකිරියාය දබ්බස්ස සම්බන්ධා. දබ්බකම්මං දණ්ඩිච්ඡාණිති දණ්ඩාදිනා දබ්බෙන පිණ්ඩස්ස සම්බන්ධා. එවං කම්මස්ස පඤ්චස්පකාරසම්භවෙපිච්ඡායමත්ථෙ ඊයස්ස විධානතො ඉච්ඡාසම්බන්ධියෙව කම්මං ගස්හතීති කිරියාකම්මමෙවාත්‍ර ගස්හතෙ

අමුකමෙවත්ථමුපදස්සෙන්නො ආහ- ‘යදිපි’ව්වාදි. අයඤ්ච නිපාත සමුදායො විසෙසාහිධානනිමිත්තාසුපගමෙ වත්තනෙ.

තථාපිතිලොකවුත්තිරයංවිසෙසාහිධානාරම්භෙ. තංසම්බන්ධියෙවාති ඉච්ඡාසම්බන්ධිඵව.

අත්තනොපුත්තමිච්ඡතිත්තාදිවචනිච්ඡායමත්තසම්බන්ධිනිපුත්තාදො අත්තනොත්තානුවත්තියසුත්තත්තරෙනපච්චයොවිධියතෙපාණිනිනා, එත්ථ ත්ව(ත්ත)ග්ගහණමත්තරෙනාත්ත සම්බන්ධිත්තොව පුත්තාදො කථං විඤ්ඤායතෙ විසෙසවචනාභාවෙ හි පරසම්බන්ධිත්තාපි පජ්ජොතිතිමංවොදාසමුඛභාවය මාහ- ‘අත්තසම්බන්ධිනි’ව්වාදි. ඊයස්ස පරසම්බන්ධිත්තාපි පසඬගොති සම්බන්ධො. කුතොවාහ-ඊයස්සාඉතිධානා’ති. අත්ථග්ගහණස්සාවචනෙ ඊයස්සානහිධානාති භාවො.

අජ්ජත්තියාති කරණෙ හෙතුමිති වා තතියා. එත්ථාති අත්තනො පුත්තමිච්ඡතිතෙත්ථාපි. න ඉට්ඨොති ඊයස්පච්චයො නාහිමතො. නෙවෙත්ථ හචිතබ්බන්ති වදනො-ධිජ්ජායාමාහ ‘සාපෙක්ඛත්ත යෙවෙති භාවො’ති. යදි අත්තනො පුත්තමිච්ඡතිති වත්තුමිච්ඡායං සාපෙක්ඛත්තෙපි සියා, තදායමනිට්ඨජ්ජසඬගොති දස්සෙතුමාහ- ‘යදිවෙත්ථ’ඉච්චාදි.

අනිට්ඨජ්ජසඬගස්ස සරූපමාහ- ‘අත්තනො පුත්තියතිති සියා’ති. උජ්ජජ්ජමානෙන ඊයෙනෙව අත්තත්ථස්සාහිතිත්තා අත්තසද්දස්සාජ්ජයොගොති වෙනමිපි න සඬගතන්ති පටිපාදයමාහ ‘න ච සක්කා’තිආදි. කස්මාදෙවං වත්තුං න සක්කාති ආහ- ‘පකති’ව්වාදි. අපුපාදිකාය පකතියා සමානත්ථස්සෙව විසෙසනස්ස වුත්තිපදෙ අත්තොභාව දස්සනාති අත්ථො. ක්වපනෙවං දිට්ඨන්ත්තාහ- ‘තංයථෙ’ව්වාදි. ‘‘තමස්ස සිජ්ජං සීලං පණං පහරණං පයොජනං’’ති (4-27) ණිකෙ ආපුපිකො. නතු හින්තත්ථස්සාති බ්‍යතිරෙකං දස්සෙත්වා තං දිට්ඨන්තෙන සාධෙතුමාහ- ‘දෙවදත්තස්සි’ව්වාදි. කාරණමාහ- ‘සාම්‍යන්තරෙ’ව්වාදි. දෙවදත්තස්ස ධුරුතො කුලන්ති සාම්‍යන්තරබ්‍යවච්ඡෙදාය දෙවදත්තසද්දස්සො පාදානතො ගුරුකුලන්ති වුත්තිපදෙන දෙවදත්තත්ථස්සාන්තො භාවොති අත්ථො. තමෙත්ථොපි සමානත්තුපදස්සෙන්නො ආහ- ‘තථෙභාපි’ව්වාදි. අථාත්තනො පුත්තමිච්ඡතිත්තෙත්තස්මිං වාකො පදස්සාන්වාබ්‍යානතො අත්තසද්දස්සාජ්ජයොගො කින්ත සියාති දස්සෙතුමාහ- ‘නවාපි’ව්වාදි.

පදස්සාති පුත්තියාදිනො පදස්ස. නවාපි අජ්ජයොගොති සම්බන්ධො. කාරණමාහ- ‘ඊයන්තස්සා’තිආදි. ඊයන්තො පුත්තියාදි, නියොගතො න පජ්ජොතිති සම්බන්ධො. තබ්බාවිසද්දජ්ජයොගන්ති අඤ්ඤවාචිසද්දයොගං. සුත්තග්ගහණන්ති අසුත්තන්තාති වුත්තසුත්තග්ගහණං.

අත්ථප්පකරණාදායුපලක්ඛණන්තානෙන අත්ථතො පකරණාදිතොපි පුත්තස්සත්ත නියතා ගම්යතෙ, සුත්තසද්දස්ස තු ගහණමුපලක්ඛණත්ථත්ති වදති.

නනු ව පුත්තෙ කම්මාති චුත්තත්තා කම්මසමුදායතොපියො සියා ත්‍යාසඬ්ඛිකියෙව (මහා)වං සාධයමාහ- ‘කම්මා’තිආදි. වත්තුං ඉට්ඨා එකසබ්බා යස්ස කම්මසාමඤ්ඤස්ස තං තථාචුත්තං. වත්තුමිට්ඨෙක සඬ්ඛාස්ස ගහණමාහ- ‘කම්මසමුදායතො’ති. කම්පනාවයවතො න සියා’ මහන්තම්පුත්තම්ච්ඡති’ච්චත්‍ර පුත්තම්ච්චතොච්චාසඬ්ඛිකියාහ ‘අවයවතොපි සාපෙක්ඛත්තායෙවා’ති. න හතීති සම්බන්ධො. එවඤ්චරහි ඉදම්පි න සිජ්ඣතීති වොදෙන්තො ආහ ‘චරහි’ච්චාදි. මහා වායං පුත්තොචෙති මහාපුත්තම්ච්ඡතීති යදෙවං කරියති තදායම්පයොගොති දස්සෙන්තො ආහ- ‘හවිතඛිබ්බෙවෙ’ච්චාදි.

6. උපමා

උපමීයතෙ පරිච්ඡිජ්ජති සාධියතීත්‍යත්ථො. කිදිසන්තමුපමානම්ච්චාහ- ‘පසිද්ධසාධමායා’ඉච්චාදි. පසිද්ධො ගවාදි, තස්ස සාධමායා සමාන රූපතාය යම්පසිද්ධස්ස ගවයාදිතො සාධියස්ස සාධනං තමුපමානන්තාත්ථො. සමානො ධම්මො-ස්සෙති සධම්මො, ගවාදියෙව. තස්ස භාවො සාධමායං. සාධයතෙ උපමීයතෙ-නෙනෙති සාධනමුපමානං ගවාදි. සාධුතෙ උපමීයතෙති සාධියො, ගවයාදි. තස්ස සාධනං සාධියසාධනං.

පුත්තම්චාචරතීති එත්ථ ‘ආවසථමාවසති’ච්චාදො විය ආධාරත්ථස්ස විඤ්ඤායමානත්තා පුත්තෙ විය මාණවකෙ මධුරන්තපානදානාදිකමාචරණං කරොතිච්චෙවමත්ථසම්භවෙන ද්වින්තම්පි උපමානොපමෙයාභාවොත්‍යවගමයිතුමාහ- ‘පුත්තෙ’ඉච්චාදි. පසිද්ධෙන සාධනභාවෙත්‍රපමානභූතෙ පුත්තෙ ආචරණම්පි පසිද්ධන්ති ආහ- ‘තම්පසිද්ධ’න්ති. තදාචරණෙන තෙන ආචරණෙන පුත්තමාණවකවිසයමාචරණං වා පුත්තමාණවක සද්දෙනුපචාරතො ගහත්වා විසයිවසෙන විසයභාවවොහාරොතිපි යුජ්ජති. වාක්‍යත්ථො පනෙතස්මිං පක්ඛෙ ‘පුත්තම්ච පුත්තවිසය මාණවකම්ච ආචරති මාණවකවිසයමාචරණං කරොති’ති, චුත්තියන්තු යථාචුත්තමත්ථද්වයං යථායොගං යොජෙත්වා වෙදිතඛිබ්බං.

නනු ව යජ්ජත්‍රොපමානොපමෙයාභාවො චුත්තියං ඊයෙනෙව ජොතිතොති ඉවසද්දො නිවත්තතෙ, තදොපමානොපමෙයාභාවො පුත්ත සද්දෙව වත්තතෙ, තං කථමුපමෙයාවචනස්ස මාණවකසද්දස්ස චුත්තත්ථස්ස පයොගො යුත්තොච්චාසඬ්ඛිකියාහ- ‘උපමානවචනතො’ච්චාදි.

තඛිබ්බිට්ඨාචරණෙති තෙනොපමානෙන විසිට්ඨෙ ආචරණෙ. උපමානොපමෙයාභාවස්සානිවත්තත්තාති එත්ථායමධිජ්ජායො ‘උපමාන

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

පඤ්චමකණ්ඩ

විසිට්ඨාවරණේ

උපමානවචනතො

ඊයස්ස

විධානෙ

නොපමෙයාවචනමන්තරෙනොපමානවචනස්ස

පවත්තීති

උපමානොපමෙයාභාවස්සානිවත්තී”ති.

අඤ්ඤාපාති

යද්දුපමානොපමෙයාභාවස්ස ඊයෙනෙව ජොතිතත්තා තදන්තස්සුපමෙයො වුත්ති සියාත්තාත්ථො. පබ්බතායතීති “කත්තුතායො”ති (5-8) ආයො.

උපමෙයාස්සානිවත්තත්තා උපමෙයා කත්තුසාමඤ්ඤෙ තිජ්ජවිචයො.

7. ආධා

යථානන්තරසුත්තෙ උපමානෙ උපමෙයාස්ස මාණවකස්ස පයොගො උපපන්නො, තථාත්‍රාපි ‘පාසාදෙ කුටිය’න්ති වොපමෙයාස්සපයොගොති අතිදිසන්නො ආහ- ‘හෙට්ඨාවියෙ’ව්වාදි. උපමානෙ උපමෙයාස්සානන්තොභාවාති අත්ථො. නත්‍ර කිමත්ථමිදමුච්චනෙ යවතායො පාසාදෙ ඉවාචරති සො පාසාදමිවාචරතීතිපි වත්තුං සක්කාති නාත්ථහෙදො-ඤ්ඤත්‍ර වචනිච්ඡාහෙදාති පුබ්බෙනෙවෙත්ථාපි ඊයො සිද්ධො, තතො නාත්ථො-නෙන වචනෙනෙව්වාසඬකියාහ- ‘යදිපි’ව්වාදි.

8. කත්තු

එත්ථ කත්තුතොග්‍රති වචනා කම්මාති නිවත්තනෙ, ආයග්ගහණං ඊයො. කදා පන කත්තුවිසෙසො-වසියතිව්වාහ-‘යත්ථාදිසද්දසමානාධිකරණත්තෙ’තිආදි. පබ්බතායති හත්ථිච්චෙවමාදිනා හත්ථාදි සද්දෙන සමානාධිකරණත්තෙ සතීති අත්ථො.

9. කුරුමෙ

කොයං වාත්ථොව්වාසඬකිය “අභුතතබ්භාවෙ කරාසභුයොගෙ විකාරාථී”ති (4-119) චීස්ස අභුතතබ්භාවෙ කරාදියොගෙසති විධානා ‘අභුතතබ්භාවො කරාදිවිසිට්ඨො’ති ආහ. අභුත තබ්භාවස්ස කරාදිවිසිට්ඨත්තා කරොත්තාත්ථනිවත්තියාවස්සං පාණිනියා විය භුට්ග්ගහණං කත්තබ්බමඤ්ඤා කරොත්තාත්ථෙපි සියාත්තාසඬකිය නිවත්තිහෙතුමාහ- ‘තෙනෙවා’තිආදි. යෙනෙව කරොත්තාදිවිසිට්ඨො අභුතතබ්භාවොවාත්ථො තෙනෙව හෙතුනාති අත්ථො. භවත්තාත්ථෙ-නෙන කාරණෙන ලද්ධෙ කරොත්තාත්ථොප්‍යනිට්ඨො ලබ්භතිව්වාසඬකිය තත්තනිවත්තිමිපටිපාදයමාහ- ‘කරොත්තාත්ථෙ’ව්වාදි. අධවලං ධවලං කරොති ධවලීකරොතිච්චෙව චීජ්ජවිචයෙ කත්තබ්බෙ කම්මෙනෙව කරොතිස්සාහිසම්බන්ධස්ස දිට්ඨත්තාති අත්ථො. කාරණන්තරමාහ- ‘ඉහ වෙ’ව්වාදි. ඉතිසද්දො හෙතුමිහි යස්මා ඉහ කත්තුතොති වත්තනෙ තතොවෙති අත්ථො.

අසත්‍යත්වස්ස පන භවත්‍යත්වෙයෙවාන්තොභාවා න තන්තිවත්ති පටිපාදිතා. තප්පකරණෙනි ධාතුප්පච්චයප්පකරණෙ. ද්විබ්බවනන්ති පට්ඨව්වස්ස ද්විබ්බවනං තතො “දිස්සන්තඤ්ඤපි පච්චයා”ති (4-120) රාජ්පච්චයො. “රාත්‍රබන්ධෙන්තසරාදිස්සා”ති (4-132) අන්තසරාදිස්ස ලොපො. ව්‍යන්තා පච්චයාභාවත්ථං- ‘අචිතො’ති පච්චයවිධානසුත්තෙ පටිසෙධො න කතො, තෙනාහ-‘අචිතොති පටිසෙධාභාවා’ති. ටීති භූසොඉති

පඨමන්තාවී. ණාදිවුත්තිත්තා “එකත්ථතාය”න්ති (2-119) විහත්තිලොපො. ඉහෙවෙති ‘ව්‍යත්ථෙ’ ඉතීමස්මිංයෙව. න ච වුච්චතෙති සම්බන්ධො.

10. සද්දා

නත්‍ර ච අසති සුත්තෙ දුතියාග්ගහණෙ දුතියන්තෙහිව්වායං විසෙසො කුතො ලබ්භතෙ යෙන ‘සද්දාදීහි දුතියන්තෙහි’ති විවරණං කතන්ති සච්චං, තථාපි පච්චයවිධිමහි යුත්තෙපි පඤ්චමියා නිද්දෙසෙ ‘සද්දාදීහි’ති දුතියායොපාදානසාමත්ථියා තථා විවරණං කතං.

සබ්බත්ථාති “තමධිතෙ තං ජානාති කණ්කාවා”දො (4-14) සබ්බත්ථ. කිරියාවාත්‍යවධාරණෙන යං ඛ්‍යවච්ඡින්නං, තමුපදස්සෙන්තො ආහ- ‘න කාලෙ’ව්වාදි. යදිපි අධිතෙව්වාදිසු වත්තමානකාලෙන කත්තුතා එකවචනෙන ච නිද්දෙසො, තථාපි තෙසමප්පධානත්තා අඤ්ඤස්මිමිපි භූතාදිකෙ කාලෙ කම්මාදො සාධනෙ බහුවචනෙන ච පච්චයො සියා එවෙති භාවො.

නත්‍ර ච “ධාත්වත්ථෙතාමස්මි”ති (5-12) ඉප්පච්චයෙ පත්තෙ- යමාරබ්භතෙ අස්සපි ධාත්වත්ථෙයෙව විධානං, තතො ච සද්දාදීහි ධාත්වත්ථෙ ඉප්පච්චයෙන න භවිතබ්බං, දිස්සතෙ ච ඉප්පච්චයපයොගොච්චාසඬ්ඬිය ‘නායමිප්පච්චයස්ස බාධකො’ති පටිපාදෙතුමාහ- ‘ධූවං කරොති’ව්වාදි. නානාහින්තං වාක්‍යං නානාවාක්‍යං, තස්ස භාවෙන, තෙන හින්තවාක්‍යභාවෙනායස්ස ඉප්පච්චයස්ස ච සමුච්චයතොති අත්ථො. “ධාත්වත්ථෙතාමස්මි”ත්‍යෙකං වාක්‍යං, “සද්දාදීහි කරොත්‍ය”පරං. එතාති ද්වෙ හින්තවාක්‍යානි- ‘ධාත්වත්ථෙ තාමස්මා ඉප්පච්චයො භවති, සද්දාදීහි කරොතිව්වස්මි. අත්ථෙ ආයො භවතී’ති පච්චෙකමාඛ්‍යාතාපෙක්ඛාය වාක්‍යපරිසමත්තියා හින්තතා, අහින්තෙ හි කිරියාපදෙකවාක්‍යතා, හින්තෙතු නානාවාක්‍යතා, නානාවාක්‍යෙ ච සති සමුච්චයො. න හි සාමඤ්ඤවිසෙසභාවෙන විධානමෙව බාධාහෙතු, කිඤ්චරහි එකවාක්‍යතාපි, තං යථා-‘බ්‍රාහ්මණානං දධි දියාතං, තක්කං කොණ්ඩඤ්ඤායෙ’ති. නානාවාක්‍යෙ තු සමුච්චයො, තං යථා- ‘බ්‍රාහ්මණා භොජියන්තු, මාසිරාය වත්ථයුගලං දියතු’ති මාසිරො බ්‍රාහ්මණභාවෙන භොජියතෙ වත්ථයුගලඤ්ච ලභතෙ, තෙනොජ්ජකං වුත්තෙන

චත්ථයුගලදානෙන සාමඤ්ඤචුත්තං භොජනං න බාධියතෙ, තථෙහාපි උජුකං විහිතෙනායෙන සාමඤ්ඤවිහිතො ඉප්පච්චයො න බාධියතෙ ලක්ඛියානුරොධෙන සත්ථකාරස්ස වාක්‍යා භෙදාභෙදොති නානවට්ඨිතිදොසොති මඤ්ඤතෙ. තිම්භි ලෙ ව සිද්ධන්ති සම්බන්ධො.

යප්පච්චයො න විහිතො පාණිනිආදීහි වියාති අධිප්පායො. ‘ජල දල-දිත්තියං’. ‘‘මානො’’ති (5-65) මානො, ‘‘කත්තරි ලො’’ති ‘‘පරොක්ඛායං චෙ’’ති (5-70) වග්ගහණෙන ‘දල දල’ඉතිද්විත්තං ‘‘ලොපොනාදිඛ්‍යඤ්ජනස්ස’’ (5-75) ‘‘සරම්භා ද්වෙ’’ති (1-34) දස්සලස්ස ව ද්විභාවෙ දද්දල්ලමානා. ජලමානාති අට්ඨකථාවචනතොති ඉමිනා කිරියාසමහිභාරෙ යප්පච්චයාභාවං දස්සෙති. ඉමිනා ව සක්කතෙ විය භුසාහික්ඛඤ්ඤෙපි කිරියාසමහිභාරො කිරියාපරිවත්තනං, තඤ්ච යදා කිරියමඤ්ඤෙන කත්තබ්බමඤ්ඤො කරොති, තෙන කත්තබ්බඤ්ඤෙවතරො, තදා භවතීති විඤ්ඤෙයාං. ‘‘සාමඤ්ඤවිහිතා විධයො පයොගමනුසරන්ති’’ති ඉමිනා ලක්ඛණෙන ‘දල-දිත්තිය’න්ති ඉමස්මා ‘‘මානො’’ති සාමඤ්ඤෙන විහිතො මානප්පච්චයො භුසත්ථෙ ආහික්ඛඤ්ඤෙ වභවිස්සති. දද්දල්ල මානාති එත්ථ භුසං ජලමානා, පුනස්පුන ජලමානාති ව අත්ථො වෙදිතබ්බො.

11. නමො

නමො කරොති නමොසද්දමුව්චාරෙති, සද්දං කරොති සද්දමුව්චාරෙතිතිව්චෙවමත්ථො (න) ගහෙනබ්බෙ අනිස්සයනතො අනහිධානතො වා.

12. ධාත්වා

අපරිනිජ්ජන්තොති අනිජ්ජන්තො අසිද්ධාවත්ථොති අත්ථො. කාරකසාධියොති යථාලාභං කාරකෙහි සාධියො. අසත්ථභූතොති අදබ්බභූතො. අයන්තු කිරියාරූපො පදත්ථො පචත්‍යාදීනං වික්ලෙදනාදිපධානකිරියාරූපො ව තදවයවරූපා පුබ්බපරිභූතඋද්ධනාරො පනාදිකාදයො තාදත්ථියා ව පචත්‍යාදිවචනියා. තස්මා යථා චුත්තලක්ඛණෙ ධාත්වත්ථෙ ධාතුතො විධියමානො ත්‍යාදිප්පච්චයො තථාභූතමෙව වදන්ති භෙදාභාවා අභෙදසඬ්ඛ්‍යායෙකවචනෙතොව්චතෙ, ‘න බහුවචනෙන, තෙනෙත්ථ ‘ධීයතෙ දෙවදත්තෙන, ධීයතෙ දෙවදත්තෙහි’ති භවති. න යතොකුතොව්තිආදිනා යතො යත්ථ න දිස්සති, තතො තත්ථ න භොතීති දීපෙති. යතො යත්ථ විධි, ස තස්ස සම්බන්ධි භවතීති නාමෙහි වචනියත්ථතො-ත්ථන්තරභූතො යොයං ධාත්වත්ථො කමාදීනමත්ථභූතො, සො සකත්ථොති සකත්ථෙයෙවායමිප්පච්චයො චුරාදිණිවියාති වෙදිතබ්බො.

තස්සවාති එකාරස්ස ව. අථ අතිහත්ථයතිච්චාදො පාදිවිසිට්ඨො ඵව ධාත්වත්ථො ඉප්පච්චයස්ස විධානා තදත්ථවිහිතෙනෙව ඉප්පච්චයෙන පාදිවිසිට්ඨො ධාත්වත්ථො චුත්තො, තෙන කිමත්ථො ඉප්පච්චයන්තස්ස පාදියොගොච්චාසඤ්ඤා පයොජනමාබ්‍යාතුමාහ- ‘අතිහත්ථයති’ච්චාදි. න සාමත්ථියන්ති සමත්ථතා නත්ථිති අත්ථො.

13. සච්චා

අත්ථමාවික්ඛති, වෙදමාවික්ඛතීති විග්ගහො. සුඛාපෙතිච්චාදො සුඛං වෙදයතිච්චාදිනා විග්ගහො. වාපායාති විකප්පෙන පායතො.

15. චුරා

අසති සුත්තෙ සකත්ථෙති කථං ලබ්‍හතීති ආහ- ‘අත්ථානති දෙසා’ති. අත්ථානතිදෙසාති අත්ථවිසෙසස්ස කස්සවි සුත්තෙ අනිද්දෙසාති අත්ථො. අත්ථවිසෙසස්සා-නතිදෙසමත්තෙන සකත්ථොයෙව ණිනා වාච්චොති කථං විඤ්ඤායතෙච්චාහ- ‘සකත්ථස්ස ව සුත්තත්තා’ති. චුර=ථෙයො ඉච්චාදිසු ථෙයාදිකස්ස සකත්ථස්ස සුත්තත්තාති අත්ථො. යොගවිභාගතොති ‘ණි’තියොගවිභාගතො, රජ්ජං කාරෙතීති එත්ථ සාමාමච්චාදිකං සත්තඤ්ඤං රජ්ජං පවත්තෙතීති වා අත්ථො, පයොජකබ්‍යාපාරෙ ණි.

16. පයො

පයොජකො වොදකො බ්‍යාපාරකොති අත්ථො නනු ව චුත්තියං ‘කත්තාරං පයොජයතී’ති චුත්තං කථං පසුජ්ජමානස්ස කත්තුත්තංති ආහ- ‘පසුජ්ජමානො’ච්චාදි. නාවස්සං කිරියාපවත්තකත්තෙනෙව යොග්ගතාමත්තෙනපි කත්තුත්තං සියාති දස්සෙන්නො ආහ- ‘කිරියාය යොග්ගො’තිආදි. පාසාණමබ්‍ලෙනුට්ඨාපෙති’ච්චාදිසු හි යොග්‍යතායපි කත්තුත්තාවසායොසියා, කොපනායං පයොජකබ්‍යාපාරොති ආහ- ‘පෙසනෙ’ච්චාදි. දාසාදිනො හීනස්ස කත්ථවි අත්ථො නියොජනං පෙසනං. ගුරුආදිනො සක්කාරපුබ්බං බ්‍යාපාරණමජ්ඣෙසනං. තං පෙසනජ්ඣෙසනාදිකං ලක්ඛණං සභාවො යස්ස සො තථා චුත්තො.

ආදිසද්දෙන ආනුකූලාභාගිනො බ්‍යාපාරස්ස ගහණං, තථා ව ‘හික්ඛා වාසයති කාරීසො-ජ්ඣාපෙසී’ති සිජ්ඣති. හික්ඛා හි පචුරබ්‍යඤ්ජනවතී ලබ්‍හමානා වාසානුකූලං තිත්තිවිසෙසමුපප්පනයති. කාරීසොපි නිවාතෙ පදෙසෙ සුට්ඨු පජ්ජලිතොජ්ඣයනවිරොධි සීතකතමුපද්දවමප්පනයන්තො- ජ්ඣයනානුකූලසාමත්ථියමාදධාති තතො තෙසමිපි යුත්තමිපයොජකත්තත්ති.

පයොජකබ්‍යාපාරෙතීදං පච්චයවිසෙසනං වා සියා පකතිවිසෙසනං වා. තත්ථ යදි පකතිවිසෙසනං සියා, තදා පයොජකබ්‍යාපාරෙ වත්තමානා ණිණාපි

විධියන්තීති (ගමනං) පති යො නියොගො තදන්ථො ගමී, න ගත්තන්ථො, තස්ස වායං පයොජ්ජොති ‘ගමයති මාණවකං ගාම’න්ති ගත්තන්ථස්ස පයොජ්ජෙ ‘‘ගතිබොධාභාරෙ’’ච්චාදිනා (2-4) විහිතා දුතියා න පජ්ජොති, තතො පකත්තන්ථවිසෙසනපක්ඛො දුට්ඨොති පච්චයවිසෙසනපක්ඛං දස්සෙතුමාහ- ‘පච්චයවිසෙසනං වෙදං න පකතිවිසෙසන’න්ති.

පයොජකමත්තග්ගහණෙනි මත්තසද්දො සාමඤ්ඤවාචී, යථා ‘කඤ්ඤා මත්තං වාරයතී’ති. කත්තාරං යො පසුජ්ජති යො ච කරණාදීනං පයොජකො තෙසං සාමඤ්ඤෙන ගහණෙ සතීති අත්ථො. ඛ්‍යාපාරෙත්ථෙවාති පයොජකග්ගහණමත්තරෙන ඛ්‍යාපාරෙඉච්චෙව වචනං කත්තබ්බං සියාති භාවො, තන්ති පයොජකග්ගහණං, විසිට්ඨො විසයො යස්ස පයොජකග්ගහණස්සතංතථාචුත්තං. කොපනායංවිසිට්ඨො විසයොච්චාහ- ‘යො ලොකෙ’ඉච්චාදි. ඉතොවාති වක්ඛමානස්ස හෙතුතො පරාමාසො. තන්ති චුරාදීහි ණිවිධානං. එවංසද්දො වක්ඛමානාපෙක්ඛො. තං විසුං චුරාදීහි ණිවිධානමෙව වක්ඛමානප්පකාරෙන සඵලං සියා නාඤ්ඤථාති අත්ථො. තමෙව පකාරං දස්සෙති ‘යදිමිනා’ච්චාදි.

17. කොයානා

කත්තරි විහිතෙසුපි මානන්තත්තාදීසු පරභූතෙසු කොයා භවතීති විඤ්ඤායෙය්‍යාති ‘භාවකම්මෙසු’ති න කාසස්ස විසෙසනන්ති ආහ- ‘මානන්තත්තාදීන’මිච්චාදි.

යදි හි කත්තරි විහිතෙසු සියා, තථා සති තෙසමුහින්තං පධානත්තෙනාහිධියමානානමඤ්ඤමඤ්ඤානපෙක්ඛත්තා අසම්බන්ධො සියා, න චෙ වම්භූතානමහිධානමත්ථී, න හි ‘ධීයතෙ’ච්චස්මා භාවො කත්තා ච පතීයතෙ, නාපි ‘ගම්‍යතෙ’ච්චස්මා කම්මං කත්තාව. අපි තු භාවකම්මානෙව ගම්‍යන්තෙ, තෙනාහ- ‘තස්මා’ඉච්චාදි.

තෙසමෙවාති මානන්තත්තාදීනමෙව. පරසමඤ්ඤාහි පරෙසං කච්චායනා නං පරොක්ඛාඉච්චෙව නාමං. තබ්බජ්ජිතෙසුති පරොක්ඛාසඤ්ඤිපච්චයවජ්ජිතෙසු. අපරොක්ඛෙසුති එත්ථ පරසමඤ්ඤාවසෙන පරොක්ඛාඉච්චනෙන සහ සමාසං දස්සෙත්වා ඉදානි අඤ්ඤථාපි පටිපාදෙතුං ‘අථවා’තිආදිමාහ. පරොක්ඛෙති ඉන්ද්‍රියාවිසයෙ කාලෙ. පරොක්ඛෙවිහිතා පච්චයාති ඉමිනා උපවාරෙන තද්ධිතප්පච්චයවසෙන වා පරොක්ඛාති සද්දනිප්ඵත්තිමාහ. තෙ පන ‘අ උ’ ඉච්චාදයො. තතොති පරොක්ඛප්පච්චයතො.

නනු පුබ්බපක්ඛෙ ‘අපරොක්ඛෙසු’ති එත්ථ ‘පරොක්ඛාවජ්ජිතෙසු’ති අත්ථ වචනං යුජ්ජති, දුතියපක්ඛෙ පන ‘පරොක්ඛවජ්ජිතෙසු’ති, තථා සති කථමෙත්ථ

‘පරොක්ඛාවජ්ජිතෙසු’ති අත්ථවචනං යුජ්ජතීති ආහ- ‘තෙපනා’තිආදි. ඉධාති අපරොක්ඛෙසුති ඉමස්මිං. නනු ච “පරොක්ඛෙ අ උ”ඉච්චාදිසුත්තෙ (6-6) ‘පරොක්ඛෙ’ති පකතිවිසෙසනන්ති පච්චයානං පරොක්ඛෙ විහිතතා කථන්ති මනසි නිධායාහ ‘පරොක්ඛෙ’ඉච්චාදි. භවනං භාවො කිරියාධාත්වත්ථො.

සාධියමානාවත්ථොති ඉමිනා සිද්ධාවත්ථා නිරස්සතෙ. පුබ්බපරිභූතො පධානකිරියාවයවභූතො කිරියාරූපො අත්ථො ලක්ඛණං සභාවො යස්ස ධාත්වත්ථස්ස සො තථා වුත්තො. සත්වභූතොති එත්ථ පතියතීති සෙසො. බහුවචනමිති හොති පාකාපාකෙති අධිජ්ජායො, කරියතීති කම්මං, තඤ්ච යදිපි නාමාදිකම්මමත්ථි, තථාපි ක්‍රියත්ථාඉච්චාධිකාරතො මානාදීනමඤ්ඤත්ථාලබ්භනතො ච කිරියා සම්බන්ධොව ගය්හතෙ, සු-සවනෙ සුයමානං.

පාණිනියෙහෙත්ථ “භින්දති කුසුලං”ත්‍යාදො යා හෙදනාදිකිරියා කම්මති දිස්සතෙ, සා යදා සුකරත්තමත්තෙන සජ්ජධානත්තවචනිච්ඡායං කත්තුත්තෙප්පපලබ්භති ‘භිජ්ජතෙ කුසුලො සයමෙවෙ’ච්චාදිනා, තදාස්ස කත්තුතො සුත්තන්තරෙන කම්මසරික්ඛභාවො විධියතෙ ‘කම්මතිස්සයං කාරියං යථා සියා’ති. තන්තිස්සායාහ- ‘යදා කම්මමෙවෙ’ච්චාදි. යදා කම්මමෙව කත්තුභාවෙන විච්චිජ්ජයතෙති සම්බන්ධො. කථං කත්ථා තථා විච්චිජ්ජයතෙච්චාහ- ‘අත්තසමවෙතාය’ඉච්චාදි. අත්තසද්දෙන කම්මමත්‍ර විච්චිජ්ජනං, අත්තති සමවෙතා එකදෙසිභූතා අත්තසමවෙතා, තස්සා කිරියාය කම්මට්ඨකිරියායාති වුත්තං හොති.

සුහෙදත්තාදිනෙති හෙතුමිහි කරණෙ වා තතියා. අත්ථතොති ‘කම්මෙයෙව කොයා’ති (න සක්ඛි) [තස්මා] වුත්තන්ති අධිජ්ජායො. තථාහි ‘භිජ්ජතෙති සවනා කම්මතාවගමයතෙ’ති ඉමිනා අත්ථතො කම්මෙයෙවකොයාතිපටිපාදිතමෙව. වුත්තමෙව චුටිකරමාහ- ‘භිජ්ජතෙ ඉච්චස්මිං පදෙ’ඉච්චාදි. අඤ්ඤථාති යදි කම්මෙයෙව තෙපච්චයො න සියා. අතොති භිජ්ජතෙ ඉච්චස්මා. උපසංහරමාහ- ‘තස්මා’ඉච්චාදි. කිං වචනෙනාති පාණිනියානමිච්ච කිං සුත්තන්තරෙනාති අත්ථො.

වචනාභාවෙපි කම්මකත්තරි පදසඬ්ඛාරක්කමොපදස්සනමුඛෙන වුත්ති ගන්ථං විවරිතුමාහ- ‘වාක්‍යතො’ඉච්චාදි. වාක්‍යතො උද්ධරිත්ථා පදෙසඬ්ඛරියමානෙති ‘භිජ්ජතෙ කුසුලො සයමෙවෙ’ති වාක්‍යතො විසුං කත්ථා භිජ්ජතෙ’ති පදෙ සඬ්ඛරියමානෙ නිජ්ඣාදියමානෙති අත්ථො. තදෙවාති පදත්ථසාමඤ්ඤමෙව. තන්තිජ්ඣාදනෙති තස්ස සඬ්ඛරිමානස්ස පදස්ස සඬ්ඛරණෙ. සයන්තීමස්සාත්‍ර අත්තනාති අත්ථො. න කෙවල මනෙතෙතදෙව වුත්තං- ‘කම්මෙයෙව පච්චයො’ති, කිඤ්චරහි අඤ්ඤම්පත්ථිති දස්සෙතුමාහ- ‘අනෙත වෙ’ච්චාදි. වො වත්තබ්බන්තරසමුච්චයෙ. අනෙතභිජ්ජතෙති සවනාඉච්චාදිනා ඉදඤ්චාහාති අත්ථො. කිත්තදිච්චාහ ‘කම්ම කත්තුතො’ච්චාදි,

න පදමුදාහරණන්ති කම්මකත්තුනො වාක්‍යමෙවොදාහරණං... වාක්‍යෙනෙව තස්ස පතීතියා මඤ්ඤතෙ. පදමෙවොදාහරණං කස්මා න සියාති ආහ- ‘පදෙහි’ව්වාදි. දුතියමුදාහරණං දස්සෙතුමාහ- ‘කත්තුනිස්සයො පි’ව්වාදි.

අස්මිං පක්ඛෙති අස්මිං කත්තුත්තෙන විචච්ඡිතෙ පක්ඛෙ. තබ්බිසයත්තන්ති කම්මවාචිසයං සද්දවිසයත්තං. භාවකම්මෙසුනිමස්ස කත්තරිච්චස්ස ච පච්චයවිසෙසනත්තං සති සාමන්තීයලද්ධමපයොජනං. දස්සෙතුමාහ- ‘භාවකම්මෙසු’තිආදි. ඉමිනා අනෙත ච විසෙසිසත්තාති සම්බන්ධො. කිත්තං විසෙසිතන්ති ආහ- ‘මානන්ත ත්‍යාදීසු’ති. කිත්තමපයොජනන්ති පයොජනං දස්සෙතුමාහ- ‘ත්‍යාදීන’මිව්වාදි. යදි භාවකම්මෙසු කත්තරි ච තෙන තෙන [ධානෙන] සුත්තෙන මානාදයො න සියුං, කථන්තං විසෙසිතෙසු මානාදීසු පරෙසු ක්‍යාදයො සියුන්තිමිනා සාමන්තීයෙන () [(සති)] භාවකම්මෙසු කත්තරි () [(ති)] ච “චත්තමානෙති අන්ති”ව්වාදිප්පභූතිකෙහි (6-1) සුත්තෙහි යථාලාභං භාවාදීසු පච්චයා හොන්තිති විඤ්ඤායතීති භාවො.

නතදත්ථං වචනමාරද්ධන්ති භාවකම්මෙසු කත්තරි මානන්තත්‍යාදිවිධානත්ථං පාණිනියෙහි විය සුත්තන්තරං නාරද්ධන්ති අත්ථො. අථ භාවකම්මෙසු කත්තරි ච මානාදිවිධානත්ථං වචනං නාරද්ධං ධාතුනියමනං [ධාතුනියමත්ථං] ත්වස්ස චත්තබ්බන්ති තඤ්ච සාමන්තීයාව (ලබ්භතෙති) දස්සෙතුමාහ- ‘කිරියත්ථනියමොපි’ව්වාදි. අකම්මකා ධාතුතො භාවෙ කත්තරි ච සකම්මකා කම්මෙ කත්තරි චෙති කිරියත්ථනියමො යථාචුත්තෙන සාමන්තීයා ලබ්භතෙති සම්බන්ධො. අකම්මකානං කම්මවිරහා, සකම්මකානඤ්ච සතොපි භාවස්සාප්පධානත්තා අකම්මකා කත්තරි භාවෙ ච භවන්ති න කම්මෙ, සකම්මකා කම්මසබ්භාවා කත්තරි කම්මෙ ච භවන්ති න භාවෙතීදං සාමන්තීයං.

කම්මමපෙක්ඛතෙති පවාදිතො කත්තරි පඨමපුරිසෙකච්චනෙ කතෙ පචතිව්වාදීසු පවාදිතො පචනාදිකිරියා ඔදනාදිකං කම්මමපෙක්ඛතෙ. කත්තුත්තමපෙක්ඛතෙති භවතිව්වාදීසු භූආදීනං භවනාදිකිරියා කත්තුමත්තමපෙක්ඛතෙ.

20. ණිණා

යදත්ථන්ති යංපයොජනං.

23. ජ්‍යා

ජිනන්තොති “බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා”ති (1-33) රස්සො. සබ්බත්ථෙව යත්ථ කත්තරි පච්චයො තත්ථ විකරණාපි කත්තරියෙව, යත්ථ භාවකම්මෙසු තත්ථ විකරණාපි භාවකම්මෙසුයෙව,... එකාය පකතියා කාරකභෙදෙන

පච්චයස්සාසම්භවතො. තස්මා සභාහිධානානං මානාදිවිකරණානං කථන්තාම සභාසම්භවං ගච්ඡෙය්‍යුන්ති විධියන්තෙ.

27. භාව

විචච්ඡාහෙදෙනාති සකම්මකාකම්මකවචනිච්ඡාහෙදෙන. උභයත්ථාති භාවකම්මෙසු. කරියතීති කත්තබ්බො කරණියො. “අපවාද චිසයෙ උස්සග්ගො නාහිනිච්ඡති”ති එසො උස්සග්ගධම්මො. තබ්බාදීනන්තු කෙසඤ්චුස්සග්ගානම්පි අපවාදචිසයෙ පවත්ති හොති බහුලාධිකාරා. යථා “භාවකම්මෙසු තබ්බානීයා”ති උස්සග්ගො, “වදාදීහියො”ති (5-30) අපවාදො තංචිසයෙපි තබ්බානීයා හොන්ති ‘ගත්තබ්බො ගමනීයො’ති වෙදිතබ්බොති.

28. ධ්‍යාණ

කාරියං “ඤ්ඤි ධ්‍යාඤ්ජනස්සා”ති (5-170) ඤ්ඤි.

30. වදා

අන්තතොතිමිනා ‘හොග්ගමඤ්ඤ’න්තෙත්ථ අඤ්ඤං නාම අන්තචතා අඤ්ඤන්ති අත්ථමාහ.

31. කීවච

කම්මකරො හරිතබ්බතායෙච්චාදිනා කිරියාසද්දත්තං හච්චසද්දස්ස දස්සෙන්නො සඤ්ඤාභාවමපාකරොති. “සඤ්ඤායං හරා”ති ව ගණසුත්තන්ති දට්ඨබ්බං, තෙනාහ- ‘සඤ්ඤායං හරා’තිආදි.

අහරිතබ්බාපිච්චාදිනා ඉදං දීපෙති දුට්ඨා සඤ්ඤාසද්දා කෙච්චි දච්චන්ත විගතාවයවත්ථා යථා ඩිත්ථාදයො, කෙච්චිදවයවත්ථානුගතායථා සත්තපණ්ණාදයො, තත්ථ හරියාසද්දස්ස කම්මමපවත්තිනිමිත්තං ‘හරිතබ්බා හරියා’ති, යථා සත්ත පණ්ණානි අස්සාති සම්බන්ධො පවත්තිනිමිත්තං සත්තපණ්ණසද්දස්ස, එතඤ්ච පවත්තිනිමිත්තං සද්දනිජ්ඣත්තිකිරියායමෙවොපදිසියතෙ, ක්වච්චෙදෙව ත්වත්ථවිසෙසෙ සත්‍යසති වා තස්මිං නිමිත්තෙ සද්දො වත්තති”ති. ඔකාරස්සාති “යුචණ්ණානමෙ ඔජ්ජච්චයෙ”ති (5-82) කතඔකාරස්ස.

32. ඉහා

සද්දිකානන්ති පාණිනියකච්චායනාදිවෙය්‍යාකරණානං. පෙසනං සක්කාරපුබ්බකං වා නියොජනං. කාමචාරානුඤ්ඤාති කත්තුමිච්ඡතො යථිච්ඡ මනුජානනං අතිසග්ගොනාමාති අත්ථො. නිමිත්තභූතස්සාති “හොතා කටො කත්තබ්බො”ච්චාදිසු කටකරණාදිනො කාරණභූතස්ස.

නනු ව සාමඤ්ඤෙන විහිතා එ(තෙ), තථා ව සති විජ්ඣාත්ථවිහි තෙහි එය්‍යාදීහි තෙ බාධියන්තිවිවාහ- ‘නචෙ’විවාදි. විධිවිසෙසත්තෙ ජිති විධානං විධි නියොජනං කිරියාසු බ්‍යාපාරණා, තස්ස විධිනො පෙසාදිනං විසෙසත්තෙපි, නාවස්සන්තිආදි ජයාදිච්චබ්‍යාබ්‍යානං නිස්සාය චුත්තං, චුත්තඤ්ඤි තෙන “කිමත්ථං පෙසාදිසු කිච්චසඤ්ඤිතො තබ්බආනියණ්‍යත්‍යප්පච්චයා විධියන්තෙ, න සාමඤ්ඤෙන භාවකම්මෙසු විහිතා, එවමෙන **[විහිතාච්ච, චො-කාසිකාචුත්ති]** පෙස්වාදිඤ්ඤස්වත්‍ර ව භවිස්සන්තිති විසෙසවිහිතෙන විධ්‍යාදිසු පච්චයෙන බාධියන්තෙ, වාසරුපවිධිනා භවිස්සන්ති එවඤ්චරහි එතං ඤාපෙති ‘ඉත්ථිඅධිකාරතො පරෙන වාසරුපවිධි නාවස්සම්භවති’ති **[කිමත්ථවිවාදි චොද්‍ය, විවසසවිහිතෙවිවාදි පරිහාරො, කිච්චා හි සාමඤ්ඤෙන විහිතා, පඤ්චමී තු පෙසාදිනාත්ථවිසෙසෙන, අතො තෙන විසෙසවිහිතෙන කිච්චා පෙසාදිවිසයෙ බාධියෙරන්ති පුනබ්බියතෙ, වාසරුපෙවිවාදිනා පරිහාරං විසට්ඨති. එවං චරහිවිවාදිනා පෙසාදිසු කිච්චවිධානස්ස ඤාපකත්තං දස්සයති. (ජිනින්දබුද්ධිත්‍ර 21 ස)]**. අසරුපවිධි අසරුපාපවාදප්පච්චයො වා විකප්පෙන බාධකො හොති උස්සග්ගස්සාති එතං අවස්සං න හොතීති ඤාපනත්ථමිපි න විධියතෙති යොජනා. “වා-සරුපො-නිත්ථියං”ති (පා, 3-1-94) පරසුත්තං. ධාත්වධිකාරෙවිහිතො අසරුපො අපවාදප්පච්චයො උස්සග්ගස්ස බාධකො භවති ඉත්ථි අධිකාරෙ විහිතප්පච්චයං වජ්ජයිත්වාති අත්ථො. හෙට්ඨා චුත්තානුසාරෙනෙදං විඤ්ඤාතබ්බං.

හොතා බලු කටො කාතබ්බොවිවාදි පෙසනෙ. ත්වයා කටො කාතබ්බොති අනුඤ්ඤායං. පත්තකාලෙ පරමුදාහරණං. එත්ථ පන කටකරණෙ කාලාරොචනමත්තමෙව විඤ්ඤායති, න පෙසාදි. “සත්තාරහෙස්ථෙය්‍යාදී”ති (6-11) සුත්තං විසෙසවිහිතං, තෙනාහ- ‘සාමඤ්ඤ විධානතො’විවාදි. සත්තිවිසිටියෙවිවාදිනා චුත්තමත්ථං විචරති ‘සත්ති’තිආදිනා. කථං සත්තිවිසිටියා කත්තුනොති ආහ- ‘තංයොගා’ති. තාය සත්තියා යොගො තංයොගො. අවස්සකාධමිණතාවිසිටියෙ තු කත්තරි කිච්චානං තදඤ්ඤෙසඤ්ච භාවාය විසුං- සුත්තිතං, තෙන, චුත්තං ‘ආවස්සකාධමිණතා විසිටියෙව කත්තරි’ති. සබ්බත්ථෙවෙත්ථ ‘උද්ධං මුහුත්තතො’තිආදිනා එකෙකමුදාහරණං කමෙන දස්සිතං. හොතා රජ්ජං කාතබ්බන්ති අරහෙ, භවතා රජ්ජං කාතබ්බන්ති අත්ථො. භවං අරහොති පන අරහකත්තුත්තප්පකාසනත්ථං චුත්තං. එවමුපරිපි. සබ්බමෙනං බහුලග්ගණානුභාවෙනෙති විඤ්ඤායං.

33. කත්ත

ගලෙචොපකොති අලොපසමාසො. අභිමතො පරෙහි. අරහාදිසු විහිතප්පච්චයෙහිති “සත්තාරහෙස්ථෙය්‍යාදී” (6-11) ව “සිලාහික්ඛඤ්ඤාවස්සකෙසු ණි”ති (5-53) ව අරහාදිසු විහිතප්පච්චයෙහි. උපාදානසිලො සික්ඛාපනසිලො. මුණ්ඩනං ධම්මො සභාවො යෙසං තෙ

මුණ්ඩනධම්මා. වට්ඨං කතපරිග්ගහං සාවිට්ඨායනා මුණ්ඩයන්ති එතෙසං කුලධම්මො.

35. ආසිං

කාපනායමාසිංසා නාමෙව්වාහ- ‘අප්පත්තස්සෙ’ව්වාදි. කිරියා විසෙසකත්තු විසයාති කිරියාවිසෙසස්ස යො කත්තා සො විසයො යස්සා සා තථා වුත්තා. කිරියාවිසෙසකත්තු විසයත්තමෙව පුට්ඨි කත්තුමාහ- ‘අස්සා’ඉව්වාදි. අස්සා ජීවනකිරියාය නන්දන කිරියාය භවනකිරියාය වා කත්තා තංකිරියං සම්පාදෙන්තො භවෙය්‍ය භවතුති අත්ථො. ජීවතු නන්දතු භවතුති ආසිංසායං පයොගෙන ජීවක නන්දක භවකසද්දානං තංසමානත්ථතා දස්සිතා.

අකෙනෙවාසිං සනත්ථස්ස ගමිතත්තාති ආසිංසනා එව අත්ථො, තස්ස අකප්පව්වයෙනෙව ගමිතත්තා අවබෝධිතත්තා. නාසිං සනත්ථස්ස පයොගොති ආසිංසනා අත්ථො යස්ස ජීවතු නන්දතු භවත්විව්වාදිනො සද්දන්තරස්ස, තස්ස නප්පයොගොති අත්ථො.

36. කරා

කරොති අත්තනො ඵලන්ති කාරණං.

37. භානො

ජහන්ති උදකන්ති වීහිසු භායනසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං දස්සෙති. ජහාති භාවෙ පදත්ථෙති ඉම්නාපි සංවච්ඡරෙ. භාවෙඉච්චස්සත්ථමාහ ‘පදත්ථෙ’ති. නිජ්චත්තිමත්තං කිරියොපාදානන්ති කෙවි.

39. විනො

නනු ව විනොති පඤ්චමිනිද්දිට්ඨත්තා ‘විනො පරස්මා ඤාඉච්චස්මා’ති වත්තබ්බං කථං විපුබ්බාති වුත්තන්ති ආහ- ‘විනො පරො’ඉව්වාදි. විපුබ්බො යස්සසො විපුබ්බො. විසද්දනො ධාතුමිහි පරභූතෙ සති විසද්දො පුබ්බො නාම භොතීති අත්ථො.

40. කස්මා

සබ්බං ජානාති, කාලං ජානාතීති විග්ගහො.

41. ක්වච

නාමජාතිගුණකිරියා දබ්බසම්බන්ධනො පඤ්චවිධත්තෙපි කම්මස්ස ක්‍රියත්ථස්සාවධිරයමුපාදින්නොති ක්‍රියත්ථස්සම්බන්ධා කිරියාකම්මස්සෙහ

ගහණං. තඤ්ච නිබ්බත්තිවිකතිපත්තිහෙදෙන තිවිධං, තිවිධස්සාපොයතස්ස විසෙසානුපානතො ගහණන්ති කමෙත්තදාහරන්තො ආහ- ‘කරකරණෙ’ ඉච්චාදි.

ලොකවිදුතිආදිදස්සනතො ක්වචිග්ගහණෙ පයොජනං වත්තුමාහ- ‘කම්මතො’ච්චාදි. නනු ච ක්වචිග්ගහණෙනෙව ‘ආදිච්චං පස්සති’ච්චාදොපි (නිවත්ති) වත්තුං සක්කා කස්මා ‘බ්‍රහ්මලාඛිකාරා’ති වුත්තන්ති ආහ ‘තෙනෙ’ච්චාදි. තෙනාති යෙන ක්වචිග්ගහණං කුතොචියෙවාති දස්සනත්ථං කතං තෙනාති අත්ථො. තෙනාති චා ක්වචිග්ගහණෙන. අථ ආදිච්චං පස්සතිච්චාදො විය කම්මකරාදියුපි නිවත්තිමදස්සෙත්වා ‘ක්වචිති කිං කම්මකරො’ති කස්මා වුත්තන්ති ආහ- ‘යජ්ජෙව’මිච්චාදි.

තස්සාති බ්‍රහ්මලවචනස්ස, මහාධිකාරත්තාති මහාවිසයත්තා. කුතොචියෙවාති කුතොචි ධාතුතොයෙව. අට්ඨෙහ කස්මා න හොති දෙවදත්තො සයති දාත්තෙන ලුනාති සුනබ්‍රාහ්මණං දදාති නගරා අපෙති ටාලියං පවති මාතු සරති’ති, සබ්බමෙවෙදං කිරියා (යා) භිසම්බන්ධියතීති යදිපෙවං, තථාපි කම්මත්තෙනෙව යං වත්තු මිච්ඡිතං න කාරකන්තරත්තෙන නාපි සම්බන්ධභාවෙන, තස්සෙව කම්මසද්දෙන ගහණං කම්මවචනසාමත්ථියා, අඤ්ඤථා ස්‍යාදිතොච්චෙව වදෙය්‍ය කිං කම්මාති වචනෙනාති.

42. ගමා

වෙදන්ති එත්ථ අත්ථමාහ විත්තින්ති, තුට්ඨින්ති අත්ථො.

43. සමා

තඤ්චෙති උපමානස්ස පරාමාසො. හෙදෙන විවරණන්ති සමානාදිභිති අවත්වා හෙදෙන විවරණං. තුල්‍යතායුපලබ්භමානස්ස සදිසාදිසද්දවචනීයත්තා අවයවත්ථානුගමෙනාත්තනො-භිධෙය්‍ය සදිසාදිසද්දානම්පවත්ති වෙදිතබ්බා.

44. භාව

කාරකං සාධකං නිබ්බත්තකන්ති අනත්ථන්තරං. කරොති කිරියං නිබ්බත්තෙති නිමිත්තභාවෙනාති කාරකං. කත්තාදීනං කිරියානිමිත්තත්තත්තු සයමෙව ‘තත්ථ කත්තා’තිආදිනා හෙදෙන පකාසයිස්සති. කිරියානිමිත්තං... නිබ්බත්තකෙසු කත්තාදියු ඡසුපි රුළුභත්තා තෙනෙත්ථ කත්තාවාත්තප්පධානො, කරණාදයොප්පධානා කාරකබ්‍යපදෙසො ලබ්භන්තෙ... අඤ්ඤථා කාරකසද්දෙන තෙසං ගහණං න සියාති. කිමිදං කාරකන්තාහ- ‘සත්තිකාරක’න්ති. එවං වරහි දබ්බාදීනං කථං කාරකත්තමිච්චාහ- ‘තදධිකරණා’තිආදි. තස්සා සත්තියා ආධාරා නිස්සයාති අත්ථො, පුං නපුංසකෙ අධිකරණසද්දො. තෙසු දබ්බා දියු තිට්ඨතීති තත්ත්වයා,

සත්ති. තස්සා භාවො තත්ත්වයතා, තාය. අථ දබ්බාදීනං මුත්තො කාරකත්තෙ සති කිමායාතත්තාහ ‘යදි’ව්වාදි.

තෙසන්ති කත්තාදිකාරකානං. අඤ්ඤමඤ්ඤඛ්‍යාචුත්තරූපත්තාති අඤ්ඤමඤ්ඤතො ඛ්‍යාචුත්තං නිවත්තං රූපං කරණාදිසභාවො යෙසං කත්තාදි කාරකානං තෙ තථා චුත්තා, තෙසං භාවො තත්තං තස්මා. කරණ රූපන්ති කරණං රූපං සභාවො යස්ස අධිකරණස්ස තං තථා චුත්තං. එවඤ්චසතිකො දොසොච්චාහ ‘තථා චෙ’ව්වාදි. කෙනචි සුකරත්තෙන සප්පධානත්තවචනිච්ඡායං ‘ථාලී පවතී’ති භවති. තත්ත්වචුක්කංසවච නිච්ඡායං ‘ථාලියා පවතී’ති.

එවඤ්චකත්වාති නිපාතසමුදායො-යං හෙත්වත්ථො. තස්මාති අත්ථො. කත්තා නිමිත්තන්ති සම්බන්ධො. කත්තුවිධකිරියානිමිත්තස්ස කත්තුතො උදාහරණං ‘භසති නච්චතී’ති. තදත්ථෙති තාය කම්මසමවායිනියා පවතාදිකිරියාය අත්ථෙ අධිස්සයනාදයො පවත්තෙන්තො කිරියාය නිමිත්තන්ති සම්බන්ධො. එවමුපරිඡි.

ඔදනං පවති දෙවදත්තොති කම්මට්ඨකිරියාය නිමිත්තභූතස්ස කත්තුතො උදාහරණං. භාජනසඬ්ඛරණමධිස්සයනං. ආදිසද්දෙන තණ්ඩුලවපනඉන්ධනාපහරණාදයො ගය්හන්ති. ද්විධාපත්තියන්ති රුක්ඛාදීනං ද්විධා පවත්තියං.

ඛ්‍යාපනෙති සම්බන්ධො. ගිරිධාතුතො අප්පච්චයෙ- “එඔනම චණ්ණෙ”ති (137) සුත්තෙ ‘අචණ්ණෙති යොගවිභාගතො ගකාරෙ ඉකාරස්ස අත්තං හොතීති දස්සෙතුමාහ- ‘අචණ්ණෙති යොගවිභාගා අත්තං ඉස්සා’ති. අඤ්ඤථාපි පටිපාදෙතුමාහ- ‘එස්ස චා’තිආදි. එස්සාති “ලභ්‍යස්සුපන්ථස්සා”ති (5-87) කතථස්ස. සකලෙනාති ‘එඔනම චණ්ණෙ’ති සකලෙන සුත්තෙන. පුරීති නිපාතො.

ඊසක්කරොති බිත්දුලොපො, ද්විත්තං, සාමඤ්ඤෙන විධානතොති පරෙසං විසෙසවිධානසබ්භාවමාහ. ගණිකාලයං ගණිකානං ගෙහං. නෙපථායමාකප්පො. දත්තොලද්ධොති පච්චයස්ස කම්මසාධනත්තං දීපෙතුංචුත්තං. විනාලිඬ්ඛවචනෙහි පාටිපදිකත්ථං නිද්දිසිතුං න සක්කාති භාවෙති සබ්බලිඬ්ඛසඬ්ඛඛ්‍යාසම්බන්ධයොග්ගපාටිපදිකත්ථසාමඤ්ඤ පච්චයනිමිත්තත්තෙන ගහිතෙපි සාමඤ්ඤ වරිතත්ථත්තා ලිඬ්ඛවචනං නප්පධානන්ති ඉට්ඨිආචුධන්ති ඉත්ථි නපුංසකෙභාවෙ, පාකාති බහුවචනෙපි භාවෙ භවති එව.

45. දාධා

සපාදිහි අපාදිහිවාති පාදිසහිතෙහි පාදිරහිතෙහි ච දාධාහි.

46. වමා

සාපානදොණියන්ති සාරමෙයානං භුඤ්ජනකඅම්බණේ. ධීතසුපාන වමථුට්ඨියාති පචත්තසුනබ්චජද්දනං විය.

47. ක්චි

යථාදස්සනන්ති ආචික්ඛතීති යොජනා. තෙන කුතොචි ධාතුතොති. ගණ්හන්තීති ගහ=උපාදානෙච්චස්ස. සලාකාසද්දස්ස සලාකන්ති. සභාසඉච්චස්ස අන්තබ්‍යඤ්ජනලොපෙ සභාපකතිතො “ඉත්ථි යමත්වා”ති (3-26) ආප්පච්චයො. පහාතීති ආ=දිත්තියම්ච්චස්ස.

48. අනො

වලනාදීනං සිලාදීසු නිජ්ඵාදනත්ථං විසුං සුත්තිතං පරෙහි, ඉධ පන බහුලං වචනෙනෙවාති දස්සෙතුමාහ- ‘වලනාදීසු’තිආදි.

49. ඉත්ථි

ක්ලිකයකිච්චත්‍ර කකාරබහුත්තා කකාරාති බහුවචනං. තිතික්ඛා ඉච්චාදො තිතික්ඛනම්ච්චාදිනා විග්ගහො “ඉත්ථියමත්වා” (3-26). අපරි පඨිතොති ධාතුපාඨෙ අපරිපඨිතො. පාණ්ඩිසෙසොති සත්තවිසෙසො. ඉමිනා ව “යථාකථංඤ්චි නිජ්ඵත්ති, රුළුහියා අත්ථනිච්චයො”ති දස්සෙති.

ආසිං සායං ගම්මමානායං සඤ්ඤාච්චසයෙ ධාතුහි නිජ්පච්චයො කිච්චජ්පච්චයො ව යථා සියාති “තිකිච්චාසිට්ඨෙ”ති (7-2-3) සුත්තිතං කච්චායනෙන. තමිහ සාමඤ්ඤෙන විධානාව සිද්ධන්ති නිරූපයිතුමාහ- ‘කච්චායනෙන පනෙ’ච්චාදි. තබ්බ අනීයණ්‍ය තෙය්‍ය රිච්චජ්පච්චයානං “තෙ කිච්චා”ති (7-1-22) කිච්චසඤ්ඤං විධාය සෙසානං “අඤ්ඤකිති”ති (7-1-23) කිත්සඤ්ඤා කතා කච්චායනෙන. තෙනාහ- ‘කිත සඤ්ඤා’ති.

තබ්බාදිජ්පච්චයො ව විහිතොති සකියවොහාරෙනාහ. සකිය සත්ථෙ අවුත්තදොසං [සුත්තදොසං] පරිහරිත්වා වක්ඛමානනයෙන යුත්තාහවා තථා විධානෙ අයුත්තතං දස්සෙන්නො ‘නවාසිං සාය’ම්ච්චාදිමාහ. ගුහනං, රුජනං, මොදනන්ති විග්ගහො. සයනං වා සෙය්‍යා. වජ්ජාතුනො වස්ස බකාරෙන හවිතබ්බං, සො කථං යකාරෙ පරභූතෙ අසතීති ආහ- ‘වචග්ගබ්‍යඤාතියොගවිහාගා වස්ස බො’ති.

51. කරා

රිරියජ්පච්චයෙ ආදිරකාරස්ස අනුබන්ධත්තා ආහ- ‘අන්තසරාදි ලොපො’ති.

52. ඉකි

අථ සරුපෙච්චෙනාවති චුත්තෙ- ‘කිරියත්ථස්ස සරුපෙ’ති කථං විඤ්ඤායතිච්චාහ- ‘කිරියත්ථා’තිච්චාදි. නනු ච ලො-යං කත්තරි විධිය මානොකථමෙත්ථ සියාත්තාහ- ‘අකත්තරිපි’ච්චාදි. අභිමනො කච්චායනස්ස. පටිපාදයිතුමාහ- ‘තත්ථා’තිච්චාදි. කරණං උච්චාරණං, අස්ස කරොති සමාසවාක්‍යං. න හි එව දීභි කාරො විහිතොති අක්ඛරෙ හෙව කාරස්ස විහිතත්තා අක්ඛරසමුදායනො න පජ්ජොතීති භාවො. අථ චෙති මතජ්ජදානෙ. එවාදිසද්දවාචකා එවකාරාදයො සාධවොති අථ මතන්ති අත්ථො.

තත්ථාති තථා අභිමනෙ තස්මිං. නියමහෙතුනො අභාවාති අක්ඛරෙහෙව කාරජ්ජච්චයො විධෙයොයා න පන එවාදිභිච්චස්ස නියමස්ස යො හෙතු තස්ස හෙතුනො අභාවා.

53. සීල

කිමිදසීලමිච්චාහ- ‘සීලමිපකතිසභාවො’ති. තඤ්ච සීලමනුමානෙන විඤ්ඤායතිච්චාහ- ‘තඤ්චෙ’ච්චාදි. කිරියාවිසයරුච්චිසෙසානුමිතන්ති උණ්හභොජනසංඛාතා කිරියා විසයො යස්ස සො (කිරියා) විසයො රුච්චිසෙසො, තෙන අනුමිතන්ති අත්ථො. කිමිදමාහික්ඛඤ්ඤන්ති ආහ- ‘ආහික්ඛඤ්ඤ’මිච්චාදි. පුනජ්ජනභාවො පොනොපුඤ්ඤං. ආසෙ වා තජ්ජරතාති තමෙවාහික්ඛඤ්ඤං පරියායෙහි ථුටිකරොති.

යජ්ජෙවන්ති යදි ආහික්ඛඤ්ඤං තජ්ජතො වුච්චතෙ. තස්සීලාමිදං භොතීති ඉමිනා- ‘සීලාහික්ඛඤ්ඤාදි’ සුත්තෙ සීලසද්දෙනෙවාහික්ඛඤ්ඤස්ස ගහිතත්තං දීපෙති. අඤ්ඤථාපි සීලනො අඤ්ඤමෙවාහික්ඛඤ්ඤන්ති දස්සෙතුමාහ- ‘යස්මිං දෙසෙ’තිච්චාදි.

ගම්මමානෙති පතියමානෙ. පතීති ච අත්ථජ්ජකරණසද්දන්තරාදිහි. අභිමනොති පාණිනියෙහි අභිමනො. ආවස්සකග්ගහණායෙව සිද්ධොති චුත්තං කථමෙත්ථාවස්සමිභාවො පතියති ච්චාහ- ‘තඤ්චා’තිච්චාදි.

යොගවිභාගාති ‘ණි’ති යොග විභාගා. සාධුං කරොති, බ්‍රහ්මං වදති, අසද්ධං භුඤ්ජති, පණ්ඩිතමත්තානං මඤ්ඤතීති විග්ගහො. සාධුන්ති කිරියාවිසෙසනං. අස්සද්ධභොජීති වතෙ. වතඤ්ච භොජනෙ අත්ථිතායං සද්ධඅස්සද්ධභොජනවිසයායං පවත්තියං යදි භුඤ්ජති අස්සද්ධමෙව භුඤ්ජති න සද්ධන්ති සත්ථෙ චුත්තනියමො, අස්සද්ධං භුඤ්ජති එවාති නොත්තරපදාවධාරණං... එවඤ්භි විඤ්ඤායමානෙ යදෙවාස්සද්ධං න භුඤ්ජති තදෙව වතලොපො සියාති [අත්ථිතාය (භොජනාකඩ්ඛිතත්තා) යථෙච්ඡං සාමඤ්ඤන භොජනෙ පවත්තියං මත්තායං අසද්ධභොජනං

සත්ථවිහිතමුපලහමානස්ස සද්ධතො නිවත්තිත්වා විසෙසෙ හි සද්ධෙ පවත්තිනියමො චතමුවචනෙ, නියමොවානුදුට්ඨො සම්භවති-අසද්ධං භුඤ්ජති එව, අථද්ධමො භුඤ්ජතීති වා, තත්තාදිමෙ නියමෙ යදෙවා සද්ධං න භුඤ්ජති තදෙවචන ලොපොසියා (ර-3-228) කාතන්තපඤ්ඡිකා]. අඤ්ඤථාපි පටිපාදයිතුමාහ- ‘සංඤ්ඤාදීහි’ව්වාදි.

54. ථාව

සයමෙව අත්තනාථව. කම්මකත්තරීති උභයත්ථාපි කම්මකත්තරී පච්චයො ඛුලාධිකාරාති අධිප්පායො. එත්ථ පන එකොපි පදත්ථො කම්මඤ්ච හොති කත්තාව කාරකසත්තිහෙදතො. යථා ‘පියමානං මධු මදයතී’ති එකස්සාපි සත්තිහෙදා කම්මත්තං කත්තුත්තං, තථා ත්‍රාපීති විඤ්ඤෙය්‍යං. යො පරං භුඤ්ජති තත්ථපි සියා සාමඤ්ඤවිධානතොති ආහ- ‘නිපාතනස්සි’ව්වාදි. දොසන්ධකාරං හින්දතීති දොසන්ධකාරභිදුරො.

55. කත්ත

භූතසද්දෙනෙත්ථාධිප්පෙනත්ථමුපදස්සෙතුමාහ- ‘භූතමතීත’මිව්වාදි. අඤ්ඤථාති යද්‍යතික්කන්තවචනො න සියාති අත්ථො.

නනුවාත්‍රෙතරෙතරනිස්සයදොසො පසජ්ජතෙ, සතී හි භූතාධිකාරෙත්තො විධියතෙ, සතී ච ත්තෙ භූතසද්දස්ස නිජ්ජත්තිති ඵුට්ඨො යෙවිතරෙතරනිස්සයදොසොති. නෙසදොසො, සඬකෙතාති බ්‍යත්තො සද්දත්ථසම්බන්ධො චිරකාලජ්ජවත්තො, නාස්ස කිඤ්චි අසාධුත්තං, අතික්කන්තෙ වාස්ස චුත්ති සද්දසත්තිසභාවතො වෙදිතබ්බා. ක්තවත්තා දයොපි චරහි සද්දසත්තිසභාවතො භූතෙථව භවිස්සන්තීති න චත්තබ්බං. භූතසද්දො- යමතික්කන්තත්ථෙ පසිද්ධො ක්තවත්තාදයොත්ථජ්ජසිද්ධා, අතො තෙන පසිද්ධත්ථෙතාජ්ජසිද්ධානමත්ථාබ්‍යානං කරියතීති. භූතෙති වායං පකතිවිසෙසනං වා සියා ‘භූතත්ථෙ චත්තමානා’ති, පච්චයත්ථ විසෙසනං වා’භූතෙ කත්තරී’ති, තත්‍ර කස්සිදං විසෙසනන්ති ආහභූතෙති පකතිවිසෙසන’න්ති. කුතොච්චාහ- ‘සම්බන්ධස්ස වෙ’ත්තාදි. අථ පච්චයත්ථවිසෙසනෙ කො දොසොච්චාහ- ‘පච්චයත්ථවිසෙසනෙ හි’ව්වාදි. පච්චයත්ථස්ස කත්තුතො අනභික්කන්තත්තා අයන්ති පයොගො නොපපජ්ජතෙති භාවො. අභිධෙයොති ඉමිනා පයොජනාදිං බ්‍යවච්ඡින්නදි.

56. ක්තො

කම්මෙ ගුණිභූතත්තාති කම්මෙ සති භාවස්සාජ්ජධානත්තා. ‘‘ගුණමුඛොසු මුඛොයෙව කාරියසම්පච්චයො’’ති මුඛො කම්මෙයෙව පච්චයො, න තු භාවෙ තස්සෙත්ථාජ්ජධානත්තා.

57. කන්ත

නනුවාරම්හෙති චූත්තං- ‘කිරියාරම්හෙ’ති කථන්ති ආහ- ‘සොචෙ’ව්වාදි. සො ච ආරම්හො. කිරියායෙව ආරම්හොකිරියාරම්හො තස්මිං. කිරියාරම්හෙති සාමඤ්ඤෙන චූත්තත්තා කිරියත්ථවිසෙසනං වා එතංසියා පච්චයත්ථවිසෙසනං වා උභයථාපි න දොසොති දස්සෙතුමාහ- ‘කිරියත්ථවිසෙසනං චෙත’න්තිආදි. පච්චයත්ථවිසෙසනපක්ඛෙපි සාමන්ථියා ආරම්හෙ කිරියත්ථස්සාපි පචත්ති හොතීති දස්සෙතුමාහ- ‘කිරියත්ථස්සාපි’ව්වාදි. සාමන්ථියං දස්සෙති ‘සාමන්ථියම්පනා’තිආදිනා. අනන්තරසුත්තෙන යො විහිතො ක්තො, සොපි සාමඤ්ඤෙන වචනතො භාවකම්මෙසු ආරම්හෙපි හොතීති යොජනා. සාමඤ්ඤෙන වචනතොති “ක්තො භාවකම්මෙසු”ති (5-56) සාමඤ්ඤෙන වචනතො. භාවකම්මෙසුවෙති එවං න චූත්තන්ති ‘යථාපත්තඤ්චෙ’ති වදනා චූත්තිකාරොනෙවං න චූත්තන්ති අත්ථො.

කස්මා එවං න චූත්තන්ති ආහ- ‘පුබ්බස්මිං වියා’ති ආදි. අනියමුප්පත්ති සඤ්ඤාය සති ඤාපනන්ති තන්තිසෙධෙතුමාහ- ‘පුනබ්බවනතො’තිආදි. මාසඬකීති කම්මති, තෙනෙවුප්පත්තීති පඨමා. එවං මඤ්ඤතෙ “භාවකම්ම ගහණං වාකාරොනානුකඬ්ඪිය ‘භාවකම්මෙසු වා’ත්තනෙන ක්තෙවිධිය මානෙ ඉදමාසඬකීයතෙ ‘පුබ්බෙනෙව සාමඤ්ඤෙන සිද්ධෙ පුනබ්බවනා [පුනබ්බවනං] කිරියත්ථානියමෙන ත්තස්සුප්පත්තී’ති, යථාපත්තඤ්චෙති භ්‍යවච්චමානෙ චකාරොන යථාපත්තම්පි කාරියමනුඤ්ඤායතෙති පුබ්බෙනෙව වචනෙන භාවකම්මෙස්ථාරම්හෙපි යථාපත්තො ක්තො භවතීති විඤ්ඤායතෙ”ති. එවඤ්චරහි භාවකම්මෙස්ථාරම්හෙපි පුබ්බෙනෙව සිද්ධත්තා “කත්තරිආරම්හෙ”ඉච්චෙව චූච්චෙය්‍යා කිං චකාරොනෙ විවාසඬකියාහ- ‘පදානමවධාරණ ඵලත්තා’ව්වාදි.

නනුවාදිභූතො කිරියාක්ඛණො ආරම්හො නාම, බහුහි කිරියාක්ඛණෙහි කටෙ පරිසමත්තෙයෙව භූතො කාලො ච භවතීති කිරියාඵලස්සාපරිනිප්ඵන්තත්තා වත්තමානොව කාලොති තත්තත්තො න පප්පොතිවිවාසඬකියාහ- ‘කිරියාඵලස්සි’ව්වාදි. කටෙකදෙසස්සාපි කටත්තා තස්ස ච නිබ්බත්තත්තා භූතවචනිච්ඡාති භාවො. නනුවාදිසුතෙ කිරියාක්ඛණකාලෙ කටො නාහිනිබ්බත්තො, කටකාරණභූතා බීරණාව හි තදා සන්ති, න ච තදවත්ථා තෙ එව කටොති කථං ‘පකතො කටො’ති භූතකාලෙන පකතසද්දෙන කටසද්දසමානාධිකරණත්තම්චිවාහ- ‘ආදිභූතෙන’ව්වාදි. තත්ථ තස්මිං විසෙසෙ. පකත්තුං ආරහි, පකත්තුං ආරහිශිත්ථ, පසොත්තුං ආරහි, පසොත්තුං ආරහනන්ති අත්ථෙ ත්තො.

58. යාස

අනාරම්භත්ථංචචනන්ති ආරම්භෙ පුබ්බෙනෙව සිද්ධත්තා.
අපාදිනොපිසිලිසස්ස සකම්මකත්තා- ‘යෙහුයොනා’ති වුත්තං.
සකම්මකත්ථන්ති චත්ථා සකම්මත්තමෙසං පාදියොගෙ සති හොතීති
දස්සෙතුමාහ- ‘පාදිසහිතා’ච්චාදි. බටොපිකා මඤ්චො.

59. ගම

අවිච්ඡිතකම්මො චෙහාකම්මකොති කථයමාහ- ‘අවිජ්ජමානෙ’ච්චාදි.
යාතචන්තො යාතා, යානං යාතං. අයොයිත්ථාති යා තො. ක්තො න විධාතබ්බො
පාණිනියෙහි විය. කාරණසාමග්ගියං භූතායන්ති සස්සාදිහෙතුභූතසම්ද්ධියං
භූතායං. සා ච භූතා යෙවාතීම්නා කාරණසාමග්ගියා අතීතකාලිකත්තමාහ.

60. ආහා

ආධාරෙවෙති අනුචුත්තියා එත්ථ චකාරතො ‘යථාපත්තඤ්චෙ’ති සම්බන්ධා
චුත්තන්ති සෙසො. එවං න කුතොචි අපකස්සනං සියාති එවමාධාරාදිකෙ
අනුචත්තමානෙ සති කුතොචි ආධාරාදිතො අපකස්සනං විසුං කරණං න සියාති
අත්ථො. තථා සති හෙට්ඨා සුත්තෙනෙකයොගමෙව කරෙය්‍යාති අධිජ්ජායො.
භාවකම්මෙසුති සම්බජ්ඣතෙති යොජනා.

බහුලස්ස භාවො කම්මංචාති බග්චත්ථාදානමෙවානු බහුලසද්දස්ස
පචත්තිනිමිත්තං භාවො කම්මංචෙති තත්ථ පච්චයො. කෙච්ඡි පාණිනියෙ යෙව
සන්ධායාහ. තස්සාපි භූතෙයෙව පචත්තිමුපදිසති ‘සොපි’ච්චාදි

නා. භිජ්ජමානන්ති පච්චමානං. පරරූපෙන පස්සින්තොති යොජනා. කෙච්ඡි
තෙයෙව. “මතිබුද්ධිපුප්පත්ථෙහි චෙ”ති (3-2-188) තෙසං සුත්තෙ
වසද්දාකඬ්ඨිතෙ දස්සෙති ‘යථා’තිආදිනා. අක්කොච්ඡි තන්ති කම්මෙ
විග්ගහමාහ, තන්ති කම්මපදං, එවමුපරිපි චුරාදිණිලොපෙ “නිමිත්තාභාවෙ
නෙමිත්තිකස්සාප්‍යභාවො”ත්‍යාකාරනිවත්ති. කසිරයං ගත්‍යාද්‍යනෙ කත්ථො,
කට්ඨංත්‍යත්‍ර කිමත්ථොති ආහ- ‘එත්ථ භිංසත්ථො’ති.

හෙතුනොති දුක්ඛඵලස්ස හෙතුනො අග්‍යාදිනො. කට්ඨසද්දස්ස
ඵලහෙතුභූතෙ අග්‍යාදිකෙ චත්තමානෙ එවං හොතු ඵලෙචත්තමානෙ කථන්ති
ආහ- ‘යදාපනා’තිආදි. කොධාතිකො ඉධ.

61. තුංතා

නනු ච භාවෙඉති භවතිනායං සණන්තෙන නිද්දෙසො කරියතීති
භවතිවිසයොව පච්චයත්ථනිද්දෙසො කතො භවති, තතො ච භවතිනො යො

භාවො තස්මිංයෙව වාචිවෙ පච්චයො සියා, සො ච භවතිතො යෙවුප්පජ්ජමානෙන පච්චයෙන සක්කාහිධාතුං තතො තස්මාච පච්චයෙන භවිතබ්බං, තස්මා කථං පචිතුං පාකො වාගො රාගොතිපවාදීහිභවති චිවාහ- ‘භවනංභාවො කිරියාධාත්වත්ථො’ති.

කිරියාසාමඤ්ඤඤ්ඤි සබ්බධාත්වත්ථානුගතං භවතිස්සත්ථො, තෙන කිරියාසාමඤ්ඤවාචිනාත්ථනිද්දෙසො කරියමානො සබ්බධාතුච්ඡයෙ කතො භවති තස්මා පවාදීහිපි භවතීත්‍යධිස්පායො.

නනු වානු තුමාදයො භාවෙ භවන්තීති චුත්තෙ න විඤ්ඤායතෙ කිංචිසෙසිතෙ භාවෙ තුමාදයො භවන්තිචිවාහ- ‘යතො’ච්චාදි. තස්සාති ධාතුතො. යො චත්තබ්බො භාවොති යො වාචිවො භාවො. කුතොචිවාහ- ‘සම්බන්ධා’ති. තුමාදීනං යා පකති තාය වාචිවෙනෙව භාවෙන සහ සම්බන්ධාති අත්ථො. යාතබ්බන්ති භාවෙ තබ්බො. අථ ක්‍රියායංත්‍යනෙන තබ්බාද්‍යහිහිතස්ස දබ්බරූපාපන්තස්ස භාවස්ස කථං ගහණංත්‍යාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි. සකතිස්සයකිරියාබ්‍යපදෙසොති දබ්බ රූපස්ස අත්තතො නිස්සයභූතාය කිරියාය බ්‍යපදෙසො දට්ඨුං චක්ඛුච්චාදො භවනකිරියාය පතීයමානත්තා තුමාදයො භවන්තෙව.

නනු ච තුමාදීනං භාවෙ විහිතත්තා කිරියායෙව පධානත්තන්ති කම්ම කාරකං නප්පතීයතෙති කථං ‘කථං කාතුං ගච්ඡතී’ති සියාවිවා සඬකිය පටිපාදෙතුමාහ- ‘යදිපි’ච්චාදි. ධාත්වත්ථකතො කිරියාසඬබාතෙන ධාත්වත්ථොන කතො. අත්ථිති ඉමිනා යත්ථ ‘සුප්‍යතෙ දෙව දත්තෙන’ච්චාදො නත්ථි, තත්ථ න කම්මම්පතීයතෙති දස්සෙති.

“ඉච්ඡත්ථෙසු සමානකත්තුකෙසු තවෙතුං වා”ති (4-2-12) කච්චානෙන අතදත්ථායම්පිකිරියායං තුමාදයො යථාසියුන්ති විසුං සුත්තිතං, තෙනාහ- ‘ඉච්ඡත්ථෙස්මි’ච්චාදි. යථා ‘භොත්තුං පචතී’ත්‍යාදො භොජනකිරියා පයොජනා පචනකිරියා භොති, නෙවමෙත්ථ තප්ප යොජනා ඉච්ඡා... පචනකිරියායවිසතප්පයොජනත්තාභාවතොති අයමස්සාධිස්පායො. පුනෙච්චාදිනා චුත්තානිට්ඨපාතස්සාසඬකං විරවයමාහ- ‘අතදත්ථායම්පි’ච්චාදි.

ඉච්ඡත්ථස්ස ධාතුතො පයොගාති ඉමිනා ‘ඉච්ඡන්තො කරොතී’ති එත්ථ ඉච්ඡන්තොති ඉච්ඡත්ථස්ස ධාතුතො පයොගත්ථමෙව, න ඉච්ඡාය පයොජනං කරණන්ති දීපෙති. දෙවදත්තං භුඤ්ජමානම්ච්ඡතීතෙත්ථ භොත්තුන්ති න භොති සමානකත්තුකෙසුති චචනතො, භොජනස්ස දෙවදත්තො කත්තා, ඉච්ඡතිස්ස අඤ්ඤායෙවාතිපි සුත්තස්ස විසුං පයොජනං න චත්තබ්බන්ති දස්සෙන්නො ආහ- ‘දෙවදත්ත’ම්ච්චාදි.

ඉච්ඡතිස්සාති'දෙවදත්තං භුඤ්ජමානම්චිඡති'ති එත්ථ ඉච්ඡතිති චුත්තඉසිස්ස. සාධනං 'දෙවදත්තං භුඤ්ජමාන'න්ති චුත්තකම්මසඬ්ඛානං අත්ථො පයොජනං යස්ස සො සාධනත්ථො-ඉච්ඡති. තස්ස භාවො තත්තං, තස්මා. කම්මමෙවිච්ඡාය පයොජනභාවෙ ධීතන්ති භාවො. නිරත්ථකන්ති එතදත්ථමෙව සමානකත්තුකග්ගහණං කතං තඤ්ච යථාචුත්තෙන පසඬ්ගාභාවා නිරත්ථකන්ති අධිප්පායො.

සකාදාත්ථෙසු ධාතු සුපපදෙසු ධාතු මත්තා තුමාදයො සුත්තන්තරෙන විහිතා පාණිනියෙහි, තෙනාහ- 'සකාදිධාතුප්පයොගෙ'තිආදි. සිද්ධාති තුමාදයො සිද්ධා. භුජිකිරියත්ථාති භුජිකිරියා අත්ථො යස්සා සත්තියා සා භුජිකිරියත්ථා පතියතෙ. පතිය මානත්තෙ කාරණමාහ- 'අසතොපි හි'ච්චාදි. පරෙහෙත්ථ අකිරියත්ථොපපදත්ථො පුනාරබ්භොති වණ්ණිකං. තදෙනං විසට්ඨිතුමාහ- 'තෙන'ච්චාදි. පරෙසමයමධිප්පායො 'සක්කොති හොත්තුංතායාදො කොසලාං ගමායතෙ. ගිලායති හොත්තුංති තදසත්ති. සටතෙ හොත්තුංතායාදො යොග්ගතා. ආරහතෙ හොත්තුංතායාදොභුජිස්සෙ වාදාවත්ථාකිරියන්තරං. ලහතෙ හොත්තුංති අප්පච්චක්ඛානං. අත්ථි හොත්තුන්තිආදීසු සම්භවමත්තං. වට්ඨති හොත්තුංතායාදො දොසා භාවො ගමායතෙ. සක්කොතිච්චාදිනො උපපදස්ස හොජනාදිකිරියත්ථතා න ගමායතෙ තස්මා අකිරියත්ථෙසුපි සකාදීසුපපදෙසු තුමාදයො භවන්ති'ති.

පතියමානෙස්වප්පෙයතෙස්වත්ථන්තරෙසු තාදත්ථියමත්ථියෙවාති පුබ්බෙන විහිතස්ස තුමාදිනොත්ත න බාධෙති දස්සෙතුමාහ- 'යදිපි'ච්චාදි. තාදත්ථියමත්ථියෙවාති හොජනකිරියත්ථතා සක්කොතිආදීනං අත්ථි යෙවාති අත්ථො සිද්ධායෙව 'තුංතායෙ'ච්චාදිනා. අලමත්ථවිසිටියෙසු පරියත්තිවචනෙසුපපදෙසු ධාතූනො තුමාදයො විහිතා පරෙහි, තත්ථාහ 'අලමත්ථවිසිටියෙ'ඉච්චාදි. පහුසද්දම්පි අන්තොගධං කත්වා 'සමත්ථාදී'ති චුත්තං, භවතිස්ස සම්භවො 'පුබ්බෙකකත්තුකාන'න්ති (5-63) එත්ථ බ්‍යාබ්‍යායිස්සතෙ. අභිමතාති කච්චායනෙන 'අරහසක්කාදීසු චෙ'ති (4-2-13) වසද්දෙන අභිමතා ඉමස්සාති 'කාලො හොත්තුං'තිආදිනො. යථා හොත්තුමනොතිආදීනා පරෙසම්පි අයමෙව නිප්ඵත්තික්කමොති දිපෙති. අබ්‍යභිචාරතොති අවිනාභාවතො, භවති හොජනං භාවොති හොජනං භුඤ්ජනං භාවො භවතීති අත්ථො. නතුගම්ස්සකිරියාතදත්ථාති ගමනකිරියා හොජනත්ථා න හොතීති අත්ථො. අත්ථසද්දොභ්‍යායං පයොජනවචනො යඤ්ච යමුද්දිස්ස පචත්තති, තං තස්ස පයොජනං භවති. නවායං හොජනමුද්දිස්ස ගම්ස්සති, කිඤ්චරහි කාරියන්තරං, කෙවලං තෙන නිමිත්තෙන සම්භාවීයතෙ. යදා තු හොජනත්ථමෙවාරබ්භතෙ ගමනකිරියා, තදා භවතොව'ගම්ස්සති හොත්තු'න්ති.

තුංචිසයෙ ණකොපි විහිතො පාණිනියෙහි, තත්‍රාහ- ‘කාරකො වජ්ඣි’විවාදි. පරිභාරමාහ- ‘පුබ්බෙ’විවාදිනා. ‘කත්තරිල්තු’විවාදිනා යොයං ණකො තීසුපි කාලෙසු සාමඤ්ඤෙන විහිතො, ක්‍රියත්ථා යං ක්‍රියායං උපපදෙ කත්තුනො- හිධානං සිද්ධං, න වාස්ස විසෙසවිහිතෙන තුංචව්වයෙන බාධා හින්තත්තා, තුංචව්වයස්ස හි භාවෙ විධානං ණකස්ස තු කත්තරීති. පුබ්බණකෙනෙව සිද්ධෙපි ලත්වාදිනිවත්තියා සො විධෙයොඤ්ඤා, නො චෙ ලත්වාදයොපි සියුත්ති වොදකප්පසඬිගමාසඬිකියාහ- ‘නචෙව’මිවිවාදි. අවගමාභාවමෙව ඵුට්ඨිකුමාහ- ‘නහිං’විවාදි. හි යස්මාත්‍යත්ථෙ යො ඵසො වජ්ඣි සො කත්තා, යො ඵසො වජ්ඣි සො වික්ඛිපොත්‍යායමත්ථො-ත්‍ර ගම්‍යතෙ, න පන තෙහි තාදත්ථියං ගම්‍යතෙති අත්ථො. වොදකො ලත්වාදීහි සාමාන්‍යපාදයිතං සාමරිසං චුත්තවිධිනෙවාප්පත්තිං ණකස්සාප්‍යාහ- ‘ණකොපි’විවාදි. අගත්ථං [අපකතත්ථං (පොත්ථකෙ)] යදිපි ණකෙන තාදත්ථියං න ගම්‍යතෙ පකරණතො ගම්‍යතෙති ණකො භවිස්සතිත්‍යාසඬිකිය වොදකො ආහ- ‘අථෙ’විවාදි. පුබ්බෙවිවාදිනා චුත්තො-යං ‘ණකො න විධෙයොඤ්ඤා’විවස්ස න පරිභාරො... සොත්තරත්තා යථාචුත්තෙන, කින්තු‘තස්මා නෙවි’විවාදිනා ඉමිනා චුච්චමානොවපරිභාරොතිවිඤ්ඤාතබ්බං. තදෙවංලත්වාදීනම්පිපත්තිතොණකලත්වාදීහි තාදත්ථියානවගමෙ විනිවිජ්ඣෙ තාදත්ථියවිසෙසෙන තෙසං සම්භවොති අනත්ථකං ‘‘ණකස්ස කිරියත්ථොපපදස්සවිධානං ලත්වාදිපටිසෙධනත්ථ’’න්ති වාක්‍යකාරවචනන්ති සත්ථකාරො නිගමයමාහ- ‘තස්මා’විවාදි. භවතු පකරණතොව [වාපව්වයහොව] තාදත්ථියාවගමො, තථාපිණකො පරො විධෙයොත්‍යායාධිප්පායෙනාහ- ‘අථාපි’විවාදි. ගතත්තං. භවිස්සති කාලෙ ක්‍රියත්ථායං ක්‍රියායමුපපදෙ භාවෙ ච ණප්පව්වයාදයො විහිතා, තත්‍රාහ- ‘පාකාය වජ්ඣි’විවාදි. අවිහිතෙසුපි තාදත්ථියා සිද්ධමෙවෙති අධිප්පායො.

62. පටි

සොතුනාදීසු ‘සවනං කාතුන’ඉවිවාදිනා විග්ගහො. සුතෙනෙති සවනන්ති විග්ගහො.

63. පුබ්බෙ

චෙති නාතිසම්බජ්ඣකතෙ විධිනො නිව්චත්තා. එකසද්දස්සානෙකත්ථත්තා විසෙසෙති ‘සංඛ්‍යාවචනොයමෙකසද්දො’ති. කුතොච්චාහ-‘සද්දාන’මිවිවාදි. එකසද්දස්ස සඬිඛ්‍යාවචනත්තෙ යොත්ථො සම්පජ්ජතෙ, තමාහ ‘එකසඬිඛ්‍යාවචිජ්න්තො’ති, තදත්ථාති ක්‍රියත්ථස්සත්ථා. යදිපි ‘පුබ්බං ඛ්‍යාපාර’න්ති සමුදායෙ එකදෙසභුතො ඛ්‍යාපාරො නිද්ධාරියමානොති චුත්තං, තථාපි පුබ්බසද්දෙන ඛ්‍යාපාරවාචකො ක්‍රියත්ථො චුච්චතෙ උපචාරා, තෙනෙව ‘තෙසු යො පුබ්බො තදත්ථො ක්‍රියත්ථා’ති චුත්තියංචුත්තං. නත්‍ර ච සත්ති

කාරකං, අඤ්ඤා ච පුබ්බකාලකිරියාය සත්ති, අඤ්ඤා උත්තර කාලකිරියාය, තස්මා කුතො එකකත්තුකත්තම්චිවාසඤ්ඤා පටිපාදෙන්තො ආහ- ‘යදිපි’ච්චාදි. සත්තිමතො දබ්බස්සාති දෙවදත්තාදිතො සත්තිමතො දබ්බස්ස. තදජ්ඣායාරොපාති එකත්තස්ස අජ්ඣායාරොපා. එක කත්තුකානං බ්‍යාපාරානං කමාහිධානාය තුනාදයො විධියමානා භාවෙයෙවුප්පන්නා සක්කොත්ති කමමහිධාතුන්ති භාවෙත්තාත්තාහිසම්බජ්ඣතෙ.

එකකත්තුකානන්ති බහුවචනත්තා ‘භුත්වා පිත්වා වජ්ඣි’තිපි භවති. භුත්තස්මිත්තෙන්ථ අනෙකකත්තුකත්තා භුඤ්ජිත්වාපි භවති. පාණිනි යානම්ච විසුං වචනමත්තරෙන තුනාදිවිධිප්පටිපාදයමාහ- ‘මුඛං බ්‍යාදාය සුපති’ච්චාදි. බ්‍යාදායාති දාධාතුස්ස විආපුබ්බස්ස ත්වාප්පච්චයෙ ‘පොයා වා ත්වාප්ප සමාසෙ’ති (5-064) ත්වාප්ප ප්‍රාදෙසෙ රූපං, මුඛවිවරණං කත්වාත්තාත්ථො, බ්‍යවධායකකාලස්සාති බ්‍යාදාන සුපනානමත්තරෙයො කාලො තස්ස, හෙදානුපලක්ඛණන්ති හෙදස්සාදස්සනං. හෙදස්සිනං කෙසඤ්චිවිජ්ජමානත්තා’කෙහිවි’ති වුත්තං. සහභාවෙපිති බ්‍යාදානසුපනානං සහභාවෙපි. වඩ්ඪිතකො භත්තරාසි.

අහිමතා පාණිනියානං, පරාය නදියා පබ්බතො-වරො විසෙසී යතෙති අප්පත්වා නදිම්පබ්බතො’ති වුත්තෙ නදියා ඔරභාගෙ පබ්බතොති අත්ථො. භවති, තතො ච පාරෙභූතනදිවිසිට්ඨො පබ්බතො පතීයතෙ. අවරෙන පබ්බතෙන පරා නදි විසෙසීයතෙති අතික්කම්ම පබ්බතං නදිති වුත්තෙ පාරෙ නදියා ඔරෙ පබ්බතොති අත්ථො පතීයතෙ, තතො ච ඔරභාගෙ පබ්බතවිසිට්ඨො නදි විඤ්ඤායතෙ. භවතිතො සබ්බත්ථ සම්භවෙ සති එකකත්තුකතා පුබ්බකාලතා යථා ගම්‍ය තෙ තථා දස්සෙති ‘පයමං න පජ්ජොති’ච්චාදි. නිගමයති ‘තදෙව’ම්ච්චාදිනා.

භුත්වා භුත්වා ගච්ඡතීති පරෙ-ඤ්ඤා නිප්පත්තිමාකඤ්ඤාති පාණිනියාදයො, තත්‍රාහ- ‘එකකත්තුකාන’ම්ච්චාදි. ආහික්ඛඤ්ඤාවගමෙ කාරණං පුච්ඡති ‘යජ්ජෙව’ම්ච්චාදි. වුත්තමෙව ඵුට්ඨති ‘යෙහි’ච්චාදිනා. යෙහිති වෙය්‍යාකරණෙහි. ජීවග්ගාහං අගාහයිච්චාදො පරෙඤ්ඤා පටිපන්නාතදාහ- ‘කම්ම’ම්ච්චාදි. සකඤ්ඤාති පාණිපාදාදිකෙ-ත්තනියෙවයවෙ. ණං පච්චයො අහිමතොති සම්බන්ධො. කිං ණම්පච්චයෙනාති ඉදං වුත්තං භොතීති සම්බන්ධො. අඤ්ඤා සිද්ධිප්පකාරමාහ- ‘ජීවස්සි’ච්චාදි. කිං විසිට්ඨන්ති පුච්ඡිත්වා ජීවග්ගාහෙන විසිට්ඨන්ති දස්සෙතුං ජීවග්ගාහ’න්ති ආහ. ජීවග්ගාහසඤ්ඤානං ගහණමකාසීති අත්ථො.

ආබ්‍යාතන්ති අගාහයිති ආබ්‍යාතං කත්තබ්බරූපන්ති ඉමානා ගහණ කිරියාය කම්මත්තං බොධෙති. තබ්බිසෙසනම්පිති කත්තබ්බරූපාය ගහණ කිරියාය විසෙසනම්පි. තථාභූතමෙවාති කත්තබ්බරූපමෙව. තථා වෙති කිරියාවිසෙසනෙ

දුතියාය ණමන්තෙ ජාතෙ සති. ණමන්ත රූපන්ති ණමන්තස්ස රූපං යස්සාති විග්ගහො. ණංපච්චයෙනිහ කිඤ්චිනෙති සම්බන්ධො. ඉහෙති ඉමස්මිං ඛ්‍යාකරණෙ. කිඤ්චි පයොජනං. පවාදිතොතිආදිසද්දෙන තෙහි අවිහිතණම්පච්චයා ගතිතා.

64. න්තො

යො සාධයිතුමාරද්ධො නච නිට්ඨමුපගතොති යො කටාදිසාධයිතුං නිබ්බන්තයිතුං ආරද්ධො නිට්ඨං පරිසමන්තිං න වොපගතො නප්පත්තො. පචන්තො-නුපරතොවාති යො පබ්බතාදි නිච්චප්පවතො-අචිරතො තෙනෙච නිට්ඨං. නොපගතොසොචන්තමානොති වුච්චතෙති යොජනා. තබ්බි සයකිරියාද්වාරෙනාති යථාචුත්තකටාදිවිසය කිරියාමුඛෙන, ඉදං චුත්තං හොති “යථාචුත්තකටාදීනං චත්තමානත්තා තබ්බිසයා කිරියාපි චත්තමානා ඵවාති තද්වාරෙන ක්‍රියත්ථවිසෙසන”න්ති.

භුඤ්ජති දෙවදත්තොති ඵත්ථ යජ්ජපි භුඤ්ජමානො හසති බජ්ජති [වදති] පානියං පිචති, තථාපි යුත්තා චත්තමානතා කත්තුම්චිෂ්තස්සාරම්භො න පරිසමන්තොති චුත්තං- ‘සාධයිතුමාරද්ධො න ච නිට්ඨමුපගතො’ති. නිට්ඨන්ති පබ්බතාතිආදීසු නිච්චෙසු පබ්බතාදීසු භූතානාගතානමසම්භවා තන්තිසෙධිතො චත්තමානස්සාප්‍යසම්භවා යදීපි කාලවිභාගො න විඤ්ඤායතෙ, තථාපි ආරද්ධස්ස ධානස්සාපරිසමන්තියා චත්තමානා ඵවාති චුත්තං- ‘පචන්තො-නුපරතො වා’ති. කත්තුම්චිසෙසනෙ සති කො දොසොච්චාහ- ‘කත්තුම්චිසෙසනෙ’ච්චාදි. ඉහාපි සියා කත්තුතො චත්තමානත්තා, චත්තමානත්ත මෙවාස්ස පකාසෙතුමයන්ති චුත්තං. “අපයමා සමානාධිකරණෙ”ත්‍යාදීහි (3-2-124) අනෙකෙහි සුත්තෙහිත්තප්පච්චයො පාණිනියෙහි විහිතො.

ඉධ පන සාමඤ්ඤෙන විහිතත්තා ආහ- ‘සාමඤ්ඤෙනා’තිආදි. සන්තො ‘අස-භූචි’ත්තප්පච්චයො. “කත්තරි ලො” (5-18) “ත්තමානාන්ති සියුංස්වාදිලොපො”ති (5-130) අකාරස්ස ලොපො. තපන්තො ‘තප-සන්තාපෙ’. ජප්පන්තො ‘ජප්ප=චචනෙ’. පයන්තො ‘පය=උච්චාරණෙ’ පචන්තො ‘පච=පාකෙ’ධාරයන්තො ‘ධර=ධාරණෙ’. පයොජකඛ්‍යාපාරෙ ණි, ධරිතුං පයුඤ්ජමානො ධාරයන්තො. දිස්සන්තො දිස දුස=අප්පිතියං” දිවාදීහි යක” (5-12) යජන්තො ‘යජ-දෙවපූජායං’. අරහන්තො ‘අරහ-පූජායං. යථාචාතිආදිනා අපයමාසමානාධිකරණාදීසු ‘සංචිජ්ජමානො විරොචමානං ජප්පමානො’ච්චාදීසු මානො න්තො විය දට්ඨබ්බොති වදති.

65. මානො

කාලකතො අචත්ථාවිසෙසො වයො. මානොවාති ඉමිනාත්තප්පච්චයාභාවමාහ. යුජ්ඣමානා’යුධ=සම්පහාරෙ’ “දිවාදීහි යක”

(5-12) “තවග්ගවරණාන” මිච්චාදිනා (1-48) ධස්ස කො” වග්ගලසෙහි තෙ”ති (1-49) යස්ස ච. “චතුත්ථදුතියෙස්වෙස”න්තිආදිනා (1-35) ඤස්ස ජො. නච්චමානා ‘නච්ච=නච්චනෙ’.

67. තෙස්ස

සව්සයෙති කත්තරි භාවෙ කම්මෙව.

68. ණ්වාද

ණ්වාදයොති ‘ණ්වාදයො’ව්වනෙන සුත්තෙන. කතිපයධාත්වාදිපරිග්ගහෙනාති ධාතවො පකතිභූතා ආදී යෙයං කාලාදීනං තෙ ධා ත්වාදයො තෙසං පරිග්ගහෙනාති අත්ථො. කාලො චත්තමානාදි, කාරකං කත්තාදි පකංසෙන නියමෙන පච්චයො කරියතෙ එතස්මාති පකති. කාක්‍රියං ආයුකාදි.

කාරියවිසෙසන්ති ආදෙසාදිකාරියවිසෙසං. කාරු සිජ්ජිජාති විසෙසො. තච්ඡකාදයො (තච්ඡකකම්ම) කාරතන්තවායරජකනභාපිතා පඤ්ච කාරවො වාරුදාරුති චත්තමානෙ කාලනියමෙනාඤ්ඤත්‍රාපි භවිස්සති. එවං කාරුආදීසුපි.

69. ඛජ

ඛජසානන්ති චුත්තෙ තදන්තග්ගහණං කථමිච්චාහ- ‘පච්චයග්ගහණෙ’ව්වාදි. බ්‍යාබ්‍යාතත්ථං, නනු සුත්තෙ එකස්සරොති පුල්ලිඬිගෙන නිද්දෙසො, ආදීති ච තඬ්ඬිසෙසනං, එවං සති නපුංසකෙන විවරණං කථං යුජ්ජතීති ආහ- ‘සද්දෙ’ව්වාදි, අථ ජාගරෙච්චාදො පුථගවයවෙකස්සරස්ස ජාගරසද්දස්ස ච පච්චෙකං කස්මා න ද්විභාවොච්චාහ- ‘තෙනෙවෙ’ව්වාදි.

තෙනෙවාතිආදීති එකස්සරොච්චස්ස විසෙසනත්තහෙතුනාව. අවයවෙකස්සරස්සාති විසෙසනසමාසො ‘අවයවො ච සො එකස්සරො චෙ’ති. අථාදීහි එකස්සරවිසෙසනත්තෙප්‍රයවයවෙකස්සරස්ස කස්මා න ද්විභාවොච්චාහ- ‘එකස්සෙවාදිත්තා’ති.

ඉතරස්සාති පඨමෙකස්සරතො-ඤාස්සාවයවෙකස්සරස්ස. දොසදුට්ඨත්තා නෙත්ථ විසෙසනසමාසොති චත්තුමාහ- ‘එකස්සරොති’ව්වාදි. තථා සති කො දොසොති ආහ- ‘එකො චෙ’ව්වාදි. සරොදීති ච චුත්තෙ ‘ඊහ- සටනෙ’ව්වාදිනමෙව සියා.

නනු ච පච්චිමිහි යෙනෙවාකාරෙන පචසද්දො එකස්සරො තෙනෙව තදවයවාපි අච්ඡද්දො පසද්දො ච එකස්සරො, තතොවාචයවානම්පි පච්චෙකං ද්විබ්බවනං පජ්ජොති... ද්විබ්බවනකාරිසිනො ආදිස්ස එකස්සරස්ස

සාමඤ්ඤෙන නිද්දෙසා, එවඤ්ච සමුදායස්ස තදවයවානඤ්චෙකස්සරානං විසුං ද්විබ්බවනෙ කතෙ අනිට්ඨමිපජ්ජොතිතිදමපාකත්තුමාහ- ‘සකිංසත්ථජ්ජවත්තියා සාවයවස්ස සමුදායස්ස ගහණ’න්ති. සකිං සත්ථජ්ජවත්තියා එකචාරං ද්විබ්බවනසුත්තස්ස පවත්තියා ද්විබ්බවනකරණෙනාති වුත්තං හොති.

සාවයවස්සාති යථාචුත්තාවයවෙහි සහ වත්තමානස්ස න විනා තෙහි. එවං මඤ්ඤතෙ “යස්ස ද්විබ්බවනෙ කරියමානෙ සබ්බෙසමවයවානං ගහණං භවති, තස්සෙව සමුදායස්ස ද්විබ්බවනං යුත්තං නාවයවානං, තෙසඤ්ඤි ද්විබ්බවනෙ එකාය ද්විබ්බවනස්සුජ්ජවත්තියා න සබ්බෙසං ගහණං කතං හොති නාවයවත්තස්ස සමුදායස්ස ව කතන්ති පුන තෙසං ද්විබ්බවනාය සත්ථජ්ජවත්තියා භවිතබ්බ”න්ති. උපපත්තන්තරමාහ- ‘අථවෙ’ව්වාදි. ඉහ යානෙ ද්විබ්බවනං ද්විජ්ජයොගො ද්විබ්බවනන්ති ද්වෙ පක්ඛා. තත්‍ර යානෙ ද්විබ්බවනපක්ඛෙ දොසදස්සනතො ද්විජ්ජයොගො ද්විබ්බවනන්ත්තායමෙව පක්ඛොබ්භුපගතොති දස්සෙන්නො පටිමන්තාව යානෙ ද්විබ්බවනපක්ඛෙ භාවිතං දොසමාහ- ‘පටිමස්සෙකස්සරස්සි’ව්වාදි. ද්විසද්දො සඬබ්බොයො වත්තතෙ.

සඬබ්බොයාඤ්චෙත්ථ සද්දරුපමුච්චාරණං වා, තත්ථ උච්චාරණෙ සඬබ්බොයො යානෙ ද්විබ්බවනං න සම්භවති... උච්චාරණස්ස සද්දා(නුගත) ධම්මත්තා. සද්දරුපෙ සඬබ්බොයො යානෙ ද්විබ්බවනං, තත්ථ **[තඤ්ච (පොත්ථකෙ)]** දොසො. තථා වාහ- ‘රුපද්වයෙ විධියමානෙ’ති. තථා සති නිචුත්තිධම්මෙ යානී භවතීති යානිනො නිචුත්තියා භවිතබ්බං, නිචුත්තියා ව ධාතුත්තා නිචුත්ති, තෙනාහ- ‘පකතිජ්ජවිවයවිභාගාභාවතො’ති. තෙන ජ්ජවිවයෙ පරෙ පකතියා විධියමානං කාරියං න සියා, තෙන වුත්තං- ‘අස්ස ඉත්තං න සියා’ති. පිපාසති ‘පා=පානෙ’. ඉච්ඡායං පාතුන්තිතුමන්තා “තුංස්මා”ව්වාදිනා (5-61) සො. ‘පාස පාස’ ඉති ද්විත්තෙ පුබ්බතො-ඤ්ඤස්ස ලොපො, “රස්සො පුබ්බස්ස” (5-74) ‘බ ඡ සෙස්වස්සි. ද්විජ්ජයොගෙ තු ද්විබ්බවනෙ නායං දොසො සමාවිසතීති ආහ- ‘ආචුත්තියං ති’ව්වාදි. ද්විධා භූතස්සා තිධිනා ධාතුස්සෙව ද්විධාභූතත්තං දීපෙති.

70. පරො

යොගවිභාගා ‘අ ඤ’ආදීසු ගම්‍යතෙ. යදි භ්‍යත්‍රාපි ඡට්ඨි අභිමතා සියා තදා “බ ඡ ස පරොක්ඛානමෙකස්සරොදිද්වෙ”ති එකමෙව යොගං කරෙය්‍ය. පරොක්ඛෙ විහිතා අඤ්ආදයො ධාතුතොව, නාඤ්ඤතොති පරොක්ඛාවචනසන්නිධානා වසද්දෙන ධාතුවිහිතජ්ජවිවයාව ගය්හන්තීති ආහ- ‘අඤ්ඤස්මිම්පි ධාතුවිහිතජ්ජවිවයෙ’ති. යදි පන භූසත්ථො ආභික්ඛඤ්ඤත්ථො වා වත්තුමිට්ඨො සියා, තදා භූසත්ථාදීසු ව දද්දල්ලතිව්වාදිකං හොතීති වෙදිතබ්බං. වඬිකමති

මොමුහවිත්තානීති භුසත්ථස්ස යුජ්ජමානත්තා ත්‍යාදයො භුසත්ථෙ භවන්ති බහුලාධිකාරාති චත්තුං සක්කාති.

71. ආදි

පයමො දුතියොති ච ද්වෙ ඵකස්සරා. තත්ථ “ඛජ්ජානමෙකස්සරොදි ද්වෙ” (5-69) “පරොක්ඛායං චෙ”ති (5-70) පයමස්සෙකස්ස රස්ස ද්විබ්බවනං ‘ආදිස්මා සරා’ති තු දුතියස්ස, තස්මා කථමඤ්ඤස්සුච්චමානෙඅඤ්ඤස්සබාධකංසියා තස්මා කතෙපිදුතිය ද්විබ්බවනෙපයමද්විබ්බවනං සම්භවත්ථෙචාතිනපයමද්විබ්බවනාපවාදො-යං යොගොච්චාසඬිකියාහ- ‘පයමෙ’ච්චාදි. ක්‍රියත්ථාධිකාරා ක්‍රියත්ථානන්ති ඡට්ඨියා දුතියෙනෙකස්ස රෙනච සම්බන්ධා පයමද්විබ්බවනස්සවිධාය කමඤ්ඤවාක්‍යාමඤ්ඤං දුතියස්සාති න වාක්‍යහෙදොති ආහ- ‘ඵකෙ’ච්චාදි. අස්සාති ‘ආදිස්මා සරා’ති අස්ස යොගස්ස, පුබ්බයොගෙති පුබ්බෙහි ද්විහි සුත්තෙහි. “ආදිස්මා සරා”ති සරමද්විත්තෙනුපාදාය සාමඤ්ඤෙන සද්දරුපස්ස ද්විබ්බවනවිධානතො පුබ්බෙ විය බ්‍යඤ්ජනසුත්තස්සෙව විධානං තථෙට්ඨියත්ථත්තාති පයමද්විබ්බවන සම්බන්ධිතො බ්‍යඤ්ජනස්ස ද්විබ්බවනබාධාත්‍යවගන්තබ්බං.

72. නපු

පටිනිමිත්තන්ති නිමිත්තං නිමිත්තං පති පටිනිමිත්තං, නිමිත්තෙ සතීති අත්ථො.

73. යථි

පයමෙකස්සරස්ස පයමද්විබ්බවනං විසයො, දුතියෙකස්සරස්ස දුතියද්විබ්බවනං, තෙනාහ- ‘යථා විසය’න්ති. පයම දුතිය තතිය ද්විබ්බවනන්ති ඵත්ථ පුඉති පයමං සද්දරුපං, ත්තිඉති දුතියං, ශිසිති තතියං.

76. බ ඡ

බජ්ජච්චයාදි කරියතීති සෙසො.

82. යුච

චත්ථපරත්තාති චත්ථසමාසා පරභූතත්තා. තෙන පච්චෙකාති සම්බන්ධෙන. සමානාධිකරණත්තෙන විසෙසනන්ති සම්බන්ධො. ආචරියෙන යොවිහත්තිලොපෙනෙව නිද්දිට්ඨත්තා ආහ- ‘ලුත්තයොවිහත්තිකො වා නිද්දෙසො’ති.

83. ලහු

ධූපායතීති ධූපිතා, පච්චයස්සාති තිජ්ජපච්චයස්ස. කානුබන්ධකරණමනත්ථකං සියාති සක්චිකරණස්ස පච්චයත්තාභාවෙ (තං) නිබන්ධනස්ස කාරියස්සාභාවා ‘න තෙ කානුබන්ධනාගමෙසු’ති (5-85) පටිසෙධා භාවොති කකාරානුබන්ධමනත්ථකං සියා.

85. නතෙ

පුච්ඡිමිත්ථාති විග්ගය්හ ත්තො, තස්ස ‘‘පුච්ඡාදිතො’’ති (5-143) යො. සෙසං චුත්තනයමෙව. එ ඔනම්පටිසෙධමුඛෙනාති එඔනම්පටිසෙධස්ස පකතත්තා චුත්තං. විනිතබ්බන්තිආදීසු වීරිත්ථ වීයති වාතිආදිනා විග්ගහො. විනිතූන්තිආදීසු විනනා යාති(ආදිනා). නනු ච (ඤ්ඤාග)මො, න පච්චයොති කථම්පච්චයෙ ‘‘ලහුස්සුපන්තස්සා’’ති (5-83) එඔ පජ්ජොන්ති කථඤ්ඤෙව සම්පටිසෙධොච්චාසඬ්ඛියාහ- ‘ඤ්ඤස්සෙ’ව්වාදි. නනුවාදිමිති න යුවණ්ණාහි කථමෙත්ථජ්ජසඬ්ඛියොති ආහ- ‘සකාපානං කුක්කුණෙති’ව්වාදි.

පත්තොකාරස්සාති ධූසද්දෙ උකාරස්ස පත්තොකාරස්ස. යුවණ්ණෙච්චාදිනාපත්තස්සාති (තබ්බ) තුං පච්චයෙසු ච ණ්නො පත්තස්ස. වා විධානා න ඤ්ඤ. ධුනාපෙතබ්බන්තිආදිපාඨෙ ඤ්ඤිති අකතෙ ‘‘අඤ්ඤත්‍රාපී’’ති (5-87) පටිසෙධාභාවො. ධුනාපෙතීති පාඨෙතිමිති ලෙ ච ‘‘ක්චචි චිකරණාන’’න්ති (5-161) චිකරණලොපෙ ච එකාරො. අසති නාගමෙ ‘‘යුවණ්ණෙ’’ව්වාදිනා එත්තං සියා තම්පිනාගමෙ උපන්තත්තා නෙත්‍යධිජ්ජායෙනාහ- ‘තථාපි’ව්වාදි. පක්ඛන්තරමාහ- ‘නාගමෙ’ව්වාදි.

87. අඤ්ඤ

සම දම-උපසමෙ. සමෙතීති සමකො, දමෙතීති දමකො, ජන-ජනනෙ, ජනෙතීති ජනකො බධ=බන්ධනෙ, බධතීති බධකො.

92. පදා

නිපජ්ජති නිපජ්ජනං. පමජ්ජතෙ පමජ්ජිතබ්බං. පමජ්ජනාය පමජ්ජිතුං. පමජ්ජති පමජ්ජනං.

93. මංවා

රුන්ධිතූන්තිආදීසු රොධනායාති විග්ගහො.

94. ක්චිමිහි

නනු කිමත්ථමන්තග්ගහණං යතො ‘‘ක්චිමිහි ලොපො-න්තබ්‍යඤ්ජනස්සා’’ති චුත්තං, ‘‘ජට්ඨියන්තස්සා’’ති (1-17) අන්තස්සෙව

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටිකා

පඤ්චමකණ්ඩ

ලොපො සියාති වොදනං මනසි නිධාය තග්ගහණෙ පයොජනං දස්සෙත්තො ආහ- ‘අන්තග්ගහණ’මිච්චාදි. ලොපවිධිසුති (විආදිලොපවිධිසු, ඡට්ඨි නිද්දිට්ඨන්ති) “චිමන්තු වන්තු”න්ති (4-138) ඡට්ඨිනිද්දිට්ඨං. හදන්තවිධිවර්තත්තඛ්‍යාපාරං [තදන්තවිධිවර්තහදනාවචනඛ්‍යාපාරං (පොත්ථකෙ)] නිස්සායාහ- ‘ඡට්ඨියන්තස්සා’ති ඛ්‍යාපාරා’ති. අන්තස්සාති විආදිනමිකාරාදිනො. අඤ්ඤාපාති සබ්බාපහාරිලොපඤ්ඤාපනාභාවෙ. අනත්ථකං සියා “ඡට්ඨියන්තස්සා”තිමස්ස ඛ්‍යාපාරසම්භවා. ඉදානි ඡට්ඨිනිද්දිට්ඨානං විසෙසෙන වන්තුමිච්ඡිත්තං අන්තස්සෙව ලොපපත්තිදොසං දස්සෙතුමාහ- ‘තදන්තෙ’විචාදි.

101. පර

අථ ද්විත්තෙති කථමවසියතෙ සද්දෙ අභාවෙතිආහ- ‘පර’ඉච්චාදි. අනන්තරසුත්තෙ “පරිපච්චසමො හි”ති චුත්තත්තා තතො පරස්සාති කිත්තාවසියතීති වොදන මුඛභාවිය තදයුත්තතං දස්සෙතුමාහ- ‘නනුවෙ’විචාදි.

103. ධාස්ස

අපචුරජපයොගත්තාති අබහුජපයොගත්තා.

104. කිම්භි

ක්තො දුසිධාතුතො දුසයතීති අත්ථෙ.

106. මුහ

“චණ්ණෙ යන්තං තදාදො”ති පරිභාසාය අයමත්ථො “චණ්ණෙ පරෙ යං කාරියං තං තදාදො තස්මිං චණ්ණෙ ආදිභූතෙ හොති”ති තෙති තකාමර පරෙ.

107. වහ

තෙත්ථෙවාති වත්වා පච්චුදාහරණං දස්සෙති ‘චුය්හති’ති. චුත්තිවචනං මුල්ලිඬ්ඨිය අත්ථං වදති ‘උස්සා’තිආදි.

108.

නිධිසිත්ථාති විග්ගහො.

109. ගමා

රානන්ති චුත්තෙ ‘රා-ආදානෙ’ඉච්චස්ස ගහණමිපි විඤ්ඤායෙය්‍යාති ආහ- ‘රාන’න්තිආදි.

110. වවා

සුත්තෙ ‘වස්සා’ති සස්සරොව ගය්හතිති දස්සෙතුමාහ- ‘වස්සාති හී’තිආදි.

112. වද්ධ

වත්ත=වත්තනෙතීමස්මා ත්තිජ්ජව්වයෙ වා උකාරො න විහිතොති ආසයෙන ‘කථ’මිච්චාදි වුත්තන්ති දස්සෙන්නො ආහ- ‘වත්තවත්තනෙති’ච්චාදි. වුත්තිමත්තෙති නිපාතනාති “සබ්බාදයො වුත්තිමත්තෙ” තෙත්ථ (3-69) ‘වුත්තිමත්තෙ’ති නිපාතනා. යා=ගතිනිවත්තියන්ති එත්ථ ‘ගතිනිවත්තිය’න්ති නිපාතනා පක්ඛෙ උකාරො න භොති, තෙනාහ- ‘වත්ති’තිආදි. වත්තනං වුත්ති වත්ති.

113. යජ්

කස්ස සබ්බස්සාති ආහ- ‘ය අකාරාන’න්ති.

115. ගාපා

බ්‍යත්තිනිද්දෙසෙනාති ඉමිනා ජාතිනිද්දෙසස්සානිස්සිතත්තං දස්සෙති. ඊස්සෙච්චාදිනා වුත්තිගන්ථස්සාධිජ්ජායං විවරති.

117. සාස

සත්ථං “බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා”ති (1-33) රස්සො.

120. ඤා

“න්තො කත්තරි වත්තමානෙ”ති (5-64) න්තොති සම්බන්ධො.

121. සකා

කුක්ඪ්ජව්වයෙ අන්තකකාරො කුජ්ජව්වයෙ ආදිකකාරො අන්තාවයවත්ථො.

122. නීනො

නාඤ්ඤත්‍රවයාදීසුති නිව්ඡයනො-ඤ්ඤෙසු [අඤ්ඤස්මිං] වයාදීස්වත්ථෙසු ඡො න භවතීති අත්ථො.

123. ජර

ඊමිහි ජසද්දෙ අකාරස්ස ලොපො, ලෙ තු ජීරාපයති. තස්සාතිකාස්ස.

124. දිස්සස්ස

දිට්ඨි දස්සනං, දස්සනාය දට්ඨුං. “සරම්භා ද්වෙ”ති (1-34) ද්විත්තෙ දුද්දසො. “ආ ඊ”ච්චාදිනා (6-33) ඊස්ස රස්සො (අද්දක්ඛි). දක්ඛිස්සති “භවිස්සති ස්සති”ච්චාදිනා, (6-2) ස්සති.

125. සමා

වාදස්සරෙති විකප්පෙන දකාරස්ස රාදෙසෙ.

127. අන

දස්සාත්‍යනනුවත්තමානෙපි දස්සෙව පප්පොති වචනබලෙනාති දස්සෙතුං පක්ඛන්තරමාහ- ‘ආදිස්සා’තිආදි. අනසණ්ඨු පරෙසු ආපරිභි දස්සානියමෙන ලොච්චාසඬිකිය නෙවං, යථාක්කමමෙව නිස්සිතොති දස්සෙතුමාහ- ‘අනසණ්ඨු’ච්චාදි. ආපරස්සාති ආකාරතො පරස්ස දස්ස.

128. අත්‍යා

චුත්තියං එතස්මිං විසයෙති එත්ථ එතස්මින්ති ත්‍යාදින්තවජ්ජිතපච්චය විසයෙති අත්ථො. විඤ්ඤායමානත්තා ඤාපිතො භොතීති ගම්‍යතෙ. න ඤාපකතොති ඉමිනා ඉදං දස්සෙති “කිඤ්චි වචනානුසාරතො විඤ්ඤායමානතාමත්තෙන ඤාපියතෙ කිඤ්චි ඤාපකෙන, අස්මිම්පක්ඛෙ චුත්තානුසාරතො කත්ථවි කස්සවි ධාතුතො අප්පයොගො විඤ්ඤාපියති”ති. පක්ඛන්තරමාහ- ‘ඤාපකත්තායෙව වා’තිආදි. සමත්ථෙති තථාභිච්චාදිනා. අසස්සාප්පයොගොති අසධාතුස්ස කිස්මිඤ්චි තඛ්ඛාදිකෙ පච්චයෙ පරෙ භවිතඛ්ඛන්තිආදිනමප්පයොගොති අත්ථො.

විනාපි සුත්තන්ති “අත්‍යාදි”තිආදිකං සුත්තං විනාපි. එවං මඤ්ඤතෙ “අසස්ස භූආදෙසෙන සාධියමානං සබ්බමිට්ඨං බහුලාධිකාරතො භූධාතුනාව සිජ්ඣති විනාපි භූආදෙසසුත්තන්තරන්ති කත්ථවි කස්සවි අප්පයොගස්ස ඤාපකත්තමිපිස්ස යුජ්ජති අඤ්ඤත්ථ කරියමානමිහාපි අත්ථවත්තං සියා”ති.

යෙති ධාතුප්පයොගා යස්මින්ති විසයෙ, පාතිස්සාති ‘පා-රක්ඛණේ’තිමස්ස, නප්පයොගො පායයති පායයිතඛ්ඛන්තිආදිප්පයොගො න භොතීති. එවමුපරිපි යථායොගං ඤෙය්‍යං. බුස්සාති ‘බු=වචනෙ’ඉච්චස්ස. අදිස්සාති ‘අද-භක්ඛණේ’ඉච්චස්ස. ඊආදිති භූතෙ ඊආදි. එතිස්ස ව ඊආදිසුති සම්බන්ධො.

අවබොධෙ එතිස්ස ණිසෙසු ව ඊආදිසු ව, අජ්ඣෙතො එතිස්ස පරොක්ඛාසු ව ණිසෙසු ව ඊආදිසුචාති යොජෙතඛ්ඛං. සබ්බත්ථ නප්පයොගොති යොජෙත්වා

අත්ථො වෙදිතබ්බො. බහුලංවිධානතො ඤාතබ්බාති යොජනා. යක්චිකරණෙන නිද්දෙසා ‘අස-ක්ඛෙපනෙති මස්සා’ති වුත්තං, තදාහ- ‘අසස්සා’තිආදි.

129. අභා

ස්සාති ජාතිනිද්දෙසොති ආහ- ‘ස්සඉති’විවාදි.

130. නිත්ත

පුබ්බසරලොපෙ රූපස්ස සමානත්තා අන්තිනා අන්තු ව ගහිතොති ‘සන්ති සන්තු’ති උදාහරණද්වයං දස්සිතං.

131. පාදි

තෙ ව පාදයො ජොතෙන්තීති සම්බන්ධො. අන්වයබ්‍යතිරෙකෙහි කිරියා යදිපි ධාතුනාව වුවුවතීති සම්බන්ධො. කිං විසිටියා කිරියෙ විවාහ- ‘සාමඤ්ඤභූතා විසිටියා වා’ති. සො විසෙසොති යෙන විසෙසෙන විසිටියා කිරියා ධාතුනාව වුවුවති සො විසෙසො. වාවක හෙදතොති සාමඤ්ඤාය ව කිරියාය විසිටියාය ව වාවකානං ධාතුනං හෙදතො තෙනාපිති කච්චානෙනාපි. සණ්ඨානං සණ්ඨිති.

141. කස

කිට්ඨමදතීති කිට්ඨාදො, කිට්ඨසද්දෙනුපචාරතො කසිතට්ඨානෙ උට්ඨිත සස්සං වුවුවති.

142. ධස්සො

ධස්සාභාවත්තං නිජ්ජච්චන්තෙති අජ්ඣාභාරො.

144. සාස

අනුසාසිසිත්ථාති අනුසිටියො කම්මෙ ක්තො “සා සස්ස සිස්වා” (5-117) සාසනාය සාසිතුං.

147. බහ

අථ බහස්සාති සාදෙසසම්බන්ධෙ ඡට්ඨි කස්මා න විඤ්ඤායතෙති ආහ- ‘බහස්සා’තිආදි. ස්වයොගපජ්ජෙනාති ස්වකාරෙන සහ යොගපජ්ජෙන එකිභාවෙනාති අත්ථො.

148. රුහා

ලොචාති වුත්තත්තාති එවං මඤ්ඤතෙ “යදායං පච්චයාදෙසො සියා තදා එතෙ සමාසෙනෙ-කතො නිද්දිසෙය්‍යා”ති, තෙනාහ- ‘හලාති වදෙය්‍යා’ති.

149. මුහා

මුද්ධොති “ධො හෙනෙහි”ති (5-145) තස්ස ධො.

150. හිදා

ඉමස්සාති ‘පි-තප්පනෙ’තිමස්ස, ඉහාති ඉමස්මිං යානෙ. පිනයිති ථුලො අහොසිති අත්ථො සුයිති ඉතිසද්දො ආදාන්ථො, තෙන අදිසි අඩිසි අලිසි අලුයිතිමෙ සඬිගස්හන්ති. යාව ක්තිග්ගහණාති “ලොපො වඩ්ඨාක්තිස්සා”ති (5-158) ක්තිවචනාවධි.

151. දාන්ථි

අදිසිත්ථාති දිත්තො, අදදිති දිත්තවා.

152. කිරා

අකිරි, අකිරිසිත්ථාති වා කිණ්ණො, අකිරිති කිණ්ණවා. අපුරි පුරිසිත්ථාති පුණ්ණො, අපුරිති පුණ්ණවා. අබ්බිති බ්බිණො බ්බිණවා.

153. තරා

අතරි, අජරිති කමෙන විග්ගහො. විසිත්ථාති විණ්ණො, විනිති විණ්ණවා.

157. මුචා

අසක්ඛිති සත්තො සත්තවා. ‘සජ=සඬිගෙ’ති මස්සාපි සත්තො සත්තවාති හොති.

158. ලොපො

වඩ්ඨනං වඩ්ඨි.

159. ක්චි

අභිභවතිති අභිභූ.

162. මාන

මස්ස ලොපොති සම්බන්ධො.

163. ඤ්ඤිල

ගහෙත්වා ‘ගහ-උපාදානෙ’ගහණං කර්වා ගහෙත්වා.

164. පෙයා

ඔස්සට්ඨානුබන්ධස්සාති පරිච්චන්තානුබන්ධස්ස. යකාරමත්තස්ස නිවත්තනත්ථොති විසෙසනත්ථොතිමස්ස අධිප්පායත්ථමාහ. තථාහි විසෙසනං කෙවලයකාරතො විසුං කරණං අත්ථො යස්සාති අඤ්ඤ පදත්ථෙ සති කෙවලයකාරස්ස නිවත්තනං විඤ්ඤායතෙ. යකාරමත්තෙ ගහිතෙ කො දොසොති ආහ- ‘යො වා ත්වාස්ස සමාසෙනිහී’තිආදි. පත්වාති ‘පත පථ=ගමනෙ, පද=ගමනෙ’ඉච්චස්ස වා.

165. තුං

තයොපීති තුංයාන රච්චා.

169. දිසා

නාප්පක්කෙති න අප්පත්තෙ පත්තෙයෙවාති අත්ථො. ඤාපකාලොපොති “තිතාලිසා”ති (1-1) ඤාපකතොයෙව ක්ත්වාප්පච්චයස්ස යො වකාරො තස්ස ලොපොති අත්ථො.

171. රා න

නනු නස්සාති චුත්තෙ පච්චයනකාරස්සාති කථං විඤ්ඤායතීති ආහ- ‘නස්සා’තිආදි, න්තමානතාදීනං පච්චයානං නස්ස “න්තමානතාදීන”න්ති (5-172) ණත්තපටිසෙධා විඤ්ඤායති පකරණතොති [පකාරොති (පොත්ථකෙ)] ආහ- ‘පච්චයනකාරොවා’ති.

173. ගම

ඉච්ඡියතෙති ඉච්ඡිතබ්බං. එසනං ඉච්ඡා. ඉච්ඡිසිත්ථාති ඉච්ඡිතං, ආසනමාසිතබ්බං. ආසනාය අච්ඡිතුං. “බ්‍යඤ්ජනෙ දීඝරස්සා”ති (1-33) රස්සො.

177. කර

අමානපරච්ඡක්කත්තෙ කුරුආදෙසෙන නොදාහටං. කරානොති “මානස්සමස්සා”ති (5-16) මලොපො. කස්මා න්තපුබ්බජක්කෙසු කුරු ආදෙසෙන නොදාහටන්ති ආහ- ‘චචත්ථිතෙ’ච්චාදි.

179. ණො

නිග්ගහිතස්සාති “මඤ්චරුධාදීන”න්ති (5-19) කතනිග්ගහිතස්ස. ගහණියං ගණ්හිතබ්බං.

මොග්ගල්ලාන පඤ්චිකා ටීකා

පඤ්චමකණ්ඩ

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං

පඤ්චමකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිකා.

ජට්ඨකණ්ඩ

1. චන්ත

තදත්ථස්සෙවාති තස්ස ක්‍රියත්ථස්ස. යො කිරියාසඬ්ඛාතො අත්තො තස්සෙව. එතෙන ආධාරමෙතං ක්‍රියත්ථස්සාති ඤාපෙති. නහිච්චාදිනා තදත්ථස්සෙව විසෙසනෙ කාරණමාහ. සුත්තංචිනාතිපරෙසංචිය සුත්තං චිනා. තාපි චත්තමානෙයෙව හවිස්සන්තීති ඉමිනා චත්තුමිට්ඨත්තාති එත්ථ සෙසව්වනමවබොධෙති. එවකාරොනා (ති චත්තමානස්සෙවාති එත්ථ එවසද්දෙන.) තඬ්ඬිච්චිජාති චත්තමානවචනිච්ජා.

තංසමීපස්සාති එත්ථ තසද්දෙන මහාකස්සපස්ස සුභද්දවචනානුස්සරණසඬ්ඛාතො මරණප්පත්තිහෙතු දුක්ඛානුභවසඬ්ඛාතො ච කිරියාවිසෙසො පරිග්ගහිතො, තෙ වා චත්තමානකිරියාවිසෙසාති තෙසමුහින්තමාසන්තාති කමෙන අධම්මදීපනමරණාති, තෙනාහ-දීපන මරණානමාසන්තත්තා'ති. එවං මඤ්ඤතෙ “තක්කාලචත්තමානකිරියාවිසෙසස්ස දීපනමරණසඬ්ඛාතං තංසමීපතාවිපි කිරියන්තරං චත්තමානග්ගහණෙන තංසමීපාං ගස්හති, යථා (ගඬ්ඛාසමීපො) දෙසො ගඬ්ඛාති වුව්චති තතො ‘ගඬ්ඛායං ගාවො’ති සියා”ති. පුරෙ ඉච්චාදිනා පක්ඛන්තරං විරචිතං වුත්තිකාරොන, තදුපදස්සෙතුං මුඛයති ‘සභාවතො’ ඉච්චාදි.

කිරියාකාලොති චත්තමානකිරියාකාලො. අවසිස්සතීති පුරෙපුරාසද්දෙහි දීපිතඅනාගතකාලතො අවසිස්සති. කිරියා කාලෙති දීපනමරණකිරියාකාලෙ. තස්සාති දීපනමරණස්ස. චත්තමානත්තාති එත්ථ චත්තමානෙයෙව හවිස්සන්තීති සෙසො. අනෙතාති පුරෙච්චාදිවුත්තිවචනෙන. පුරෙපුරාසද්දෙහි අනාගතකාලාවගමෙ සති දීප්පති මරතීති එත්ථ දීපනමරණකිරියාකාලො මුඛො තදා චත්තතීතිආහ- ‘මුඛං චත්තමානත්තමාහෙ’ති. පුන පක්ඛන්තරමුපතීතං කාලෙච්චාදිනා වුත්තිකාරොන, තමුපදස්සෙතුං මුඛමාවත්තයති ‘අනාගතෙ’ච්චාදි.

වුත්තියං කාලඛ්‍යත්තයොති කාලාතිචත්තනං, චත්තමානකාලාතික්කමෙන අනාගතකාලෙපි බාහුලකාත්‍යාදයො හොන්තීති අධිප්පායො. තදෙව සමත්ථෙති ‘හවන්තෙව’ ඉච්චාදිනා. ත්‍යාදයොතිමිනා සබ්බෙසං ආඛ්‍යාතිකානං ගහණං. ලස්ස දීසොති සම්බන්ධො. ගච්ඡතීති සක්කස්ස සහභාවං ගමිස්සතීති අත්ථො.

3. නාමෙ

පටිජානිස්සන්තීති චත්තමානෙ අනාගතවචනං, පටිජානන්තීති අත්ථො. ඉතරම්පන භූතෙ හවිස්සතීති ආසි, කරිස්සතීති අකරි, චෙතෙ ස්සසීති චෙතිතා

අසී, භුඤ්ජීස්සසීති භුඤ්ජීතා අසී. අනොකප්පනා අස්සද්ධා. අමරිසනං අක්ඛමා. ඉමිනාවාති අත්ථිවචනෙ උපපදෙ කොධා සද්ධාසු ගම්මමානෙස්ව-සතීපි වචනන්තරෙ ඉමිනාව සාමඤ්ඤවචනෙන සිද්ධන්ති අත්ථො. ගරභාවමාති තස්ස හෙතුවචනං. තථාහිවිවාදිනා ගරභාවගමමෙව සමත්ථෙති. අත්ථිනාම ඊදිසන්ති **[අත්ථිනාමාති (පොත්ථකෙ)]** ආභිදොසිකස්ස කුම්මාසස්ස පරිභුඤ්ජනං විජ්ජතෙ නාමාති අත්ථො. විජ්ජමානමපි තං අසද්දහන්තො අමරිසන්තො එවං වදති. නත්ථිති මඤ්ඤෙති අධිප්පායො, තෙනාහ- ‘පච්චක්ඛමපි’ති **[ඊදිසමිපිති]** ආදි. යොපිති සද්දස්ස යොපිති තසද්දෙන සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. අත්ථිති විජ්ජමානත්ථෙති චුත්තවිජ්ජමානත්ථො චක්ඛමානපක්ඛත්තයෙපි දට්ඨබ්බො.

නනු අත්ථිනාම තාතාති එත්තකෙ චුත්තෙ පට්ඨමො අත්ථිනුබොවිවාදිකො නිසීදිත්ථාති සද්දපරියන්තො ව, දුතියො අත්ථිනුබොවිවාදිකො නිසීදිත්ථාති සද්දපරියන්තො ව තතියො අත්ථිමඤ්ඤෙවිවාදිකො ජිගුච්ඡනෙය්‍යන්ති සද්දපරියන්තො ව වචනප්පබන්ධො කථං ලබ්හතීති මනසි නිධායාහ- ‘සොපනා’තිආදි. ඉමිනාති ‘අත්ථියෙවිහාපි නින්දාවගමො’ති වචනෙන. යානභොජනෙ ගරහතීති සම්බන්ධො. චුත්තං සක්කතානුසාරෙන. නිස්සායනිස්සායාති යත්ථ භගවා නිසීන්තො තං යානං නිස්සාය නිස්සාය.

4. භුතෙ

කිරියාරූපෙති කිරියාසභාවෙ, එවමඤ්ඤත්‍රාපිති අගමි අගමිත්ථාතීමෙහි අඤ්ඤත්‍ර අගමුං ඉව්වාදිකෙ අගමොව්වාදිකෙ ව. අනුදරා අලොමිකාති සන්තමප්පදරාදිකං මහත්තාභාවපටිපාදනාය බහුත්තා භාවපටිපාදනාය ව න වත්තුමිච්ඡියතෙ.

5. අන

අඤ්ඤපදත්ථචුත්තියාති චුත්තමඤ්ඤපදත්ථං දස්සෙති ‘චක්ඛමානලක්ඛණො’විවාදිනා. චක්ඛමානලක්ඛණොතිචුත්තිකාරෙන “ආඤ්ඤාය්‍යා”විවාදිනා චක්ඛමානලක්ඛණො. අන්තොකත්ථාති ඉමිනා ආසද්දස්සාහිවිධිමහි පවත්තිමාහ. අහරුභයතඬ්ඨරත්තං වාති එත්ථ වාසද්දො පක්ඛන්තරෙ. අඬ්ඨරත්තසද්දෙන රත්තියා වතුත්ථො භාගො-ත්‍ර වත්තුමිට්ඨො, අහො ව තස්ස අඬ්ඨරත්තඤ්ඤාති අත්ථො. ඉමස්සාධිප්පායත්ථමාහ- ‘අතීතෙවිවාදි. උභයත්ථ අධිප්පායං විවරති’අය’මිවිවාදිනා. පඤ්චයාමොති අතීතාය රත්තියා පච්ඡිමපඤ්චවත්තාලිපවිනාඬ්ඨකාධිකසට්ඨකාත්තයං අනාගතාය පුරිමපඤ්චවත්තාලිපවිනාඬ්ඨකාධිකසට්ඨකත්ථයඤ්චෙති අඬ්ඨාධිකසත්තසට්ඨකාපරිමාණො එකො යාමො අහස්ස වත්තාරොති පඤ්ච යාමා පහාරා අස්සාති පඤ්චයාමො.

ගතායපච්ඡිමො යාමො, පච්ඡිමද්ධමිමස්ස වා;

පහාරො-නාගතායාදී, තදද්ධමපි වා තථා.

වුත්තකාලාවධි මජ්ඣේ, කාලො සො-ජ්ජතනො මනො;
තත්තිසෙධෙන යොත්වඤ්ඤො, සො-නජ්ජතනො මනො.

අගමත්ථානිආදීසු අර්ස්සආදීනං සම්බන්ධිත්තඤ්ජනස්සාභාවා න ඉඤ්ඤා-
බ්‍යාමිස්සෙපිති අජ්ජතනමිස්සෙපි භූතෙ. නඤ්ඤාසමාසනිස්සයෙ බ්‍යාමිස්සෙ යථා
පප්පොතීති දස්සෙන්නො ආහ- ‘පරිසුද්ධාසෙතාවෙ’ව්වාදි.

අජ්ජතනනිස්සයොති බ්‍යාමිස්සෙ අජ්ජතනභාගීනිස්සයො. අත්ථුති පඤ්ඤා-
තු තදඤ්ඤානිස්සයොති බ්‍යාමිස්සෙයෙව තනො අජ්ජතනනො ඉතරානජ්ජතන-
නිස්සයො අඤ්ඤාත්‍රාති බ්‍යාමිස්සනො අඤ්ඤාත්‍ර භූතකාලෙ. පසඬගොති ආ-
ඤ්ඤාදීනං පසඬගො. අජ්ජහිසොවාති බ්‍යාමිස්සතාදස්සනත්ථං වුත්තං.

6. පරො

සමාසොති ජට්ඨිසමාසො කාරකසමාසො වා. නිපාතනතා වාස්ස-
විසෙසනොති. එතඤ්ඤාති පරොක්ඛෙති එතඤ්ඤා. ක්‍රියත්ථස්ස උපාධි විසෙසනං
ක්‍රියත්ථොපාධි, තස්ස ක්‍රියත්ථොපාධිනො භූතා නජ්ජතනස්ස සාධනද්වාරෙන
විසෙසනං, න තුප්පකංතාත්ථො. කස්මා නොප්පකං විසෙසනං ත්‍යාහ
‘බ්‍යවච්ඡෙජ්ජාභාවා’ති. තමෙව පුට්ඨිතුමාහ- ‘තථාහි’ව්වාදි.

සාධියමානාති ඉමිනා ධාත්වත්ථස්සාපරිනිජ්ජන්තං බොධෙති. තෙ සන්ති
ඉන්ද්‍රියානං. සන්තො විජ්ජමානො විසයො යෙසං ඉන්ද්‍රියානං තෙ සම්භාවො
තත්තං, තස්මා. නෙති පටිසෙධෙ, සාධනද්වාරෙන විසෙසනත්තෙ
බ්‍යවච්ඡෙජ්ජසබ්භාවා යථාවුත්තදොසො න භවතීති අත්ථො. දොසා භාවමෙව
දස්සෙතුමාහ- ‘යස්සි’ව්වාදි. යස්සාති ධාත්වත්ථස්ස. තත්ථාති තස්මිං
අප්පච්චක්ඛෙ ධාත්වත්ථො. කාරකානං සත්තිසභාවත්තා සාපි අප්පච්චක්ඛා වාති
වොදෙති නනුවෙව්වාදිනා. අසත්තොති අසමත්ථො.

අත්තානාම අත්තනො පච්චක්ඛොති තබ්බිසයෙ අම්භකාරකස්ස
විධානමයුත්තත්ති මනසි නිධාය යං වුත්තං වුත්තිකාරෙන, තමුපදස්සෙතුමාහ-
‘නනුවෙ’ව්වාදි. අත්තබොධනියාපි හි කිරියා යදා චිත්තච්චක්ඛෙපනො
නොපලක්ඛියතෙ, තදායං පරොක්ඛා භවති, තෙනුත්තමවිසයෙපි
පරොක්ඛභාවො තස්සා භවත්වෙව. ජාගරතොපි යදා මදා මනොබ්‍යාතඬගතො
අනුපලද්ධි, තදාපි භවත්‍යවෙති දස්සෙතුං වුත්තං බ්‍යාසත්තවචනං.
අහිනිබ්බත්තිකාලෙති කිරියා නිබ්බත්තිකාලෙ, ‘සුත්තො-හං කිං විලලාප,
මත්තො-හං කිං විලලාපෙ’ති ඉදමත්‍රොදාහරණං. චිත්ත-
ච්චක්ඛෙපවිසයස්පදස්සනායෙත්ථ සුත්තවචනං.

7. එය්‍යා

එය්‍යාදොතීමිනා එය්‍යාදාත්ථො ගහිතොති බොධෙත්‍යං යෙනෙච්චාදිකං වුත්තං. නිමිත්තසද්දාපෙක්ඛාය තත්ති වත්තබ්බෙ විසයසද්දාපෙක්ඛායසොති වුත්තං. තෙසන්ති එය්‍යාදීනං. විසයං දස්සෙති ‘හෙතුඵලෙස්විච්චාදිකො’ති. ආදිසද්දෙන පඤ්භපත්ථනාදයො ගහිතා. අථාත්‍ර ක්‍රියග්ගහණාභාවෙ ක්‍රියාතිපත්තියන්ති කථං ලබ්භතිච්චාහ- ‘ක්‍රියාති පත්තිය’න්ති ආදි. ක්‍රියාතිපත්තියන්ති විවරණං කතන්ති සම්බන්ධො.

අභිධෙය්‍යද්වාරෙනාති කිරියාසංඛ්‍යාතඅත්ථමුඛෙන, පකතක්‍රියත්ථ විසෙසනත්තාති ක්‍රියත්ථාධිකාරතො අධිකතස්ස ධාතුස්ස විසෙසනත්තා. ඉදං වුත්තං හොති “අතිපත්තියන්ති අධිකතක්‍රියත්ථවිසෙසනං, විසෙසනඤ්ච හොන්තං නොජුකං භවිතුමරහති කිඤ්චරහි අභිධෙය්‍යද්වාරෙන, තථාහි අතිපතනං නාම ක්‍රියාය හොති, න ක්‍රියත්ථස්ස අයුජ්ජනතො, තස්මා අතිපත්තියන්තිවුත්තෙක්‍රියාතිපත්ති යන්ති ඉදං ක්‍රියත්ථවිසෙසනං හොන්තං. අභිධෙය්‍යද්වාරෙන හොතීති ක්‍රියාතිපත්තියන්ති විවරණං කත”න්ති. විධුරජ්ජව්වයොපනිපාතතොති විරුද්ධජ්ජව්වයසමවායාති අත්ථො.

කාරණවෙකල්ලතොවාති හෙතුමතො ඵලස්ස යො හෙතු තස්ස විකල්පෙන. තත්‍රෙතීමස්ස අත්ථො වත්තමානවිසයෙති. ක්‍රියාතිපත්තියන්ති භූතාදි ක්‍රියාතිපත්තියං. ලිඛිගතොති නිමිත්තෙන. ගමකෙන ලිඛිගෙන ගම්මායාතිපත්තියා බුජ්ඣනකාලං වත්තමානො කාලො න තිට්ඨති අතික්කමතීති ආහ- ‘වත්තමානතාය ඛ්‍යතික්කමා’ති. තදෙව පුට්ඨති ‘සමකාල’න්තිආදිනා. සමකාලන්ති එකක්කණේ. වත්තමානස්ස ක්‍රියාතිපත්තියමභවා තදවසිට්ඨාතීතානාගතෙස්වෙය්‍යාදීනම්භාවො (අඤ්ඤථා) නුපපත්තියාති වුත්තං වුත්තියං ‘සාමන්ථියාතිආදි.

ලිඛිගෙනාති එත්ථ පුබ්බෙ දක්ඛිණෙන ගමනෙ සති සකට්ඨස්සාපරියා භවනදස්සනං දක්ඛිණෙන ගමනස්ස සකට්ඨස්සාභවනහෙතුත්තෙ ලිඛිගං, දක්ඛිණෙන ගමනස්සාතිපත්තියා අඤ්ඤතො ගමනාදි ලිඛිගං. සකට්ඨා කිරියාභවනාතිපත්තියා සකට්ඨෙ ගරුභාරාරොපනාදි ලිඛිගං. පට්ඨමවයෙ අරහත්තභවනං තංහෙතුභූතඤ්ච පබ්බජ්ජං පරෙසං පට්ඨමවයෙ පබ්බජ්ජානිමිත්තාරහත්තජ්ජන්තිලිඛිගෙන විඤ්ඤාය පබ්බජ්ජායාතිපත්ති සරකම්මධ්‍යාවට්ඨාදිලිඛිගෙන, අරහත්තස්සාතිපත්ති ච පබ්බජ්ජානිමිත්තාභාවෙන [භාවවිරහෙන (පොත්ථකෙ)] ලිඛිගෙනාවසීයතෙති ලිඛිගෙන භූත ක්‍රියාතිපත්ති පන වෙදිතබ්බා, යදි පනෙවමහිඤ්ඤාලාභී පයුඤ්ජනී තදා පච්චක්ඛඤාණෙනෙව සබ්බං විඤ්ඤාය පයුඤ්ජනී වෙදිතබ්බං. ලිඛිගතොවසීයමානායන්ති පන බාහුල්ලෙන වුත්තං.

8. හෙතු

නිව්චහවනං හෙතු (ත්‍යාදිනා) හෙතුවුලභාවොයෙවෙත්ථ, නාති පත්තීති දීපෙති. සබ්බජ්ජව්වයොදාහරණවසෙනාති සබ්බෙසං එය්‍යාදිනම්පච්චයානං උදාහරණවසෙන. හෙතුවුලානං සබ්භාවතොති චුත්තත්තා හෙතුවුලානි දස්සෙති හනනම්චිවාදිනා. එවං හෙතුවුලසබ්භාවතො සබ්බකාලෙ ච විධානතො එත්ථ චත්තමානෙපි පජ්ජොතීති භාවො. සො ච හෙතුහෙතුවුමත්තභාවො ච.

9. පඤ්ඤා

පච්ඡිමං පච්ඡිමං පදන්තිආදීසු පඤ්ඤානි පුරිමං පදං, සම්ප්‍රච්ඡනාති පච්ඡිමං පදන්තිආදිනා දට්ඨබ්බං. සමෙච්ච අඤ්ඤාමඤ්ඤං ප්‍රච්ඡනා සම්ප්‍රච්ඡනා, යාවනං දෙහි ත්‍යාදිනා යාවනමත්ථං, ඉට්ඨස්සාසම්පත්තස්සාත්ථනම්ථයාසිංසනං. පත්තකාලවසෙන ච විසයහෙදෙන හින්තාය පීති යොජෙත්වා අත්ථො දට්ඨබ්බො. පත්තකාලං දස්සෙති නිමිත්තභූතස්සාතිආදිනා. නිමිත්තභූතස්සාති තංතංකිච්චසම්පජ්ජනෙ කාරණභූතස්ස. විධි නාම දිට්ඨධම්මිකසම්පරාසික නිමන්තණාමන්තණාජ්ඣෙසනපෙසනාති. එත්ථ ච අනුඤ්ඤාපත්තකාලෙසු ච පඤ්චම් විහිතා පරෙහි, දිට්ඨධම්මිකාදීසු පඤ්චසු සත්තම්. ඉධ පන තෙ ද්වෙපි විධිවිසෙසායෙවාති විධිමහි අන්තොකරිත්වා එය්‍යාදිං විධාතුං යං චුත්තං චුත්තිකාරෙන, තදිදානි චත්තුකාමො ආහ- ‘අනුඤ්ඤාපත්තකාලෙසුපි’චිවාදි. විධිජ්ජනීතීමෙව පකාසෙති ‘එවං කරෙය්‍යාසි’තිචිවාදිනා. අනුජානන්තොපි දීපෙන්නොපි කිරියාසු බ්‍යාපාරෙතියෙවාති බ්‍යාපාරණම්පතීතිතොති යොජෙත්වා අත්ථො වෙදිතබ්බො.

පෙසනෙපි කෙසඤ්චි බ්‍යාකරණඤ්ඤානං සත්තම්විධිවිජිතොතිචුත්තිකාරෙන යං චුත්තං, තං දානි චත්තුමාහ- ‘පෙසනෙ පි’චිවාදි. සමුලභන්ති කෙසඤ්චි සද්දිකානං සත්තම්විධිවිධානමුලෙන සමුලතං. “අනුමතිපරිකප්පත්ථෙසු සත්තම්”ති (3-1-11) කච්චානසුත්තං. කත්තුම්චිජනො පරස්ස අනුජානනං අනුමති, පරිකප්පනං සල්ලක්ඛණං නිරූපනං පරිකප්පො හෙතුවුලකිරියා සම්භවො ච, තස්මිං අනුමත්තත්ථෙ ච පරිකප්පත්ථෙ ච සත්තම්විහත්ති හොතීති අත්ථො. අත්ථග්ගහණෙන විධිනිමන්තණාමන්තණාජ්ඣෙසන පත්ථනාපත්තකාලෙසු ච.

10. තු අන්තු

උදාහටාති ගච්ඡතු ගච්ඡන්තුආදිනා උදාහටා. දදාතුති යාවතෙ.

11. සත්‍ය

අරහත්ථෙ වායමෙව පයොගො, තෙන භවං බලු රජ්ජං කරෙය්‍ය භවං අරහොති යොජෙත්වා දට්ඨබ්බො.

12. සම්භා

යොග්ගතාජ්ඣවසානන්තිමස්සාත්ථපදං, සත්තිසද්දහනන්ති සාමත්ථියස්ස සද්දහනන්ති අත්ථො. පයොගානුසාරිතං දීපෙති සම්බන්ධො. ගම්මමානෙති සම්භාවෙම්චිවාදිනා භ්වාදිධාතුහි අවුච්චමානෙපි ගම්‍යමානෙ. උදාහරං ‘අපිපබ්බතං සිරසා භින්දෙය්‍යා’ති. මහාබලතාය හත්ථිහනනෙ අලමත්ථවිසයෙ සම්භාවනෙ සත්‍යපි අලං සද්දො-ත්‍රාලමත්ථො යුත්තොති න භවත්තෙත්‍යාදයො හනිස්සති. ධාතුනාති එත්ථ ධාතුග්ගහණෙන භ්වාදයො ගස්හන්තෙ තත්ථ ධාතුසද්දස්ස රුළුභත්තා පුබ්බාවරියසඤ්ඤාය වා. උදාහරන්ති භුඤ්ජෙය්‍ය භවං ත්‍යාදිනා.

13. මායො

සුති මාසුති එත්ථ සුසද්දො. එත්ථ ඉමස්මිං උදාහරණෙ. නිවත්තෙති මාසද්දොති සෙසො. ආරද්ධන්ති ඉමිනා වත්තමානං වනගමනං දස්සෙති. අන්තොභූතණ්‍යත්ථාති ණිප්පච්චයාභාවෙපි අත්තති අන්තොභූතණ්‍යත්ථ ධාතුතො. ඊආදීනං ආආදීනඤ්ච සකකාලොනාම භූතො කාලො. ධාතුසම්බන්ධො විසෙසනවිසෙස්සභාවො, තෙනාහ- ‘ධාත්වත්ථ සම්බන්ධෙ විසෙසන විසෙස්සභාවලක්ඛණෙ’ති. සබ්බත්ථාඛ්‍යාත වාචිචොත්ථො විසෙස්සො ස්‍යාද්‍යන්තවාචිචො විසෙසනං.

ඉට්ඨොති පරෙසම්ට්ඨො. ජානනත්ථවසෙන ගමනත්ථත්තාති ‘ගමනත්ථා කම්මකා’ති (5-59) සුත්තෙ ගමනත්ථසද්දෙන ‘යෙ ගත්‍යත්ථා තෙ බුද්ධ්‍යත්ථා’ති ජානනත්ථොපි ගහිතොති එවං ගහිතජානනත්ථවසෙන ගමනත්ථත්තාති අත්ථො. අභිමතාති පාණිනියානං. තථා සද්දස්සත්ථමාහ- ‘අනන්තරෙන ගතත්ථ’(න්ති අන)න්තරෙ වුත්තෙන කරණභූතෙනාති අත්ථො. අභිමතොති පාණිනියානමෙව ඉධාධිප්පෙතසමුච්චයං වත්තුමාහ- ‘සමුච්චයො’ඉච්චාදි. අථාත්‍ර කථමනෙකාසං කිරියානං වීය මානතා යාවතා එකාවාටනකිරියාජ්ඣයනකිරියා චෙත්‍යාසඬ්ඛියාහ- ‘සාධනහෙදනෙ’ච්චාදි. මධ්‍යාදිසාධනානම්හෙදෙනාටන කිරියායපි හෙදොති අත්ථො. තක්කිරියාජ්ජධානස්සාති සා ලවනකිරියා පධානමස්ස කත්තුතො. යො- යමඤ්ඤෙපි නියොජෙත්තො විය කිරියං කරොති සො නා-ඤ්ඤකිරියාපධානෙ යුත්තො, තක්කිරියාජ්ජධානෙයෙවෙති.

14. පුබ්බ

මහාවාක්‍යාරූපත්තා පකරණස්ස තදපෙක්ඛාය වාක්‍යෙකදෙසත්තං ‘වත්තමානෙ තිඅන්ති, හවිස්සති’ච්චාදීනං වාක්‍යානන්ති ආහ ‘වාක්‍යෙකදෙසෙහි’ති. අත්තොයෙවමාහ-වාක්‍යාවයවොපරො-ධුනා කරියතෙ’ති. විධිවාක්‍යත්තමස්ස දස්සෙත්වා නියමවාක්‍යත්තං දාති දස්සෙතුං ‘අථවා

නියමත්ථමිදන්තයාදීන් ත්තයාහ. නියමසුත්තත්තමෙව පුටයති ‘තෙහි’විවාදිනා. තෙහි තෙහි සුත්තෙහිති ‘‘වත්තමානෙ ති අන්ති’’විවාදීහි තෙහි තෙහි සුත්තෙහි. ඉමිනාති ‘‘පුබ්බපරා’’දිනා ඉමිනා සුත්තෙන. නනු තුම්භාමිහසෙසෙසසුති එත්තකෙ වුවිවමානෙ ‘තුම්භාමිහසද්දවචනියෙසු තදඤ්ඤසද්දවචනියෙසු ව කාරකෙසු’ති අයං විසෙසො කුතො ගමානෙ යෙනෙවං විවටංතයාහ- ‘කත්තුකම්මෙ’විවාදි. කත්තාදීසු විධානඤ්ච වක්ඛති.

කත්තුකම්මානමෙවාති ඉමිනා භාවං ඛ්‍යවච්ඡන්දති. තථා ව වක්ඛති- ‘තුම්භාමිහසද්දවචනියත්තාභාවා’ති. අසත්වභූතායෙවිවාදිකමෙකවචන සම්භවෙ කාරණං, තුම්භාමිහෙවිවාදිකත්තු පටමපුරිසසම්භවෙ. තුම්භාමිහසෙසෙසසු හොත්තා මජ්ඣිමුත්තමපටමා කථං භාවාදීසු විඤ්ඤායන්ති කථඤ්ච තුම්භාමිහාදිසද්දවචනියස්ස කාරකත්ථස්සාඛ්‍යාතෙන තත්ථ විහිතෙන සඤ්ඤාපිහත්තා තුම්භාමිහාදිසද්දප්පයොගාභාවොවිවාසඬිකිය යං චුත්තං චුත්තියං තංදාති විවරන්තෙන ‘යදි භාවාදීසු මානාදයො න විධියන්තෙ තදාමානාදීසු පරෙසු භාවාදීසු කාලාදීනං විධානමෙව නොපපජ්ජති’ති ඉමිනා සාමත්ථියෙන තුම්භාදීසු කාරකෙසු මජ්ඣිමාදීනං භාවො විඤ්ඤායති තෙනෙව තුම්භාදිකාරකත්ථස්ස තත්ථ විහිතෙනාඛ්‍යාතෙන සඤ්ඤාපිහත්තා තුම්භාදිසද්දප්පයොගො නාම න හොතීති දස්සෙතුං ‘තුම්භාදිස්වි’විවාදිකමාරද්ධං. යජ්ජෙවං තුම්භාදිසද්දප්පයොගොයෙව න සියා විවාහ- ‘යජ්ජෙව මිවිවාදි. පරිහාරමාහ- ‘සසද්දෙනා’ති. තුම්භාදිසද්දෙන. බ්‍රාහ්මණාඉච්චනෙනාහිතිතමෙව බහුත්තං බහවොති වචනෙනානුජ්ජතෙ. වචනාභාවෙ කථං තුල්‍යාධිකරණත්තංතයාහ- ‘අනුජ්ජමානස්සි’විවාදි. අනුජ්ජමානස්සාතිඅනුවදිතබ්බස්ස ගච්ඡතිවිවාදිනා නිද්දිට්ඨස්ස කත්තුතො.

අනුවාදෙනාති (තුම්භාදි) අනුවාදෙන. ‘‘නාමමහි පසුජ්ජමානෙපි තුල්‍යාධිකරණෙ පටමො’’ති (3-1-5) කච්චානවචනං, තෙනාහ- ‘තෙනෙවි’විවාදි. අසමානාධිකරණත්තා හි ‘තයාපච්චතෙ’විවාදො න භවති. තථාහි තයෙවචෙනං කත්තුචාපි පච්චතෙවචෙනං කම්මචාපි කම්මෙ ආඛ්‍යාතජ්ජවචය විධානතො.

‘එහි මඤ්ඤෙ රටෙන ගමිස්සසි’ති පාණිනියාතිමතනිජ්ජාදනක්කමො (නිරස්ස) තෙ ‘පරිහාසෙ’විවාදිනා. මඤ්ඤතිස්ස පයොගෙති උපපදවසෙන මනධාතුස්ස පයොගෙ. ධාතුමිහාති ගමිආදිතො. උත්තම පුරිසෙකවචනෙ පත්තෙති ගමිස්සාමිති පත්තෙ. මජ්ඣිමොහිමතොති ගමිස්සසිත්‍යහිමතො. මජ්ඣිමෙ පත්තෙති මඤ්ඤෙසෙති පත්තෙ, උත්තමෙකවචන මිට්ඨන්ති මඤ්ඤෙතිට්ඨං. ඉදං චුත්තං හොති ‘‘මඤ්ඤෙස ත්වං රටෙන ගමිස්සාමිති වත්තබ්බෙ මඤ්ඤෙ ත්වං රටෙන ගමිස්සසිති භවතීති (චුත්ත’’න්ති). එහි මඤ්ඤෙවිවාදි න කිඤ්ච චුත්තං චුත්තියං. යථාසවිසයෙවමජ්ඣිමුත්තමා

සම්පජ්ජන්ති, තථාසම්බන්ධමුපදස්සයමාහ- ‘එවමෙත්ථාහිසම්බන්ධො’ව්වාදි. පරාහිමතං සම්බන්ධං කුරුමානො ආහ- ‘නත්ථෙව’මිව්වාදි. අපොච්චතෙව්වාදිනා පරාධිජ්ජායමාහ- ‘යදෙ’ව්වාදි.

යදෙවමහිසම්බන්ධොති ‘මඤ්ඤසෙ ත්වං රථෙන ගච්ඡාමි’ති යදා එවමහිසම්බන්ධො කරියතීත්තත්ථො. සො වෙවමනුගතොති ‘මඤ්ඤෙ අහං ත්වං රථෙන ගච්ඡමි’ව්වෙවං. සො ච පයොගො අනුගතොත්තත්ථො. පකාරන්තරකප්පනායාති ‘මඤ්ඤසෙ ත්වං රථෙන ගච්ඡාමි’ති අන්තරකප්පනාය.

15. ආර්ථ

තෙනවාති සමාසිතත්තෙන ච,ස්සත්තාදීනමග්ගහණන්ති යදි තෙසං ගහණං සියා ආර්ථස්සාදීසුති න සමාසෙන වදෙය්‍ය.

17. භුස්ස

කතාකතප්පසඬගිග්ගො විධි සො නිව්චො-නිව්චා බලවාති පයමං වුක භවතීති දස්සෙතුමාහ- ‘කතාකතප්පසඬගිත්තා’ව්වාදි.

18. පුබ්බ

අආද්‍යපෙක්ඛෙති අආදීසුති අනුචත්තඅආද්‍යපෙක්ඛෙ.

23. කර

නනු ච ‘සොස්සා’ති කස්මා වුත්තං “ක්වචි විකරණාන “මිච්චෙව (5-161) ලොපො සියාති ‘කරස්ස කු’න්ති වත්තබ්බන්ති වොදනමනසි නිධායාහ- ‘ක්වචි විකරණානං ත්‍යාදි. අඤ්ඤත්‍රපයොගානුසරණා පයොගානුසරණං විනා ඔලොපො විඤ්ඤාතුං න සක්කාති සම්බන්ධො.

25. භාස්ස

කාරියං ආහඬසඬබ්බාතමස්ස අත්ථිති කාරිසී, තෙන අපරො කාරිසී භඤ්ඤති හිංසියතීති අත්ථො.

සහොස්සෙහිති කරස්ස ඔකාරෙන ස්සෙන ච සහ භාස්ස ස්සෙන සහාති අත්ථො. අථ කථං ඔස්සෙහි සහෙව වුත්තා දෙසොතිවිඤ්ඤායතීව්වාසඬකියාහ- ‘සහවචනසාමත්ථියා’ති. සහ සද්දස්ස සහත්ථ(ස්ස ච) සොස්ස ස්සෙනාති කථනසාමත්ථියාති අත්ථො. අධිජ්ජායං විවරති ‘එවං මඤ්ඤතෙ’ව්වාදිනා. එවං මඤ්ඤතෙ- ඔස්සාන මනාදෙසිත්තෙ ඉව්වාදිනා පාඨෙන භවිතබ්බමිව ලක්ඛියතෙ... තෙනෙව පාඨෙනසහවචනසාමත්ථියස්ස පතීතිසබ්භාවතො. න තු

‘එවංමඤ්ඤතෙඔස්සානමන්තාදෙසත්තෙ භාස්සවාති වචනමනත්ථකං සියා භා තො චෙත්චෙව වදෙත්වා ඔස්සානමනාදෙසිත්තෙ’විවාදිනා පාඨෙන... ඔස්සානමන්තාදෙසප්පසඬ්ගස්සෙවාභාවතො. නහෙත්ථාදෙසාදෙසි සම්බන්ධජට්ඨී අත්ථී... සොස්සාති විසෙසනජට්ඨියාප්පධානාය ස්සෙනාති සහත්ථෙ තතියාය ච නිද්දිට්ඨත්තා. උභයත්ථාති ස්සත්තාදීසුස්සාදීසු ව.

28. ආර්

පුබ්බසරලොපොති විකරණලොපො ආකාරාදෙසෙ ව ද්වීසු වාරෙසු පුබ්බසරලොපො.

29. ගමි

අගාති ඊමහි ලලොපො, ආකාරාදෙසෙ ව පුබ්බසරලොපො.

30. ඩංස

අගඤ්ජා අගච්ඡිති නිග්ගහිතාගමෙන.

32. ණානා

උප්ඤ්ඤානුබන්ධානන්ති පරිච්චන්තානුබන්ධානං.

33. ආර් උභ

සුත්තෙ ආති ඉමිනා උභයත්ථ පඨමපුරිසෙකච්චනං ගහිතන්ති ආභ- ‘ආ’තිආදි.

34. කුස

අභිරුහිති “ඛාඤ්ජනෙ දීඝරස්සා”ති (1-33) දීඝො.

35. ආ ඊ ස්ස

පරොක්ඛාපරනාමධෙය්‍යානන්ති පරොක්ඛාතිඅඤ්ඤනාමානං.

38. එය්‍යා

තෙහෙවාති හෙට්ඨා චුත්තසුත්තද්වයෙහෙව, සහවරිතඤ්ඤායෙනාති “භූතෙ ඊ උං”ඉච්චාදො (6-4) පරච්ඡක්කෙ පඨම පුරිසෙකච්චනආකාරෙන “අනප්පනතෙ ආඤ්ඤ”ඉච්චාදො (6-5) පුබ්බච්ඡක්කෙ පඨමපුරිසෙකච්චන ආකාරෙන ව සහවරිතාකාරානමෙව පච්චාසත්තියා සහවරිතා පත්තිවසෙන පචත්තඤ්ඤායෙන ගහණන්ති අත්ථො. ගහිතත්තා ත්වාදි සම්බන්ධී ගය්හතෙති

සම්බන්ධො. නිස්සයකරණං නාම බ්‍යත්තිවසෙනෙව, න සාමඤ්ඤවසෙනාති ආහ ‘එතෙනා’තිආදි.

40. එඔ

අන්තසරාදිලොපො “රාත්‍රබන්ධෙන්තසරාදිස්සා”ති (4-132) .

42. ඔස්ස

ආදෙසානන්ති අආදීනමාදෙසානං.

46. ඉංස්ස

පුබ්බස්මිත්ති අකාසිත්ති එත්ථ.

52. තස්ස

ක්‍රියත්ථවිහිතානම්පි ධාතුවිහිතානම්පි අඤ්ඤෙසං තබ්බාදීනං පච්චයානං න ගහණන්ති සම්බන්ධො.

54. මිමා

අම්හිතිආදීනි වත්තමානෙ ත්වාදීසු වා මිමානමුදාහරණානි.

57. හිමි

මුය්හම් මුහ=වෙචිත්තෙ “දිවාදීහි යක” (5-21) .

61. ඤාස්ස

ජානාති “ඤාස්ස නෙ ජා” (5-120)

67. හනා

ජ ව බා ව ජ බා.

70. කයි

ඉමිනා කතා කයිරාති අජ්ඣාහරිතබ්බං.

71. ටා

එය්‍යමාදීනං එය්‍යස්සාති වුත්තත්තා උපාදිවජ්ජිතස්සාති විඤ්ඤායති.

74. ගුරු

ඔකාරො ගුරුති සංයොගපුබ්බත්තා වුත්තං.

76. ඔව්

විකරණසද්දස්ස අඤ්ඤාපාපි ඛ්‍යවච්ඡෙදකත්තසම්භවෙ ඉධාධිජ්ජෙතං
ඛ්‍යවච්ඡෙදකත්තම්පටිපාදෙත්‍රමාහ- ‘යදිපි’ චිවාදි.

78. එය්‍යා

අඤ්ඤත්‍රාපිති භවෙය්‍යාමුභවෙය්‍යාමඉච්චත්‍රාපි.

ඉති මොග්ගල්ලානපඤ්චිකාටීකායං සාරත්ථවිලාසිනියං.

ජට්ඨකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නිට්ඨිතා ව සබ්බථා සාරත්ථවිලාසිනී ටීකෙති.

නිගම

1.

සබ්බදා සුභදායිත්තා, සත්තානන්තනිසෙවිතෙ;
පසත්ථෙ-න්චත්ථසඤ්ඤාය, පඤ්ඤාතෙ සුභසඤ්ඤිතෙ.

2.

වාගචික්කමපඤ්ඤානුද්දයාදිගුණසාලිනා;
සුභසෙතාධිනාථෙත, කාරිතෙ වසතා සතා.

3.

පටිසල්ලානසාරුජ්ජෙ, විභාරෙ සාධුගොචරෙ;
මනොනුකූලෙ යොගීනං, වරෙ චික්කමසුන්දරෙ.

4.

ථෙරෙන රචිතා සායං, සාසනුජ්ජොතනත්ථිතා;
ටීකා ගුරුපදම්භොජ, රජොමත්ථකසෙවිතා.

5. බහුස්සුතානං විඤ්ඤානං, පරමත්ථාවගාහිනං.

පචත්තත්‍ර චිරං වෙතො, රඤ්ජයන්ති නිරන්තරං.

6.

යෙසං න සඤ්චිතා පඤ්ඤා, නෙකසත්තන්තරොචිතා;
සම්මොභබ්භතාවෙතෙ, නාවබුජ්ඣන්ති කිඤ්චිපි.

7.

කිත්තෙහි පාදසුස්සුසා, යෙසං නත්ථි ගුරුනිභ;

යෙ තප්පාදරජාකිණ්ණා, තෙව සාධුවිවෙකිනො.

8.

පුඤ්ඤෙන සත්ථරචනාජනිතෙන තෙන,
සම්බුද්ධසාසනවරොදයකාරණෙන;
ලොකාමිසෙසුපි කිලෙසමලා අලග්ගො,
සම්බුද්ධසාසනවරොදයමාවරෙය්‍යං.

9.

යෙ-නත්තතත්තරතනාකරමන්ථනෙන,
මන්ථාව ලොල්ලසිතඤ්ඤාවරෙන ලද්ධා;
සාරාමථාති සුඛිතා සුඛයන්ති වඤ්ඤෙ,
තෙමෙ ජයන්ති ගුරවා ගුරවො ගුණෙහි.

10.

ටීකායො විනසාදිනං විරවයි යො කණ්ඨභූසාපරො,
විඤ්ඤානං ජීනසාසනාමලමතීසො-කාසි වානාකුලං;
සන්තොසක්කමනොමනොමකමනො සබ්භාවතීයො මහා,
සාමී මෙ ගුරුපුඤ්ඤවො විජයතෙ සාරීසුතො-යං භූවි.

11.

රාජා වික්කමබ්බාහු බාහිතරිපු තාත්වස්ස [හාතාස්ස] ලොකිස්සරො,
සම්මිත්තානිහනො තිසිහළපතී යොයං මහාවික්කමො;
නිබ්භිතො [තිසුරො] විජයාදිබ්බාහු විජයී සො ආසි ලඬිකිස්සරො,
තං නිස්සාය ඵලං විරාය ඵලතඤ්ඤවෙතං සතං සන්තතං.

සිද්ධි රත්න

1.

අග්ගම්මොතිවංසෙන, අභයාරාමසාමිනා;
පඤ්චිකාවණ්ණනාහුතා, සා සාරත්ථවිලාසිනී.

2.

මුම්මක්ඛරමාරොපෙත්වා, විසොධෙත්වා යථාබලං;
සකියබ්‍යවහාරෙන, තිථිවසු කරින්දුනා.

3.

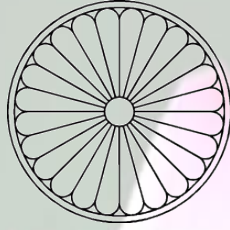
යුත්තෙ වස්සෙ ලඬිකාදීපා, සරට්ඨමාහතා පුන;
භාස්සප්පදීපකාතන්ත, කාසිකාපඤ්චිකාදිහි.

4.

සංසන්දිත්වා විචාරෙත්වා, වාචෙත්වාච පුනථපුනං;
උභ්‍යාධිකාදි දොසානි, අපනෙත්වා සිනෙසිනෙ.

5.

සුද්ධට්ඨකෙ ච වස්සෙසා, පාපිතා පකතිට්ඨිතිං;
සුද්ධාසුද්ධංච දස්සෙත්ති, සොධෙතු පාඨසුද්ධියා.

සබ්බදාතං ධම්ම දාතං ජිනාති,
සබ්බරසං ධම්ම රසං ජිනාති;
සබ්බරතීං ධම්ම රතීං ජිනාති
තණ්හාක්ඛයො සබ්බදුක්ඛං ජිනාති

(ධම්මපදය තණ්හා වග්ගො)

ධම්මාරාමො ධම්මරතො - ධම්මං ධුත්ථිච්ඡන්දයං;
ධම්මං ධුත්ථස්සරං නික්ඛු - සද්ධම්මා හ පරිනායති.

(ධම්මපදය නික්ඛු වග්ගො)

ධම්මො පතොසො සුගතාප්පසන්ථො,
තරණීච සංසාර මහණ්ණවස්ස;
බ්‍රහ්මාසුරාදීනි අමස්සනීයෙතා,
රසො රසානං පරමො තිලොක්කො.

මහාගඳො මච්චුපරා පහානො,
සබ්බිනිනාසාය විසෙසමන්තො;
සබ්බන්ති දානෙත ච කප්පරුක්ඛො,
චිත්තමණී අද්දසටොච ධම්මො.

ධම්මං විනා තන්ති ජිනාච මානා,
තමෙව තාණං සරණං පනිට්ඨා;
තස්මා හි තො කිච්චමඤ්ඤප්පනාය,
සුඤ්ඤාච ධාරෙච වරාච ධම්මෙ.

(භස්වාහිනී)

චිරං නිට්ඨතු ලොකස්මිං - සම්මා සම්බුද්ධ සාසානං!

ධර්ම උග්‍රහය පිණිසයි.....